

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

BİZANS İMPARATORU ROMANOS IV. DIOGENES'İN SİYASÎ VE ASKERÎ
FAALİYETLERİ (1068-1071)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÖMER FARUK UYANIK

İSTANBUL 2018

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

BİZANS İMPARATORU ROMANOS IV. DIOGENES'İN SİYASÎ VE ASKERÎ
FAALİYETLERİ (1068-1071)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÖMER FARUK UYANIK

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. OSMAN GAZİ ÖZGÜDENLİ

İSTANBUL 2018



MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek lisans öğrencisi Ömer Faruk UYANIK'ın "Bizans İmparatoru Romanos IV. Diogenes'in Siyasî ve Askerî Faaliyetleri(1068-1071)" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarihi Anabilim Dalı, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı yüksek lisans tezi olarak oy birliği / oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

İmza

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Osman Gazi ÖZGÜDENLİ
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

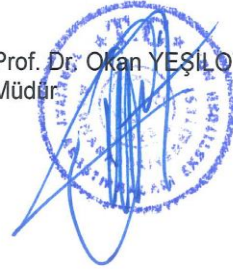
Üye : Prof. Dr. Mustafa S. KÜÇÜKAŞCI
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

Üye : Prof. Dr. Muharrem KESİK
Üniversitesi İstanbul Üniversitesi

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun ..06../06../ 2018 tarih ve ..2018/111-6..... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Okan YEŞİL OT
Müdür



İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ	III
ÖZET	V
ABSTRACT.....	VI
KISALTMALAR.....	VII

KAYNAKLAR

1. ANA KAYNAKLAR	X
1.1. Bizans Kaynakları	X
1.2. Latin Kaynakları.....	XV
1.3. İslâm Kaynakları	XVI
1.4. Ermeni ve Süryâni Kaynakları	XXVI
2. ARAŞTIRMALAR.....	XXVIII

GİRİŞ

1. Romanos IV. Diogenes Öncesi Bizans İmparatorluğu'ndaki Siyasî Gelişmeler..	1
2. Türkler'in Anadolu Akınları ve Selçuklu-Bizans İlişkileri	9

BİRİNCİ BÖLÜM

ROMANOS IV. DIOGENES'İN İMPARATOR OLMADAN ÖNCEKİ HAYATI

.....	17
-------	----

İKİNCİ BÖLÜM

ROMANOS IV. DIOGENES'İN İMPARATOR OLARAK İLK FAALİYETLERİ

1. Romanos IV. Diogenes'in Birinci Anadolu Seferi	24
2. Romanos IV. Diogenes'in İkinci Anadolu Seferi.....	38
3. Manouel Komnenos'un 1070 Yılı Seferi.....	45

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ROMANOS IV. DIOGENES'İN MALAZGİRT SEFERİ VE SONRASINDA YAŞANANLAR

1. Romanos IV. Diogenes'in Anadolu'ya Üçüncü ve Son Seferi..... 50
2. Romanos IV. Diogenes'in Serbest Kaldıktan Sonraki Faaliyetleri 95

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ROMANOS IV. DIOGENES'İN ÖLÜMÜ, ŞAHSİYETİ VE ÖZEL DÜNYASI 105

SONUÇ 114

BİBLİYOGRAFYA 116

EKLER 138

ÖNSÖZ

Romanos IV. Diogenes (1068-1071) dönemi hem Bizans tarihi hem de Türk tarihi için bir dönüm noktası olarak görülebilir. Zira 1071 Malazgirt Savaşı ile Türkmenlerin Anadolu'yu yurt tutma süreci başlamış ve bu topraklar Bizans İmparatorluğu'nun kontrolünden çıkmıştır. Bu süreci doğru bir şekilde tetkik edebilmek için bu savaşa ve bu savaşa götüren sebeplere Bizans İmparatorluğu'nun bakış açısından bakmak gerekmektedir. Bizans İmparatorluğu'nun XI. yüzyılın başından itibaren içinde bulunduğu şartlar incelendiğinde Malazgirt Savaşı ve Türklerin Anadolu'yu bir yurt haline getirme süreci daha iyi anlaşılabilir. Bu amaç doğrultusunda Malazgirt Savaşı'nın mağlup tarafı olan Romanos IV. Diogenes'in hayatı ve imparatorluk dönemi incelenmiştir.

Romanos IV. Diogenes'in hayatını ele aldığımız bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Çalışmamızın başında, kullanılan kaynaklar tanıtılmış ve bu kaynaklar hakkında kısaca bilgi verilmiştir.

İki kısımdan oluşan giriş bölümünün birinci kısmında Diogenes öncesinde Bizans İmparatorluğu'nun durumu ele alınmış, ikinci kısmında da Türklerin XI. yüzyıl ile Anadolu'ya doğru başlayan göçleri ve Bizans İmparatorluğu ile ilişkileri incelenmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde Diogenes'in imparator olmadan önceki hayatı incelenmiş, doğum bilgileri, ailesi ve tahta çıkışı aktarılmıştır.

İkinci bölümde Diogenes'in tahta çıktıktan sonraki faaliyetleri ele alınmaktadır. Türkmenler üzerine düzenlediği iki sefer, Manouel Komnenos komutasında Anadolu'ya gönderip Erbasan'ın ilticası ile sonuçlanan sefer ve imparatorluğun batı topraklarındaki Norman istilâsı ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde Diogenes'in bizzat katıldığı ve Malazgirt Savaşı ile sonuçlanan üçüncü seferi işlenmektedir. Diogenes'in bu savaşa hazırlığı, yolculuğu, ordudaki durum ve savaş kararı ile birlikte Sultan Alparslan'ın bu ana kadarki faaliyetleri, devlet gündemi, savaşa nasıl dâhil olduğu ile ilgili de bilgi verilmektedir. Ayrıca Diogenes'in Malazgirt Savaşı sonrası faaliyetleri ve Bizans imparatorluk sarayındaki devlet adamlarının bu duruma tepkileri de ayrıntılı bir şekilde aktarılmıştır.

Dördüncü ve son bölümde ise Diogenes'in ölümü, şahsiyeti, eşinin ve çocuklarının Diogenes'in ölümünden sonraki faaliyetleri incelenmiştir.

Malazgirt Savaşı'nı dolayısıyla Bizans ve Türk tarihlerini anlamak için incelenmesi elzem olan bu konuyu araştırırken şahsıma yardımcı olan kişi ve kurumları burada zikretmek gerekmektedir. Konu ile ilgili kaynakları ve dünya literatüründeki araştırmaları bize sunan Boğaziçi Üniversitesi'nin kütüphane çalışanlarına, Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Merkezi Kütüphanesi (ANAMED) çalışanlarına, American Research Institute in Turkey (ARIT) çalışanlarına, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) kütüphanesi çalışanlarına yardımları için teşekkür ederim. Grekçe ve Latince kaynak metinlerin tercümesinde bana yardımcı olan Sayın Doç. Dr. Erman Gören'e ve Sayın Dilan Taştekin'e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca bu çalışma sırasında benden maddi manevi hiçbir desteğini esirgemeyen dostlarım Esra Gültekin ve Nabi Semizoğlu'na da müteşekkirim.

Son olarak beni bu yolda sürekli destekleyen, bana inanan, her türlü yardımda bulunan ve akademik anlamda yol gösteren saygıdeğer danışmanım Sayın Prof. Dr. Osman Gazi Özgüdenli'ye sonsuz teşekkür ederim.

Ömer Faruk Uyanık

İstanbul 2018

ÖZET

XI. yüzyılın başında en iyi durumuna ulaşan Bizans İmparatorluğu, II. Basileios'un (976-1025) ölmesi ile birlikte geri döndürülemez bir gerileme içine girmiştir. 1025 yılından itibaren tahta çıkan imparatorların çoğu başarısız bir yönetim sergilemiş ve XI. yüzyılın ikinci yarısına girildiğinde imparatorluk, kendisini siyâsî, askerî ve ekonomik bakımdan pek çok sıkıntı ile karşı karşıya bulmuştur.

1068 yılında Bizans İmparatorluğu tahtına oturan Romanos IV. Diogenes'in giriştiği siyâsî ve askerî faaliyetler, hem Bizans tarihi açısından hem de Türk tarihi açısından oldukça önemlidir. Üç yıl gibi kısa bir süreliğine tahtta kalan Diogenes, 1025 yılında ölen II. Basileios'tan sonraki imparatorların ilgisizliği yüzünden çökme noktasına gelen siyâsî, askerî ve ekonomik sıkıntıları düzeltmek için çaba sarf etmiş, ancak çeşitli nedenlerden dolayı Malazgirt Savaşı'nın ertesinde tahttan indirilerek gözlerine mil çekilmiştir. Diogenes'in düşürülmesinin ardından Anadolu, Türkmenler'in daha sık göçüne maruz kalacak ve Malazgirt Savaşı'ndan sadece birkaç sene sonra İznik'te bir Selçuklu Devleti kurulacaktır.

Bu süreci anlama açısından Selçuklular'ın siyâsî faaliyetlerinin yanında Bizans İmparatorluğu'nun durumunu anlamak da çok önemlidir. İşte bu sebeple, bu araştırmamızda Diogenes'in hayatını incelemiş bulunuyoruz.

Anahtar Kelimeler: Bizans İmparatorluğu, Romanos IV. Diogenes, Selçuklular, Malazgirt Savaşı.

ABSTRACT

The Byzantine Empire, which reached its best times in the XI. century, went into an irreversible decline along with the death of Basileios II (976-1025). Most of the emperors who ascended the throne after 1025 made an unsuccessful management and the Empire found itself in so many political, martial and economic problems.

The political and martial activities done by Romanus IV. Diogenes who ascended the Byzantine Empire's throne in 1068 are very important for both Byzantine and Turkish history. Diogenes, in his three year reign, made an effort to fix the political, martial and economic problems, that Empire has been facing, which were caused by the neglect of Basileios II's successors after his death in 1025. But for some reasons, Diogenes was overthrown and blinded after the Manzikert defeat. After the usurpation, Anatolia was going to be exposed to Turkmen migration more and more. Shortly after the Battle of Manzikert, a Saljuk state would be established in İznik.

In order to understand this process better, we need to look into the other side of the medallion, which is Byzantine Empire's situation besides the political actions of Saljuks. Hereby we have studied Diogenes' life in our research.

Key Words: Byzantine Empire, Romanus IV. Diogenes, Saljuks, Battle of Manzikert.

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a. mlf	: aynı müellif
Anna Komnena/Dawes	: Anna Komnena, <i>The Alexiad</i> , trans. Elizabeth A. S. Dawes, Kegan Paul Trench Trubner Co. Ltd., London 1928.
Anna Komnena/Umar	: Anna Komnena, <i>Alexiad</i> , çev. Bilge Umar, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1996.
Attaleiates/Kaldellis-Krallis	: Mikhael Attaleiates, <i>The History</i> , trans. Anthony Kaldellis-Dimitris Krallis, Harvard University Press, Cambridge-London 2012.
Attaleiates/Umar	: Mikhael Attaleiates, <i>Tarih</i> , çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.
A.Ü.	: Erzurum Atatürk Üniversitesi
A.Ü.İ.F.D.	: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: İbn/bin
BF	: Byzantinische Forschungen
Bkz.	: Bakınız
BTDD	: Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
BZ	: Byzantinische Zeitschrift
CFHB	: Corpus Fontium Historiae Byzantinae
çev.	: çeviri
DGBİT	: Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi

DTCF	: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
E.Ü.E.F.	: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
ed.	: editör/edited by
EIr.	: Encyclopædia Iranica
haz.	: hazırlayan
Hz.	: Hazreti
IA	: İslam Ansiklopedisi
IC	: Islamic Culture
İ.Ü.E.F.	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları
I.S.S.B.N.	: Istituto Siciliano di Studi Bizantini e Neoellenici
karş.	: karşılaştırma
n.	: not/dipnot
ODB	: Oxford Dictionary of Byzantium
Psellus/Demirkent	: Mikhail Psellos, <i>Khronographia</i> , çev. Işın Demirkent, TTK Yayınları, Ankara 2014
Psellus/Sewter	: Michael Psellus, <i>The Chronographia</i> , trans. E. R. A. Sewter, Yale University Press, Connecticut 1953
red.	: redaktör
s.	: sayfa
SAD	: Selçuklu Araştırmaları Dergisi
SEMA	: Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi
TAD	: Türkiyat Araştırmaları Dergisi
TD	: Türk Dili Dergisi

TED : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih
Enstitüsü Dergisi

TİB : Türkiye İş Bankası

TİD : Tarih İncelemeleri Dergisi

trans. : translated by

TTK : Türk Tarih Kurumu



KAYNAKLAR

1. ANA KAYNAKLAR

1.1. Bizans Kaynakları

Romanos IV. Diogenes döneminin siyâsî ve askerî durumunu analiz edebilmek için, Diogenes'e kadar imparatorlukta neler olduğunu iyi bilmek gerekmektedir. Bu konuda, bize en iyi bilgiyi Bizans kaynaklarının vereceği açıktır.

Bizans İmparatoru Maurice'e (582-602) atfedilen *Strategikon* adlı eser, askerî taktik ve strateji kitabıdır. İmparator Maurice'in, Ermeni bir kökene sahip olduğu düşünülmekle birlikte, etnik geçmişi kesin olarak bilinmemektedir. Maurice, başkente noter olarak gelmiş, sonrasında askerî alanda ilerleyerek imparatorluğa kadar yükselmiştir.¹ Eseri *Strategikon* ise 12 kitaptan oluşmaktadır. Diogenes'in tahta çıktığı Bizans İmparatorluğu'ndaki askerî anlayışı, taktikleri ve stratejileri anlama açısından bu çalışmada *Strategikon*'dan da faydalanılmıştır. Eser, George T. Dennis tarafından İngilizceye tercüme edilmiştir.²

866 yılında Konstantinopolis'te doğan İmparator VI. Leo (886-912), I. Basileios'un ikinci oğludur. "Zeki" ya da "Filozof" unvanlı VI. Leo'nun³ eseri *Taktika*, kendisinden sonrakiler için bir tavsiye ve taktik kitabı niteliğindedir. Kitap, 20 bölümden oluşmaktadır. George T. Dennis tarafından İngilizceye tercüme edilmiştir.⁴

Üç farklı kitaptan oluşan *Three Byzantine Military Treaties* adlı eser, Bizans askerî organizasyonları hakkında oldukça faydalı bilgiler içermektedir. Eserdeki ilk kitap, muhtemelen VI. yüzyıl ortalarında yaşamış emekli bir ordu mühendisi tarafından kaleme alınan *Anonymous Byzantine Treatise on Strategy*'dir. Savaşlar konusunda tecrübeli biri olduğu anlaşılan biri tarafından, X. yüzyıl sonlarında kaleme alınmış olan ve daha çok Doğu Anadolu dağlarındaki sınır savaşlarını konu edinen *Skirmishing* ise ikinci kitaptır. Üçüncü eser ise, imparatorun başında olduğu bir ordunun, düşman

¹ Alexander Kazhdan, "Maurice", *ODB*, II, ed. Alexander P. Kazhdan, Oxford University Press, New York 1991, s. 1318.

² Flavius Mauricius Tiberius Augustus, *Strategikon: Handbook of Byzantine Military Strategy*, trans. George T. Dennis, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1984.

³ Alexander Kazhdan-Anthony Cutler, "Leo VI", *ODB*, II, s. 1210.

⁴ Leo VI, *Taktika*, trans. George T. Dennis, CFHB Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington 2014.

topraklarındaki kamp faaliyetlerini anlatan *Campaign Organization and Tactics* adlı kitaptır. Eser, George T. Dennis tarafından İngilizce'ye tercüme edilmiştir.⁵

XI. yüzyılın önemli Bizans müelliflerinden Skylitzes, tahmini olarak 1050 yılından önce doğmuş olmalıdır. Müellif, hem Skylitzes hem de Thrakesios adıyla bilinmektedir. Bu isimden, onun veya ailesinin Thrakesion *thema*'sında doğduğu sonucu çıkarılabilir. Yargı sisteminde yükselen Skylitzes, İmparator Aleksios I. Komnenos döneminde yargının en yüksek makamlarında görev almıştır. XII. yüzyılın ilk on yılı veya biraz daha ilerisine kadar hayatta olması ihtimal dâhilindedir. *Synopsis Historiarum* adlı kitabında, olayları Mikhael I. Rangabe (811-813)'den başlatarak Mikhael VI. Stratiotikos (1056-1057)'un hükümdarlığına kadar getirir. Ayrıca eser, Diogenes'in babası hakkında da bilgiler içermektedir. *Synopsis Historiarum*, John Wortley tarafından İngilizceye çevrilmiştir.⁶

Bu dönemin en önemli kaynaklarından bir diğeri de Psellos'un *Chronographia* adlı eseridir. Vaftiz ismi Konstantin olan Mikhael Psellos, 1018 yılında Konstantinopolis'te doğdu. İyi bir eğitim alan Psellos, arkadaşı Konstantinos Leikhudes'in yardımıyla saraya girdi ve hızlı bir şekilde yükseldi. Taht değişiklikleri ile bazen mevkiinde sarsılmalar yaşasa da Diogenes'in tahta çıktığı dönemde saraydaki en etkin kişi olmayı başarmıştı. Görüleceği üzere Diogenes'in tahttan indirilmesinde etken rol oynayan Psellos, tekrar gücü eline geçirse de bu durum kısa sürdü ve hızlı bir şekilde saraydaki etkisi azaldı. Psellos'un ölüm tarihi kesin olarak bilinmese de 1081 yılından sonra olduğu düşünülmektedir.⁷ Eseri, II. Basileios (976-1025) ile başlayarak Mikhael VII. (1071-1078)'in saltanatı ile son bulur. *Chronographia*, Bizans tarihi için çok büyük öneme sahiptir. Zira Psellos, bizzat sarayda bulunduğu için bizim XI. yüzyıl Bizans sarayı hakkında fikir edinmemize yardımcı olur. Diogenes'in bir asker-imparator olması ve gücü kimse ile paylaşmadan kendi elinde tutması nedeniyle Psellos tarafından pek sevildiği söylenemez. Her ne kadar Diogenes'in kendisine saygıda kusur etmediğini söylese de Psellos, Diogenes üzerinde bizzat hükümlan olamadığı için kendisini her fırsatta eleştirmiştir.⁸ Malazgirt Savaşı'ndan hemen sonra tahta, kendi

⁵ Anonim, *Three Byzantine Military Treaties*, trans. George T. Dennis, CFHB Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington 1985, s. vii-viii.

⁶ John Skylitzes, *A Synopsis of Byzantine History*, trans. John Wortley, Cambridge University Press, New York 2011, s. ix-x. Ayrıca bkz. Levent Kayapınar, "Bizans Tarih Kaynaklarının Neşri: Dünya ve Türkiye'deki Durum", *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yazıcılığı Sempozyumu: Bildiriler (Ankara 18-20 Mart 2010)*, ed. Mehmet Öz, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 166-167.

⁷ Mikhail Psellos, *Khronographia*, çev. Işın Demirkent, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. xvi-xxi; Alexander Kazhdan, "Psellos, Michael", *ODB*, III, s. 1754.

⁸ Psellos/Demirkent, s. 262.

eğitiminden geçen VII. Mikhael (1071-1078)'i çıkararak saraydaki etkinliğini tekrar artırmaya çalışmıştır. Bu açıdan bakıldığında Psellos'u çağdaşı ve bir hukuk adamı olan Attaleiates ile karşılaştırmalı okumak gereklidir. Ancak bu şekilde Bizans'ın XI. yüzyıldaki iç dinamikleri anlaşılabilir. Eserin Türkçeye tercümesi Işın Demirkent tarafından, İngilizceye tercümesi ise Sewter tarafından yapılmıştır.⁹

İncelenen döneme çağdaş olması nedeniyle Bizans sarayında yargıçlık görevinde bulunan Mikhael Attaleiates tarafından kaleme alınmış olan *Istoria (Tarih)* adlı eser, çalışmamızın en önemli kaynağını teşkil etmektedir. Adından da anlaşıldığı üzere Antalyalı olduğu düşünülen Attaleiates (d. 1020-1030) İmparator Konstantinos X. Doukas zamanında yargıçlık görevine getirilmiş; daha sonra askerî yargıçlık makamına yükseltilmiştir.¹⁰ Romanos Diogenes'in darbe teşebbüsü suçu ile yargılandığı mahkemede Attaleiates de yargıç olarak bulunmaktaydı. Diogenes'in imparator olması ile birlikte Attaleiates, görevine devam etmiş; hatta Türklere karşı çıktığı seferlerde de bizzat yanında bulunmuştur. Bundan dolayı çok mühim bilgiler ihtiva eden eser, IV. Mikhael zamanından başlar ve Nikèphoros Botaneiates henüz iktidardayken sona erer. Eserinin başına yazdığı güzellemeden dolayı Attaleiates'in bu kitabı Botaneiates döneminde yazdığı kanısına ulaşabiliriz. Bir hukukçu olması dolayısıyla gayet sağlıklı muhtevaya sahip olan bu eser, çağdaşlarına göre daha güvenilir bir Orta Çağ kaynağıdır. Müellifin 1085 yılından sonra öldüğü düşünülmektedir.¹¹ Eserin Türkçe tercümesi Bilge Umar tarafından, İngilizce tercümesi ise Anthony Kaldellis ve Dimitris Krallis tarafından yapılmıştır.¹²

Tavsiye niteliğinde bir kitabın müellifi olarak bilinen Kekaumenos'un doğum yılı kesin olarak bilinmese de 1020-1024 yılları arasında Makedonya'nın güneyinde doğduğu tahmin edilmektedir. Kendisi ile aynı ismi taşıyan Katakalon Kekaumenos ile özdeşleştirme çabaları mevcut ise de bu görüş, kesin olarak kanıtlanamamıştır. *Strategikon* veya *Precepts and Anecdotes* olarak da bilinen eseri iki kısımdan oluşmaktadır. Oğullarına ve imparator da dâhil olmak üzere sosyal statüye sahip kişilere, münasip davranışlar hakkında tavsiyelerde bulunan müellif, politik olaylar

⁹ Michael Psellus, *The Chronographia*, trans. E. R. A. Sewter, Yale University Press, Connecticut 1953. Ayrıca bkz. Levent Kayapınar, "Bizans Tarih Kaynaklarının Neşri: Dünya ve Türkiye'deki Durum", s. 167-168.

¹⁰ Mikhael Attaleiates, *Tarih*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s. 5. Konstantinopolis'te (bugün: İstanbul) doğduğuna dair görüş de mevcuttur. Bkz. Alexander Kazhdan, "Attaleiates, Michael", *ODB*, I, s. 229. Ayrıca bkz. Levent Kayapınar, "Bizans Tarih Kaynaklarının Neşri: Dünya ve Türkiye'deki Durum", s. 168-169.

¹¹ Alexander Kazhdan, *ODB*, aynı yer.

¹² Mikhael Attaleiates, *The History*, trans. Anthony Kaldellis-Dimitris Krallis, Harvard University Press, Cambridge-London 2012; a. mlf, *Tarih*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.

hakkında da bolca bilgi vermiştir.¹³ Eserde, Diogenes ile ilgili az da olsa bilgi mevcut olduğu için bu çalışmadan da faydalanılmıştır. Eser, Hans-Georg Beck tarafından Almancaya tercüme edilmiştir.¹⁴

Bu dönem hakkında bilgi alınabilecek bir diğer Bizans kaynağı, Ioannes Zonaras'ın *Epitomé Istorión (Tarihlerin Özeti)* adlı eseridir. Zonaras'ın ne zaman doğduğu, öldüğü ve nereli olduğu ile ilgili bir bilgi mevcut değildir. Ancak kendisinin Aleksios, İoannes ve Manouel Komnenos dönemlerinde yaşadığı eserinden anlaşılmaktadır. Yine kendisinin bir hukukçu olduğunu ve imparatorun özel muhafız birliğinin komutanlığını yaptığını ve günümüzde yaklaşık olarak Adalet Bakanı'na tekabül eden *Pròtoasèkrètès* makamında da bulunduğunu biliyoruz. Zonaras, eserini yaratılıştan başlayarak, kendinden önceki tarihlerin bir özeti şeklinde getirir ve İoannes Komnenos'un tahta çıkışı ile bitirir. Kitabın XVII. ve XVIII. bölümleri Türkçeye Bilge Umar tarafından tercüme edilmiştir.¹⁵

Nikephoros Bryennios'un *Ýli Istorías (Tarihin Özü)* adlı eseri araştırmamız için önemli bir başka kaynaktır.1062 yılında Edirne'de doğan Bryennios, soylu bir aileye mensuptur. Adaşı olan babası da oğlu gibi askerdir. Diogenes ile birlikte Malazgirt Savaşı'na katılmış olup Bizans ordusunun sol cenahına komuta etmiştir. Diogenes'ten sonra iktidarı ele geçirmek için çalışmıştır. Ancak Aleksios Komnenos, Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın gönderdiği askerlerin de yardımı ile Bryennios'u yenmiş ve bunun sonucunda Bryennios kör edilmiştir. Bryennios'un oğlu olan ve aynı adı taşıyan müellifimiz ise Aleksios'a hizmet etmiş ve 1097'de Aleksios I. Komnenos'un kızı olan Anna Komnena ile evlenmiştir.¹⁶ Komnenoslara olan bu bağı dolayısıyla kayınpederinin hayatını anlattığı eserinde Diogenes ile ilgili çok değerli bilgiler mevcuttur. Zira kayınpederi Aleksios, askerî hayatına Diogenes'in ordusunda başlamıştır. Bryennios hem kayınpederinin hem de babasının asker olduğu Diogenes dönemini anlatırken, bazen babasının şanına ters düşmemesi için olanları farklı şekilde rivayet ettiği görülmektedir. Bu da ancak karşılaştırmalı okumalar ile anlaşılmaktadır. Dolayısıyla sadece Bryennios'u okuyan bir kişi aslında olanları tam anlamıyla analiz edemeyebilir. Bununla birlikte bu eser de bize Malazgirt Savaşı'ndan sonra Anadolu'nun durumu

¹³ Alexander Kazhdan, "Kekaumenos", *ODB*, II, s. 1119.

¹⁴ Kekaumenos, *Vademecum des Byzantinischen Aristokraten: Das sogenannte Strategikon des Kekaumenos*, trans. Hans-Georg Beck, Verlag Styria, Graz-Wien-Köln 1964.

¹⁵ Ioannes Zonaras, *Tarihlerin Özeti*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s. 5-7. Ayrıca bkz. Levent Kayapınar, "Bizans Tarih Kaynaklarının Neşri: Dünya ve Türkiye'deki Durum", s. 171-172.

¹⁶ Nikephoros Bryennios, *Tarihin Özü (Anadolu'da ve Rumeli'nde 1070-1079 Döneminin Tarihi)*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s. 5-6.

hakkında önemli bilgiler vermektedir. Malazgirt Savaşı ve sonrası hakkında ayrıntılı bilgi alabildiğimiz bu kaynaklar sadece Bizans tarihi için değil; aynı zamanda Türk tarihi için de büyük bir öneme sahiptir. Çünkü o dönemki diğer kaynaklarda bu kadar ayrıntılı bilgi maalesef mevcut değildir. Bryennios'un eseri 1070 ile 1079 yılları arasında kapsamaktadır. Türkçeye tercümesini Bilge Umar yapmıştır.¹⁷

Konumuz ile ilgili bilgiler muhteva eden bir başka Bizans kaynağı da Anna Komnena tarafından kaleme alınan *Alexiàs* adlı eserdir. Müellif, 2 Aralık 1083 tarihinde başkentte dünyaya gelmiştir. Babası İmparator Aleksios I. Komnenos, annesi de İmparatoriçe Eirènè'dir. Anna, sekiz yaşında iken bir önceki imparatoriçenin oğlu Konstantinos Doukas ile nişanlanmışsa da bu nişan bozulmuş ve İmparator Aleksios, 1092 yılında veliahtlığa dört beş yaşlarındaki oğlu İoannes'i atamıştır. Bu olaydan sonra Anna'nın, kardeşi İoannes'e bakışının değiştiği düşünülmektedir. 1097 yılında Nikèphoros Bryennios ile evlenen Anna, bu evliliği başlarda istemese de sonrasında mutlu bir evlilik hayatı yaşamıştır. Ancak Anna'nın iktidar hırsı bitmemiş, babasının ölümünden sonra kocası Bryennios'un tahta geçmesi için uğraşmışsa da başarısız olmuştur. Anna, İoannes tarafından sürgün hayatına mahkûm edilmiş ve eseri *Alexiad*'ı da bu sırada kaleme almıştır. Kendisinin 1153'te öldüğü düşünülmektedir.¹⁸ Eser, Aleksios I. Komnenos'un hayatını ve imparatorlukta başarılarını konu almaktadır. Eserde Diogenes ile ilgili az da olsa bilgi mevcuttur. Bundan başka Diogenes'in çocukları ve eşi ile ilgili bilgiler içerdiği dolayısıyla oldukça değerli bir kaynaktır. Ayrıca Türklerin Malazgirt Savaşı'ndan sonra Anadolu'daki faaliyetleri, Türkiye Selçuklu Devleti'nin Bizans ile ilişkisi, Haçlı Seferi ve Çaka Bey hakkında oldukça özgün bilgiler vermektedir. Eser bütün bu önemine rağmen, müellifin kendi babasını anlatması dolayısıyla bazen yanlı bir anlatıma kaçtığı da görülmektedir. Eserin bazı yerlerinde kronolojik hatalar da mevcuttur. Buna rağmen *Alexiàs*, Orta Çağ tarihi için önemini korumaktadır. Bu eser, İngilizceye Elizabeth A. S. Dawes, Türkçeye ise Bilge Umar tarafından tercüme edilmiştir.¹⁹

Michael Glycae, XII. yüzyılın başlarında doğmuş olup, Manoel I. Komnenos'a karşı bir suikast girişiminde yer almaktan suçlanmış ve en azından 1164'e kadar hapis hayatı yaşamıştır. Yaratılıştan 1118'e kadar gelen eserinde, Aleksios I. Komnenos'u

¹⁷ Ayrıca bkz. Levent Kayapınar, "Bizans Tarih Kaynaklarının Neşri: Dünya ve Türkiye'deki Durum", s. 169-170.

¹⁸ Anna Komnena, *Alexiad*, çev. Bilge Umar, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1996, s. 5.

¹⁹ Anna Komnena, *The Alexiad*, trans. Elizabeth A. S. Dawes, Kegan Paul Trench Trubner Co. Ltd., London 1928; Anna Komnena, *Alexiad*, çev. Bilge Umar, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1996. Ayrıca bkz. Levent Kayapınar, "Bizans Tarih Kaynaklarının Neşri: Dünya ve Türkiye'deki Durum", s. 169.

Zonaras gibi sıklıkla eleştirmektedir.²⁰ Eseri *Annales*, Immanuel Bekker tarafından yayınlanmış olup, yine aynı kişi tarafından Latinceye de tercüme edilmiştir.²¹

Konstantinos Manassis, 1130 yılında Konstantinopolis'te doğmuş ve 1187'de ölmüştür. Manouel I. Komnenos zamanında mecliste yazıcı olan müellif, sonrasında Naupaktos metropoliti olmuştur. Manzum bir şekilde Grekçe kaleme adlıığı eseri *Breviarum Chronicum*, 1081 yılına kadar olan olayları içermektedir.²²

XIII. yüzyıl müellifi olan Ioelis hakkında bir bilgi bulunmazken eseri *Chronographia*, yaratılıştan başlayarak 1204 yılına kadar gelmektedir.²³ Eser, Immanuel Bekker tarafından yayınlanmış ve Latince tercümesi eklenmiştir.²⁴

Bizans yazım türünün farklı bir örneği olan *Timarion*'dan da bu araştırmada yararlanılmıştır. Eser, XIV.-XV. yüzyıl Bizans İmparatorluğu'nda bir hiciv örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Müellifi bilinmeyen bu eser²⁵, Napoleon Bonaparte'nin Papa ile yaptığı Tolentino Barış Anlaşması'ndan sonra Bonaparte'nin adamlarından birinin gözüne çarpmış ve bu vesile ile 1800 yılı civarında Paris'e götürülmüştür. Eserde, ölümden sonra yaşadıklarını anlatan ana karakter, gittiği yerde Diogenes ile de karşılaşmıştır. Diogenes'in karakteri de canlandırılmış ve olayların içerisinde yer bulmuştur. Dolayısıyla bu kaynaktan da çalışmada yararlanılmıştır. Eser, Barry Baldwin tarafından İngilizceye tercüme edilmiştir.²⁶

1.2. Latin Kaynakları

Diogenes ve dönemi hakkında bilgi alabildiğimiz bir diğer kaynak çeşidi de Latin kaynaklarıdır. Bizans İmparatorluğu'nun İtalya'daki son toprağı olan Bari'nin Normanlar tarafından ele geçirilmesi hakkında bu müelliflerin eserleri oldukça mühim bir yer tutmaktadır.

Bunlardan Malaterralı Geoffrey'in *The Deeds of Count Roger of Calabria and Sicily and of His Brother Duke Robert Guiscard* adlı eserinden bu araştırmada

²⁰ Alexander Kazhdan, "Glykas, Michael", *ODB*, II, s. 855-856.

²¹ Michael Glycae, *Annales*, ed. Immanuel Bekkerus, CFHB, Bonn 1836. Ayrıca bkz. Levent Kayapınar, "Bizans Tarih Kaynaklarının Neşri: Dünya ve Türkiye'deki Durum", s. 172.

²² Konstantinos Manassis, *Breviarum Chronicum*, ed. Odysseus Lampsidis, CFHB, Academia Athenensis, Athens 1996. Ayrıca bkz. Levent Kayapınar, "Bizans Tarih Kaynaklarının Neşri: Dünya ve Türkiye'deki Durum", s. 170.

²³ R. J. Macrides, "Joel", *ODB*, II, s.1042. Ayrıca bkz. Levent Kayapınar, "Bizans Tarih Kaynaklarının Neşri: Dünya ve Türkiye'deki Durum", s. 171-175.

²⁴ Ioelis, *Chronographia: Compendiaria*, ed. Immanuel Bekkerus, CFHB, Bonn 1836.

²⁵ Eserinde kendisinin Kapadokyalı olduğunu yazmaktadır. Bkz. Anonim, *Timarion*, s. 44.

²⁶ Anonim, *Timarion (Byzantine Text in Translation)*, trans. Barry Baldwin, Wayne State University Press, Detroit 1984, s. 1.

yararlanılmıştır. Müellifin tam olarak nereli olduğu bilinmemektedir. Ancak günümüz tarihçileri Geoffrey’i Norman olarak tanımlamaktadır. Papaz Angerius’a gönderdiği mektupta kendisinin Alpler’in diğer tarafından geldiğini kaydetmektedir. Ancak Sicilya tarafından bakıldığında Alpler’in diğer tarafında birçok ülke mevcuttur. Dolayısıyla Geoffrey için kesin bir doğum yeri verilememektedir. Roger’in İtalya’daki yayılma faaliyetinde kullandığı kilise adamları listesinde Geoffrey’in de adının olduğu düşünülmektedir.²⁷ *The Deeds of Count Roger of Calabria and Sicily and of His Brother Duke Robert Guiscard*, dört kitaptan oluşmaktadır. Geoffrey, ilk kitaba bir papaza yazdığı mektup ile başlamakta ve 1098 yılına kadar olan olayları içermektedir. Eser, Kenneth Baxter Wolf tarafından İngilizceye tercüme edilmiştir.

Montecassinolu Amatus’un kaleme aldığı *The History of the Normans* adlı kitap da Diogenes dönemi İtalyası hakkında bilgi vermektedir. Müellifin hakkında pek fazla bilgi bulunmamakla birlikte başka bir kaynaktaki listede piskopos ve keşiş olarak kaydedilmiştir. Ölüm tarihi hakkında da bir tarih verilemezken bir diğer kaynaktaki 1 Mart’ta öldüğü yazılmıştır. Eserini, 1058 yılındaki emekliliğinden sonra kaleme aldığı düşünülmektedir. 1078 yılı ile sona eren bu kitabın orijinal Latincesi kaybolmakla birlikte, XIV. yüzyıl Fransızca tercümesi günümüze ulaşmıştır. Bu kaynak, Presscott N. Dunbar tarafından İngilizceye tercüme edilmiştir.²⁸

Bir diğer Latin kaynağı olan Guillaume de Pouille’nin (William of Apulia) *Gesta Roberti Wiscardi* adlı eseri de Diogenes dönemi hakkında önemli bilgiler içermektedir. 1090’lı yılların sonunda yazılan eserin müellifi, Apulia’nın yerlisi ya da sakini olarak nitelendirilmektedir. Eserdeki dînî motiflerin azlığı dolayısıyla Guillaume’nin bir kilise görevlisi olmadığı²⁹, tersine bir Dük makamında yeri olan bir Lombard olduğu sonucu çıkarılmaktadır. Diogenes’in Malazgirt Savaşı ile ilgili kaydettiği bir anekdot dolayısıyla araştırmada bu eserden de faydalanılmıştır.³⁰

1.3. İslâm Kaynakları

1004 yılında Belh şehrinin Kubâdiyan kasabasında doğmuş olan Nâsır-ı Hüsrev, hac ziyaretini ve bu sırada gördüğü yerleri *Sefernâme* adlı eserinde kaleme almıştır.

²⁷ Geoffrey Malaterra, *The Deeds of Count Roger of Calabria and Sicily and of His Brother Duke Robert Guiscard*, trans. Kenneth Baxter Wolf, The University of Michigan Press, Michigan 2005, s. 6-7.

²⁸ Kenneth Baxter Wolf, *Making History: The Normans and Their Historians in Eleventh-Century Italy*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1995, s. 88-89.

²⁹ Kenneth Baxter Wolf, *Making History*, s. 123-124.

³⁰ Kenneth Baxter Wolf, *Making History*, s. 174.

Kendisinin İsmâilî olduğuna dâir bilgiler mevcuttur. Kendisinin de eserlerinde İsmâilî terimlerini kullanması bu yorumu desteklemiştir. Selçuklu hizmetinde iken hacca gitme kararı alan Nâsır, İran ve Anadolu toprakları üzerinden Kutsal Topraklara inmiş ve Kâhire’yi de ziyaret etmiştir. Yolculuğundan döndükten sonra Çağrı Bey tarafından tâkîbâta ve Sünnî âlimler tarafından da pek çok tenkide mâruz kalan Nâsır, evinin yakılması üzerine Yumgân’a gitmiştir. Ölüm tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte 1073’ten sonra olduğu düşünülmektedir. Hac yolculuğunda Doğu Anadolu bölgesinden de geçen Nâsır, eserinde XI. yüzyıl Anadolu hakkında bizzat kendisinin şahit olduklarını kaleme alması açısından oldukça önemli bir kaynak değeri taşımaktadır.³¹

10 Nisan 1018 tarihinde Horasan bölgesindeki Tûs’a bağlı Ankû köyünde dünyaya gelen Hasan b. Ali b. İshak et-Tûsî, Nizâmülmülk ismiyle bilinmektedir.³² Nizâmülmülk, Dandanakan Savaşı’nın ardından Selçukluların hizmetine girmiş, Çağrı Bey tarafından Alparslan’ın hizmetine verilmiştir. Daha sonraki yıllarda da Alparslan’ın ve Melikşah’ın vezirliğinde bulunan Nizâmülmülk, ne yazık ki Malazgirt Savaşı’nda bulunmamıştır. Bununla birlikte eseri *Siyâsetnâme*’deki bilgi ve öğütleri araştırmamızda Diogenes’e karşı Selçukluların fikrî dünyasını anlamamızda yardımcı olmuştur. 14 Ekim 1092’de bir Bâtınî tarafından öldürülen Nizâmülmülk’ün, eserini 1086-1092 yılları arasında kaleme aldığı düşünülmektedir.³³

Malazgirt Savaşı ve öncesindeki seferler dolayısıyla Diogenes’in hayatı ile ilgili İslâm kaynaklarında birçok bilgi mevcuttur. Bu müelliflerden Muhammed b. Turtûşî’nin *Sirâcü’l-mülûk* adlı eseri bunların başında yer alır. Turtûşî, 451/1059-1060 yılında İspanya’nın Akdeniz’e kıyısı olan Tortosa kentinde doğmuştur. Şam, Basra, Bağdat, İskenderiye, Kudüs’e gelmiş ve buralarda ilmî faaliyetlerde bulunmuştur. Eserini Abbâsî Halifesi Me’mûn’a (813-833) ithaf ettiği düşünülmektedir. Ayrıca Arapça olan eseri 1036/1626-27 yılında Takıyüddin Muhammed Sadrettin, Farsçaya tercüme ederek “Hanlarhanı Abdürrahîm”e sunmuştur. Vefat tarihi olarak 502/1108-1109, 520/1126-1127 ve 525/1130-1131 yılları gösterilmektedir. Eser, bir siyâsetname

³¹ Nihat Azamat, “Nâsır-ı Hüsrev”, *DİA*, XXXII, (2006), s. 395-396.

³² Nizâmülmülk’ün doğum yeri ile ilgili farklı bilgiler için bkz. Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. M. A. Köymen, TTK Yayınları, Ankara 2016, s. xvi; *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Taha Ayar, TİB Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. vii; İbrahim Kafesoğlu, “Nizam al-Mulk”, *İA*, IX, (1988), s. 329; Abdülkerim Özaydın, “Nizâmülmülk”, *DİA*, XXXIII, (2007), s. 194.

³³ Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Kanar, Say Yayınları, İstanbul 2015, s. 11-20.

niteliği taşımakla beraber savaş stratejileri ile ilgili bir bölümde Malazgirt Savaşı'na da değinmektedir. Said Aykut tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.³⁴

Diogenes ile ilgili bilgi alabileceğimiz bir diğer İslâm kaynağı da Azîmî'nin *Azîmî Tarihi* adlı eseridir. Müellif, 483/1090-91 yılında Halep'te doğmuş olup Arap Tenuh kabilesine mensuptur. Kendisinin en azından eserini getirdiği tarih olan 1160-61 yılına kadar yaşadığı sonucu çıkarılabilir. Buna rağmen kesin bir ölüm tarihi yoktur. Eseri İslâm tarih yazıcılığına uygun olarak yaratılış ile başlar ve 555/1160 yılına kadar gelir. Bu eserin tercüme edilmiş olan kısmı ise 430/1038-39 yılından başlayarak 538/1143-44 yılına kadar olan olayları ele alır. Yıl yıl anlattığı olayları birkaç cümle ile özetler. Selçuklular için olduğu kadar Bizans, Haçlılar, Fâtîmî ve Abbâsî Halifelikleri ve Atabeglikler hakkında önemli bilgiler mevcut olup Diogenes ile ilgili de birkaç cümle bilgi içermektedir. Eserin Selçuklular ile ilgili kısmı Ali Sevim tarafından tercüme edilerek yayınlanmıştır.³⁵

XII. yüzyıl müelliflerinden Abdurrahman İbnü'l-Cevzî'nin *el-Muntazam fî târîhi'l-ümem* adlı eseri, Orta Çağ tarihi için oldukça mühim bir kaynaktır. Müellif, 1116 yılında Bağdat'ta doğmuş olup babasının vefatının ardından amcasının ve babasının mirasının yardımı ile yetişmiştir. Birçok seyahate çıkarak çeşitli eğitimler alan İbn'ül-Cevzî, damadının ölümü üzerine torunu Şemsüddin Ebu'ul-Muzaffer Yusuf'u kendisi yetiştirmiştir. İleride büyük bir ilim adamı olacak olan Yusuf, bu sebeple Sıbt İbnü'l-Cevzî olarak anılmaktadır. İbnü'l-Cevzî, 16 Haziran 1201 tarihinde dünyaya geldiği Bağdat'ta vefat etmiştir. Eseri *el-Muntazam fî târîhi'l-ümem*, İslâm tarih yazımı geleneği uyarınca yaratılıştan başlayarak 1179 yılına kadar gelmektedir. Türkçeye tercüme edilen kısmı ise XV. ve XVI. cilt olan 430/1038-485/1092 yılları arasındaki olayları içermektedir. XVI. cildin sonunda Melikşah ve Nizâmülmülk'ün biyografileri yer almaktadır. Selçuklular ile ilgili bilgi veren bölümler Ali Sevim tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Eser hem araştırmamız için hem de Orta Çağ tarihi için büyük önem arz etmektedir. Zira Diogenes'in ilk ve son seferlerindeki ordu

³⁴ Muhammed b. Turtûşî, *Sirâcü'l-Mülûk: Siyaset Ahlâkı ve İlkelerine Dair*, çev. Said Aykut, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s. 9-12.

³⁵ Azîmî, *Azîmî Tarihi: Selçuklular ile İlgili Bölümler (H.430-538=1038/39-1143/44)*, çev. Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. vii-ix.

sayısı, ordudaki askerler, sefer tarihleri, sefer süresi, sonuçları ve Diogenes'in sonu ile ilgili ayrıntılı bilgiler yer almaktadır.³⁶

1117 yılında Meyyâfârikîn'de dünyaya gelen İbnü'l-Ezrak el-Fârikî'nin *Târîh-i Meyyâfârikîn ve Âmid* adlı eserinden, Malazgirt Savaşı'ndan bahsetmesi dolayısıyla faydalanılmıştır. Müellif, soylu bir aileye mensup olduğu tahmin edilmekle birlikte esinde kendisi ile ilgili çok fazla bilgiye yer vermemiştir. İbnü'l-Ezrak, *Târîh-i Meyyâfârikîn ve Âmid* adlı eserinde Artuklular, Haçlılar ile Abbâsî-Selçuklu ilişkileri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Muhtemelen üç cilt halinde yazılmış olan eserin ilk kısmı Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'in dönemine kadar olan tarihi, ikinci kısmı Asr-ı Saâdet zamanını, üçüncü kısmı ise Hulefâ-yı Râşidîn'den itibaren kendi dönemine kadar olan tarihi ihtivâ etmektedir. Ancak ilk iki cilt günümüze ulaşmamıştır. Eserin, Mervâniler ile ilgili olan kısmı M. Emin Bozarslan tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.³⁷

Araştırmamız için önem arz eden bir başka kaynak, XIII. yüzyıl İslâm kaynağı Sadreddin Ebu'l-Hasan Ali İbn Nâsır İbn Ali e-Hüseynî'nin *Ahbârü'd-devleti's-Selçukiyye* adlı eseridir. Aslen eserin müellifinin Sadreddin el-Hüseynî olmadığı ancak ona nispet edildiği hakkında görüşler mevcuttur. Buna göre, asıl müellif ise meçhul kalmıştır. Eserin adı British Museum'da *Zübdetü't-tevârih* olarak da geçmektedir. Eser, Selçuklu ailesinin atası olan Dukak ile başlar ve Irak Selçuklu Sultanı Rükneddin Tuğrul'un dönemi ile sona erer. O dönem için oldukça ayrıntılı bilgiler içeren Ahbâr, Malazgirt Savaşı ve Diogenes hakkında başka yerlerde olmayan bilgiler içermektedir. Türkçeye Necati Lügal tarafından kazandırılmıştır.³⁸

Zübdet'ün-nusrâ ve nuhbete'l-usrâ adlı mühim Orta Çağ tarihi kaynağı el-Bündârî'ye nispet ediliyor ise de bundan başka iki müellifin daha kaleminden geçmiştir. Bunlardan ilki Enûşirvan b. Halid olup Melikşah döneminden başlayarak Tuğrul b. Muhammed (1072-1134) döneminde bitirir. 516/1125 yılında doğan Muhammed İmadüddin İsfahanî ise bu eseri Arapçaya çevirerek eklemelerde bulunur ve el-Feth b. Ali b. Muhammed el-Bündârî de esere son şeklini verir. Bündârî'nin bu eseri Eyyübî prenslerinden Melik Adil'in oğlu olan Melik Muazzam'a ithaf ederek 623/1226 yılında yazmaya başlar. Eser, Diogenes'in Malazgirt Seferi ile alakalı oldukça ayrıntılı bilgiler

³⁶ Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem'de Selçuklular*, çev. Ali Sevim, TTK Yayınları Ankara 2014, s. 1-2.

³⁷ Ahmet Savran, "İbnü'l-Ezrak el-Fârikî", *DİA*, XXI. (2000), s. 34-35.

³⁸ Sadreddin el-Hüseynî, *Ahbârü'd-devleti's-Selçukiyye*, çev. Necati Lügal, TTK Yayınları, Ankara 1943, s. vii-x.

içermekte olduğundan, diğer İslâm kaynakları ile karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Kıvameddin Burslan tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.³⁹

Râvendî'nin *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr* adlı eseri Malazgirt bahsini içermesi dolayısıyla araştırmamıza dâhil edilmiştir. Râvendî, Kâşân yakınlarındaki Râvend kasabasında dünyaya gelmiştir. İlimle meşgul bir ailede bulunan Râvendî'nin eserini yazma fikrini, altı yıl bulunduğu Hemedan'da düşünmeye başladı. 599/1202-1203 yılında yazmaya başlayarak birkaç sene içerisinde tamamladı. Irak Selçukluları'nın sona ermesi nedeniyle, eserini sunmak için Türkiye Selçuklu Sultanı II. Süleyman Şah'ın (1196-1204) yanına gitmek üzere yola çıkmışsa da onun vefat etmesi üzerine eserini Antalya'yı fetheden Gıyaseddin Keyhüsrev'e sundu. Dolayısıyla kendisinin 1207'den sonra vefat ettiği düşünülmektedir.⁴⁰ Eseri, peygamberi ve sahabilerini övgüyle başlayarak Keyhüsrev hakkında da bir güzelleme içermektedir. Adalet ile ilgili övgüler de yer alan eseri Tuğrul Bey ile başlar ve 1194'e kadar gelir. Eser, iki cilt halinde Ahmet Ateş tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.⁴¹

Orta Çağ tarihinin en önemli müellifi sayılabilecek olan İzzeddin İbnü'l-Esir'in on iki ciltlik *el-Kâmil fi't-târîh* adlı eseri ile günümüzde önemini hâlâ korumaktadır. Eserin dokuzuncu ve onuncu cildinde hem Selçuklular hem de konumuz Diogenes ile ilgili bilgi mevcuttur. Konuları hicrî yıllara göre ayırdığı kitabında sadece Malazgirt değil; aynı zamanda Diogenes'in ilk seferi ile ilgili de ayrıntılı bilgi bulunmaktadır. Eserin Selçuklular hakkında bilgi veren kısmı Abdülkerim Özaydın tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.⁴²

Hem Selçuklular hem de Diogenes'in Malazgirt seferi ile en ayrıntılı bilgiye sahip kaynaklardan biri de Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin *Mir'âtü'z-zamân fi't-târîhi'l-âyân* adlı eseridir. Her ne kadar XIII. yüzyılda kaleme alınmış bir eser olarak kabul edilse de, aslında kaynak olarak XI. yüzyılda Bağdat'taki sarayda Abbâsî Halifesi el-Kâim Biemrillâh'ın İnşâ Divanı'ndaki Garsunni'ne Muhammed b. Hilâl es-Sâbî adlı bir görevlinin kaleme aldığı *Uyûnü't-tevârih* adlı eserini oluşturmaktadır. Sıbt ise 582/1186 yılında Bağdat'ta doğmuş olup yukarıda dediğimiz gibi dedesi Abdurrahman İbnü'l-Cevzî tarafından yetiştirilmiştir. Dedesinin 1200 yılında ölümü ile Eyyübîler'in

³⁹ Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Usrâ (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)*, çev. Kıvameddin Burslan, TTK Yayınları, Ankara 2016, s. xiii-xxxiii.

⁴⁰ Abdülkerim Özaydın, "Râvendî", *DİA*, XXXIV, (2007), s. 471.

⁴¹ Râvendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, I, çev. Ahmed Ateş, TTK Yayınları, Ankara 1957.

⁴² İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*, çev. Abdülkerim Özaydın, X, Bahar Yayınları, İstanbul 1987, s. 68.

hâkimiyetinde olan Dımaşk'a yerleşen Sıbt İbnü'l-Cevzî, burada da birçok âlimden ders almış ve sonunda Eyyübî hükümdarının dikkatini çekerek buradaki medreselerde ders vermeye başlamıştır. Çevre illerden birçok kişinin gelip vaazını dinlediği Sıbt İbnü'l-Cevzî, 21 Zülkâde 654/ 9 Ekim 1257 tarihinde vefat etmiştir. *Mir'âtü'z-zamân fi târihi'l-âyân* adlı eseri, tıpkı diğer Müslüman müelliflerde olduğu gibi yaratılıştan başlayarak ölümüne kadar olan hâdiseleri içermektedir. Özellikle İslâm kaynakları arasında Diogenes ile alakalı en ayrıntılı bilgi veren kaynak olması nedeniyle, araştırmamız için büyük önem arz etmektedir. Hicrî yıl esasına göre bölümlendirdiği eserinin Selçuklular ile ilgili olan bölüm tercümesi ve değerlendirmesi Ali Sevim tarafından yapılmıştır.⁴³

Ebu'l-Kâsım Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed b. Hibetillâh b. Muhammed el-Ukaylî el-Halebî künyeli İbnü'l-Adîm tarafından kaleme alınan *Bugyetü't-taleb fi târihi'l-Haleb* adlı eserde kişilerin biyografileri ele alınmıştır. İbnü'l-Adîm, 5 Aralık 1192'de Halep şehrinde Arap Ukaylî kabilesine mensup biri olarak dünyaya gelmiştir. Burada birçok önemli âlimden ders alarak yetişen müellif, Hicaz'daki âlimlerin derslerine de katılmıştır. Yirmi sekiz yaşında Şâdbaht medresesine hoca olarak atanmış ve ardından Hâllaviye medresesinde de dersler vermeye başlamıştır. Daha sonra Halep kadılığına atanmış ve buradan da yükselerek Eyyübî hükümdarı Gıyasüddin el-Melikü'l-Aziz Muhammed'in veziri olmuştur. Moğol istilası ile birlikte Kahire'ye giden İbnü'l-Adîm, 12 Nisan 1262'de burada vefat etmiştir. Biyografiler içeren eserinde bulunan Alparslan'ın hayatı anlatılırken, Diogenes'in Malazgirt Seferi'ne çıktığı sırada Alparslan'ın faaliyetleri ile ilgili bilgiler yer almaktadır.⁴⁴

Aynı müellif, arkadaşlarının tavsiyesi doğrultusunda *Bugyetü't-taleb fi târihi'l-Haleb* adlı eserini, çok geniş hacme sahip olması nedeniyle özetleyerek *Zübdetü'l-Haleb min târihi Haleb* adlı eseri ortaya koymuştur. Üç cilt halinde yayınlanan bu eserde *Bugyetü't-Taleb* adlı eserde mevcut bazı bilgiler yoktur. Bu yüzden araştırmacı sadece *Zübdetü'l-Haleb* ile sınırlı kalmamalı *Bugyetü't-taleb*'i de incelemelidir.

⁴³ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fi Târihi'l-Âyân'da Selçuklular*, çev. Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara 2011, s.1-3.

⁴⁴ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-Taleb fi Tarihi Haleb (Seçmeler) Biyografilerle Selçuklu Tarihi*, çev. Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara 1982, s. i-viii; Ali Sevim, "İbnü'l-Adîm", *DİA*, XX, (1999), s. 478.

Zübdetü'l-Haleb'in Selçuklular ile ilgili kısımları Ali Sevim tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.⁴⁵

Bu çalışmada, 1292 yılında Suriye'nin kuzeyinde, Ma'arratü'n-Nü'mân'da dünyaya gelmiş olan Zeynüddin İbnü'l-Verdî'nin *Tetimmetü'l-muhtasar fî ahbâri'l-beşer* isimli kitabından da faydalanılmıştır. Eserin müellifi, kadı olarak görev yapmışsa da şairliği ile de ön plandadır. Halep kadısı olarak da bilinen müellif, Dımaşk, Menbiç ve Şeyzen'de de görev yapmıştır. Rivayete göre bir rüya gördükten sonra kadılıktan istifa ederek tasavvufa yönelmiş, Şâfi medreselerinde öğrenci yetiştirmiştir. İbnü'l-Verdî, 13 Mart 1349 tarihinde veba salgınında hayatını kaybetmiştir. Eseri, yaratılıştan başlayarak öldüğü yıla kadar olan olayları içermekle birlikte, olayların anlatımı sırasında pek çok şiire de yer vermiştir. Bununla birlikte eserin adı hakkında tartışmalar mevcuttur. Buna göre eserin adı "*Ravzatu'l-menâzir*" iken, yaygın olarak "*Tetimmetü'l-muhtasar fî ahbâri'l-beşer*" olarak bilinmektedir. Verilen ikinci isimden dolayı, bu eserin Ebu'l-Fidâ tarafından kaleme alınan ve İbnü'l-Esîr'in bir özeti olan "*el-Muhtasar fî ahbâri'l-beşer*" adlı eserin edebî eklemeler yapılmış hali olduğu da belirtilmektedir.⁴⁶

Bir diğer İslâm kaynağı olan Reşîdüddin Fazlullâh-i Hemedânî'nin kaleme aldığı *Câmiu't-tevârih*, Selçuklular ile ilgili bir bölüm barındırmaktadır. Doğumu için 1247, 1248 ve 1250 yılları verilen müellif, Yahudi bir aileden olup Hemedan'da dünyaya gelmiştir. İlhanlı Hükümdarı Abaka Han zamanında sarayda hekimlik yapmaya başlayan Reşîdüddin, Gazan Han döneminde vezirliğe yükselmiştir. Bu görevde iken Gazan Han'ın yaptığı 1300 ve 1303 yıllarındaki Suriye seferlerine katılmıştır. Gazan Han dönemindeki reformlarda faâl bir rol üstlenen Reşîdüddin, Olcaytu döneminde "sâhib-i dîvân" makamına getirildi. Sonraları ters düştüğü Sâdeddîn-i Sâvecî yolsuzluk suçlamasıyla idam edilmiş, bundan sonra onun yerine gelen Tâceddîn Ali Şah Gilânî ile de anlaşamamıştır. Ebu Saîd Han zamanında Olcaytu'yu zehirlediği suçlamasıyla yargılanmış ve 17 Temmuz 1318 tarihinde idam edilmiştir. Reşîdüddin, *Câmiu't-tevârih* adıyla Farsça kaleme aldığı iki ciltlik eserinin ilk cildi Gazan Han'ın isteği üzerine yazılmış olup Türk ve Moğol kabilelerinin anlatımından başlayarak Gazan Han dönemine kadar olan olayları içermektedir. Eserin ikinci cildi ise o zamana kadarki dünya tarihlerinin kısa bir özeti şeklinde kaleme alınmıştır. Bu ikinci cildinde

⁴⁵ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb'de Selçuklular* (H. 447-521= 1055-1127), çev. Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 3-4.

⁴⁶ İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular* (İbnü'l-Verdî Târîhi'nde Bulunan Selçuklularla İlgili Kayıtlar), haz. Mustafa Alican, Kesit Yayınları, İstanbul 2014, s. 13-19; İsmail Durmuş-Ali Şakir Ergin, "İbnü'l-Verdî", *DİA*, XXI, Ankara (2000), s. 239.

Selçuklular ile ilgili bir bölüm de yer almaktadır. Malazgirt Savaşı dolayısıyla Diogenes ile ilgili de bilgi ihtiva eden bu eserden de faydalanılmıştır.⁴⁷

Kerimüddin Mahmud Aksârâyî'nin *Müsâmeretü'l-ahbâr ve müsâyeretü'l-ahyâr* adlı eseri her ne kadar Orta Çağ geç dönem müellifi olsa da eserinde Malazgirt Savaşı ile ilgili bilgiler bulunduğundan dolayı dikkatimizi celp etmiştir. Müellif hakkında çok ayrıntılı bilgi bulunmasa da kendisinin Aksaraylı bir aileden olduğu anlaşılmaktadır. Aksârâyî, Abaka Han ve Argun dönemlerinde Anadolu'da birçok görev almış; Gazan Han tarafından Anadolu'da bulunan vakıfların mütevelliliğine atanmış ve bir süre de Aksaray Kalesi muhafızlığı yapmıştır. 1332-33 yılı civarında vefat ettiği düşünülmektedir. Eserinin ilk bölümünde hicrî, rûmî, celâlî, yerdicerd gibi takvimlerden bahsetmekle beraber, ikinci cildinde Peygamber döneminden Abbâsîlere getirdiği kitabının üçüncü cildinde de Büyük Selçuklular ve Türkiye Selçuklularını işleyerek Gıyaseddin II. Keyhüsrev'e kadar anlatmaktadır. Son bölümü ise kendi müşahedelerine dayanan XIII. ve XIV. yüzyıl olaylarını içermekte ve en geniş kısmı teşkil etmektedir.⁴⁸

XIV. yüzyıl müelliflerinden Hamdullah Müstevfi-yi Kazvînî, adından da anlaşıldığı üzere 680/1281 yılında Kazvîn'de Şii bir ailede doğmuştur. Dört kuşak boyunca Irak müstevfiliği görevinde buldukları için aile "müstevfiyân" lakabı almıştır. Hamdullah'ın kardeşi, Reşîdüddin Fazlullah tarafından müstevfilik görevine getirilmiştir. Kendisi de Dîvân-ı Vezâret Naibi olarak atanmıştır. Reşîdüddin'in ölümü ile birlikte gözden düşen Hamdullah, Ebu Saîd Bahadır Han'ın Reşîdüddin'in oğlunu vezir olarak atamasıyla birlikte tekrar göreve geldi. 740/1340 yılında bir diğer eseri olan *Nuzhetü'l-kulûb*'ü tamamladığı sırada Kazvîn'de vefat etti. Vezir Gıyaseddin Muhammed'e takdim ettiği eseri *Târîh-i güzîde*, altı bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerde sırasıyla peygamberler tarihi, kadîm İran'ın tarihi, Hz. Muhammed ve halifelerin tarihi, İslâmî dönem İran ve Turan hanedan tarihleri, âlimlerin, şâirlerin hal tercümeleri ile Kazvîn'in tarihi işlenmektedir. *Târîh-i Güzîde*'nin, Edward G. Browne ve Abdu'l-Hüseyn Nevâ'î tarafından olmak üzere iki neşri mevcuttur. Kazvînî, çok kısa da olsa Diogenes'in ilk seferinden ve Malazgirt'ten bahsetmektedir. Bu nedenle

⁴⁷ Osman Gazi Özgüdenli, "Reşîdüddin Fazlullah-ı Hemedânî", *DİA*, XXXV, (2008), s. 19-21.

⁴⁸ İsmail Aka, "Kerimüddin Aksârâyî", *DİA*, II, (1989), s. 293.

çalışmada bu müellifin eserinden de karşılaştırmalı bir şekilde faydalanılmıştır. Eserin Selçuklular ile ilgili kısmı Erkan Göksu tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.⁴⁹

3 Şevval 700/11 Haziran 1301'de Dimaşk'ta dünyaya gelen Şihabeddin b. Fazlillah el-Ömerî, İbn Fazlullah olarak da bilinmektedir. Müellifin soyunun Hz. Ömer'e dayandığı bilinmekle birlikte Benî Fazlullah ailesinin de yaklaşık yüz yıl boyunca Memlûkler Devleti'nde Divân-İnşâ'da sır kâtipliği görevinde bulunduğu kaydedilmektedir. 9 Zilhicce 749/28 Şubat 1349 tarihinde Dimaşk'ta vebadan ölen müellifin, *Mesâlikü'l-ebşâr fî memâlikü'l-emsâr* adlı eserinden bu çalışmada faydalanılmıştır. Fuat Sezgin tarafından neşredilen eserin yirmi yedi ciltlik ilk bölümü kara ve denizlere ayrılmışken, ikinci kısmı da milletlere ve tarihlerine ayrılmıştır.⁵⁰ Türkler ile ilgili bilgi veren kısımları Ahsen Batur tarafından tercüme edilmiştir.⁵¹

XV. yüzyıl Timur dönemi tarihçisi olan Mîrhând'ın *Ravzatu's-safâ fî sîreti'l-enbiyâ ve'l-mülûk ve'l-hulefâ* adlı eseri kendisinden önceki ve günümüze ulaşmayan bazı tarih kitaplarından da faydalanmış olduğu için önem arz etmektedir. Müellifi Mîrhând, 837/1433-34 yılı civarında Belh'te doğmuştur. Ali Şîr Nevâî'den ders alan ve eserini ona ithaf eden Mîrhând, 1498 yılında vefat etmiştir. Eserinin ilk cildinde neden bu kitabı kaleme aldığını, tarihin faydalarını, tarihçinin özelliklerini ve kullandığı kaynakları zikretmiş; ardından yaratılıştan başlayarak peygamberler tarihini ve İslâmiyet öncesi İran tarihini yazmıştır. İkinci cildinde Hz. Muhammed'in hayatı ve halifeler dönemini, üçüncü cildinde on iki imam, Emevî ve Abbâsî Halifeleri'ni, dördüncü ciltte Selçuklular, Harezmsahlar gibi hanedanları, beşinci ciltte Cengiz Han'ı ve ardıklarını, altıncı ciltte ise Timur'u ve adından gelenleri kaleme almıştır. Yedinci cildi ise torunu Hândmîr tarafından eklenmiş olup, ilk kısmında Hüseyin Baykara, Bedüzzaman Mirza ve Özbek Hanı olan Şeybânî, ikinci kısmında da hâtime yazısı konu edilmiştir. Selçuklular bahsinde Diogenes ile ilgili bilgiler mevcut olduğu için, araştırmamızda bu esere de başvurduk. Eserin Selçuklular kısmı, Erkan Göksu tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.⁵²

⁴⁹ Hamdullah Müstevfi-yi Kazvîni, *Târih-i Güzîde (Zikr-i Pâdişâhân-i Selçukiyân)*, ed. Erkan Göksu, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015, s. 11-14; Abdülkerim Özeydin, "Hamdullah el-Müstevfi", *DİA*, XV, (1997), s. 454-455.

⁵⁰ Abdülazîz el-Alevî, "İbn Fazlullah el-Ömerî", *DİA*, XIX, (1999), s. 483.

⁵¹ Şihâbeddin b. Fazlullah el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım: Mesâlikü'l-Ebsâr*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2014.

⁵² Muhammed bin Hâvendşâh bin Mahmûd Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ fî Sireti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçukiyye)*, çev. Erkan Göksu, TTK Yayınları, Ankara 2015, s. 1-4; İsmail Aka, "Mîrhând", *DİA*, XXX, (2005), s. 156.

Ebu'l-Fidâ İbn Kesîr'in *el-Bidâye ve'n-nihâye fi't-târîh* adlı eseri de Diogenes'in ilk ve son seferi ile ilgili bilgi içermektedir. 700/1300-1301 veya 701/1301-1302 yılında Busra'nın Müceydilü'l-karye köyünde doğduğu düşünülen eserin müellifi, 707/1307-1308 yılında ailesi ile birlikte Dımaşk'a göç etmiştir. İbn Kesîr, çeşitli âlimlerden eğitimini aldıktan sonra Dımaşk'taki Şâfi medresesi olan Necîbiyye'de, daha sonra Sâlihiyye Medresesi'nde de ders vermeye başlamıştır. Çeşitli davalarda kadılık görevlerinde bulunan İbn Kesîr'den, İslâm ülkelerine saldıran Kıbrıs Frankları'na karşı cihat fetvası isteyen Dımaşk valisine *el-İctihâd fi talebi'l-cihâd* adlı bir eser kaleme almıştır. 26 Şaban 774/20 Şubat 1373 tarihinde Dımaşk'ta vefat etmiştir. Eseri *el-Bidâye ve'n-nihâye fi't-târîh*'te yaratılıştan 767/1365-1366 yılına kadar olan olayları anlatmaktadır. On dört ciltlik eserinin on ikinci cildinde Selçuklular ile ilgili bilgi mevcuttur. Eseri Mehmet Keskin tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.⁵³

Anonim bir hüviyet taşıyan *Selçuknâme* adlı XIV. yüzyıl Farsça kaynağından da araştırmada faydalanılmıştır. Tek nüshası Paris Bibliothèque National'de bulunan bu kaynağın Sultan Abdülmecid tarafından İstanbul Fransız Elçiliği'nde tercüman olan Ch. Schefer'e hediye edildiği düşünülmektedir. Eser Selçuklular'ın ortaya çıkışı ile başlar ve Sultan Alâaddin b. Süleymanşâh'ın vefatı ile sona erer.⁵⁴

Osmanlı dönemi müelliflerinden Ahmed bin Mahmud tarafından kaleme alınan *Selçuknâme* adlı eser de araştırmamızda kaynak olarak kullanılmıştır. Çeşitli medreselerde müderrislik görevinde bulunan müellifin 1569-1570 yılı civarında vefat ettiği düşünülmektedir. Eseri *Selçuknâme*'de Malazgirt Savaşı dolayısıyla Diogenes ve Alparslan hakkında verilen bilgiler faydalanılmıştır. *Selçuknâme*, Erdoğan Merçil tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.⁵⁵

XVII. yüzyıl müelliflerinden Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah'ın *Câmi'ud-düvel* adlı eseri de araştırmamızda kullanılan kaynaklardan bir diğeridir. Müellif, 1632 yılında Selanik'te dünyaya gelmiş olup, babasının mesleği olan çuhacılığı bırakarak Mevlevîliğe intisab etmiştir. 23 yaşında İstanbul'a gelen Ahmed, Galata Mevlevihanesi'nde pek çok ilim dalında eğitim almış ve 1668'de Müneccimbaşı olmuştur. Sonraları IV. Mehmed'in dikkatini çeken Ahmed'e, bugünkü Burhaniye

⁵³ Abdülkerim Özaydın, "İbn Kesîr", *DİA*, XX, (1999), s. 132-134. Ayrıca bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye fi't-târîh; Büyük İslâm Târîhi*, çev. Mehmet Keskin, XII, Çağrı Yayınları, İstanbul 2000.

⁵⁴ Anonim, *Târîh-i Âl-i Selçuk (Selçukname)*, çev. Halil İbrahim Gök-Fahrettin Coşguner, Atıf Yayınları, Ankara 2014, s. 8-11.

⁵⁵ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, haz. Erdoğan Merçil, Tercüman Gazetesi 1000 Temel Eser, I, İstanbul 1977, s. xii-xiii.

civarının arpalığı verilmiş, IV. Mehmed'in tahttan indirilmesi ile birlikte Mısır'a gönderilmiştir. Daha sonra hac vazifesini yapmak için Mekke'ye giden Müneccimbaşı, Medine ve Taif'te de bulunmuş, 1702'de Mekke'de vefat etmiştir.⁵⁶ Eseri *Câmiu'd-düvel*, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın emriyle Arapça kaleme alınmıştır. Bir dünya tarihi niteliği taşıyan eser, yaratılıştan başlayarak 1083/1672-1673 yılına kadar gelmektedir. Eserinin mukaddimesinde belirttiğine göre kırk yedi Arapça, on yedi Farsça ve sekiz Türkçe kaynak kullanmıştır. Eserin Selçuklular ile ilgili kısımları iki cilt halinde Ali Öngül tarafından tercüme edilmiştir.⁵⁷

1.4. Ermeni ve Süryani Kaynakları

Ermeni müelliflerden Aristakes Lastivertc'i'nin *History: About the Sufferings Visited Upon by Foreign Peoples Living Around Us* adlı eseri, araştırılan dönem için büyük önem arz etmektedir. XI. yüzyılda yaşamış olan müellifin hayatı hakkında çok fazla bilgi mevcut değildir. Lasdiverd adlı bir kasabadan olduğu anlaşılan Aristakes, eserinden yola çıkarak 1072 veya daha sonrasında öldüğü düşünülebilir. II. Basileios'tan Romanos IV. Diogenes'e kadar olan Bizans İmparatorları hakkında önemli bilgiler ihtiva eden eser ayrıca Türklerin Anadolu'ya gelişleri ile ilgili de mühim mâlûmatları hâizdir. Eser Robert Bedrosian tarafından İngilizceye tercüme edilmiştir.⁵⁸

Urfalı Mateos'un *Vekâyinâmesi* de hem Orta Çağ açısından hem konumuz olan Diogenes'in faaliyetleri açısından oldukça önemlidir. Ermeni müellif, tüm hayatını doğduğu şehir olan Urfa'da geçirmişse de doğum ve ölüm tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Eserinden, kendisinin Urfa'da manastır başrahibi olduğunu öğrenmekteyiz. Eseri 952-1136 yılları arasını içermektedir. Demek ki 1136 yılından sonra vefat etmiş olmalıdır. Grigor adlı bir papaz, Mateos'un eserine bir zeyl yazarak olayları 1162 yılına kadar getirmiştir. Buna rağmen o da Mateos'tan hiç bahsetmemektedir. Yine Mateos'un eserinden edindiğimiz bilgiye göre hayatının son zamanlarında bir Latin prensi olan Baoudin'in hüküm sürdüğü Keysun adlı bir şehirde bulunuyordu. *Vekâyinâmesi* bizim için oldukça değerlidir. Zira Diogenes'in tahta çıkışını biraz farklı bir rivayetle bize aktarmaktadır. İmparatorun ilk seferini ve Erbasan'ın Anadolu'ya gelişini ve Diogenes'in Malazgirt Seferi'ni oldukça ayrıntılı bir

⁵⁶ Ahmet Ağırakça, "Müneccimbaşı Ahmed Dede", *DİA*, XXXII, (2006), s. 4; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-düvel: Selçuklular Tarihi I: Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, çev. Ali Öngül, Akademi Kitabevi, İzmir 2000., s. xi-xxvi.

⁵⁷ Müneccimbaşı, s. xxv-xxx.

⁵⁸ Hrant D. Andreasyan, "Türk Tarihinin Ermeni Kaynakları", *İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi*, I, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul 1950, s. 98-99.

şekilde anlatmaktadır. Ayrıca Alparslan'ın Urfa kuşatması hakkında bilgi verirken burasının kimin yönetiminde olduğunu aktarması da bizim çalışmamız için önemli bir yer tutmaktadır. Eseri Hrant D. Andreasyan Türkçeye tercüme etmiştir.⁵⁹

Sempad'ın *Başkumandan Simbat Vekayinamesi* de araştırmamızda kullanılan bir başka Ermeni kaynağıdır. 1203 yılında dünyaya gelen Simbat, asil bir soydan gelmesi nedeniyle daha on yaşında iken saraya girmiştir. Kral I. Leon'un ölümü ile birlikte devlet naibi olan Babaron Senyoru Konstantin'in oğlu olan müellif, başkumandan olduktan sonra 1226'da ve 1246'da katıldığı seferlerden ve Alâaddin Keykubad, Gıyâseddin II. Keyhsürev'den eserinde bahsetmiştir. Simbat 1275 yılında Mısır seferi sırasında yaralanmış ve vefat etmiştir.⁶⁰ Eseri 951 yılı ile 1334 yılı arasındaki olayları ele almaktadır. Türkçe çevirisi Hrant D. Anderasyan tarafından yapılmıştır. Eserin 1152 yılına kadar olan kısmı Urfalı Mateos ve Papaz Grigor'un zeylinin bir özeti niteliğinde olup, 1152-1274 yılları arasındaki olayları bizzat şahit olarak kendisi kaleme almıştır. 1274'ten sonrası ise adı bilinmeyen biri tarafından zeyl olarak yazılmıştır.⁶¹

Vardan Vardapet adlı Ermeni müellifin *Türk Fütuhâtı Tarihi* adlı eseri de araştırmamızda kullanılan Ermeni kaynaklarından biridir. Müellifin nerede ve ne zaman doğduğu bilinmemektedir. Kendisi bir rahip idiyse de siyasî olarak nüfuz sahibi biri olarak tanınmaktadır. Zira Hülâgu dahi bazı konularda kendisine danışmıştır. Hac için Kudüs'e gittiği sırada Sis şehrinde I. Hetum ve Katolikos Kontstantinos tarafından, kendisinden istifade edilmek maksadıyla beş sene alıkonumuştur. 1271-1272 yılında vefat eden müellif Hağbat manastırına gömülmüştür. Vardan'ın eseri dünya tarihi ciheti taşıdığı için Tevrat'ı da kaynak olarak kullanmıştır. Eserinde Selçuklular'ın Anadolu'ya gelişleri ve Diogenes'in Malazgirt seferi ile ilgili bilgiler mevcuttur. Eser Hrant D. Andreasyan tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.⁶²

Diogenes ile ilgili malumata sahip bir diğer Orta Çağ kaynağı Ebü'l-Ferec'in *Abu'l-Farac Tarihi* adlı eserdir. Eserin müellifi Ebü'l-Ferec, 1225 yılında Malatya civarındaki İbrâ köyünde doğmuş olup aslen Yahudi bir kökene sahiptir. Ebü'l Ferec, Süryanilerce Bar İbrâyâ olarak isimlendirilirken, Batı ise kendisine Bar Hebraeus demektedir. Hıristiyan bir hekim olan babasının yardımıyla birçok alanda eğitim alan

⁵⁹ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli*, çev. Hrant D. Andreasyan, TTK Yayınları, Ankara 1962, s. xxi-xxii.

⁶⁰ Andreasyan, "Türk Tarihinin Ermeni Kaynakları", II, s. 409-411.

⁶¹ Andreasyan, "Türk Tarihinin Ermeni Kaynakları", II, s. 411.

⁶² Andreasyan, "Türk Tarihinin Ermeni Kaynakları", II, s. 401-403.

Ebü'l-Ferec, Moğol istilası zamanlarında Malatya'nın işgali ile birlikte Haçlı hâkimiyetindeki Antakya'ya göç etti. Trablusşam ve Halep gibi şehirlerde de yaşayan Ebü'l-Ferec, 1260 yılında Moğollar Halep'e girdiğinde burada idi. Hülâgu'dan istekte bulunarak Ya'kûbîlere zarar verilmemesini istemiştir. Din görevlisi olarak kariyerinde yükselen müellif, Antakya patriğinden bir önceki makama kadar çıkmış ve sonrasında Musul ve Bağdat gibi şehirleri ziyaret etmiştir. Abaka Han'ın tahta çıkışını tebrik için Tebriz'e gitmiş ancak daha yoldayken Abaka'nın ölümü üzerine Ahmed Teküder'in huzuruna çıkmıştır. 30 Temmuz 1286'da Meraga'da vefat eden müellif, Irak'ın kuzeyindeki Mâr Mettey Manastırı'na defnedilmiştir.⁶³ Eseri yaratılıştan başlar ve çeşitli milletlerin hükümdarlarını anlatır. Arap hükümdarları kısmında ise Selçuklulardan ve dolayısıyla Diogenes'in seferlerinden de bahseder. Ayrıca Diogenes'in Malazgirt sonrasındaki Bizans'a dönüşü ve Bizans'taki iç mücadeleleri anlatması bakımından hayli önem arz etmektedir. Eser iki cilt halinde Ömer Rıza Doğrul tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.⁶⁴

XII. asırda yaşamış olan Süryanî Patrik Mihail'in *Vekayinâme* adlı eseri Hz. Âdem ile başlayıp 1195 yılına kadar gelmektedir. Eserin aslı 1905 yılına kadar kayıp olmakla birlikte Ermenice tercümesi kullanılmaktaydı. Şanlıurfa'daki Yâkubî kilisesinde bulunan orijinal metin Fransızca'ya tercüme edilerek J. B. Chabot tarafından üç cilt halinde yayımlanmıştır. Eserin, Kilikya Ermeni kralı Hetum I.'un emri ile Ermenice'ye tercüme edilmesi ile birlikte, bu tercüme de önemini muhafaza etmektedir. Zira orijinal metnin içerisindeki 1153-1169 arası olayların eksik olması, bu eksik kısmın da Ermenice tercümede mevcut bulunması nedeniyle bu tercüme mühim bir yere sahiptir. Ayrıca 1248-1272 arası olaylarının da bu tercüme eklenmesi bu tercümeyi oldukça mühim kılmıştır.⁶⁵ Eser Andreasyan tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.⁶⁶

2. ARAŞTIRMALAR

Bu çalışmada, Diogenes ile ilgili gerek doğrudan gerekse dolaylı olarak yapılan anlatımlar ve yorumlar dolayısıyla, konuyla ilgili olduğu kanaatine varılan birçok araştırma esere başvurulmuştur.

⁶³ Abdülkerim Özaydın, "İbnü'l-İbrî", *DİA*, XXI, (2000), s. 92-93.

⁶⁴ Ebü'l-Ferec, İbnü'l-İbrî (Bar Hebraeus), *Abü'l-Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, I-II, TTK Yayınları, Ankara 1945-1950.

⁶⁵ Hrant D. Andreasyan, "Türk Tarihinin Ermeni Kaynakları", *İ.Ü.E.F Tarih Dergisi*, II, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul 1950, s. 407-408.

⁶⁶ Süryanî Mihail, *Vekayinâme*, çev. Hrant D. Andreasyan, Basılmamış Tercüme, Ankara 1944.

Şüphesiz Romanos IV. Diogenes araştırılırken ilk akla gelen isim olan Semavi Eyice'nin *Malazgirt Savaşını Kaybeden IV. Romanos Diogenes (1068-1071)* adlı eserinden faydalanılmıştır.⁶⁷ Bizans tarihini ele alan George Ostrogorsky, A. A. Vasiliev, Auguste Bailly, Timothy E. Gregory, John J. Norwich, Averil Cameron, M. Angold, Işın Demirkent, Radi Dikici gibi araştırmacıların çalışmalarından da faydalanılmıştır.

Diogenes'in İmparatorluk dönemini önemli kılan Malazgirt Savaşı ile ilgili pek çok araştırma mevcuttur. Faruk Sümer ve Ali Sevim'in kaleme aldığı *İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı (metinler ve çeviriler)* adlı eser, İslâm kaynaklarındaki Malazgirt Savaşı ile ilgili bilgilerin Türkçe tercümelerini içermektedir. Bu kısımların orijinal dilindeki bölümlerinin de verildiği eserden karşılaştırmalı olarak faydalanılmıştır.⁶⁸

Malazgirt Savaşı ile ilgili kaynaklardaki metinleri tercüme edildiği bir diğer eser de Carole Hillenbrand'ın *Turkish Myth and Muslim Symbol: The Battle of Manzikert* adlı eseridir. Bu araştırmada, Malazgirt Savaşı ile ilgili İslâm kaynaklarının yanı sıra Bizans, Ermeni ve Süryânî kaynaklarındaki bilgiler de tercüme edilmiş, bu tercüme yorumlanmış ve karşılaştırmalı olarak tetkik edilmiştir.⁶⁹

Diogenes dönemini anlamada, olaylara Selçuklular tarafından da bakmak gerekmektedir. Bu anlamda Osman Turan, Faruk Sümer, Mehmet A. Köymen, Claude Cahen, İbrahim Kafesoğlu, Işın Demirkent, Mükrimin H. Yinanç, Ali Sevim, Feridun Dirimtekin, A. C. S. Peacock, Osman G. Özgüdenli, Alexander D. Beihammer gibi tarihçilerin daha genel nitelikli çalışmaları da bu araştırmaya katkı sağlamıştır.

⁶⁷ Semavi Eyice, *Malazgirt Savaşını Kaybeden IV. Romanos Diogenes (1068-1071)*, TTK Yayınları, Ankara 1971.

⁶⁸ Faruk Sümer-Ali Sevim, *İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı (metinler ve çeviriler)*, TTK Yayınları, Ankara 1971.

⁶⁹ Carole Hillenbrand, *Turkish Myth and Muslim Symbol: The Battle of Manzikert*, Edinburg University Press, Edinburg 2007.

GİRİŞ

1. Romanos IV. Diogenes Öncesi Bizans İmparatorluğu'ndaki Siyasî Gelişmeler

XI. yüzyılın ilk çeyreğinde II. Basileios (976-1025) ile birlikte en geniş sınırlarına ulaşan Bizans İmparatorluğu, onun ölümünden sonra sık sık taht değişikliklerine sahne olmuş ve bu düzensizlik, imparatorluğu bir kargaşa sürecine götürmüştür.⁷⁰ İmparatorluk bu yüzyılda kuzeyinde Ruslarla; doğusunda Araplar, Ermeniler ve Selçuklu Türkleri ile ilişkide iken; batısında Bulgarlar, Normanlar, Papalık, kuzeyden inen Peçenekler ve Uzlar ile bağlantı içerisindedir.

İmparatorluk, XI. yüzyılın ilk çeyreğinde batıda kendisini Bulgar Kralı ilân eden Samuel ile mücadele halindeydi. II. Basileios, hükümdarlığının son dönemlerinde mücadelesinin şiddetini gittikçe artırdı. Öyle ki, yapılan savaş sonrası yaklaşık 15.000 Bulgar'ın gözlerini kör edip ülkelerine yollamış⁷¹ ve bu sebepten kendisine Bulgar kasabı manasına gelen “*Bulgaroktonus*” lakabı verilmiştir. Bu olaydan sonra hayatını kaybeden Samuel ile birlikte Bulgarlar, dirençlerini yitirmişler ve 1018'de imparatorluk tarafından ilhak edilmişlerdir. Bu tarihten sonra Bulgaristan, imparatorluk tarafından onun bir eyaleti imiş gibi yönetilmeye başlanmıştır.⁷² II. Basileios'tan sonraki imparatorların döneminde uygulanan politika, Bulgarları tekrar isyana itmştir. Bu bölgeden talep edilen verginin para ile ödenmesinin istenmesi ve Okhrıda başpiskoposluğuna 1037'de ölen Ioannes'in yerine, Grek asıllı Ayasofya

⁷⁰ A. A. Vasiliev, *History of the Byzantine Empire*, I, The University of Wisconsin Press, Madison 1964, s. 300; H. St. L. B. Moss, “The History of the Byzantine Empire: An Outline: From A.D. 330 to the Fourth Crusade”, *Byzantium: An Introduction to East Roman Civilization*, ed. Norman H. Baynes-H. St. L. B. Moss, Clarendon Press, Oxford 1948, s. 24-26; Peter Charanis, “The Byzantine Empire in the Eleventh Century”, *A History of the Crusades I: The First Hundred Years*, ed. Marshall W. Baldwin, The University of Wisconsin Press, Madison-Milwaukee-London 1969, s. 178; M. Angold, “The Byzantine State on the Eve of The Battle of Manzikert”, *BF: Manzikert to Lepanto: The Byzantine World and The Turks 1071-1571*, ed. Anthony Bryer- Michael Ursinus, Adolf M. Hakkert Publisher, Amsterdam 1991, s. 9; John Haldon, *Bizans Tarih Atlası*, çev. Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, s. 185. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. J. B. Bury, “Roman Emperors from Basil II to Isaac Komnenos”, *Selected Essays of J. B. Bury*, ed. Harold Temperley, Cambridge University Press, London 1930, s. 126-214; Casim Avcı, “Malazgirt Savaşı Öncesi Bizans İmparatorluğu”, *Alp Arslan ve Malazgirt*, ed. Erdoğan Merçil, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2014, s. 17-32.

⁷¹ Skylitzes, s. 331; Zonaras, s. 42; Charles Le Beau, *Histoire du Bas-Empire*, XIV, Firmin Didot Frères, Paris 1833, s. 204; John Van Antwerp Fine Jr., *The Early Medieval Balkans: A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*, The University of Michigan Press, Michigan 1991, s. 198; Robert Browning, *The Byzantine Empire: Revised Edition*, The Catholic University of America Press, Washington 1992, s. 115; Timothy E. Gregory, *A History of Byzantium*, Blackwell Publishing, Oxford 2005, s. 246; Auguste Bailly, *Bizans Tarihi*, II, çev. Haluk Şaman, Tercüman Gazetesi Kervan Kitapçılık, İstanbul, s. 256. Skylitzes'te ve Zonaras'ta, her yüz kişinin başında rehberlik etmesi için bir kişinin tek gözü kör edilmiş bırakıldığı yazmaktadır. Ayrıca bkz. Moss, “The History of the Byzantine Empire: An Outline: From A.D. 330 to the Fourth Crusade”, s. 24.

⁷² Vasiliev, s. 319-320.

khartophylaks'ı Leon'u ataması bu isyanın başlamasında etkili olmuştur.⁷³ Ancak Petar Delyan tarafından yönetilen bu isyan kısa sürede bastırılmış ve Bulgarlar'ın bağımsızlık denemeleri başarıya ulaşamamıştır. Bu tarihten sonra imparatorluk, Hellen kültürünü Bulgar coğrafyasına yaymaya çalışmış ancak Bulgarlar kimliklerini korumuşlar ve XII. yüzyılda ikinci kez bağımsızlıklarını ilân etmişlerdir.⁷⁴

İmparatorluğun kuzeydeki komşusu Ruslar, 1043 yılında Konstantinos IX. Monomakhos zamanında (1042-1055) tacirlerin Konstantinopolis'te karıştığı kavgada bir Rus asilzâdesi öldürülünce, bunu fırsat bilerek, akın hazırlığına girişmiştir. "Bilge" Yaroslav'ın oğlu Vladimir komutasında büyük donanma yola çıkmış ve Marmara'ya inerek Konstantinopolis limanını uzun bir süre ablukaya almıştır.⁷⁵ Bizans donanmasıyla karşı karşıya gelen Rus donanması, Grek ateşinin de etkisiyle ağır bir hezimete uğramıştır.⁷⁶ Bu yenilgiden sonra Ruslar, Orta Çağ boyunca Konstantinopolis'e sefer düzenlememişlerdir. Ayrıca XI. yüzyılın ortalarında şimdiki Güney Rusya'da ortaya çıkan Polovtzi/Kumanlar⁷⁷ adlı Türk topluluğu Rusların Bizans ile doğrudan ilişki kurmasını engellemiştir.⁷⁸

XI. yüzyılın ilk yarısında, Bizans'ın batı sınırlarındaki muhataplarından biri de Peçeneklerdir. Bu topluluk, XI. yüzyılın belirli zamanlarında Bizans İmparatorluğu'nun siyasî tarihinde mühim bir rol oynamıştır. Bu yüzyıla kadar Peçenekler, Kırım bölgesi, Rusya ve Hazar bölgesinde yapılan ticaret için aracı rolü üstlenmekteydi. X. yüzyılda başlayan ve XI. yüzyılda II. Basileios'un Bulgar topraklarını tamamen imparatorluğa katmasıyla son bulan fetih politikası ile birlikte Bizans şimdi Peçenekler ile sınırdış olmuştur. Bu topluluk XI. yüzyılın ilk yarısında Bizans için pek de önemli bir tehdit

⁷³ George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, TTK Yayınları, Ankara 2015, s. 300; John Van Antwerp Fine Jr., *The Early Medieval Balkans*, s. 204.

⁷⁴ Vasiliev, s. 320. John Julius Norwich, *Bizans II: Yükseliş Dönemi (MS 803-1081)*, çev. Selen Hırçın Riegel, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2013, s. 229-230. Balkanların XI-XIII. yüzyıllardaki durumu için ayrıca bkz. Paul Stephenson, "Balkan Borderlands (1018-1204)", *The Cambridge History of The Byzantine Empire c. 500-1492*, ed. Jonathan Shephard, Cambridge University Press, New York 2008, s. 664-691.

⁷⁵ Skylitzes s. 404-407; Psellus/Sewter, s. 147-148; Psellos/Demirkent, s. 138-139; Vasiliev, s. 323; Michael Angold, *The Byzantine Empire, 1025-1204: A Political History*, Addison Wesley Longman Inc., New York 1997, s. 36; Peter Charanis, "The Byzantine Empire in the Eleventh Century", s. 181. Ayrıca bkz. J. B. Bury, "Roman Emperors from Basil II to Isaac Komnenos", s. 194.

⁷⁶ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 33; Attaleiates/Umar, s. 35; İbnü'l-Esîr, IX, s. 397; Norwich, *Bizans*, II, s. 247; Peter Charanis, "The Byzantine Empire in the Eleventh Century", s. 181; Le Beau, s. 331. Attaleiates, Rus donanmasındaki gemilerin 400'den fazla olduğunu kaydetmiştir. Skylitzes, abartılı bir şekilde Rus ordusunun 100.000 kişi olduğunu kaydetmektedir. Bkz. Skylitzes, s. 405.

⁷⁷ X. ve XIII. yüzyıllar arasında İskitler diye de anılan Kumanlar, 1050-1060 yılları arasında yaptıkları baskılarla Peçeneklerin Doğu Avrupa steplerine doğru göçmesine yol açmıştır. XI. yüzyılın sonunda Tuna'yı geçerek Bizans arazisine giren Kumanlar, 1087'de Peçeneklerin müttefiki olarak Trakya'yı yağmalamışlarsa da 1091'de Aleksios I. Komnenos, Kumanları Peçeneklere karşı kullanmıştır. Bir yandan Bizans topraklarına da yerleşen Kumanların istilası, 1160'a kadar devam edecektir. Bkz. Omeljan Pritsak, "Cumans", *ODB*, I, s. 563-564.

⁷⁸ Vasiliev, s. 323-324. Bununla birlikte imparatorluk ailesi, evlilik yolu ile Ruslar ile olan ilişkilerini de düzeltmişlerdir. Bkz. Angold, *The Byzantine Empire*, s. 36.

oluşturmadiysa da yüzyılın ortalarında Tuna'yı aşmalarıyla birlikte imparatorluk için tehlike arz etmeye başlamışlardır.⁷⁹ Yüzyılın ilk yarısında Peçenekler'in baskın ve yağmaları, Bulgaristan bölgesinin *Doukas*'¹⁸⁰ Konstantinos Diogenes önderliğinde başarılı bir şekilde püskürtülmüş ve Peçenekler Tuna Nehri'nin gerisine çekilmeye mecbur bırakılmışlardır.⁸¹ Ancak yüzyılın ortalarından itibaren arkalarından gelen Kumanların da baskısıyla kalabalık ve güçlü gruplar halinde Tuna'ya inen Peçeneklere karşı imparatorluğun direnci zayıfladığı anlaşılmaktadır. Konstantinos IX. Monomakhos zamanında Tuna'yı aşanlar, Bulgaristan'daki imparatorluk topraklarında iskân edilmişler ve bu şekilde hem ırkdaşlarının hem de Ruslar'ın saldırılarına karşı koymakla görevlendirilmişlerdir.⁸² Bütün bu önlemlere rağmen Peçenek ilerleyişi tam anlamıyla durdurulamamıştır. Bunlar, 800.000'i bulan bir sayıyla Tuna ötesinden gelmişler ve Edirne'yi de aşarak başkente kadar ilerlemişlerdir. Konstantinos IX. Monomakhos, bunlara karşı bir sefer düzenlemiş ancak Bizans ordusu yok edilmiştir. Bunun üzerine İmparator, Peçenekler'in prenslerine payeler vermiş ve onları Balkanlar'da yerleşip barışçıl bir şekilde yaşamaya ikna etmiştir.⁸³ Aradan geçen süre içerisinde Peçenekler, yerleşik hayata alışmamış, arkalarından gelen Uz baskısı da bunda etkili olmuştur. Isaakios Komnenos Tuna sınırında düzeni tekrar sağlamayı başardı ise de Konstantinos X. Doukas zamanında Uzlar'ın göçü başladı. Sayıları 600.000'i bulan Uzlar eşyaları ile birlikte göçüyorlardı. Balkan eyaletleri bu göçten dolayı büyük tahribata uğradı. Bunlara da aynı şekilde topraklar verildi ve bazıları orduda iskân edildi.⁸⁴

Bizans'ın batıdaki bir diğer sorunu da Normanlar ve Araplar idi. Normanlar, XI. yüzyılın başında İtalya'da bir başkaldırıda bulunan Meles'e yardım etmek için bu bölgeye geldilerse de II. Basileios'un Rus destekli ordusu, bunları yenilgiye uğrattı. İmparatorluk bu zafer ile birlikte Güney İtalya'daki konumunu o derecede güçlendirdi ki Sicilya'yı Araplardan almak için harekete geçti. Varangian-Rus destekli Bizans ordusu Messina'yı işgal ettiyse de ordu komutanı Georgios Maniakes'in iftiraya uğrayıp

⁷⁹ Vasiliev, s. 324-325; Hüseyin Namık Orkun, *Peçenekler*, Remzi Kitaphanesi, İstanbul 1933, s. 18-19.

⁸⁰ Bir *thema*'nın komutan valisi anlamına gelen bu kelime ayrıca Bizans tarihindeki önemli bir ailenin de adıdır. Bu aile için bkz. Alexander Kazhdan- Anthony Cutler, "Doukas", *ODB*, I, s. 655-656.

⁸¹ Skylitzes, s. 352; Zonaras, s. 47; Akdes Nimet Kurat, *Peçenek Tarihi*, Devlet Basımevi, İstanbul 1937, s. 129; Peter Charanis, "The Byzantine Empire in the Eleventh Century", s. 182.

⁸² Vasiliev, s. 325; Kurat, *Peçenek Tarihi*, s. 132-133. İmparatorluk topraklarına yerleştirilen ve okçulukta mâhir olan Peçenekler, ayrıca Anadolu'da paralı asker olarak Selçuklulara karşı da kullanılmıştır. Bkz. Angold, *The Byzantine Empire*, s. 38.

⁸³ Vasiliev, s. 325-326; Kurat, *Peçenek Tarihi*, s. 133-135; Peter Charanis, "The Byzantine Empire in the Eleventh Century", s. 183. Kurat, Bizans'ın Peçenekler'i yok etmektense, onları boşalmış Bulgaristan arazisine yerleştirmeyi ve çiftçilik yaptırılmayı daha uygun gördüğünü kaydetmektedir.

⁸⁴ Vasiliev, s. 358; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 121. Charanis, Peçeneklerden on beş bin civarında askerin, Selçuklu Türkleri ile savaşmak için Anadolu'ya gönderildiğini kaydetmektedir. Bkz. Charanis, "The Byzantine Empire in the Eleventh Century", s. 184.

geri çağrılması nedeniyle fetih tamamlanamadı.⁸⁵ 1054 yılındaki kilise ayrılığında da Normanlar, Roma tarafını desteklemiş ve bu sayede Bizans'ın İtalya'daki topraklarında ilerlemişlerdir. Aynı zamanda bu dönemde Normanlar içerisinde kabiliyetli bir lider olarak Robert Guiscard⁸⁶ ortaya çıkmıştır.⁸⁷ Bu kişi ileride de görüleceği üzere Bizans'ı daha çok uğraştıracaktır. Makedonya hanedanının son dönemlerinde Guiscard'lı Normanlar Güney İtalya'da başarılı bir şekilde ilerlemişlerdir. Bizans'ın bu duruma etkili bir şekilde tepki verememesinin nedeni ordunun Selçuklu Türkleri üzerine gönderilmiş olmasıydı. Neumann'ın ifadesiyle: “İmparatorluk İtalya'da kendisini sadece sol koluyla savunmaktaydı.”⁸⁸

XI. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nun batısında bunlar olurken doğu da bundan çok farklı değildi. XI. yüzyılın başında II. Basileios döneminde imparatorluk, batıda Bulgar meselesi ile meşgul olduğundan ve ayrıca iç isyanlarla uğraştığından doğudaki gelişmelerde saldırgan bir politika izlemiyordu. Ancak imparator, Müslümanlar ile yapılan mücadelelere sık sık iştirak ediyordu. Halep⁸⁹ şehri sürekli olarak işgal altındaydı. İmparator II. Basileios, Suriye'de Bizans otoritesini tesis etmiş ise de yeni bir fetih gerçekleştirememiştir. Mısır'daki Fâtımî Halifesi Hâkim (996-1021) ile II. Basileios arasında bir anlaşma imzalanmışsa da 1009 yılında Hâkim Kudüs'te bulunan Kutsal Kabir Kilisesi ve Golgotha için yıkım emri vermiş ve oradaki Hıristiyanlar baskı altına alınmıştı. Ancak Hâkim'in ölümünden sonra (1021) münasebetler eski haline geri dönmüştür.⁹⁰ II. Basileios'un ölümünden sonra imparatorluğun içine düştüğü durum Arapları harekete geçirmiştir. Halep üzerine yoğunlaşan çatışmalarda III. Romanos, Georgios Maniakes'in komutanlığında Edessa⁹¹ (bugün: Şanlıurfa) şehrini imparatorluk

⁸⁵ Peter Charanis, “The Byzantine Empire in the Eleventh Century”, s. 181; Vasiliev, s. 329.

⁸⁶ Bu kişi Fransa'nın Normandiya bölgesindeki Coutances kasabasında Tancred de Hauteville'nin oğlu olarak doğmuştur. Daha sonraki yıllarda yanında beş atlı ve 30 piyade savaşı ile Normandiya'dan İtalya'ya gelmiş ve bir süre burada eşkıyalık faaliyetlerinde bulunduktan sonra evlilik bağları ile durumunu güçlendirerek kısa sürede yarımada'nın hâkimi durumuna gelmiştir. Bkz. Anna Komnena/Umar, s. 43 n. 1. Ayrıca bkz. Steven Runciman, *A History of the Crusades I: The First Crusade and the Foundation of the Kingdom of Jerusalem*, Cmbridge University Press, London-New York 1953, s. 56-57.

⁸⁷ Vasiliev, s. 329.

⁸⁸ Carl Neumann, *Die Weltstellung des Byzantinischen Reiches vor den Kreuzzügen*, Verlag von Duncker&Humblot, Leipzig 1894, s. 103; Vasiliev, s. 359.

⁸⁹ Nâsır-ı Hüsrev, 1047 yılında Halep'i görmüş, bu şehri güzel ve mâmur bir şehir olarak tasvir ederek Meyyâfârikîn'in bu kente yüz fersah uzaklıkta olduğunu kaydetmektedir. Kentin büyük bir kalesi olduğunu ve yüksekliğinin yaklaşık 25 kulaç ettiğini yazmaktadır. Bkz. Nâsır-ı Hüsrev, *Sefername*, çev. Abdülvehap Tarzi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1950, s. 16.

⁹⁰ Vasiliev, s. 311.

⁹¹ Şehrin ne zaman ve kimin tarafından kurulduğu tam olarak bilinmemekle birlikte Asur, Med, Pers, Makedonya, Selevkos hâkimiyetinde var olmuştur. Edessa adı, köken olarak Selevkos dönemine kadar uzanmaktadır. Kelimenin Makedonya krallık merkezi olan Selevkosçadan geldiği düşünülmekle birlikte Urfâ adının kökeni hakkında birçok görüş mevcuttur. Şehir, Bizanslılar ve Müslümanlar arasında sıkça el değiştirmiş, 1030 yılında tekrar Bizans topraklarına katılmıştır. Bu tarihten sonra Türkmenler akınlarına maruz kalan kent, Alparslan'ın elli günlük muhasarasına da dayanmış, Emir Bozan tarafından 1087 yılında Selçuklu topraklarına katılmıştır. 1098 yılında ise

topraklarına kattı (1030).⁹² Maniakes, Sicilya’da da Araplara karşı başarılı mücadeleler verdi. Sicilya’daki bir anlaşmazlık için oraya gönderilen Maniakes, daha sonra burada çıkan çatışmada Arapları yendi ve Sicilya’da 13 kent ele geçirdi. Kuzey Afrika’daki Arapların hükümdarı bunun üzerine bizzat kendisi sefere çıktı. Savaşlar Bizans lehine sonuçlanmış olsa da Georgios Maniakes ve donanma komutanı arasında çıkan bir tartışma, Maniakes’in üzerine iftira atılmasına ve tutuklanmasına yol açtı. Maniakes’ten sonra Sicilya, Arapların egemenliğine geçti ve Bizans’ın elinde sadece Messene kaldı.⁹³

Bizans İmparatorluğu’nun Doğu’daki tampon devleti olan Ermenistan’da I. Gagik’in (990-1020) ölümünden sonra Selçuklu Türklerinin baskısıyla karışıklıklar ortaya çıkmıştı. Çağrı Bey’in Azerbaycan bölgesine yaptığı akınlar, bunda etkili olmuştur. Bu durumda II. Basileios, bu fırsatı değerlendirerek Vaspurakan (bugün: Van Gölü civarı) bölgesini ve Iberia’nın bir kısmını imparatorluğa ilhak etmişti.⁹⁴ Konstantinos IX. Monomakhos zamanında da Ani, imparatorluğa katılmış ve Bagratuni hanedanının hâkimiyeti bu şekilde sona ermiştir. Ancak bu bölgenin imparatorluğa katılması, devletin işini kolaylaştırmadı; çünkü buradaki halk, imparatorluğun dinî politikasından memnun değildi. Bu bölgedeki askerler de iç isyanlar ve Peçenek saldırıları sebebiyle ayrılmışlardı. Böyle olunca Selçuklu Türkleri bu bölgeyi fethetmekte zorlanmadılar.⁹⁵

Bizans İmparatorluğu hâricte bu sorunlar ile meşgulken dâhilde de darbeler ve isyanlar ile uğraşmaktaydı. II. Basileios dönemi imparatorluk için bir dönüm noktası olmuş ve bundan sonra gelen hükümdarlar, muktedir bir yönetim sergileyememişlerdir.⁹⁶ Bizans İmparatorluğu, XI. yüzyılda memurlar aristokrasisi ve askerî asalet sınıfının tahtı ele geçirip imparatorlukta egemen olma mücadelelerine sahne olmuştur. Dışarıdan bakıldığında saray entrikaları gibi görünen bu mücadeleler, başkentteki memur sınıfının ve taşradaki askerî sınıfın yönetimde etkin olma çabası

Haçlıların eline geçen Urfa, 1144’te İmâdüddin Zengi tarafından fethedilmiştir. Bkz. Ahmet Nezihi Turan, “Şanlıurfa”, *DİA*, XXXVIII, (2010), s. 336-338. Urfa kentinin tarihi için ayrıca bkz. Ali Öngül, *Urfa Tarihi İslâm Fethinden Osmanlı Hâkimiyetine Kadar (639-1157)*, Emek Matbaası, Manisa 2004; Erdoğan Merçil, “Selçuklular’ın Anadolu’ya Gelişlerinden Haçlı Seferlerinin Başlangıcına Kadar Urfa’nın Durumu”, *Makaleler (Selçuklular)*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2011, s. 109-124.

⁹² Aristakes, s. 34-36; Vasiliev, s. 312; Skylitzes’teki kayıtlar 1033 yılına işaret etmektedir. Bkz. Skylitzes, s. 365.

⁹³ Zonaras, s. 59-61.

⁹⁴ Skylitzes, s. 409-410; Işın Demirkent, “1071 Malazgirt Savaşı’na Kadar Bizans’ın Askerî ve Siyasî Durumu”, *Bizans Tarihi Yazıları: Makaleler-Bildiriler-İncelemeler*, Dünya Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 11-12.

⁹⁵ Sempad, s. 29-30; Vasiliev, s. 315.

⁹⁶ Ostrogorsky, s. 296.

olup, aslında imparatorluğun da geleceğini belirleyen baş nedenlerden biri olmuştur.⁹⁷ II. Basileios'un koyduğu, köylülerin terk ettiği toprakların vergisini muktedir toprak sahiplerinden alma politikası, III. Romanos zamanında kaldırılmıştır. Bu husus dolayısıyla III. Romanos'un yönetimi kesin olarak II. Basileios'tan ayrılmaktadır.⁹⁸ Bizans köylülerinin toprakları da imparatoruğa asker sağlayan çiftçilerin toprakları gibi ellerinden alınmış, böylece Bizans ordusunda bir gerileme dönemine girilmiştir.⁹⁹

Bundan sonra Bizans İmparatorluğu'nun askerî gücü gerilemeye başlamıştır. Memurlar aristokrasisi, tahta kendi sınıfından imparatorlar çıkarınca askerî sınıfın gücünü zayıflatmak için orduda azaltmaya gitmiş ve *Strategos*lara bir ücret karşılığında askerî muafiyet verilmiştir. Bu şekilde *thema*¹⁰⁰ ordusu yavaş yavaş varlığını yitirmiştir.¹⁰¹

XI. yüzyılın iç isyanlarından biri, ordu komutanı Georgios Maniakes'in önderliğinde olmuştur. Maniakes, İmparator Mikhaël V. Kalaphates (1041-1042) zamanında hapisten çıkartılmış ve *Magistros*¹⁰² unvanıyla İtalya'daki imparatorluk toprağına *Katepanos*¹⁰³ olarak atanmıştır.¹⁰⁴ İmparatorluk tahtında Konstantinos IX. Monomakhos'un olduğu yıllarda imparatorun sevgilisinin erkek kardeşi olan Romanos Skleros ile anlaşmazlığa düşmüş ve bu kişinin etkisiyle eski makamını da kaybetmişti.

⁹⁷ Ostrogorsky, s. 297; Speros Vryonis Jr, "Byzantium: The Social Basis of Decline in the Eleventh Century", *Byzantium: Its Internal History and Relations with the Muslim World*, Variorum Reprints, London 1971, s. 160; a. mlf, *Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, University of California Press, California 1971, s. 70-71. Vryonis, kaynaklarda VIII. Konstantinos'tan (1025-1028) sonraki 32 yıllık sürede, 30 civarında büyük isyanın çıktığı, bunun yanında sürgünler, infazlar ve mil çekme cezalarının gerçekleştiği bilgisinin olduğunu kaydetmektedir. A.g.e., s. 73.

⁹⁸ Skylitzes, s. 354; Ostrogorsky, s. 298; Gregory, s. 247; J. B. Bury, "Roman Emperors from Basil II to Isaac Komnenos", s. 146.

⁹⁹ Peter Charanis, "Kültürel Çeşitlenme ve Anadolu'da Bizans İktidarının Çöküşü", çev. Mustafa Alican, *Tarih Okulu Dergisi*, X, (2011), s. 213.

¹⁰⁰ *Thema* sistemi, Herakleios döneminde kurulmuş olan askerî yönetim birimlerine verilen isimdir. Başlarında ise *Strategos* denilen yöneticiler bulunmaktaydı. Bkz. Alexander Kazhdan, "Theme", *ODB*, III, s. 2034. "Herakleios'un yaptığı reformların en önemlisi, Anadolu'da *thema*'lar (askerî eyalet) sisteminin kurulmasıdır." Bkz. Işın Demirkent, "Bizans", *DİA*, VI, (1992), s. 233. *Thema* hakkında ayrıca şu eser de faydalıdır: A. Pertusi, "La Formation des Thèmes Byzantins", *Berichte zum XI. Internationalen Byzantinisten-Kongress*, Ayrın basım, München 1958, s. 1-40.

¹⁰¹ Ostrogorsky, s. 307. Vryonis, Konstantinos X. Monomakhos'un Iberia'daki 50.000 civarındaki savunma gücünü vergi ödeyen sivillere dönüştürdüğünü kaydetmektedir. Bu politika sonucu hem Doğu topraklarının savunma gücü yok olmuş hem bu bölge yerlileri Selçuklular lehine taraf tutmaya başlamış hem de imparatorluğun yabancı ücretli askerlere bel bağlamasına neden olmuştur. Bkz. Vryonis, *Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, s. 74-75.

¹⁰² Yüksek bir onur rütbesi olan *Magistros* rütbesine, X. yüzyılın başında 12 kişi sahipken, XII. yüzyılın ortalarında bu rütbenin önemini kaybederek kaybolduğu görülmektedir. Bkz. Alexander Kazhdan, "Magistros", *ODB*, II, s. 1267.

¹⁰³ Kelime, köken olarak "üst" anlamına gelen *epano*'dan türemektedir. Terim, çoğunlukla ordu komutanlarını belirtmek üzere kullanılmıştır ve *Strategos* ile özdeş anlamdadır. Bu rütbe, X. yüzyılın sonunda özellikle İtalya ve Mezopotamya'da büyük şehirlerin valileri için, XI. yüzyılda da Bulgaristan ve Antakya gibi şehirlerin valileri için kullanılmıştır. Vali/duks anlamındaki kullanımı 1100'den sonra kaybolmuş ancak en azından XII. yüzyıl'da Smyrna'da ve XIV. yüzyılda Trabzon'da yerel yetkililer için kullanılmaya devam etmiştir. *Katepanikion* terimi de Makedonya ve Küçük Asya/Anadolu'da küçük yönetim birimlerinde bilinmekteydi. Bkz. Alexander Kazhdan, "Katepano", *ODB*, II, s. 1115.

¹⁰⁴ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 17; Attaleiates/Umar, s. 27.

Başkente dönmeyip bir ayaklanma başlatan Maniakes'e ordunun büyük bir bölümü de destek verdi. Âsiler, İtalya'dan gemilerle İlyrikon'a¹⁰⁵ geçince imparator ona bir mektup gönderip isyandan vazgeçmesini istedi. Ancak Maniakes bunu kabul etmeyince savaş kaçınılmaz oldu. İmparator, ordunun başına atayacağı kişinin sonradan isyancıya katılmasından endişe ettiği için isyancılara karşı gönderdiği kuvvetlerin başına bir komutan değil, kendi hizmetkârlarından bir hadım geçirdi.¹⁰⁶ 1043 yılının baharında ikinci vaktinin sonlarına doğru Selanik'e iki gün mesafedeki bir alanda yapılan savaşta Maniakes, düşmanlarına karşı başarıya ulaşmak üzereydi. Bizzat Maniakes de savaş meydanında savaşıyordu. Savaş alanında onun için "Yaşasın Rumların İmparatoru" naraları yükselmeye başladığı sırada bu kişi aniden atından yere düştü. Düşmanları bunu bir taktik zannettikleri için bir süre yanına yaklaşmamışlardı. Sonrasında anlaşıldı ki bir ok isabeti nedeniyle Maniakes öldürüldü. Bunun üzerine savaşın seyri imparatorun birliklerinden yana değişti. Bu isyan hareketi bu şekilde sonlanmış oldu.¹⁰⁷

İmparatorluktaki bir diğer isyan da Theophilos isyanı idi. Bu kişi imparatorluğu iki imparatoriçenin yönettiğini haber alınca, yöneticisi olduğu Kıbrıslıları da yanına alarak isyan etti. Ancak Konstantinos IX. Monomakhos'un gönderilen donanması ile bu isyancılar bertaraf edildi ve isyan sona erdirildi.¹⁰⁸

İmparatorluk tahtını ele geçirmek için çıkan isyanlardan bir diğeri de Leontas Tornikes öncülüğünde çıkan ayaklanmadır. Orestia/Edirne'de ikamet eden bu kişi, İmparator Konstantinos IX. Monomakhos tarafından sevilmeyen bir hısım idi.¹⁰⁹ Attaleiates, bu kişinin Malatya'da komutan iken Makedonya'dan gelen askerlerin çıkardığı karışıklığın sorumlusu olarak suçlandığını ve daha sonra imparatorun, bu kişinin tahtı gasp etmeye çalıştığına ikna edilerek, keşiş yapıldığını aktarmaktadır.¹¹⁰ Ancak Zonaras, imparatorun kız kardeşi Euprepia ile iyi ilişkiler içinde olduğundan dolayı imparatorun bu durumdan kuşkulananak Tornikès'i Gürcülerin yöneticisi

¹⁰⁵ Bu bölge Balkanların kuzey batısındaki kısmını içeren *thema* idi. 395 yılında iki kısma ayrılmış başkentleri de Sirmium ve Thessalonike (bugün: Selanik) olmuştur. IX. yüzyıldan itibaren Thessalonike *thema*'sı olarak değiştirilse de eski adı ile de anıldığı olmuştur. IX. yüzyılın sonunda Dalmatia *thema*'sı kurulmuşsa da 1069 yılında burası da elden çıkmış 1165-1180 arası tekrar Bizans hâkimiyetine girmiştir. Bkz. Omeljan Pritsak, "Illyricum", *ODB*, II, s. 987.

¹⁰⁶ Zonaras, s. 80-81.

¹⁰⁷ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 31, 33; Attaleiates/Umar, s. 34; Skylitzes, s. 400-403; Psellus/Sewter, s. 145-147; Psellos/Demirkent, 136-138; Sempad, s. 29; Bailly, s. 267; J. B. Bury, "Roman Emperors from Basil II to Isaac Komnenos", s. 193. Aristakes ise bu isyanda Maniakes'in oğlunun öldüğünü kaydetmektedir. Bkz. Aristakes, s. 47.

¹⁰⁸ Zonaras, s. 81; Skylitzes, s. 403-404.

¹⁰⁹ Zonaras, s. 82.

¹¹⁰ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 37, 39; Attaleiates/Umar, s. 37. Ayrıca bkz. Skylitzes, s. 413. Bu askerleri isyana götüren sebebin, Peçeneklerin bu topraklara yerleştirilmesi ve bu durumun getirdiği sıkıntılar olduğu düşünülmektedir. Bkz. Angold, "The Byzantine State on the Eve of The Battle of Manzikert", s. 17.

yaptığını, ancak bu sürgünden kaçan Tornikès'in, imparatorun emriyle saçları kazınarak keşiş yapıldığını söylemektedir.¹¹¹ Bu halde iken 14 Eylül 1047'de başkentten kaçan Tornikès, Edirne'de kendisine asker topladı. Başkente doğru yola çıkan bu kişiye yolda da pek çok asker katıldı. Başkente vardığında halktan kapıları açmasını istediysede bu isteği hakaret ve sövgüler ile karşılık buldu. Bunun üzerine şehri kuşatma altına alan Tornikès'in ordusu, imparatorun askerlerine saldırılarda bulundu. Ordu, şehre geri çekilirken kayıplar verdi ise de Tornikès bu fırsatı değerlendiremedi. Bu kişi ikinci saldırısında da başarısız olunca ordugâha geri döndü ve beklemeye koyuldu. Aynı zamanda Trakya'daki bazı kaleleri hedef aldıysa da buraları da ele geçiremedi. Bu sırada Anadolu'dan gelen yardımcı birlikler ile ordusunu güçlendiren imparator, âsinin yanındaki bazı komutanları mektup göndermek suretiyle kendi yanına çekti.¹¹² Başkentten ordusuyla hareket eden imparator, Bulgaristan'dan da bir kolorduyu âsilerin üzerine yolladı. Tornikès'in yanında kalan komutanlardan biri olan Batatzès, Bulgaristan'dan gelen orduyu yendi ise de Tornikès'in ordusunun dağıldığını görünce bu ikisi, Boulgarophygon (bugün: Babaeski) kilisesine sığındılar. Ancak imparatorun askerleri onları buradan alıp imparatora götürdü ve bu kişiler 24 Aralık 1047'de kör edildiler.¹¹³ Bu isyan da bu şekilde bastırılmış oldu.

Batı Roma'nın kendisini devlet olarak kabul ettirmiş olması nasıl Bizans'ın cihanşümül devletini sarsmış ise, Bizans'ın Slavları ve ardından da Rusları Patrikliğe bağlamasıyla Roma'nın itibarının zedelenmesi, Roma ve Konstantinopolis arasındaki gerilimi artırmıştır.¹¹⁴ Kiliselerin ayrılığı sırasında Roma'da Leo IX. Papa iken, Kerullarios İstanbul Patriği, Konstantinos IX. Monomakhos ise Bizans İmparatoru idi.¹¹⁵ Ayrılığa giden süreç, Normanların girişiyle birlikte iki tarafın da beraber hareket etmesi gereken Güney İtalya'da başladı. Daha sonra bu tartışmaya kilise adetleri de eklenince anlaşma imkânsız hale geldi. Artık öğretiler ve âdetler karşı karşıya idi.¹¹⁶ Bu tartışmanın sonucunda Umberto başkanlığında İstanbul'a gelen Roma'nın elçilik heyeti 16 Temmuz 1054 tarihinde Ayasofya Kilisesi'nin mihrabına Kerullarios'un ve onun

¹¹¹ Zonaras, s. 83.

¹¹² Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 37, 39; Attaleiates/Umar, s. 37; Zonaras, s. 83-85; Skylitzes, s. 414.

¹¹³ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 49, 51; Attaleiates/Umar, s. 43; Skylitzes, s. 413-416; Sempad, s. 32; Bailly, s. 268; Norwich, *Bizans*, II, s. 247-249. Skylitzes'e göre kör edilme işlemi 25 Aralık'ta olmuştur. Ayrıca bkz. J. B. Bury, "Roman Emperors from Basil II to Isaac Komnenos", s. 194-198.

¹¹⁴ Ostrogorsky, s. 310-311.

¹¹⁵ Ostrogorsky, s. 311; Jean-Claude Cheynet, *Bizans Tarihi*, çev. İsmail Yerguz, Dost Yayınevi, Ankara 2008, s. 93.

¹¹⁶ Ostrogorsky, s. 311-312; Paul Lemerle, *Bizans Tarihi*, çev. Galip Üstün, İletişim Yayınları, İstanbul 1994, s. 84-85; Cheynet, s. 93.

etrafındaki yoldaşlarının aforoz edildiğini belirten bir bildiri astılar.¹¹⁷ İki kilisenin ayrılığı resmen işte bu şekilde başlamış oldu.

Bizans İmparatorluğu XI. yüzyılda içte ve dışta bu sorunlar ile meşgul idi. İmparatorluk hazinesi ise gereksiz harcamalarla gitgide erimiş olup¹¹⁸, yukarıda belirtildiği gibi ordunun gücü günden güne azalmıştır. İmparatorluğun XI. yüzyıl için asıl sorunu ise Doğu'dan gelmekteydi. Yüzyılın başından itibaren Anadolu topraklarına göç eden Selçuklu Türkleri, burada yurt tutmak için akınlarda bulunmuşlar ve Bizans İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu bütün bu siyasî karışıklardan faydalanarak Anadolu'nun içlerine kadar ilerlemişlerdir.

2. Türkler'in Anadolu Akınları ve Selçuklu-Bizans İlişkileri

XI. yüzyılın başında, Bizans İmparatorluğu'nun doğu sınırı olan Ermenistan bölgesinin genelinde Bagrat/Bagratuni¹¹⁹ hanedanı hüküm sürmektedir. Vaspurakan'a ise Ardruni¹²⁰ hanedanı hâkimdir.¹²¹

Ermenistan bölgesini topraklarına katma kararı alan Bizans İmparatoru II. Basileios, Ermenistan Kralı Senekerim'e *Magistros* unvanı vermiş ve Kapadokya'dan arazi tahsis ederek oğlunu da manevi evlat olarak almıştır. Kralın oradan ayrılmasıyla Van Gölü çevresindeki halk da burada kalmayıp İç Anadolu'ya doğru hareketlenmiştir. Bu hareketlenenlerin sayısı 40.000 olarak gösterilse de farklı iddialar da mevcuttur.¹²²

¹¹⁷ Steven Runciman, *The Byzantine Theocracy: The Weil Lectures Cincinnati 1973*, Cambridge University Press, London-New York-Melbourne 1977, s. 108; Peter Charanis, "The Byzantine Empire in the Eleventh Century", s. 210; Lemerle, 84-85; Angold, *The Byzantine Empire*, s. 52; Ostrogorsky, s. 312. Runciman, 1054'teki durumun aslında 1025'ten çok da farklı olmadığını belirtmektedir. Bkz. Steven Runciman, *The Eastern Schism: A Study of the Papacy and the Eastern Churches During the XIth and XIIth Centuries*, The Clarendon Press, Oxford 1963, s. 50. Ayrıca bkz. Robert Browning, s.120. Bu ayrılığın aslında 1024'te başladığı, ancak Patriğin Papa ile ilişkileri devam ettirdiği ve Roma'nın Konstantinopolis'in Doğu kiliselerinin başı olarak tanıdığı da kaydedilmiştir. Bkz. Peter Charanis, "The Byzantine Empire in the Eleventh Century", s. 208.

¹¹⁸ Psellus/Sewter, s. 116, 125, 137, 237; Psellos/Demirkent, s. 107, 116, 128, 225.

¹¹⁹ Bu hanedan, Ermenistan, Gürcistan ve bugünkü Azerbaycan bölgelerinde hüküm sürmüştür. Köken olarak muhtemelen İranlı olan bu hanedan, VII-VIII, yüzyıllarda Bizans, İran ve Halifelğin hizmetinde gücünü artırmıştır. 884 yılında Bizans ve Halifelğin ortak fikri ile I. Aşot'a "Kral" unvanı verilmiştir. 1045 yılına kadar hâkimiyetlerini sürdüren hanedan Ermenistan ve Gürcistan olmak üzere iki kol halinde hüküm sürmüşlerdir. Bkz. Nina G. Garsoian, "Bagratids", *ODB*, I, s. 244.

¹²⁰ Bu hanedan kendi halinde bir hâkimiyet kurmuş olup XI. yüzyılda Bizans topraklarına yerleşmiştir. Bkz. Alexander Khazdan, "Argruni", *ODB*, I, s. 161.

¹²¹ İbrahim Kafesoğlu, "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını ve Tarihi Ehemmiyeti", *Fuat Köprülü Armağanı*, TTK Yayınları, Ankara 2010, s. 264-265; René Grousset, *Başlangıcından 1071'e Ermenilerin Tarihi*, çev. Sosi Dolanoğlu, Aras Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 21, 28.

¹²² Skylitzes, s. 336; Sempad, s. 18-19; Kafesoğlu, "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını", s. 272; Ali Sevim-Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi*, s. 28; René Grousset, s. 541; Peter Charanis, "The Byzantine Empire in the Eleventh Century", s. 179; Muharrem Kesik, "Türk-Ermeni İlişkileri Tarihinin İlk Safhaları", *Çeşitli Yönlerden Türk-Ermeni İlişkileri*, ed. Şafak Ural-Kâzım Yetiş-Feridun Emecen, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, s. 3. Sempad, kayıtlarda 12 kale ve 4400 civarında köyün Bizans'a verildiğini yazmıştır. Ayrıca bu durumun II. Basileios'un değil Senekerim'in teklifi ile gerçekleştiğini belirtmiştir. Ayrıca bkz. Peter Charanis, "The Byzantine Empire in the Eleventh Century", s. 189. Anadolu'nun iç kesimlerine yerleştirilen bu Ermeniler'in üzerindeki Grek etkileri

Bütün bunların sonucunda Ermenistan bölgesinin Bizans İmparatorluğu'na intikali, imparatorluğun lehine olmamış; Türklerin buradaki otorite boşluğundan faydalanıp Doğu Anadolu topraklarını istilâ etmesini mümkün kılmıştır.¹²³

XI. yüzyıl ile birlikte Selçuklular, Bizans İmparatorluğu'nun Ermenistan ve Vaspurakan bölgesini topraklarına katmasıyla kendilerine geniş bir akın sahası bulmuştur. İmparatorluğun bu sıradaki iç çekişmeleri ve askerî alandaki güçsüzlüğü Türklerin Anadolu'da ilerlemelerini kolaylaştırmıştır.¹²⁴ Selçukluların Anadolu'ya yaptıkları ilk akının yılı hakkında araştırmacılar ve kaynaklar, 1015-1016¹²⁵, 1016¹²⁶, 1016-1017¹²⁷, 1018¹²⁸ yıllarına işaret etmektedir. Ancak bu dönemdeki kaynakların yetersiz olması nedeniyle kesin bir tarih verilmesi maalesef mümkün görünmemektedir. Çağrı Bey komutasında yapılan bu keşif akını sadece gaza etmek değil, aynı zamanda yurt tutmak için uygun bir yer aramak ve bu arayış sırasında karşılırlarına çıkabilecek dirençleri ortadan kaldırmak maksadını taşımaktadır.¹²⁹ Ermeni bir müellif ise bu akının Allah'ın Hıristiyan halka hiddetlenmesinden dolayı gerçekleştiğini yazmaktadır.¹³⁰

Çağrı Bey'in batıya doğru çıktığı bu seferde, yanında 3.000 asker olduğu düşünülmektedir.¹³¹ Bu sefere katılan askerler kaynaklarda 30.000 olarak da gösterilmişse de¹³² bu sayı mübalağalı olarak değerlendirilmelidir.¹³³ Rum topraklarına

hakkında bkz. R. W. Thomson, "The Influence of their Environment on the Armenians in Exile in the Eleventh Century", *Proceedings of the XIIIth International Congress of Byzantine Studies: Oxford 5-10 September 1966*, ed. J. M. Hussey-Dimitri Obolensky-Steven Runciman, Oxford University Press, London-New York-Toronto 1967, s. 432-438.

¹²³ Kafesoğlu, "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını ve Tarihi Ehemmiyeti", s. 274. Bizans'ın ikân politikası ve Ermeniler'in durumu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Ersan, "Bizans İmparatorluğu'nun İskân Politikası ve Sivas'ta Ermeni Varlığı", *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyum Bildirileri 29 Eylül-1Ekim '05*, Sivas 2006, s. 372-380. Ayrıca Ermeniler'in X. ve XI. yüzyıldaki durumları hakkında şu makale de faydalıdır: Sirarpie Der Nersessian, "Armenia in the Tenth and Eleventh Centuries", *Proceedings of the XIIIth International Congress of Byzantine Studies: Oxford 5-10 September 1966*, ed. J. M. Hussey-Dimitri Obolensky-Steven Runciman, Oxford University Press, London-New York-Toronto 1967, s. 427-431.

¹²⁴ Ostrogorsky, s. 318.

¹²⁵ M. Halil Yınanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I: Anadolu'nun Fethi*, TTK Yayınları, Ankara, 2013, s. 31; Ali Sevim ilk akın tarihi olarak 1015 yılını göstermektedir. Bkz. Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi: Selçuklular Dönemi*, TTK Yayınları, Ankara 1993, s. 39; Ali Sevim-Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi*, I, TTK Yayınları, Ankara 1990, s. 28.

¹²⁶ M.A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, I, Güven Matbaası, Ankara 1979, s. 104; A. mlf., *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1989, s. 33; Kafesoğlu, "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını ve Tarihi Ehemmiyeti", s. 263; Kesik, "Türk-Ermeni İlişkileri Tarihinin İlk Safhaları", s. 4.

¹²⁷ Sempad, *Başkumandan Simbat Vekaynamesi 951-1334*, çev. Hrant D. Andreasyan, Basılmamış Tercüme, Ankara 1946, s. 18.

¹²⁸ Urfalı Mateos, s. 48; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2010, s. 119; a. mlf., *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2011, s. 45.

¹²⁹ Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 119; a. mlf., "Büyük Malazgirt Zaferi ve Anadolu'da Türk Destanı", *Prof. Dr. Osman Turan Makaleleri*, Kurtuba Yayınları, Ankara 2010, s. 628; Kafesoğlu, "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını ve Tarihi Ehemmiyeti", s. 273; Ahmet Toksoy, "Malazgirt Zaferinden Önce Doğu Anadolu'ya Yapılan Türk Akınları", *Türkler Ansiklopedisi*, IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 1137; Erol Kürkçüoğlu, "Başlangıcından Malazgirt Savaşına Kadar Selçuklu-Bizans Münasebetleri", *Türkler*, IV, s. 1158.

¹³⁰ Urfalı Mateos, s. 48.

¹³¹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 45.

¹³² Mirhând, s. 26.

gelen Çağrı Bey'e, daha önce bu topraklara gelen Türkmenlerin de katıldığı düşünülmektedir.¹³⁴ İlk olarak Vaspurakan'a saldıran Selçuklular buradan çokça ganimet elde etmiş halde Şeddâdoğulları'na da saldırmışlar ve buradan da pek çok ganimet ele geçirmişlerdir. Bu ikinci akın, gaza ruhuna aykırı olmakla birlikte amacının sadece ganimet olduğu düşüncesini akla getirmektedir.¹³⁵ Seferin devamında Gürcü ve son olarak da Ani Ermeni Krallığı'na saldıran Türkmenler, ikinciler karşısında yenilerek çekilmişlerdir. Bundan sonra ise Çağrı Bey, Mâveraünnehir'e dönme kararı almıştır. Bu ilk Selçuklu akının sonucu olarak Oğuzlar, bu toprakların yerleşim için uygun olduğunu anlamışlar ve bolca ganimetle yurtlarına dönmüşlerdir. Bizans ise bu sıralarda, bölgeyi imparatorluk sınırları içine almaya karar vermiştir.¹³⁶

Bununla birlikte Faruk Sümer, Çağrı Bey'in 30 atlı ile gerçekleştirdiği Anadolu akınının aslında gerçekleşmediğini düşünmektedir. Ona göre bu akın bir menkıbeden öteye geçmemektedir. Bunun yanında önemli İslâm müelliflerinin bu akından bahsetmemesini de yine aslında böyle bir akının gerçek olmadığına delil saymaktadır.¹³⁷ Çağrı Bey'in Anadolu seferi gerçek olsun veya olmasın; görüleceği üzere Türkmenler, ilerleyen senelerde Anadolu'ya sürekli olarak akın yapacaklardır. Bu akınların bilinçli bir şekilde Anadolu'ya yapılmış olduğu düşünülebilir.

Bu ilk seferden sonra, 1028'de Gazneliler Sultanı Mahmud'un takibinden kaçan Yabgulular'ın, 2.000 çadır olarak Anadolu'ya gelerek Bizans topraklarına akınlar düzenledikleri kaydedilmiştir.¹³⁸ 1038 yılında da Selçukluların Gazneliler ile mücadelesi esnasında Oğuzlar Anadolu'ya bir akın daha yapmış; 1042'de 15.000 kişi ile Vaspurakan'a gelip Ermeni prensini öldürmüşlerdir.¹³⁹

1043 yılında Rey'de karargâh kuran Tuğrul Bey, Selçuk oğullarını fetihlere tayin ettikten sonra Türkmenler akınlara devam etti. Bizans'ın ve Ermenilerin saldırıları

¹³³ Mîrhând, s. 26 n. 69; Köymen, *Selçuklu Tarihi*, s. 106; Ali Sevim, bu sayıyı 5.000-6.000 olarak göstermektedir. Bkz, Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 41. Çağrı Bey'in bu ilk Anadolu seferi hakkında ayrıca bkz. Cihan Piyadeoğlu, *Çağrı Bey Selçuklular'ın Kuruluş Hikayesi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 29-33; Kesik, "Türk-Ermeni İlişkileri Tarihinin İlk Safhaları", s. 4-5.

¹³⁴ Mîrhând, s. 28; Köymen, *Selçuklu Tarihi*, s. 107.

¹³⁵ Sempad, s. 18; Köymen, *Selçuklu Tarihi*, s. 109-110; a. mlf, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 33.

¹³⁶ Köymen, *Selçuklu Tarihi*, s. 110-111. Ebü'l-Ferec'de geçen kayda göre Çağrı Bey, Tuğrul Bey'e hitaben kendilerinin Sultan Mesud ile tek başına mücadele etmelerini zor olduğunu ancak keşfettiği Horasan ve Armenia bölgelerinde kendilerine karşı çıkacak kimse olmadığını, dolayısıyla bu bölgeye gidebileceklerini aktarmıştır. Bkz. Ebü'l-Ferec, İbnü'l-İbrî (Bar Hebraeus), *Abü'l-Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, I, TTK Yayınları, Ankara 1945, s. 293.

¹³⁷ Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilâtları-Destanları*, Ana Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1980, s. 75 n. 305.

¹³⁸ Yinanç, *Türkiye Tarihi*, s. 32.

¹³⁹ Ebü'l-Ferec, s. 295; Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 119.

karşısında Şeddâdîlerin yanında saf tutan Kutalmış, onları geri çekilmeye mecbur etmiş, İmparator Konstantinos IX. Monomakhos ile Tuğrul Bey arasında sulh olmasına rağmen Sultan Tuğrul'un yeğeni olan Hasan da Vaspurakan'da akınlar yapmıştır. *Thema* valisi olan Aaron ve İberia valisi Katakalon birleşerek Stranga Çayı yakınlarında 1048 yılında Türk ordusunun karşısına çıkmışlar ve sahte ricat uygulayarak Türkleri yağma sırasında hazırlıksız yakalayıp saldırmışlardı. Sultan'ın bir akrabası olan Hasan da dâhil olmak üzere pek çok Türk bu savaşta öldürüldü.¹⁴⁰

Hasan'ın öldürüldüğü savaşın intikamını almak isteyen sultan, İbrahim Yinal ve Kutalmış'ı sefere tayin etmiştir. Bizans kaynaklarının 100.000 olarak verdikleri Selçuklu ordu sayısı, açık bir şekilde abartılı görünmektedir. Pasin Ovası'nda Kapetre Şatosu eteklerinde iki ordu karşılaştı. Bizans ordusunun merkezini Liparitès, sağ kanadını Katakalon, sol kanadını ise Aaron yönetmekte; Türk ordusunda ise iki büyük grup bulunmaktaydı. Birini İbrahim Yinal, diğerini ise Kutalmış idare etmekteydi. 1048 yılında yapılan savaşın sonunda Bizans ordusu dağılmış ve Liparitès, Selçuklulara esir düşmüştür. Ganimetler ve esirler, sultanın bulunduğu Rey'e götürülmüştür.¹⁴¹ İmparator, Liparitès'in esirlikten kurtarılması için hem sultana elçi olarak George Drosos'u göndermiş hem de Mervanoğulları'ndan arabuluculuk yapmasını istemişti. Sultan Tuğrul ise Liparitès'i fidye almadan serbest bıraktı.¹⁴² Sultan Tuğrul, barış önerisinde bulunan imparatora Ebu'l-Fazl Nasır b. İsmail el-Alevî başkanlığında bir heyet göndermiştir.¹⁴³ Bununla birlikte, 1050 yılında yapılan anlaşma ile Emevîler zamanında Konstantinopolis'te yaptırılan câmi ve minaresi tamir ettirilmiş, çalışanlarına

¹⁴⁰ Skylitzes, s. 422; Zonaras, s. 90; Bryennios, s. 44; Yinanç, *Türkiye Tarihi*, s. 39-41; Honigmann, s. 177; Osman Gazi Özgüdenli, *Selçuklular: Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, I, İSAM Yayınları, İstanbul 2013, s. 98; M. Said Polat, *Selçuklu Göçerlerinin Dünyası: Karacuk'tan Aziz George Kolu'na*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2004, s. 57. Skylitzes ve Bryennios, Sultan'ın akrabası olan bu kişiyi "Sağır Hasan" diye kaydetmiş, Bryennios'a göre sultan, bu kişinin emrine 20.000 asker vermiştir. Bkz. Skylitzes, s. 421; Bryennios, aynı yer. Ayrıca Bizans kaynaklarından Zonaras'ta geçen Musul Araplarına karşı savaşıp yenilen Kutalmış'a kızan Sultan Tuğrul Bey'in onu muhasara etmesi hadisesi, Yinanç tarafından gerçeğe aykırı olarak nitelendirilmektedir. Bkz. Yinanç, *Türkiye Tarihi*, s. 41.

¹⁴¹ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 79; Attaleiates/Umar, s. 56; Zonaras, s. 91; Skylitzes, s. 425; İbnü'l-Cevzi, s. 11; Müneccimbaşı, s. 16; Urfalı Mateos, s. 90; Yinanç, *Türkiye Tarihi*, s. 41-42; M. A. Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976, s. 56; Honigmann, s. 178; Özgüdenli, *Selçuklular*, s. 98; Polat, s. 58; Peter Charanis, "The Byzantine Empire in the Eleventh Century", s. 190. Honigmann, bu savaşın 18 Eylül 1049'da yapıldığını yazmaktadır. Müneccimbaşı, Bizans ordusunun bu savaşta 50.000 kişi olduğunu kaydetmiştir.. Aristakes ise 60.000 kadar askerini savaştığını kaydetmiştir. Bkz. Aristakes, s. 86. Erdoğan Merçil ise Bizans ordusunun yaklaşık 35.000 kişi olduğunu düşünmektedir. Bkz. Erdoğan Merçil, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", *Türkler*, IV, s. 1031.

¹⁴² Skylitzes, s. 426; Urfalı Mateos, Liparitès'in bir dövüşü kazandıktan sonra sultanın onu serbest bıraktığını söylemektedir. Bkz. Urfalı Mateos, s. 90. Vardan ise Sultan Tuğrul ile Liparites arasında geçen konuşmayı aktarmıştır. Bu konuşma, ileride görülecek olan Diogenes ve Alparslan arasında geçecek olan konuşmanın içerik olarak aynısıdır. Bkz. Vardan Padmiç (Müverrih), *Türk Fıtuhatı Tarihi (889-1269)*, çev. Hrant D. Andreasyan, İ.Ü.E.F Yayınları, İstanbul 1937, s. 175. Bizans müellifi Attaleiates de Tuğrul Bey'in Liparites'e hitaben kendisine nasıl davranılması gerektiğini sorduğunu, Liparites'in de cevaben: "Asilce" cevabını vermesi üzerine onu sebest bıraktığını aktarmaktadır. Bkz. Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 81; Attaleiates/Umar, s. 56-57. Bir diğer Ermeni müellif Aristakes ise Liparites'in, halife tarafından serbest bırakıldığını kaydetmiştir. Bkz. Aristakes, s. 89.

¹⁴³ Sibt İbnü'l-Cevzi, s. 35.

maaş bağlanmış ve Şii Fâtımî Halifesi adına okunan hutbe Abbâsî Halifesi ve Sultan Tuğrul adına okunmaya başlanmıştır. Ayrıca mihraba Türk hâkimiyetinin sembolü olan ok ve yay işaretleri de konulmuştur. Hutbenin değiştirilmesi üzerine bu sefer de Bizans-Fâtımî ilişkileri bozulmuştur. Nitekim Kudüs'te Kamâme Kilisesi'nin yağmalandığı ve 1054 yılında kuzey Suriye'de saldırıya geçtikleri belirtilmektedir.¹⁴⁴ Sultan Tuğrul'un imparator ile yaptığı anlaşma ile imparatorun yıllık haraç istediği; ancak bu isteğinin kabul edilmediği ve imparatorun ölümünden sonra onun yerine gelen İmparatoriçe Theodora ile yapılan bir anlaşma daha olduğu belirtilmektedir. Tuğrul Bey'in imparatoriçeden isteği Toros Dağları-Malatya-Erzurum hattının doğusunda kalan bölgeleri kendisine geri vermesi ve yıllık belli bir miktar haraç isteğidir. Bir miktar para ve değerli eşya ile gelen elçiyi Tuğrul Bey yanında Bağdat'a götürmüş ve Hasankale (Pasinler) galibiyetinden sonra aynı şartları tekrarladığı ve Bizans'ın bunları kabul ettiği düşünülmektedir.¹⁴⁵ Bununla birlikte Ermeni müellif Aristakes'in kaydına göre Tuğrul Bey, 1054 yılında Theodora'ya bir elçi göndermiş veya Türklerden alınan yerlerin geri verilmesini ya da her gün için 1000 dahekan¹⁴⁶ para göndermesini istemiştir. Theodora ise Tuğrul Bey'e beyaz atlar, katırlarla birlikte pek çok değerli hazine ve mor renkli kıyafetler göndermiştir. Tuğrul Bey ise, elçiyi beraberinde götürmüştür.¹⁴⁷

Tuğrul Bey, 1054 yılında Anadolu'ya girerek Bargiri'yi ele geçirdi. Ardından üç koldan akıncı kuvvetler göndererek Van Gölü kuzeyinden geçip Malazgirt'i¹⁴⁸ kuşattı.

¹⁴⁴ İbnü'l-Esîr, IX, s. 422-423; İbnü'l-Verdi, s. 26-27; Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 124; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, TTK Yayınları, Ankara 1995, s. 36; Claude Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, çev. Yaşar Yücel-Bahaeddin Yediyıldız, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 13. Ayrıca bkz. Wolfgang Felix, *Byzanz und die islamische Welt im früheren 11. Jahrhundert: Geschichte der politischen Beziehungen von 1001 bis 1055*, Der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1981, s. 121. Gordlevski ise yeni bir caminin yapıldığını ima etmektedir. Bkz. V. Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, çev. Azer Yaran, Onur Yayınları, Ankara 1988, s. 39. Konstantinos IX. Monomakhos zamanında iyi olan Bizans-Fâtımî ilişkileri, bu imparatorun ölümünden sonra bozulmuştur. Zira Mısır'daki kıtlık dolayısıyla Bizans'tan buğday satın almak üzere İmparatoriçe Theodora'ya gelen Fâtımî elçilerine, istenildiğinde yardımcı kuvvet olarak asker gönderilmesi şart koşulmuştur. Mısır'ın askerî durumunun buna elverişli olmaması dolayısıyla bu teklif Fâtımî Halifesi el-Mustansır Billâh tarafından reddedilmiştir. Bunun üzerine Bizans-Fâtımî ilişkileri kötüye gitmiş, ardından Theodora'nın Konstantinopolis'teki câmide okunan hutbeyi Abbâsî Halifesi adına değiştirmesiyle ilişkiler iyice gerilmiştir. Bkz. De Lacy O'Leary, *A Short History of the Fatimid Khalifate*, Kegan Paul Trench Trubner Co. Ltd., London 1923, s. 197.

¹⁴⁵ Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 125.

¹⁴⁶ Ermenicede "Tahegan", Farsçada "Dahkani" olarak geçen bir altın ve gümüş para birimidir. "Dahekan", *EI*, First Edition, II, ed. M. Th. Houtsma-T.W. Arnold- R. Basset-R. Hartmann, E. J. Brill, Leiden-New York-Kobenhavn-Köln 1987 s. 892.

¹⁴⁷ Aristakes, s. 109. Sultan Tuğrul'un 1051-1052 yılında Fâtımîler üzerine gitmek istediği ve bu yüzden Bizans topraklarından güvenli bir geçiş sağlamak amacıyla İmparator Konstantinos X. Doukas'a bir elçi gönderdiği ancak imparatorun olumlu bir cevap gelmediği kaydedilmiştir. Bkz. Özgüdenli, *Selçuklular*, s. 99; Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s. 57. Sultan Tuğrul'un, imparatora yazdığı mektup metni için bkz. Özgüdenli, *a.g.e.*, s. 99 n. 41.

¹⁴⁸ Bu yerleşim merkezinin adının, Van Gölü civarına hâkim olan Urartu Kralı Menuas'tan geldiği düşünülmektedir. Malazgirt çevresinde bulunan yazıtlardan anlaşıldığına göre bu hükümdar tarafından bu bölgede bir yerleşim yeri kurulmuştur. Malazgirt'in İslâm öncesi tarihi ile ilgili çok fazla bilgi bulunmazken, X. yüzyılda Bagratuni hanedanına aşt olan şehir Orta Çağ boyunca Bizanslıların ve Müslümanların hâkimiyetine girmiştir. Tuğrul Bey'in burayı kuşatmasından anlaşıldığı üzere burası XI. yüzyılın ilk yarısında Bizans hâkimiyetindedir. Kent, bundan sonra da

Bu kuşatmada mancınık kullanmışsa da kale komutanı Basileios Apokapès'in başarılı savunması ve Rum ateşiyle bu mancınığın yok edilmesinin de etkisiyle kuşatma başarısızlıkla sonuçlandı.¹⁴⁹ Ayrıca bu kuşatma sırasında Sultan Tuğrul'un kaynatası da öldürüldü.¹⁵⁰ Tuğrul Bey, ertesi yıl halifenin çağrısıyla Bağdat'a girdi. Sultan Tuğrul, İbrahim Yinal'ı Azerbaycan üzerine göndermiş, Kutalmış ise sultan ile birlikte Bağdat'a gitmişti. Burada iken Kutalmış'ı Arslan Besasiri üzerine gönderdi. Musul Hükümdarı ile birleşen Kutalmış bu savaşta yenildi.¹⁵¹ Yinanç, bu savaşın 1056'da yapıldığını, ancak tarihçilerin bunu yanlış mütalaa ederek 1045 yılında olduğunu iddia ettiklerini düşünmektedir. Bu görüşü ile Kutalmış'ın Musul hükümdarı Kureyş'e yenilip Vaspurakan'dan geçmek için imparatorun vekili olan Likhudes'in oğlu Stefanos'tan izin istediğini, ancak mağrur valinin savaşp yenildiğini ve sonuç olarak Tebriz'de Kutalmış tarafından satıldığını belirten kaynakların ve bundan faydalanan araştırmacıların hataya düştüğünü belirtmektedir.¹⁵² Bizans'ın, elçi ile mektup göndererek Altuncan Hatun vasıtasıyla Sultan'dan, Çağrı Bey'in oğlu Yakutî'nin Anadolu'ya yaptığı akınları sonlandırmasını istediği de kaynaklarda mevcuttur.¹⁵³

1059 yılı başında Anadolu'ya yapılan bir akında, kaynakta Samoukh, Amurkafr ve Kicacici olarak adı geçen emirler önderliğinde Sivas yağmalanmış ve halkı kılıçtan geçirilerek esir edilenler İran'a götürülmüşlerdir.¹⁵⁴ Yine 1062'de Khòrosalaris/Horasan Saları, Mıcmıc ve İsulv komutasında Tilkhum Argın'a akın düzenleyen Türkler, aldıkları esirleri satın almak isteyen ve Amid şehrinde bulunan Emîr Saieddola/Sâidüddeve'ye götürmüşler ancak bunlar şehir kapısı önünde öldürülmüşlerdir. Bunun haberini alan İmparator Konstantinos X. Doukas ise bir ordu göndermişse de Türkmenler İran'a geri çekilmişlerdir.¹⁵⁵

tarihte Malazgirt Muharebesi hâriç tutulursa çok önemli bir yer tutmamıştır. Bkz. S. Farouqhi, "Malazgirt: The Town", *EP*, VI, Leiden 1991, s. 242-243; B. Darkot, "Malazgirt", *IA*, VII, 239-241.

¹⁴⁹ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 81, 83; Attaleiates/Umar, s. 57-58; Skylitzes, s. 432; Sempad, s. 35-36; Aristakes, s. 100-105; Ebü'l-Ferec, s. 306; İbnü'l-Esîr, IX, s. 454-455; İbnü'l-Verdî, s. 28; Grousset, s. 582-585; Honigmann, s. 179; Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamani*, s. 57; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", *IA*, X, (1988), s. 366; Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, s. 13-14; Cheynet, s. 89; Felix, s. 176-177; Özgüdenli, *a.g.e.*, s. 100; Polat, s. 60; Peter Charanis, "The Byzantine Empire in the Eleventh Century", s. 190. Aristakes ayrıca Tuğrul Bey'in Malazgirt kuşatmasında *baban* adlı bir kuşatma aleti veya mancınık kullandığını yazmaktadır. Bkz. Aristakes, s. 103.

¹⁵⁰ Urfalı Mateos, s. 101. Bu kişinin adı "Osgedzam" olarak geçmektedir.

¹⁵¹ Yinanç, *Türkiye Tarihi*, s. 44-45.

¹⁵² Yinanç, *Türkiye Tarihi*, s. 35.

¹⁵³ Sıbt İbnü'l-Cevzi, s. 36.

¹⁵⁴ Urfalı Mateos, s. 110-111; Sempad, s. 38; Grousset, s. 593-594; Honigmann, s. 183. Bu yerleşim yerinin önemi hakkında bkz. Savaş Eğilmez, "Malazgirt Öncesi Sivas'ın Tarihi Coğrafyası", *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyum Bildirileri 29 Eylül-1 Ekim '05*, Sivas 2006, s. 389-398. Ayrıca bkz. Claude Cahen, *Pre-Ottoman Turkey*, trans. J. Jones-Williams, Sidwick&Jackson, London 1968, s. 27.

¹⁵⁵ Urfalı Mateos, s. 113-116; Honigmann, s. 183.

Sultan Tuğrul'un vefatından sonra Selçuklu taht mücadelesinden başarılı çıkan Alparslan¹⁵⁶, devletin iç huzurunu sağladıktan hemen sonra 1064 yılının şubat ayında Rey'den Azerbaycan'a doğru Tuğtekin rehberliğinde yola çıkmıştır.¹⁵⁷ Sultan Alparslan, oğlu Melikşah ile birlikte Gürcistan topraklarında fetihler yaptı ve sonrasında Ani şehrini kuşattı. Burası 1045 yılından sonra imparatorluğa tevdi edilmişti. Sultan, Ani şehrini de aldıktan sonra (16 Ağustos 1064), fethettiği bölgelere valiler atayarak İran topraklarına geri döndü.¹⁵⁸ *Anonim Selçuknâme*'de Alparslan'ın 1064 yılındaki Anadolu seferinde dört ay içerisinde yedi şehri ve 20 tane sağlam kaleyi el geçirdiği kaydedilmiştir.¹⁵⁹

Bizans İmparatorluğu ise bu dönemde Batı'da Peçeneklerin istilâsı ile meşgul idi. İmparator Konstantinos X. Doukas, esir aldıklarından bir ordu meydana getirerek 15.000 kişi olarak Gürcistan üzerine yolladı ise de bunlar kaçarak Tuna boylarına ulaştılar. Bunun üzerine imparator, Malazgirt'i savunan Ermeni kökenli Basil'i gönderdi ise de o da yenildi. İmparator bunun üzerine Alparslan ve halifeye bir mektup ve bazı hediyeler göndermiş ise de herhangi bir anlaşma kaydı mevcut değildir.¹⁶⁰

Bu tarihlerde Horasan Saları, sene aşırı Tilkhum ve Urfa üzerine seferler düzenlemiş ve karşılıklı savaşlar devam etmişti.¹⁶¹ Afşin¹⁶², geniş bir kitle ile Antakya'ya kadar gelmiş ve bu bölgeyi istilâ etmişti. Antakya'nın çöktüğünü duyan

¹⁵⁶ Selçukluların ikinci sultanı Alparslan'ın doğum tarihi hakkında farklı görüşler mevcuttur. 1029, 1030. 1032-1033, 140 gibi tarihler verilmektedir. Alparslan, babası Çağrı Bey'in vefatı ile onun yönettiği bölgeleri ele almış ve amcası Tuğrul Bey, öldüğünde de tahtta hak iddia etmiştir. Üvey kardeşi Süleyman'ı, Kutalmış'ı, Kavurd'u ve İnanç Yabgu'yu saf dışı bırakarak 1064'te Selçuklu tahtına oturdu. Bkz. M. Halil Yinanç, "Alp Arslan", *İA*, I, Ankara (1950), s. 384; Claude Cahen, "Alp Arslan", *EP*, I, Leiden (1960), s. 420; İbrahim Kafesoğlu, "Alparslan", *DİA*, II, (1989), s. 526-527; Özgüdenli, *Selçuklular*, s. 138; Ramazan Şeşen, "Alp Arslan'ın Hayatı ile İlgili Arapça Kaynaklar", *Türkiyat Mecmuası*, XVII, İstanbul (1972), s. 107. Ayrıca şu makale de fayalıdır: Cihan Piyadeoğlu, "Sultan Alp Arslan Hakkında Genel Bir Değerlendirme", *Alp Arslan ve Malazgirt*, ed. Erdoğan Merçil, İBB Kültür A. Ş. Yayınları, İstanbul 2014, s. 219-233.

¹⁵⁷ İbnü'l-Esîr, X, s. 49; Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 154; Özgüdenli, *Selçuklular*, s. 140; Polat, s. 63. Yinanç, bu seferde Alparslan'ın yanında Yakuti, İbrahim Yinal ve Kutalmış'ın oğullarının da bulunduğunu kaydetmektedir. Bkz. Yinanç, *Türkiye Tarihi*, s. 51.

¹⁵⁸ Sempad, s. 40; Urfalı Mateos, s. 119-121; Ebü'l-Ferec, s. 316; İbnü'l-Esîr, X, s. 50-52; Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 149, 151; Attaleiates/Umar, s. 90; İbnü'l-Cevzî, s. 90; Sibt İbnü'l-Cevzî, s. 135-136; Bündârî, s. 30; Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-nâme*, I, çev. Erdoğan Merçil, Tercüman Gazetesi 1000 Temel Eser, İstanbul 1977, s. 65-68; Cahen, *Pre-Ottoman Turkey*, s. 28; Honigmann, s. 185; M. Fahrettin Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, Işıl Matbaası, İstanbul 1953, s. 331; Claude Cahen, "The Turkish Invasion: Selchukids", *A History of the Crusades I: The First Hundred Years*, ed. Marshall W. Baldwin, The University of Wisconsin Press, Madison-Milwaukee-London 1969, s. 148; Kafesoğlu, "Selçuklular", s. 368; Yinanç, *Türkiye Tarihi*, s. 52; Özgüdenli, *Selçuklular*, s. 141-142; Polat, s. 64; Jonathan Harris, *Byzantium and the Crusades: Second Edition*, Bloomsbury, London-New Delhi-New York-Sydney 2014, s. 39; Norwich, *Bizans*, II, s. 270. Sultan Alparslan döneminde Ermeniler'in durumu için ayrıca bkz. Mehmet Ersan, "Sultan Alp Arslan Devrinde Ermeniler", *Alp Arslan ve Malazgirt*, ed. Erdoğan Merçil, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2014, s. 81-95.

¹⁵⁹ Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk*, s. 21.

¹⁶⁰ Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 156-157.

¹⁶¹ Urfalı Mateos, s. 125-127; Polat, s. 64.

¹⁶² Kayıtlarda ilk kez 1066 yılında Alparslan zamanında ortaya çıktığı görülmekte ve Hâcib Gümüştekin ile birlikte Anadolu'nun fethi için Alparslan tarafından görevlendirildiği bilinmektedir. Bkz. Ali Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur*, TTK Yayınları, Ankara 1990, s. 18.

Alparslan, arasının açık olduğu Afşin'i de bu vesile ile affetmişti. Bundan sonra 1066 yılında da Malatya istila edilmiş ve yağmalanmıştır.¹⁶³

Konstantinos Doukas, Nikèphoros Botaneiates'i Doğu ordularının başına geçirmiş, güneyde ve doğuda bulunan kalelerin tamir edilmesi ve bu kaleleri savunacak askerlerin temin edilmesi ile ilgilenme görevini vermişti. Malatya, Sivas, Divriği gibi birçok şehir ve kale tamir edildi. Konstantinos Doukas'ın ölümü ile birlikte eşi Eudokia¹⁶⁴ tahtta söz sahibi oldu ve Türklerin akınlarını durduramayan Nikèphoros Botaneiates görevinden alındı.¹⁶⁵

Bizans, Doğu'da Türklerin akınlarından o derece endişelenmiştir ki, o dönem müelliflerinden Attaleiates, Türklerin imparatorluğu yıkmak için saldırıya geçtiklerini düşünmektedir.¹⁶⁶ İmparatorun vefatıyla birlikte onun yerine geçen Mikhail'in yerine nâib olarak annesi Eudokia, aslında yönetimde Psellos ve *Caesar*¹⁶⁷ Ioannes Doukas'ın¹⁶⁸ etkisi altında idi. Selçukluların artan akınları sebebiyle yönetimde bir asker-imparatorun olması düşüncesi sarayda ağırlık kazandı ve Eudokia için eş adayları aranmaya başlandı.¹⁶⁹

¹⁶³ Aristakes, s. 136-137; Turan, *Selçuklular Tarihi*, s. 161-162. Malazgirt Savaşı öncesinde Selçukluların Anadolu akınları için ayrıca bkz. Cihan Piyadeoğlu, "Malazgirt Savaşı'na Kadar Anadolu'ya Yapılmış Selçuklu Akınları", *Alp Arslan ve Malazgirt*, İBB Kültür A. Ş. Yayınları, İstanbul 2014, s. 57-78.

¹⁶⁴ Patrik Mikhael Kerullarios'un yeğeni olan Eudokia Makrembolitissa, 1049 yılında Konstantinos X. Doukas ile evlenmiştir. Kocası daha imparator olmadan aralarında Mikhael'in de olduğu üç erkek iki kız çocukları dünyaya gelmiş; Konstantinos, imparator olduktan sonra da Konstantinos ve bir kız çocukları daha olmuştur. Eudokia'nın 1078'den sonra öldüğü düşünülmektedir. Bkz. Charles M. Brand-Anthony Cutler, "Eudokia Makrembolitissa", *ODB*, II, s. 739.

¹⁶⁵ Yinanç, *Türkiye Tarihi*, s. 54-55.

¹⁶⁶ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 183; Attaleiates/Umar, s. 108.

¹⁶⁷ Bu unvan, önceleri imparatorun kendisi tarafından kullanılmış ise de Diocletianus (284-305) ile birlikte *Augustus*'un altındaki müstakbel imparatorlar için kullanılmaya başlanmıştır. XI. yüzyıla kadar imparatorun çocukları için kullanılan en yüksek dereceli unvan olan *Caesar*'ın alameti haçsız bir taç şeklindedir. Aleksios I. Komnenos döneminde unvanın derecesi düşürülmüş, *Sebastokrator*'un altına indirilmiştir. Bkz. Alexander Kazhdan, "Caesar", *ODB*, I, s. 363.

¹⁶⁸ İmparator Konstantinos X. Doukas'ın kardeşi olan Ioannes hakkında 1057 yılı öncesine dair herhangi bir bilgi mevcut değildir. *Caesar*'ın oldukça zengin olduğu ve Trakya ile Bithynia'da geniş toprakları olduğu bilinmektedir. Bkz. Demetrios I. Polemis, *The Doukai: A Contribution to Byzantine Prosopography*, The Athlone Press, London 1968, s. 34.

¹⁶⁹ Ostrogorsky, s. 318. Doğu Anadolu bölgesinin Malazgirt öncesindeki durumu için ayrıca bkz. Nevzat Keleş, "Malazgirt Savaşı Öncesinde Doğu Anadolu'nun Siyasî Durumu", *Alp Arslan ve Malazgirt*, ed. Erdoğan Merçil, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2014, s. 35-54.

BİRİNCİ BÖLÜM

ROMANOS IV. DIOGENES'İN İMPARATOR OLMADAN ÖNCEKİ HAYATI

Diogenes¹⁷⁰ ailesinin, Phokas ailesi ile yukarıdaki göbeklerde bağlantılı olduğu düşünülmekte, Romanos Diogenes'in Adralestos adında bir dedesi olduğu da görülmektedir.¹⁷¹ Romanos'un babası Konstantinos'un ise Bizans İmparatorluğu'nda önemli görevler aldığı bilinmektedir. Konstantinos Diogenes, 1015 yılında Thessalonike (bugün: Selânik) *thema*'sına *Strategos*¹⁷² olmuştur. Dört yıl sonra Sirmium¹⁷³ bölgesinin idareciliğine getirilmiştir. 1026 yılında Bulgaristan *dux*lüğüne, 1030 yılında da Thessalonike *dux*lüğüne¹⁷⁴ atanmıştır.¹⁷⁵ Konstantinos, II. Basileios zamanında Bulgarlar ile yapılan mücadelede de görev almıştır.¹⁷⁶ Sirmium yöneticisi iken Bulgaristan *Doukas*'ı yapılarak, İmparator VIII. Konstantinos zamanında Tuna Nehri'ni aşır, Bulgar topraklarını işgal eden Peçeneklere karşı koymuş ve onları Tuna'nın ötesine çekilmeye mecbur etmiştir.¹⁷⁷

Konstantinos Diogenes'e daha sonra kaynaklarda bir darbe girişimi sırasında rastlanmaktadır. VIII. Konstantinos'tan sonra tahta geçen Romanos Argyropolos/Argyros (1028-1034) zamanında, İmparator Konstantinopolis dışındayken, İllirikon'da darbe hazırlığı yapan Konstantinos Diogenes, bu girişiminden açığa

¹⁷⁰ Diogenes kelimesinin iki soydan gelmeye işaret ettiği savunulmaktadır. Bir destan kahramanı olan Digenès Akritas, Rum bir babadan ve Müslüman bir anadan dünyaya gelmiş olmasından dolayı bu adı almıştı. Diogenes'in de biri Kapadokya'nın yerli dilini konuşan diğeri Rum veya Rumlaşmış bir ana-babadan dünyaya gelmiş olduğu düşünülmektedir. Bkz. Attaleiates/Umar, s.106 n. 52. IX. yüzyılda Anadolu'daki askerî aristokrasi aileleri arasında Phokas, Maleinos, Doukas, Argyros, Skleros, Musele, Botaneiates, Melissenos, Çimiskes, Curcuas ve Melias aileleri bulunmaktadır. X. yüzyılda bunlara Bourtzes, Komnenos, Diogenes, Dalassenos, Kekamenos aileleri, XI. yüzyılda ise Synadennus, Maniakes, Paleologos aileleri katılmıştır. Bkz. Vryonis, *Byzantium*, s. 161 n. 3. Ayrıca bkz. a. mlf, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, s. 25 n. 132. Ayrıca Diogenes'e sakalı ikiye çatallandığı için bu ismin verildiği de belirtilmektedir. Bkz. Guillaume de Pouille, *La Geste de Robert Guiscard*, trans. Marguerite Mathieu, *I.S.S.B.N.*, Palermo 1961, s. 165; Marguerite Mathieu, "Une Source Nègligée de la Bataille de Mantzikert: Les «Gesta Roberti Wiscardi» De Guillaume d'Apulie", *Byzantion*, XX, (1950), s. 90.

¹⁷¹ Skylitzes, s. 334 n. 195.

¹⁷² "Thema, tamamıyla askerî idare birlikleri olup sivil idare de onlara bağlıydı ve bunlar *Strategos* adı verilen kumandanlar tarafından yönetilirlerdi." Bkz. aynı yer. Ayrıntılı bilgi için bkz. Alexander Kazhdan, "Strategos", *ODB*, III, s. 1964.

¹⁷³ Bu bölge Diocletianus tarafından Pannonia'nın başkenti yapılmış, 440 yılında Hunların eline düşmüştür. XI. yüzyılda Bulgarların kontrolünde olan bölge Konstantinos Diogenes komutasında Bizans'ın yönetimine girmiştir. Bkz. Alexander Kazhdan, "Sirmium", *ODB*, III, s. 1906.

¹⁷⁴ *Dux* rütbesi bazı istisnaları olsa da normalde sivil yönetimden ayrı bir askerî rütbe olarak verilmekteydi. XII. yüzyıldan sonra etkisini yitiren bu rütbe, küçük yerleşim yerlerinin yöneticilerine verilmekteydi. Bkz. Alexander Kazhdan, "Doux", *ODB*, I, s. 659.

¹⁷⁵ Skylitzes, s. 334; Ostrogorsky, s. 290 n. 2.

¹⁷⁶ Skylitzes, s. 337. Konstantinos, hemen sonrasında Sirmium'un yöneticiliğine gelmiştir. Bkz. Skylitzes, s. 345.

¹⁷⁷ Zonaras, s. 47; Skylitzes, s. 351-352.

çıkması üzerine suçlu ispatlanana kadar Thrakesion¹⁷⁸ *thema*'sına komutan olarak gönderilmiştir. Suçlu olduğu kesinleşince de başkente getirilmiş ve bir kuleye atılmıştır.¹⁷⁹ Zonaras ve Psellos, bir burçta hapis tutulan Konstantinos Diogenes'in, sorgusu sürerken suç ortaklarını ele vermemek için intihar ettiğini yazarken¹⁸⁰; Ostrogorsky, Diogenes'in keşiş olduğunu belirtmektedir.¹⁸¹

Skylitzes'in kayıtlarına göre kulede hapis tutulan Konstantinos, daha sonrasında buradan çıkarılarak keşiş yapılmış ve Stoudios Manastırı'na gönderilmiştir.¹⁸² Bu bilgi Ostrogorsky'yi doğrulamaktadır. Ancak Skylitzes devamında Konstantinos'un kaçış planları yaptığını ve bunun üzerine yakalanarak Blakhernai Kilisesi'nde sorguya çekildiğini yazmaktadır. Bu sorgu sırasında surlarda kendini asan Konstantinos, boynu kırılarak ölmüş ve intihar edenlerin yanına gömülmüştür.¹⁸³

Romanos Diogenes de o sıralarda töhmet altında kalmış ve kendisinin de bu ayaklanma girişiminde yer almasından şüphelenilmiştir.¹⁸⁴ Yetkililerin, Romanos'tan da şüphelenmesi gayet doğaldır. Ancak ileride alacağı görevler göz önünde bulundurulduğunda, bu şüphenin bir süre sonra ortadan kalkmış olduğu ve Romanos'un yeniden imparatorluk hizmetine alındığı görülecektir.

Romanos Diogenes'in adını bilmediğimiz annesi hakkında ise iki rivayet mevcuttur. Bunlardan ilkinde göre Romanos'un annesi, İmparator Romanos III. Argyros'un kız kardeşi idi.¹⁸⁵ Semâvi Eyice, bu kız kardeşin Pulkheria olduğunu söylemektedir.¹⁸⁶ Bizans kaynaklarında sıkça bahsi geçen Pulkheria, Romanos'un annesi olsaydı, kaynaklarda bundan muhakkak bahsedilirdi. Eğer anne, Argyros'un kız kardeşi ise bu kişi İmparator Argyros'un adını bilmediğimiz başka bir kızı da olabilir. İkinci rivayet ise Romanos'un annesinin, İmparator Argyros'un yeğeni (İmparator

¹⁷⁸ Batı Anadolu'daki *thema*'ya verilen addır. En büyüklerinin Ephesus (bugün: Efes) olduğu yirmi adet şehri kapsamaktaydı. Başkenti ise Khonai (bugün: Honaz) olmalıdır. Bu *thema*'nın *Strategos*'u 10.000 askere kıtalık askere sahipti ve 40 pound (yaklaşık 18 kg) altın ağırlığınca bir maaş almaktaydı. Bkz. Clive F. W. Foss, "Tharakesion", *ODB*, III, s. 2080.

¹⁷⁹ Zonaras, s. 52; Skylitzes, s. 356.

¹⁸⁰ Zonaras, aynı yer; Psellus/Sewter, s. 268; Psellos/Demirkent, s. 261. Ayrıca bkz. J. Laurent, *Byzance et les Turcs Seldjucides: dans l'Asie Occidentale jusqu'en 1081*, Berger- Levrault Editeurs, Nancy-Paris-Strasbourg 1913, s. 49; Jonathan Harris, *The Lost World of Byzantium*, Yale University Press, New Haven-London 2015, s. 172-173.

¹⁸¹ Ostrogorsky, s. 290 n. 2. Ostrogorsky, burada Konstantinos Diogenes'in 1031'de keşiş olduğunu kaydetmektedir.

¹⁸² Skylitzes, s. 362.

¹⁸³ Skylitzes, s. 363-364.

¹⁸⁴ Psellus/Sewter, s. 268; Psellos/Demirkent, s. 261.

¹⁸⁵ Zonaras, s. 49.

¹⁸⁶ Eyice, s. 16.

Romanos Argyros'un kardeşi olan Basil'in kızı) olduğu şeklidir.¹⁸⁷ Ancak burada da Romanos'un annesinin adı hakkında bir kayıt mevcut değildir.

İşte böyle asker bir ailenin soyundan olan Diogenes, Kapadokya'da dünyaya gelmiştir.¹⁸⁸ Doğum tarihi¹⁸⁹, çocukluğu veya eğitimi ile ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgi yer almazken; onun da babası gibi bir asker olduğu bilinmektedir. Romanos, tıpkı babası gibi imparatorluğun Batı topraklarında görev yapmış olup, Sardikè (bugün: Sofya) *Doukas*'ının [komutan-vâlisi] emrinde *Verstarches*¹⁹⁰ unvanına sahip bir subay olarak, Peçeneklere karşı başarılı savaşlar yapmıştır. Esir aldığı ve öldürdüğü düşmanlarının başlarını o dönemki imparator Konstantinos X. Doukas'a göndermiş, imparator da ona övgü dolu sözlerle karşılık vermiştir.¹⁹¹

Diogenes'in imparator olmadan önceki hayatında Bulgarların bağımsız son kralı İvan Vladislav'ın torunu olan Samouel Alousianos'un kız kardeşi ile bir evlilik bağı tesis ettiği bilinmektedir.¹⁹² Ne yazık ki Diogenes'in eşinin de adı bilinmemektedir. Diogenes'in, kayınbiraderlerinden Samouel, Diogenes'in hizmetinde, Armeniakon *thema*'sındaki orduların başında iken; diğer kayınbiraderi Basil ise Edessa'nın yöneticisi idi.¹⁹³ Ayrıca Diogenes'in, imparator olmadan önce Kapadokya bölgesinde geniş ölçüde topraklara sahip olduğu da belirtilmektedir.¹⁹⁴ Bu topraklar kendisine babasından ve dedesinden kalmış olmalıdır ki bu durum onların Anadolu'nun köklü ailelerinden olduğunu bir kez daha bize göstermektedir.

Diogenes, imparator olmadan önceki hayatında komutan olarak görev yapmaktayken, o dönemde diğer bir komutan olan Nikèphoros Bryennios ile yakın arkadaş olduğu da bilinmektedir. Aralarında kan bağı bulunmayan bu iki arkadaş, birbirlerine o kadar yakın idiler ki; en sonunda kendilerini birbirlerinin kardeşi ilân

¹⁸⁷ Skylitzes, s. 355.

¹⁸⁸ Zonaras, s. 123; Attaleiates/Umar, s. 106 n. 52; Psellus/Sewter, s. 267 n. 255; Psellos/Demirkent, s. 258 n. 326; Konstantinos Manassis, s. 344.

¹⁸⁹ Konstantinos Diogenes'in 1031-1032 civarında öldüğü göz önünde bulundurulursa, Romanos'un bu tarihten önce yani 1020'li yıllarda doğduğu sonucu çıkarılabilir.

¹⁹⁰ Bu unvana ilk olarak X. yüzyılda rastlamaktayız. Bu unvan XI. yüzyılda ise *Magistros* ile *Vestes* unvanlarının arasında bir rütbe idi. XI. yüzyılın sonlarına doğru bu unvanın değeri gerilemiş ve XII. yüzyılın başından itibaren bu unvan kaybolmuştur. Bkz. Alexander Kazhdan, "Verstarches", *ODB*, III, s. 2162.

¹⁹¹ Zonaras, s. 122-123; Peter Charanis, "The Byzantine Empire in the Eleventh Century", s. 185.

¹⁹² Attaleiates/Umar, s. 130 n. 76; Alexander Kazhdan, "Alousianos" *ODB*, I, s. 70; Le Beau, s. 478; John Van Antwerp Fine Jr., *The Early Medieval Balkans*, s. 206. John Van Antwerp, bu kişinin, Alousianos'un kızı olduğunu kaydetmektedir.

¹⁹³ Alexander Kazhdan, *ODB*, aynı yer.

¹⁹⁴ Ali Sevim, "Malazgirt Meydan Savaşı ve Sonuçları", *Malazgirt Armağanı*, TTK Yayınları, Ankara 1972, s. 221; Norwich, *Bizans*, II, s. 271.

ettiler.¹⁹⁵ Orta Çağ'da bu şekilde kardeş edinmeler zaman zaman görülmektedir. Bu şekilde kardeş edinilmeye *ek prohaireseòs* yani “seçimle kardeş edinme” denmektedir.¹⁹⁶ İleride görüleceği gibi bu “kardeş”, Diogenes’in imparator olduktan sonra da yanında bulunacak ve Malazgirt Savaşı’yla sonuçlanacak sefere onunla birlikte çıkacaktır.

Diogenes, imparatorluk hizmetinde Sardikè *Doukas*’ı görevine getirilmiş iken, babasının yolundan gitmeye karar verdi. Kurgulamış olduğu tahtı ele geçirme plânını devreye soktu ve bu iş için kendisine Sarmatlardan¹⁹⁷ yardım almayı düşündü.¹⁹⁸ Bunun sebebi ise Sarmatların kendisine güvenmesi ve saygı duymasıydı. Onu İstros (bugün: Tuna) kıyılarında bulunan kentlerin yönetici olduğu zamandan tanıyorlardı ve karşılaştıkları çarpışmalarda onun cesaretini görmüşlerdi.¹⁹⁹

Diogenes’in böyle bir darbeye kalkışmasının sebebi ise kendisine makam sağlamak veya sahip olacağı gücün zevkini çıkarmak değildi. Aksine imparatorluğun içine düştüğü bu kötü durumun ve düşmanlarının başarıya ulaşmalarının sebebinin baştaki yöneticilerin hataları olduğunu ve onların basiretsizliklerinden kaynaklandığını düşünmekteydi. İşte bu yüzden gücü eline alıp imparatorluğun bu sorunlarını gidermek istemiş ve böyle bir işe girişmiştir.²⁰⁰ Ancak daha harekete geçmeden, darbe hazırlıklarının yapıldığı aşamada kendi yardımcılarından olan Ermeni kökenli biri ona ihanet etti. Diogenes’e hazırlıklarında yardımcı olmuş ve teşvikte bulunmuş olan bu kişi, Diogenes ile görüşerek kendisini bazı komutanlara ve yerlilere, onu desteklesinler diye ikna etmek için gönderdiği sırada Diogenes’in henüz destekleyicisi olmadığını fark ederek saf değiştirmiş ve ona karşı bu insanları doldurmuştur. Kendisinin Sarmatlar ile ilişkide olduğunu ve onları Sarmatlara teslim edeceği söylentisini yaymış ve ona iftira etmişti. Bu olaylar üzerine Diogenes yakalanmış ve tutsak edilmiştir. Cezalandırılması için elleri ve ayakları bağlanarak Konstantinopolis’e gönderilmiştir.²⁰¹ Görüldüğü gibi daha imparator olmadan, maiyetindekilerce ihanete uğramıştır. Ancak ne yazık ki

¹⁹⁵ Anna Komnena, *The Alexiad*, trans. Elizabeth A. S. Dawes, Kegan Paul Trench Trubner Co. Ltd., London 1928, s. 241; Anna Komnena/Umar, s. 293-294; Claudia Rapp, *Brother-Making in Late Antiquity and Byzantium*, Oxford University Press, New York 2016, s. 222-223.

¹⁹⁶ Claudia Rapp, *aynı yer*.

¹⁹⁷ Sarmatlar, Karadeniz’in kuzeyinde İskitleri göçe zorlayan göçebe topluluğun adıdır. Bu ad, XI. ve XII. yüzyılda Macarlar, Peçenekler ve Uzlar için kullanılmaktaydı. Bkz. Omeljan Pritsak, “Sarmatians”, *ODB*, III, s. 1844. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. İlhami Durmuş, *Sarmatlar*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2007.

¹⁹⁸ Attaleiates./Kaldellis-Krallis, s. 179; Attaleiates/Umar, s. 105.

¹⁹⁹ Aynı yer.

²⁰⁰ Attaleiates./Kaldellis-Krallis, s. 177; Attaleiates/Umar, s. 105.

²⁰¹ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 179; Attaleiates/Umar, s. 105-106. Muralı, Diogenes’in 2 Kasım’da yakalanarak başkente gönderildiğini yazmaktadır. Bkz. Edouard de Muralı, *Essai de Chronographie Byzantine 1057-1453*, Eggers et Comp., St. Petersburg 1871, s. 12.

maiyetindekilerin bu tutumu, kendisi İmparator olunca da değişmeyecek ve kendisinin felaketine sebep olacaktır.

Diogenes, yakalanmasının ardından başkentte mahkeme huzuruna çıkartıldı. Bu mahkemede o dönem müelliflerinden Mikhael Attaleiates'in de yargıçlar kurulu üyesi olduğu bilinmektedir. Diogenes, kendisine yöneltilen suçlamalara karşı bir savunma yapmamakla suçunu kabul etmiş sayılmıştır. Ölümüne mahkûm edilmişse de İmparator Konstantinos X. Doukas zamanından bu yana idam cezası uygulanmadığından bir adaya sürgüne gönderilmesine karar verilmiştir. Bununla birlikte hem mahkemede hazır bulunanlar hem de İmparatoriçe Eudokia, Diogenes'in dış görünüşünden etkilenmiş benziyordu. Bunun üzerine hem bu faktör hem de onun iyi bir komutan olarak imparatorluğa pek çok hizmette bulunması göz önüne alınarak, Diogenes'in cezası ortak bir kararla kaldırılmış ve ona sadece hükümdarların bahsettiği türden unvanlar verilmiştir. Diogenes, özgür kaldıktan sonra memleketi Kapadokya'ya doğru yola çıkmıştır. Daha sonra Konstantinopolis'e geri çağırılmış, imparatoriçe tarafından *Magistros* unvanı almış ve ordu komutanı olarak atanmıştır. Bu atama 1067 yılının İsa'nın doğum günü olan 25 Aralık'ta yapılmıştır. Aya Sofya'da gerçekleştirilen törende imparatoriçe, oğullarıyla birlikte hazır bulunuyordu.²⁰² İmparatorluğun içinde bulunduğu durum bu olaydan da gözlemlenebilmektedir. Yönetimi devirerek başa geçmek için hareket eden biri sürgün ile cezalandırılmış; ancak daha sonra *Magistros* unvanını almıştır. Aslında Diogenes, tam da bu yüzden yönetimi devirerek gücü ele almak istemiştir. İmparatorlukta hâkim olan bu kargaşa ve kötü yönetimi, Diogenes bir kez daha müşahede etmekteydi.

Bütün bunlar olup biterken imparatorluk başka bir sorunla daha karşı karşıya idi. Türkler, Anadolu'ya seferler düzenlemekte ve 1067 yılı sonbaharında, Sultan Alparslan ordusuyla Rum sınırlarına gelmiş bulunmaktaydı. Öyle ki Attaleiates, sultanın bahar geldiğinde Rum devletini yıkacağını düşünüyordu.²⁰³ Alparslan'ın böyle bir niyeti olmadığı bilindiğinden, aslında Bizanslı yöneticilerin, Türkler'in bu Anadolu göçünden ne kadar etkilendiği müşahede edilmektedir.

²⁰² Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 179-183; Attaleiates/Umar, s. 106-107. Norwich, Eudokia'nın ilk görüşte Diogenes'e âşık olmasının pek mümkün olmadığını düşünmektedir. Bkz. Norwich, *Bizans*, II, s. 272.

²⁰³ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 183; Attaleiates/Umar, s. 108.

Bu esnada, sarayda İmparatoriçe Eudokia'nın ve Patrik İòannès Xiphilinos'un²⁰⁴ da katıldığı müzakereler yapıldı. İmparatorluğun bir asker-imparatora ihtiyacı olduğu ortadaydı. Ancak bir önceki imparator, eşi Eudokia'ya, kendisinden sonra evlenmesini yasaklayan bir belge imzalatmış idi. Bu işin halledilmesi için de imparatoriçe devreye girdi. Hizmetkârı vasıtasıyla patriğe, onun yeğeni ile evlenmek istediğini ve bu belgeyi imparatoriçeye vererek bu yemin dolayısıyla kendisine bir zarar gelmeyeceği konusunda onu ikna ederse, bu düğünün yapılacağını söyledi. Patrik, bu sözler üzerine böyle bir belgenin şu durumda bencillik olacağını ve ülke bu haldeyken bu belgenin geçersiz olduğunu savunarak Âyan Meclisi üyelerini çeşitli yollarla ikna etti.²⁰⁵ Görüldüğü gibi kilise de o dönemde gücü eline geçirebilmek için inanç sistemlerini eğip bükmektedir.

Bundan sonra ise Eudokia için eş, taht için imparator adayları gözden geçirilmiştir. Nikèphoros Botaneiates fikri ortaya atıldıysa da, kendisi başkentte olmadığı için vazgeçilmiştir. Sonunda ileri gelenlerden biri, o sırada başkentte bulunan Diogenes'in ismini önerdi. Bu isim herkesçe kabul edildi. Diogenes saraya çağrıldı ve 1 Ocak 1068 tarihinde muhafızlar eşliğinde iç kaleye çıkarılarak, oğullarının haberi olmadan gün doğumunda tahta çıktı.²⁰⁶ Bu dönemde sarayda önemli bir devlet adamı olan Psellos, Diogenes'in tahta çıkışını şu şekilde tasvir etmektedir:

“Birlikte oğluna gittik. Eudokia neler hissediyordu bilemiyorum, fakat ben heyecan içindeydim. Ani bir titreme nöbeti ile arka arkaya sarsıldım. Eudokia oğlunun yatağına oturdu ve ona ‘İmparatorum, en iyi evlâdım, uyan’ dedi. ‘Üvey babanı kabul et. Babanın yerini alacağı halde, hükümdar değil, tebaa olacak. Ben Annen, bu anlaşmaya bağlı kalacağını yazılı olarak sağladım’. İşte böyle; genç adam hemen yatağından kalktı ve bana şüphyle baktığı halde neler düşündüğünü anlayamadım. Annesiyle beraber yatak odasından çıktı ve birdenbire yeni imparator ile yüz yüze geldi. En küçük bir duygu belirtisi göstermeden, yüzü tamamıyla ifadesiz, Romanos'a sarıldı, tahtta ortağı ve dostu oluverdi.”²⁰⁷

Bizzat sarayda bulunması ve olayın içinde yer alması bakımından Psellos'un bu kayıtları oldukça önemlidir. Bununla birlikte Urfalı Mateos, bu olayı biraz daha farklı bir şekilde bize aktarmaktadır. Buna göre Eudokia, Diogenes ile gizlice evlendikten

²⁰⁴ Kendisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Alexander Kazhdan, “Xiphilinos”, *ODB*, III, s. 2210.

²⁰⁵ Zonaras, s. 123-124. Ayrıca bkz. William J. Brodrigg-Walter Besant, *Constantinople: A Sketch of Its History from Its Foundation to Its Conquest by The Turks in 1453*, Seeley, Jackson&Halliday, London 1879, s. 129

²⁰⁶ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 185; Attaleiates/Umar, s. 108-109. Ayrıca bkz. Jonathan Harris, *The Lost World of Byzantium*, s. 173.

²⁰⁷ Psellos/Demirkent, s. 258. Burada Eudokia'nın bahsettiği yazılı anlaşmanın ne olduğu bilinmemektedir.

sonra *Caesar*'ı Diogenes'in de gizlendiği odasına çağırması ve onu teste tâbi tutmak adına kimi tahta çıkarmalı diye sormuştur. Bu soruya kendisinin karışmasının uygun olmayacağı ve imparatoriçenin kimi isterse onu tahta çıkarabileceği yönünde cevap veren *Caesar*, bunun üzerine gizlendiği yerden çıkan Diogenes'e biat etmiş ve yanlış bir söz söylemediği için şükretmiştir.²⁰⁸ Bu olaya şahit olmayan Mateos'un bu ayrıntılı kaydı, sarayda olan ve bizzat gördüklerini kaydeden Psellos'tan daha az inandırıcıdır. Ancak her ne kadar Diogenes'ten hoşlanmasa da *Caesar*, Diogenes'in yüzüne karşı yumuşak bir tavır sergileyecektir.²⁰⁹

Diogenes, eş imparator olarak tahta çıkmışsa da gücü elinde tutan yegâne kişi olacaktır. Psellos'u sarayda geri plana iten Diogenes, *Caesar*'ın da Bithynia'daki²¹⁰ (bugün: Kocaeli-Sakarya civarı) mülküne çekilmesini sağlamış ve onu erken emekliliğe zorlamıştır.²¹¹ Zira bu durum, Psellos ve *Caesar* Ioannes Doukas'ın hiç hoşuna gitmeyecek; gücü tekrar ellerine alabilmek için birlikte Diogenes'in aleyhinde çalışmaya başlayacaklardır.

Diogenes'in imparator olarak seçildiği gün, Armeniakon *thema*'sındaki Georgios Korinthos'a mektup yazarak, orada hapis hayatı yaşayan ve Diogenes'in eski bir arkadaşı olan Nikulitzas adlı birinin serbest bırakılması için bir mektup yazmıştır. Serbest kalan Nikulitzas adlı kişi, başkente gelerek Diogenes tarafından karşılanmış, oğluna ve kardeşine bazı payeler vermiştir.²¹²

²⁰⁸ Urfalı Mateos, s. 136-137. Benzer ifadeler bir diğer Ermeni kaynağında da mevcuttur. Bkz. Sempad, s. 44.

²⁰⁹ Demetrios I. Polemis, *The Doukai*, s. 36.

²¹⁰ Anadolu'nun kuzey batısında bulunan Bizans *thema*'sıdır. IV. yüzyıl başlarında ayrı bir bölge haline gelmiş olan bu *thema*'nın başkenti Nikomedia (bugün: İzmit) idi. Ayrıca bu *thema* Nicaea (bugün: İznik), Kalkedon (bugün: Kadıköy) ve Prousa (bugün: Bursa) gibi yerleşim merkezlerini kapsamaktaydı. Bkz. Clive F. W. Foss, "Bithynia", *ODB*, I, s. 292.

²¹¹ Demetrios I. Polemis, *The Doukai*, s. 36.

²¹² Kekaumenos, *Vademecum des Byzantinischen Aristokraten: Das sogenannte Strategikon des Kekaumenos*, trans. Hans-Georg Beck, Verlag Styria, Graz-Wien-Köln 1964, s. 123-124.

İKİNCİ BÖLÜM

ROMANOS IV. DIOGENES'İN İMPARATOR OLARAK İLK FAALİYETLERİ

1. Romanos IV. Diogenes'in Birinci Anadolu Seferi

Diogenes'in tahta çıkışı, askerî kanadın zaferi olarak değerlendirilebilir. Her ne kadar Psellos ve *Caesar* Ioannes Doukas bu durumdan hoşnut olmasa da Patrik Xiphilinos'un da tahtta bir asker-imparator olması gerektiği görüşünü desteklemesiyle Diogenes tahta çıkarılmıştır.²¹³ Diogenes, tahta çıktıktan sonra Anadolu'nun durumunu bildiğinden, ordunun ihyâsı için özen göstermiştir.²¹⁴ Bu esnada sarayda görevli olan Psellos, imparatora ilk önce ordunun toparlanması, liste yapılıp sayıların hesaplanması gerektiğini ve bundan sonra savaş ilânının yapılması gerektiğini ancak imparatorun etrafındaki bazı kişilerden etkilendiğini ve savaş için acele karar vermesine neden olduğunu belirtmektedir.²¹⁵ Psellos, Diogenes'in savaş kararı almasını şu şekilde ifade etmektedir: "İmparator sarayda zırhını giyerek sol eline kalkan, sağ eline mızrak aldı 'uzunluğu 22 *cubit* olan, iyice sıkışık takımlarla".²¹⁶

Psellos, bunları yazdığı sırada Diogenes tahtını kaybetmiş olduğu için sanki bütün olacakları ileri görüşlülüğü sayesinde tahmin etmiş gibi görünmek istediği ve kendisini haklı çıkarmak için önceden bu şekilde zemin hazırlamaya başladığı düşünülebilir. Zira imparatora istediği gibi sözünü geçiremediği ve saraydaki etkinliği öncesine göre azaldığı için bu kişinin gücü elinde bulundurmasından rahatsız olduğu anlaşılmaktadır.

Diogenes, sarayda iki ay kaldıktan sonra imparatorluk sancağı (*labarum*²¹⁷) ve imparatorun çadırı başkentin doğu yakasında görülmüştür ki, bu durum Anadolu'ya

²¹³ Ostrogorsky, s. 318. Aristakes, Diogenes'in altmışıncı imparator olduğunu kaydeder. Bkz. Aristakes, s. 166. Ayrıca Diogenes'in tahta çıktığında 45 yaş civarında olduğu da iddia edilmektedir. Bkz. *A Chronology of the Byzantine Empire*, ed. Timothy Venning, Palgrave MacMillan, New York 2006, s. 395. Bununla birlikte Diogenes'in, imparator ilân edildiğinde yaklaşık 34 yaşında olduğu da düşünülmektedir. Bkz. Warren Treadgold, *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford University Press, California 1997, s. 601 n. 21. Bir önceki bölümde görüldüğü üzere, Diogenes'in 1020'li yıllarda doğmuş olabileceği göz önünde bulundurulursa, Diogenes'in 1030 yılında doğmuş olsa dahi, imparator olduğunda en az 38 yaşında olması gerektiği açıkça görülecektir.

²¹⁴ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 187; Attaleiates/Umar, s. 109. Diogenes, orduya verdiği önem ve düşmanlarını ciddiye alması bakımından Herakleios'a benzetilmiştir. Bkz. Jonathan Harris, *The Lost World of Byzantium*, s. 173.

²¹⁵ Psellus/Sewter, s. 269; Psellos/Demirkent, s. 262.

²¹⁶ Psellos/Demirkent, s. 262.

²¹⁷ Constantinus'un rüyasında, Hz. İsa'nın ona yapmasını söylediği rivayet edilen ve "Christus" kelimesinin ilk iki harfi olan "chi (X)" ile "rho (P)" işaretlerinden oluşan sancağa verilen isim. Bkz. John Julius Norwich, *Bizans, I:*

sefer yapılacağı anlamına gelmektedir. Attaleiates, imparatorun çok kısa bir süre içerisinde askerî malzemeleri temin ettiğini, orduyu düzenlediğini ve hem Avrupa'dan hem de Anadolu'dan asker çağırıp kendi elindeki askerler ile başkentten ayrıldığını yazmaktadır.²¹⁸ Bu farklı bakış açıları bize o dönemdeki müelliflerin imparator hakkındaki düşüncelerini yansıtmaya açısından önemlidir. Zira bu iki müellifin yorum farklılıkları eserlerinin tamamında müşahade edilebilmektedir.

Kaynaklarda bu seferin sebepleri; “barbar” akınlarını durdurmak, Diogenes'in kendi ihtiraslarını doyurmak ve imparatorun, kendisini imparatoriçe karşısında güçlendirmek olarak gösterilmektedir.²¹⁹ Ancak hatırlanacağı üzere Diogenes'in tahta çıkma sebebi Türkmen akınlarından duyulan endişe idi. Dolayısıyla Diogenes, aslında bir asker-imparator olarak yapması gerekeni uygulamaktadır.

Bizans ordusunun sayısı konusunda farklı rivayetler mevcuttur. Ordudaki toplam asker sayısı için kaynaklarda 200.000²²⁰ ve 300.000²²¹ gibi sayılar zikredilmektedir. İmparatorluğun XI. yüzyılın başından (II. Basileos'un ölümünden) beri içinde bulunduğu ekonomik ve askerî sıkıntılar göz önünde bulundurulduğunda, bu sayılar biraz abartılmış gözükmektedir.

Kaynaklar, seferin hangi yılda yapıldığı konusunda da fikir ayrılığına düşmektedir. Diogenes'in ilk seferi için 1068²²² ve 1069/1070²²³ yıllarına işaret edilmektedir. Mezkûr İslâm kaynaklarının bu seferlere şahit olmamaları ve çoğunluğunun sonradan kaleme alınmış olması ayrıca Bizans kaynaklarındaki tarihlendirmeleri milâdi takvime çeviren Bizans tarihçilerinin 1068 yılına işaret etmeleri sebebiyle bu çalışmada da 1068 yılı esas alınmıştır.

Diogenes, Türkmenlere karşı ilk seferine çıktığında askerî yargı işlerine bakması için Mikhael Attaleiates'i de beraberinde götürmüştür.²²⁴ Attaleiates, her ne kadar yargı işleri için orduya dâhil edilmiş ise de sefer sırasında şahit olduklarını kaleme alması,

Erken Dönem (323-802), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2013, s. 39. Ayrıca bkz. Timothy E. Gregory-Anthony Cutler, “Labarum”, *ODB*, II, s. 1167.

²¹⁸ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 189; Attaleiates/Umar, s. 110.

²¹⁹ Zonaras, s. 125; Psellus/Sewter, s. 269; Psellos/Demirkent, s. 262.

²²⁰ Sibt İbnu'l-Cevzî, s. 156; Abû'l-Farac, s. 318.

²²¹ İbnü'l-Cevzî, s. 97.

²²² Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 187; Attaleiates/Umar, s. 110; Psellos/Demirkent, s. 263 n. 332; Sibt İbnu'l-Cevzî, s. 156; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, s. 19; Ernst Honigmann, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, çev. Fikret Işıltan, İ.Ü.E.F Yayınları, İstanbul 1970, s. 118; İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, M. E. B. Yayınları, İstanbul 1992, s. 32; Eyice, s. 23; Özgüdenli, *Selçuklular*, s. 148.

²²³ İbnü'l-Cevzî, s. 97; İbnü'l-Esîr, X, s. 68; İbn Kesîr, s. 216; Ebü'l-Ferec, s. 318; Urfalı Mateos, s. 137; Turan, *Selçuklu Tarihi*, s. 167

²²⁴ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 189; Attaleiates/Umar, s. 108.

bize çok önemli ve başka kaynaklarda bulunamayacak bilgiler sağlamıştır. Böylelikle savaşta bulunmamış müelliflerin bakış açısı ile olaylara bizzat şahit olmuş bir müellifin yazdıklarını karşılaştırma fırsatı doğmuştur. Ayrıca bu müellifin yargıç olması yani bir hukuk adamı sıfatı taşıması sebebiyle, Diogenes'e karşı iyi duygular beslemeyen veya başka bir sebeple olası gerçekleri gizleyebilecek diğer müelliflerden daha güvenilir görülebilir.

Bizans ordusu her ne kadar hızlı bir şekilde toplanmış olsa da sadece başkentteki askerler ile yola çıkmıştır. İmparator, önce Bithynia'ya oradan hareketle de Phrygia'ya²²⁵ ulaştı. Burada, daha önceden toplanmasını istediği askerleri de yanına alarak yola devam etti.²²⁶

Bizans ordusu bu seferde büyük ihtimalle Nikaia'dan sonra Dorylaion'u²²⁷ (bugün: Eskişehir) geçtikten sonra Zompos Köprüsü vasıtasıyla Sangarius'u; bugünkü Çeşnir Köprüsü ile de Halys'i aşmıştır. Sefer yolu buradan sonra Sebasteia, Caesareia ve Kilikya geçidine giden yollar olarak üçe ayrılmaktadır. Bu güzergâhın kullanılma sebebi hem bu yolun Bizans sefer yolu olması hem de yol boyunca askerlerin toplanma merkezleri olan *aplikta*ların²²⁸ mevcudiyetidir. Hac yolunun yerine bu yolun kullanılmasının sebebi budur. *Aplikta*, imparatorun başkentten yola çıktıktan sonra, askerlerin imparatorun ordusuna katılmak için toplandığı yerlerin adıdır. Bu karargâhlar, Romalılarca *Stativa* diye adlandırılmaktaydı.²²⁹ Sefer esnasında orduda bizzat bulunan Attaleiates, meşhur Bizans ordusunun zırhlarının ve savaş atlarının eksik

²²⁵ Bu Bizans *thema*'sı, Ege bölgesindeki platolar ile Anadolu'nun merkezindeki platolar arasında kalan bölgeyi içermektedir. Kuzeyinde Dorylaion, doğusunda Amorion ve Polybotos, güneyinde de, Laodikeia ile birlikte Meander platoları ile Lykos nehirleri, Chonai, Meander'in kaynağında yer alan Apameia ve Sozopolis yer almaktadır. 297 yılında Caria ile birleşerek bir *thema* haline gelmiş, IV. yüzyılda ise ayrı bir bölge olmuştur. Sonraları Anatolikon ve Thrakesion adlı iki *thema* şeklinde ayrılrsa da bu bölge coğrafi olarak adını XI. ve XII. yüzyıla kadar korumuştur. Bizans düşmanlarının, kuzeydeki Pontus dağları ve güneydeki Pamphylian ile Lycian dağları arasından geçmesi için Phrygia çok önemli bir yere sahiptir. Ayrıca verimli toprakları, otlak alanları ve zengin kasabaları ile de göçerler için değerli bir bölge olmuştur. Bkz. Clive F. W. Foss, "Phrygia", *ODB*, III, s. 1671; Klaus Belke, "Phrygia Between Byzantines and Seljuks", *BF: Manzikert to Lepanto: The Byzantine World and The Turks 1071-1571*, ed. Anthony Bryer- Michael Ursinus, Adolf M. Hakkert Publisher, Amsterdam 1991; s. 159.

²²⁶ Zonaras, s. 125-126; Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 189; Attaleiates/Umar, s. 111.

²²⁷ Bu yerleşim yeri, Konstantinopolis ile Anadolu'yu bağlayan stratejik bir noktada yer almaktadır. Önemli bir askerî geçiş noktası da olan Dorylaion, geniş ovalarında İmparatorluk ordusuna yetiştirilen yük hayvanları ve kaplıcaları ile ünlüdür. Şehir, 1080 dolaylarında Türkler tarafından ele geçirildikten sonra göçebe akınlarından dolayı yıkıntı halinde kalmış, 1175 yılında tekrar Maouel I. Komnenos tarafından İmparatorluk bünyesine katılmış ve sınır güvenliği için bir kale yapılmışsa da kent, Miryakefalon Savaşı'ndan sonra tekrar Selçuklular'ın eline geçmiştir. Bkz. Clive F. W. Foss, "Dorylaion", *ODB*, II, s. 655.

²²⁸ Ramsay, *aplikta*'ları Justinianus'a atfetmektedir. Bu yolun özelliği en kestirme olması değil, ordunun geçişi için en müsait rota olmasıdır. Bkz. W. M. Ramsay, *The Historical Geography of Asia Minor*, Royal Geographical Society Supplementary Papers, IV, William Cloves and Sons Ltd, London 1890, s. 76.

²²⁹ Ramsay, s. 199. Diogenes'in izlediği yolda Halys'in ardından yaklaşık 160 kilometre ilerideki Caesareia'ya bölünmekteydi. Diogenes, bu yola girmeden Sebasteia'ya giden yola dönmüştür. Bkz. Ramsay, s. 76. Diogenes'in 1068 sefer yolu için ayrıca bkz. Adnan Eskikurt, "7. ve 12. Yüzyıllar Arasında Anadolu'yu Kateden Bazı Askerî Seferler ve Güzergâhları", *Tarih Okulu Dergisi*, XX/7, (2014), s. 46-48.

olduğunu, bundan önceki imparatorların hem orduya önem vermemesi hem de sefere çıkmaması yüzünden askerlerin ihmâl edildiğini, ücretlerinin dahi ödenmediğini hatırlatmaktadır. Yine imparatorluk sancaklarının da ilgisizlikten kirlenmiş olduğunu aktarmaktadır. Ayrıca mevcut askerlerin de korkaklık gösterdiğini ve bir asker görüntüsü çizmeyen, düşmandaki tecrübeye nazaran deneyimsiz gençlerden oluştuğunu betimlemektedir. Buna rağmen imparator yılmamış ve kararlılığından vazgeçmemiştir.²³⁰ Türkmenler ise Bizans ordusunun bu durumundan haberdar olmadığı için imparatorun kararlılığından etkilenmiş ve göğüs göğse savaştan kaçınmıştır.²³¹ XI. yüzyıl Bizans ordusu hakkında verilen bu mâlumatlar çok mühimdir. Zira Bizans'ın hem Malazgirt Savaşı'ndaki durumu ile ilgili fikir vermekte hem de imparatorluğun daha sonraki yıllarda Türkler ile mücadelesinde karşılaşacağı sorunlarda, ordunun rolü hakkında bir ön bilgi sağlamaktadır.

Bizanslı müelliflerin kayıtlarına göre Selçuklu Sultanı Alparslan, ordusunun bir bölümünü iki kısma ayırarak Anadolu'nun kuzey ve güney bölgelerine göndermiştir. Bu arada imparator ise ordu devşirmeye devam etmiş ve teşvik amaçlı bu askerlere rütbelere ve armağanlar vermiştir. Bunlar olurken Batı'dan gelen ordular da kendisine katılmış ve Diogenes, ordu mevcudunu artmıştır. Türkmenler üzerine saldırıya geçen Diogenes, Anadolu'nun kuzeyindeki ordunun geri çekilmesi üzerine Kilikya ve Antakya'da talan faaliyetlerinde bulunan güney koluna saldırmak üzere harekete geçmiştir. Ancak yazın gelmesiyle ordunun, güneşin yakıcı sıcaklarında telef olmaması ve salgın hastalık tehlikesine yakalanmaması için Diogenes, Sebasteia (bugün: Sivas) ve Koloneia (bugün: Şebinkarahisar) yolundan çıkarak Lykandos *thema*'sında²³² sonbahara kadar konaklamıştır.²³³ Diogenes'in başkentten ayrılırken hedefinin neresi olduğu hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi mevcut değildir. İmparatorun, ülkenin doğusundaki Türkmen akınlarına karşı harekete geçtiği anlaşılabilirken, seferin güvenliğininin

²³⁰ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 191; Attaleiates/Umar, s. 111.

²³¹ Zonaras, s. 126.

²³² Lykandos *thema*'sı önceleri yerleşim olmayan bir bölge olup 890 yılı civarında VI. Leo (886-912) zamanında bir *thema* haline getirilmiştir. Bu bölge Toros dağları ile Kilikya'dan ayrılmaktadır. Ayrıca bu *thema*'da aynı isimde bir şehir de mevcut olup Caesareia'dan (bugün: Kayseri) üç günlük mesafe uzaklığındadır. Bkz. Ramsay, s. 291. Ancak ilerleyen sayfalarda Ramsay, burasının daha önceleri Armeniakon *thema*'sına ait olduğunu ve Lykandos *thema*'sının 912 yılından sonra Konstantin tarafından kurulduğunu belirtmektedir. Ramsay, s. 317.

²³³ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 193; Attaleiates/Umar, s. 112; Zonaras, s. 126. Attaleiates, Türklere zaman zaman Pers diye hitap etmektedir. Bunun sebebi olarak ise Türkler'in İran'a hâkim olması ve bu coğrafyadan Anadolu'ya gelmeleri düşünülebilir. Türkmenler'in Anadolu'ya yaptığı bu akınlar, iki ana koldan yürütülmekteydi. Bunlardan birincisi kuzeyden, Azerbaycan ve Ermenistan üzerinden üzerinden Aras ve Murat nehri vadileri yoluyla yukarı Fırat bölgesine yapılmaktaydı. Güneyden yapılan akınlar ise Diyarbakir, Urfa, Halep Emîrliği üzerinden Antakya ve Kilikya *Doukas*'lığı üzerine idi. Bkz. Alexander Daniel Beihammer, *Byzantium and the Emergence of Muslim-Turkish Anatolia: ca. 1040-1130*, Routledge Publishing, New York 2017, s. 138.

korunması, stratejisinin ve hedefinin düşmanlar tarafından öğrenilmemesi amacıyla Diogenes'in bu bilgiyi kendine saklaması gayet doğaldır.²³⁴

Bizans ordusu, Lykandos'ta yazı geçirmekte iken Türkmenler, ilerleyerek Neokaisareia (bugün: Niksar) üzerine saldırdılar ve buradan pek çok ganimet ve esir elde ederek geri döndüler. Bunun haberini alan Diogenes ise acele ile harekete geçerek aşılması zor yollardan ilerledi ve Türkmenlerin peşine düştü. Sebasteia'ya gelince, İmparatoriçe Eudokia'nın önceki eşi Konstantinos X. Doukas'tan olan oğlu Andronikos'u, bir kısım piyade ile şehirde bıraktı ve kendisi de atlıları ile birlikte takibe devam etti. Andronikos'u savaşta yanında getirme sebebi başkentte kendisi yokken elinde bir güvence bulundurmaktaydı. Ayrıca kendisi savaşta öldürülürse başa onu geçirecekti. Tephrikè'deki (bugün: Divriği) dağları geçerek hızlı bir şekilde Türkmenlere yetiştiyse de Türkmenler, imparatorun geldiğini haber alınca geri çekildiler. Bunu yaparken de hem esirleri ve ganimetleri geride bıraktılar hem de birçok kayıp verdiler. Kurtulan esirler sevinçlerinden imparatoru alkışa tuttular ve hayranlıklarını belirttiler.²³⁵ İşte bu şekilde Diogenes, Türkmenler ile ilk karşılaşmasından olumlu bir netice almış oldu.

Diogenes, kuzeyden ve güneyden iki kol halinde saldıran Türkmenlerin kuzeydeki bölümünü yendikten sonra güney bölümüne saldırmaya karar verdi. Zira Türkmenler iki kol halinde saldırıyor; bir kol geri çekilirken diğer grup saldırıya geçiyordu. Diogenes, imparator olarak kazandığı ilk başarısından sonra görüleceği üzere sefere devam ederek güneydeki Türkmenlerin üzerine yürüyecektir.²³⁶

Diogenes, 1 Ekim'de Sebasteia'ya geri döndü ve üç gün boyunca burada istirahat ettikten sonra, orduyla beraber Kokoussos'tan (bugün: Göksun Boğazı) geçerek Germanikeia'ya (bugün: Maraş) vardı ve buradaki Teloukh²³⁷ denilen yeri işgal etti. Ancak bunun öncesinde ordusundan bir kısmı ayırarak doğudaki şehirlerin korunması için Melitènè'ye (bugün: Malatya ve civarı) gönderdi. Bunların başına da Ausinalios isimli bir subayı atadı ve ücretli asker olan Frankları da onunla birlikte bıraktı. Ancak bu kişi, askerleri savaşa razı olmasına rağmen Türkmenler ile savaştan kaçınmış;

²³⁴ Luttwak, s. 378-379.

²³⁵ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 193, 195; Attaleiates/Umar, s. 112-113; karşı. Zonaras, s. 126; İmparatorun bu takibi sekiz gün sürmüştür. Bkz. Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 195; Attaleiates/Umar, s. 114; Eyice, s. 25.

²³⁶ Beihammer, s. 138.

²³⁷ Günümüzde Gaziantep ilinin sınırları içerisinde olan Dülük köyünün ilkçağdaki adı Dolikhè'dir. Teloukh adı ise semitik dillerde "tepe, höyük" anlamına gelen "Tel" sözcüğü ile Ermenice'deki "halkı" anlamına gelen ek olan "ukh"un eklenmesiyle oluşmuş görünmesine rağmen Bilge Umar bunun Dolikhè'den bozma bir isim olduğunu düşünmektedir. Bkz. Attaleiates/Umar, s. 114 n. 59.

Türkmenler de bundan cesaret alarak imparator ordusundan iâşe bulmaya çıkmış bir bölüğe saldırmıştır. Diogenes ise bunların üzerine yürümüş ve Türkmenleri geri çekilmeye mecbur bırakmıştır.²³⁸

Görüldüğü üzere Bizans ordusunun durumu pek de iç açıcı değildir. Bölgesini korumakla görevli olan paralı asker, savaşa karşı isteksizliğinden dolayı, küçük bir grup Türkmenin dahi üzerine gitmekten acizdir. Diogenes ise kafasındaki plan her ne ise onu eyleme dönüştüreceği yerde, sürekli olarak arkasındaki disipsizliği düzeltmekle uğraşmaktadır.

Yukarıda belirtildiği gibi Diogenes, karşısına çıkan Türkmenler üzerinde başarı sağladıktan sonra asıl hedefine odaklanacaktır. Kuzeyden ve güneyden iki grup halinde saldıran Türkmenleri geri püskürtmüş ve asıl hedefi olan Suriye bölgesine doğru ilerlemek istemiş olmalıdır.

Daha sonra Halep önüne gelen Diogenes'in ordusu, burada ordugâh kurduktan sonra bir kısım asker, Peçenek askerleri ile birlikte düşman elindeki topraklarda talana çıktı ve buralardan ganimet ve esir elde etti. Bu şekilde iki gün boyunca ilerleyen Diogenes, üçüncü günde Hierapolis'e²³⁹ (bugün: Menbiç) ulaştı. Burada bazı Arap askerleri, Rumların etrafında döndü ve zaman zaman saldırıya geçti. Başlarında, Selçuklu hanedanından biri olarak gösterilen Amertikès/Tuğtegin²⁴⁰ vardı. Bu askerler Bizans ordusunu uzaktan izlemiş, bununla birlikte bir meydan savaşı cereyan etmemişti. İkinci vaktinin geç saatlerinde ordu, Hierapolis önünde ordugâh kurdu ve etrafına hendek kazarak çitler dikti. Attaleiates, bunun bir âdet olduğunu söylemektedir. Ermeni taburları acele ile kente saldırıp şehri yağma etmek istediler ve herhangi bir kuvvetle karşılaşmadan içeri girdiler. Bunun sebebi ise oranın sakinlerinin daha önce şehri terk ederek Fırat'ın doğusuna geçmiş olmaları idi. Yağmaya girişen askerler bolca buğday ve şarap ele geçirdilerse de değerli ganimet malları, şehrin sakinleriyle beraber götürülmüştü.²⁴¹

²³⁸ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 195, 197; Attaleiates/Umar, s. 114-115.

²³⁹ Süryânice'de Mabbug olarak da geçen bu yerleşim merkezinin tarihi Asurlulara kadar götürülmektedir. Menbiç Bizans yönetiminde monfizitlerin merkezi olarak adlandırılmakla birlikte, Bizans askerî yolunda askerlerin toplanma yeri olarak önemli bir yerdir. 540 yılında Sâsânilerin eline geçen şehir, tarihi süreçte sürekli olarak el değiştirmiş; 1024 yılında ise Mirdâsiler'in eline geçmiştir. 1047 yılında buradan geçen Nâsır- Hüsrev, Menbiç'i Şam ülkesinin ilk şehri olduğunu, güzel bir iklime sahip olduğunu ve şehir dışında mâmur bir yer bulunmadığını aktarmaktadır. Bkz. Işın Demirkent, "Menbic", *DİA*, XXIX, (2004), s. 123; Nâsır-ı Hüsrev, s. 16.

²⁴⁰ Yinanç bu kişinin adını Umur Tekin olarak vermektedir. Bkz. Yinanç, *Türkiye Tarihi*, s. 58.

²⁴¹ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 199, 201; Attaleiates/Umar, s. 115-116.

Hierapolis'in iç kalesinde birkaç burç direnç göstermiştir. Ancak Bizans ordusu onları her taraftan sarmış ve sonunda esir etmişlerdir. Bununla birlikte şehirdeki yüksek burçlar ise Bizans için ele geçirmesi mümkün olmayan yükseklikteydi. İmparator, bu aşamada mancınık kullanmış ve burçları dövmeye başlamıştır. Burçların düşeceğini anlayan askerler elçi göndererek hem kendileri için hem de kadınlar, çocuklar ve malları için aman dilemiş ve imparator tarafından bağışlanmıştır.²⁴²

Bizans'a sığınanlar bağışlanırken, sığınmayanlar ise öldürülmüştür. Bir Müslüman müellif, şehirden ayrılmak isteyenlere para verildiğini ve onlara karşı âdil davranıldığını yazmaktadır.²⁴³ *Magistros* unvanlı Petros Libellios adlı bir komutanın iç kalenin kapılarına hâkim olmasıyla şehrin kuşatması bitmiş oldu. Bundan sonra ise çevredeki bazı kentler de yağma edildi.²⁴⁴ Bu tarihte Anadolu'daki akınlar sebebiyle bir *ritl*²⁴⁵ ekmek 1.6 altın ile 7 altın arasında satılıyorken²⁴⁶, Hierapolis'ten Halep'e seyahat etmenin bedeli ise seksen altına çıkmıştır.²⁴⁷

Diogenes'in Hierapolis'e gelmesi rastgele bir hedef olmasa gerektir. Zira Anadolu'daki Türkmen gruplarına karşı yaptığı mücadelenin ardından güney istikametine yönelmiş ve Halep'i kuşatmadan Hierapolis'e gelmiştir. Diogenes'in, Hierapolis'i topraklarına katması Antakya- Urfa yolunun güvenliğini sağlamak amacı güttüğü düşünülmektedir.²⁴⁸ Ancak Halep'i neden kuşatmayıp sadece etrafı yağma ederek yoluna devam ettiği ise bir soru işaretidir. Dolaysız bir şekilde Hierapolis'e yönelmesi Halep'in desteğini kesmek olabileceği gibi Türkmenlerin bu yerleşim yerini Anadolu akınlarında daha sık kullanmaları da olabilir. Yine de Diogenes'in az sonra görüleceği gibi Hierapolis kuşatmasında, arkasında Halep şehrini bırakması onun iki ateş arasında kalmasına da neden olabilirdi. Ancak Diogenes, Halep'ten bir saldırı gelmeden Hireapolis'e girmiştir.

²⁴² Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 201, 203; Attaleiates/Umar, s. 117; Sıbt İbnu'l-Cevzî, s. 156-157; Urfalı Mateos, s. 137.

²⁴³ Sıbt İbnu'l-Cevzî, s. 157.

²⁴⁴ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 201, 203; Attaleiates/Umar, s. 117. İbnü'l-Cevzî, Menbiç kuşatmasının on altı gün sürdüğünü yazmaktadır. Bkz. İbnü'l-Cevzî, aynı yer.

²⁴⁵ *Ritl* (الرتل) kelimesi köken bakımından Latince *libra* ve Grekçe *litra* kelimelerinin Süryânice yolu ile Arapçaya geçmiş halidir. Anadolu'da *ritl-ı Rûmî* denilen ağırlık ölçüsü orta çağda Walther Hinz'e göre 321,428 gram iken, Cengiz Kallek 326,4 gram olarak hesaplar. Bkz. Cengiz Kallek "Ritl", *DİA*, XXXV, (2008) s. 52-54; karşı. Walther Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, çev. Acar Sevim, MÜ Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1990, s. 39. Hinz, ayrıca Ahlat ve Nusaybin'deki XI. yüzyıl *ritl* ölçüsünün yaklaşık olarak 962,1 gram olarak gösterir. Bkz. aynı yer.

²⁴⁶ Sıbt İbnu'l-Cevzî, s. 157.

²⁴⁷ Ebü'l-Ferec, s. 319; Sıbt İbnu'l-Cevzî, s. 156.

²⁴⁸ Işın Demirkent, "Menbic", *DİA*, XXIX, (2004), s. 123.

Bu dönemdeki Halep Emîri Mahmud b. er-Ru'kiliyye idi. Kendisi, Hanoğlu Harun²⁴⁹ ve Kilâboğulları'ndan bir kuvvet ile ordu toplayıp Diogenes'in üzerine yürüdü.²⁵⁰ Bu sırada imparator, Hierapolis'te kalmaktaydı ve hâlen burada bir burç ile savaşıyordu. Ordusunu iki kısma ayırıp birini Hierapolis ile ordugâh arasını savunmak için gönderdi. Halep Emîri'nin askerleri Bizans ordusunu saf düzenini bozmaya zorluyor; sonrasında geri çekiliyordu. Bu taktiği birkaç kez uyguladıktan sonra kendilerini takip eden Bizans ordusuna karşı taarruza geçtiler ve muhafız kıtasının bulunduğu yere kadar kovaladılar. Kaçışa geçen Bizanslılara karşı muhafız kıtası hiçbir yardımda bulunmadı. Bundan cesaret alan Araplar birçok askeri kılıçtan geçirdi. Ordunun sancağı dahi düşmanın eline geçmişti. Olanlara bizzat şahit olan Attaleiates ise askerlerin bu tutumunu “korkaklık, âdilik ve sefillik” olarak nitelendirmektedir. Bu durumdan haberdar olan imparator, derhal harekete geçti ve yanına aldığı Kapadokyalı askerler ile birlikte ordugâha geldi. Askerleri kınayan bir konuşma yaptığının gecesinde, Ermeniler arasında isyan belirtileri baş gösterdi. Halep Emîri, askerlerinin kazandığı zaferi duyunca ordugâhı kuşatmaya gelmiş ve askerleri şafak sökmeden ordugâhın etrafında korkutucu sesler çıkararak dolanmaya başlamıştı. Emîr ise imparatoru esir almak istiyordu. İmparator, çıkış borazanlarını çaldırmadan ordugâhın dışına çıktı. 20 Kasım 1068'de yapılan çarpışmada Bizans ordusu falanks²⁵¹ sisteminde savaş düzeni almışken, ön saftakiler de savaş nâraları atarak saldırıyordu. Arap askerlerini kaçışa mecbur eden Bizanslılar bunları kılıçtan geçirdi ve kimisini de tutsak aldı. Ancak ordu bir süre sonra takibi bıraktı ve geri döndü.²⁵² Bundan sonra İmparator Hierapolis'e geri dönerek burayı onardı ve kente askerlerini yerleştirdi. Başlarına da rütbesi *Verstarches* olan Ermeni kökenli Pharasmanios Apokapès'i atadı.²⁵³

Attaleiates, Bizans ordusunun büyük bir zafer kaçırdığını, eğer takibe devam etselerdi üstünlüğü ele geçireceklerini söylemektedir. Bunun sebebi olarak da Arap atlarının önce çok hızlı koştuğunu ancak kolay yorulduğunu göstermektedir. Attaleiates ordunun içinde bulunduğu durumu anlamadığını belirterek ve Bizans'ın Türklere haraç ödemesini, onların koyunlarının bu topraklarda otlamasının sorumluluğunu yine

²⁴⁹ Bu kişi, Mikhael VI. (1056-1057) zamanında Bizans'a iltica etmiş olup bir sonraki İmparator Isaakios I. Komnenos'un iktidarında suikast suçlamasıyla merkezden uzaklaştırılınca Bizans'a karşı savaşmaya başlamıştır. Bkz. Yusuf Ayönü, “Bizans Ordusunda Ücretli Türk Askerler (XI. XII. Yüzyıllar), *TAD*, XXV, (2009), s. 59.

²⁵⁰ Sıbt İbnu'l-Cevzî, s. 156; Urfalı Mateos, s. 137 n. 74; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1983, s. 45.

²⁵¹ Falanks sistemi, ordunun verilen emirleri daha düzgün uygulaması ve saldıran düşmana karşı bir engel teşkil etmek üzere tasarlanmış olup daire, eşkenar, paralel kenar vs. gibi şekillerde de oluşturulan birlik sistemidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Anonim, *Three Byzantine Military Treaties*, s. 47, 49, 51, 53.

²⁵² Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 203, 205, 207; Attaleiates/Umar, s. 118-121; Zonaras, s. 127.

²⁵³ Honigmann bu kişinin Gürcü olduğunu yazmaktadır. Bkz. Honigmann, s. 118.

ordunun eksikliğine bağlamaktadır²⁵⁴ Ancak Diogenes'in bakış açısı ile düşünüldüğünde, düşmanın kaçıışı sahte bir ricat da olabilirdi. Dolayısıyla imparator, her ihtimale karşı bu ricâta temkinli bir şekilde yaklaşarak risk almamakta oldukça haklı görünmektedir.²⁵⁵

Diogenes, sonrasında buradan ayrılarak Azas²⁵⁶ Kalesi'ne doğru hareket etti. Yolda Arap askerleri Bizans ordusuna pusular kurup ordunun iaşesini taşıyan artçı birliğe saldırıya giriştiyse de imparator, ordusunu okçular ve kalkanlar ile orduyu savunmaya alıp Azas Kalesi'ne kadar sağ salım götürdü.²⁵⁷ Bu bölgenin sulak olduğunu duymuştu ve ordunun su ihtiyacını sağlamak niyetindeydi. Ancak Azas Kalesi'ne yaklaşınca burasının çift sur ile korunduğunu, kaleye giden tek yolun taşlık bir alan olup kale kapısına vardığını ve bu kaleden dışarıya akan suyun az bir miktar olduğunu görünce, buradan ayrılıp suyun daha bol bulunduğu bir alanda ordugâhını kurdu. Ancak buradan da saldırmanın zorluğunu gördü ve gecenin bastırmasıyla kuşatma gereçlerine baskın ihtimalinin ortaya çıkması ile buradan da ayrıldı. Kışın gelmesi ve düşman askerlerinin atlarının çabukluğunu da göz önünde bulundurunca Bizans'ın egemenliğinde olan topraklara geçti. Yolunun üzerindeki Katma²⁵⁸ adlı bir köyü ateşe vererek buradan Terkhala'ya²⁵⁹ indi. Köyü neden ateşe verdiği kaynaklarda yer almamaktadır. Diogenes, ordugâhını burada kurdu ve ordugâh çevresine hendek kazdırmaya başladı. Ordu yüklerini boşaltırken artçı birlikler düşmanları püskürtüyordu. Bu sırada iki Arap askeri ordugâha sızdı ve piyadelerden ikisini öldürdüler. İmparator bunu gördü ve bağırarak askerleri harekete geçirdiyse de bu iki Arap hızla gözden kayboldu.²⁶⁰

Ordugâhın çevresinde düşman askerlerinin dolaşmasından dolayı gece çatışmalar yaşandı. Sabah olunca Bizans ordusu tekrar yola koyuldu. Attaleiates, Bizans topraklarına girdiklerini sadece sınır taşlarını görerek anlayabildiğini, bu bölgenin verimli ve zeytin ağaçlarıyla dolu olduğunu söylemektedir. Ayrıca yolları üzerinde bazı

²⁵⁴ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 209, 211; Attaleiates/Umar, s. 120-122.

²⁵⁵ John Haldon, "Approaches to an Alternative Military History of the Period ca. 1025-1071", *The Empire in Crisis (?) Byzantium in the 11th Century (1025-1081) International Symposium 11*, National Hellenic Research Foundation Institute for Byzantine Research, Athens (2003), s. 58.

²⁵⁶ Bilge Umar'a göre Kilis ilinin güneyinde, şimdiki Suriye sınırları içerisinde kalan bir kale. Bkz. Attaleiates/Umar, s. 122 n. 64.

²⁵⁷ Bu sırada orduda bir salgın çıktığı ve 3000 atın öldüğü de kaydedilmiştir. Bkz. İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, s. 18; Honigmann, s. 119; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 46.

²⁵⁸ Bilge Umar burasını da Azas'ın biraz batısında olduğunu söylemektedir. Bkz. Attaleiates/Umar, s. 123 n. 65; Honigmann da Azas ile Afrin nehri arasında göstermektedir. Bkz. Honigmann, s. 119 n. 3.

²⁵⁹ Umar bu köyün Katma'nın güney batısında olabileceğini düşünüyor. Bkz. Attaleiates/Umar, s. 123 n. 66.

²⁶⁰ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 213, 215; Attaleiates/Umar, s. 122-124.

sığınma barınaklarına rastlamışlardı. Müellif bunları ülkelerinde kalan nüfusun kullandığını düşünmekteydi. Ordu, Artakh'a²⁶¹ (bugün: Reyhanlı) ulaşınca imparator kuşatma hazırlıklarına başladı. Ancak bu kalenin muhafız birliği bunun haberini alınca gece vakti burayı terk etti. Böylece imparator, Artakh'ı savaşız ele geçirmiş oldu. Burada bir ordugâh kurarak kale ile ilgili düzenlemelerde bulundu ve kaleye bir muhafız birliği ile komutan koydu. Kaleye herhangi bir kuşatma olması ihtimalini göz önüne alarak erzak da depoladı. Bu kalenin de ele geçirilmesiyle Bizans ordusuna cesaret gelmiştir.²⁶²

Bizans ordusu, Antakya bölgesinden geçmekteyken daha ziyade Çukur Suriye'yi Kilikya'dan ayıran vadileri, ıssız ve dar geçitleri kullanmıştır. Çünkü Diogenes, bu bölgenin akınlardan dolayı bitkin düştüğünü, kıtlığın baş gösterdiğini biliyor, bu yüzden de orduyu buradan geçirerek bölgeyi daha büyük bir sıkıntıya sokmak istemiyordu. Sonunda ordu Belen Geçidi'nden devamla, Amanos Dağları'nı aşarak Aleksandros'a (bugün: İskenderun) vardı ve burada ordugâh kurdu.²⁶³

Bizans ordusu, buradan yoluna devam ederek Torosları aşmış ve dar geçitler kullandığından dolayı bitkin bir şekilde Bizans'ın "gerçekten" hükmettiği topraklara girmiştir. Ancak yaşanan hava değişiminden dolayı, aralık ayında olmanın da etkisiyle pek çok asker, at ve katır hastalanıp ölmüştür. Müellif ölümlerin yol boyunca yerlerde görülebildiğini kaydetmektedir.²⁶⁴

Ayrıca ordunun kullandığı bu sarp ve dar yolları, Attaleiates'in bizzat başından geçen şu ilginç olay ile daha iyi kavrayabiliriz. Ordu Toroslar'ı aşarken Attaleiates, bir ölüm tehlikesi atlatmıştır. Atının yorgunluğundan dolayı yere doğru eğilmesiyle, binicisi olan müellifi inmek zorunda bırakmıştır. Atını tekrar kaldırmaya çalışırken atı uçurumdan düşmüş ve Attaleiates az daha kendisinin de atıyla beraber uçuruma yuvarlanacağını kaydetmiştir.²⁶⁵ Müellif, ordunun çektiği zorlukları, kendi yaşadığı bu olayla birlikte okuyucuda tahayyül ettirmeye çalışmaktadır.

²⁶¹ Burası da Afrin çayının sol tarafındadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Attaleiates/Umar, s. 124 n. 67. Bu kale, Diogenes almadan önce 1 Temmuz 1068'de Hanoğlu Harun tarafından ele geçirilmişti. Bkz. İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, s. 18; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 43.

²⁶² Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 217, 219; Attaleiates/Umar, s. 124-125. Bazı kaynaklarda imparatorun, Artakh ve bunun yanında İnîm adlı kaleleri Menbiç'i almadan önce ele geçirdiği kaydedilmektedir. Bkz. Sibt İbnü'l-Cevzi, s. 156; Ebü'l-Ferec, s. 319.

²⁶³ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 219; Attaleiates/Umar, s. 126.

²⁶⁴ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 219; Attaleiates/Umar, s. 126-127.

²⁶⁵ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 221; Attaleiates/Umar, s. 127.

İmparator ve ordusu Podantos (bugün: Pozantı) Boğazı'nın dışındaki Gypsarion²⁶⁶ isimli bir köye geldiklerinde, kendilerine bir haber ulaştı. Bu habere göre Melitènè'deki komutan, yanlış bir taktik uygulamış ve bu yüzden Türkmenler Amorion²⁶⁷ kentini talan etmiş, buradakileri kılıçtan geçirip pek çok köle olarak ayırmıştır. Komutan, Khalkis'te²⁶⁸ ordugâh kurmuşken, buradan Zamantı Kalesi'ne geçerek ordusunu topladığı halde ne düşman ordugâhına saldırmıştır ne de Amorion'un (bugün: Hisarköy civarı) yardımına gitmiştir. Hatta Türkmenler geri dönerken dahi, Zamantı Kalesi'nin yakınından geçmiş ve buradaki Rumları öldürerek geri kalanları kaleye kaçmak zorunda bırakmıştır. İmparator, bu haberden hoşlanmasa da kış şartları dolayısıyla elinden bir şey gelmemiş, ücretli askerleri kışı geçirmeleri için dağıtmış ve kendisi de başkente doğru yola çıkmıştır. Ocağın sonuna doğru ilk seferini tamamlayarak Konstantinopolis'e girmiştir.²⁶⁹

Ebü'l-Ferec ve Sıbt İbnü'l-Cevzî, Amorion'a girip yağma eden Türk beyinin Afşin olduğu belirtmektedir.²⁷⁰ Rivayete göre Afşin, Diogenes'in Amorion'da tutuklattığı patriğin kardeşinin kaçarak kendisine sığınması ve şehri kendisine teslim edeceğini bildirmesi üzerine buraya hareket etmiştir. Patriğin kardeşi şehirdekilere de yalan söylemiş ve birliğin, imparatorun kendilerini Oğuz akınlardan kurtaracak yardım olduğunu anlatmıştır. Afşin ise önünde iki tane haçlı bayrak ile şehrin kapısına gelmiş ve içeri girerek yağmalarda bulunmuştur. Sıbt İbnü'l-Cevzî, Afşin'in daha sonra Haliç'e kadar gelerek imparatorun atlarını yağmaladığını ve 1000'e yakın at alarak Antakya'yı kuşattığını; imparatorun ise bu sırada Hierapolis'te olduğunu yazmaktadır.²⁷¹

Diogenes, işte bu şekilde Türkler üzerine yaptığı ilk seferini sonlandırmış oldu. İmparatorluğa geldiğinin üçüncü ayında sefere çıkan Diogenes, ülkesi adına başarılı bir sefer yürütmüş ve başkente kendinden emin, savaş kazanmış muzaffer bir asker-imparator olarak giriş yapmıştır. Daha ilk seferinde Menbiç'i geri almıştır. Bu şekilde

²⁶⁶ Burası Kilikya'dan Caesareia'ya giderken Podantos'u geçtikten sonra gelmektedir. Maurianon ve Karydion boğazlarının ayrıldığı noktaya bu ismin verildiği düşünülmektedir. Bkz. Ramsay, s. 351.

²⁶⁷ Umar, burasının şimdiki Afyon ili Hisarköy olduğunu belirtmektedir. Bkz. Attaleiates/Umar, s. 128 n. 71. Ayrıca bkz. Clive F. W. Foss, "Amorion", *ODB*, I, s. 79-80.

²⁶⁸ Burası doğu-batı askeri yolunda Zamantı'nın alt tarafında bulunmaktadır. Kiepert'e göre ise Aziziye'nin (Ariarathia) aşağı yukarı yedi kilometre batısında Zamantı Suyu'nun üzerindeki köprü kenarında bulunan yer burasıdır. Bkz. Honigmann, s. 63-64.

²⁶⁹ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 221, 223; Attaleiates/Umar, s. 127-128. Mateos, Diogenes'e imparatoriçeden bir mektup geldiğini ve bu yüzden imparatorun acilen yola koyulduğunu yazmaktadır. Bkz. Urfalı Mateos, s. 137; İbnü'l-Esir ise imparatorun açlık nedeniyle orduyu daha fazla seferde tutmadığını belirtmektedir. Bkz. İbnü'l-Esir, s. 68.

²⁷⁰ Ebü'l-Ferec, s. 319; Sıbt İbnü'l-Cevzî, s. 157.

²⁷¹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, s. 161.

Antakya-Urfa arasındaki ulaşım güvenliğini sağlamış ve Halep'i tehdit etmiştir.²⁷² Başkentte görev yapan Mikhail Psellos ise Diogenes'in bu seferini çok farklı değerlendirmektedir:

“...şehri bütün ordusu ile birlikte terketti fakat ne tarafa yürüyeceğini ve ne yapması gerektiğini bilmeden barbarlara karşı ilerledi. Romanos sınırdan dolaşıp durdu; bir tarafa gitmeyi plânlayıp öbür tarafa gitti. Suriye'yi geçti, İran'a geçti – kazandığı bütün başarı ordusunu iç kısımlara kadar sürmesiydi; adamlarını bazı yüksek tepelere yerleştirdi, sonra tekrar aşağı indirdi, dar boğazlarda tıkanmalarına sebebiyet verdi ve bu manevralarla ağır kayıplara uğradı. Mamafih, zafer kazanmış gibi geri döndü. Fakat ne Medler'den, ne de Persler'den bize ganimet getirdi. Tek bir şey onu tatmin etmekteydi: Düşmanlarının üzerine yürümüştü.”²⁷³

Bu yorum farkının sebebi olarak Psellos'un memurlar aristokrasisinden olması ve kendi kontrolüne alamadığı bir asker-imparatoru tahtta görmek istememesi gösterilebilir. Ancak imparatorluğun içinde bulunduğu şartlar, şimdilik Diogenes'e tahammül etmesini gerektirmektedir. Nitekim ileride göreceğimiz üzere Psellos, Doğu'daki Türkmen tehlikesini umursamadan imparatorun arkasından iş çevirmeye çoktan başlamıştır ve Diogenes de bu durumun az çok farkındadır.

Diogenes, imparatorluğunun ilk yılında bu sıkıntılar ile uğraşmakta iken, imparatorluğun batısında başka bir olay patlak vermiştir. Robert Guiscard isimli bir Norman lideri, Longobardiya/Lombardiya (bugün: İtalya)'yı işgal etmiş ve Bari'ye²⁷⁴ kadar gelerek burasını da kuşatma altına almıştır.²⁷⁵

Guiscard, hem denizden hem karadan kuşattığı Bari'yi almak için her yolu denemiştir. Kentin ileri gelenlerini ikna etmeye çalışmış, yöneticileri olan Argyros'u teslim etmeleri için girişimde bulunmuşsa da²⁷⁶ kent, imparatorluğa sadık kalmış ve Norman kuşatma kulelerini yok etmiştir.²⁷⁷

²⁷² Claude Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, s. 22.

²⁷³ Psellos/Demirkent, s. 263.

²⁷⁴ Burası İtalya'daki Puglia/Apulia bölgesinde bulunan bir liman kenti olup; 875-876 yılında Bizans egemenliğine girmiştir. Bkz. Vera von Valkenhausen-Dale Kinney, “Bari”, *ODB*, I, s. 256. Kaynaklarda Bari'nin çok zengin ve refah bir kent olduğu ve hiçbir kentin onunla denk olmadığı kaydedilmektedir. Bkz. Guillaume de Pouille, s. 159. Amatus da burasının, tüm Apulia bölgesinin en önemli yeri olduğunu kaydetmektedir. Bkz. Amatus of Montecassino, *The History of the Normans*, trans. Presscott N. Dunbar, The Boydell Press, Woodbridge 2004, s. 143.

²⁷⁵ Geoffrey Malaterra, s. 117; Guillaume de Pouille, s. 159; Amatus of Montecassino, s. 143. Muralt, kentin kuşatılma tarihi olarak 27 Ağustos'a işaret etmektedir. Bkz. Muralt, s. 13.

²⁷⁶ Amatus'taki kayıtlara göre ise Bari'deki insanlar iki kısma ayrılmışlardır. Bunlardan ilki Bizantius önderliğinde şehri imparator için savunma fikrinde olanlar, ikincisi de Argirizzus/Argyros önderliğinde Normanlara teslim olma fikrini savunanlardır. Bkz. Amatus of Montecassino, s. 143.

²⁷⁷ Guillaume de Pouille, s. 159, 161.

Malaterra, Argyrico/Argirizzus adlı Grek kent yöneticisinin Diogenes'e bir mektup yazdığını, durumun zorluğundan ve kenttekilerin çektiği sıkıntılardan bahsederek, imparatorudan yardım istediğini kaydetmektedir. Eğer bir yardım ulaşmazsa kıtlığın da etkisiyle kentin düşeceğini aktarmıştır.²⁷⁸ Bununla birlikte bir diğer Latin müellifi olan Amatus ise Diogenes'ten yardım istemek için Konstantinopolis'e gidenin Bizantius adlı biri olduğunu kaydetmekte, Argyrico/Argirizzus'un da Diogenes'ten istenen bu yardım talebini Robert Guiscard'a bildirdiğini kaydetmektedir. Robert, bunun üzerine Bizantius'un arkasından dört adet süratli kalyon göndermişse de bunlardan ikisi batmış diğer ikisi de zarar görmüş olarak geri dönmüştür.²⁷⁹

Amatus'un kayıtlarına göre Diogenes, Bizantius'a istediklerini vermiş, ayrıca yanına dindar bir adam olarak kaydedilen Stephan Pateranos ve pek çok para verdiği bir *Katepanos* ile birlikte Bari'ye geri göndermiştir. Bundan başka Bari'deki her bir kişi için bir solidus gönderen Diogenes, böylece kenttekilere desteğini göstermiştir. Bari'ye daha çok gemi ile dönen Bizantius, bu durumu bilmeyen Guiscard'ın gönderdiği üç adet gemiden ikisini ele geçirmiş, üçüncüsü ise Guiscard'a geri dönmüştür. Bari'ye dönen heyetin yardımı ile kent rahatlamış ve gelen para ile emtia olarak parayı tüketmiştir. Bununla birlikte Bizantius ve Argirizzus'un arası iyice açılmış, sonunda Bizantius, *Katepanos*'un evine giderken Argirizzus'un adamlarınca öldürülmüştür. Bundan sonra gücü ele geçiren Argirizzus'a karşı *Katepanos*, Guiscard'ın giderek artan gücünü imparatora bildirerek Diogenes'ten yardım istemiştir. Diogenes ise tahıl dolu doksan bir gemi göndermiştir. Diogenes'in bu yardımından sonra Normanlara karşı cesaretlenen halk, kent için savaşmışsa da kısa süre sonra tekrar kıtlık baş göstermiştir. Bunun üzerine *Katepanos* aracılığıyla Diogenes'ten tekrar yardım istemiştir. Diogenes, Normanlardan korku duydukları için komutan bulmakta zorlanmışsa da Jocelyn adlı bir komutan öne çıkararak Guiscard'a karşı savaşmayı kabul etmiştir. Guiscard'ın adamlarını satın alma amacıyla Diogenes'ten aldığı pek çok değerli eşya ile yola çıkan Jocelyn, emrinde paralı askerler ve yirmi gemi olduğu halde, gece vakti Bari'ye ulaşmıştır.²⁸⁰

Malaterra'da biraz farklı olan kayıtlara göre ise Barililerin yardım talebi içeren mektubu, Diogenes'e ulaşmış ve huzurunda okunmuştur. Diogenes, bu haber üzerine büyük bir birlik hazırlatmış ve Durazzo'ya haber yollayarak bir donanma hazırlanması

²⁷⁸ Malaterra, s. 120.

²⁷⁹ Amatus of Montecassino, s. 143. Yardım isteğinin 5 Ağustos'ta yapıldığı, dolayısıyla Bari'den gelen heyeti Eudokia'nın karşıladığı da iddia edilmektedir. Bkz. *A Chronology of the Byzantine Empire*, s. 396.

²⁸⁰ Amatus of Montecassino, s. 144-145.

emrini vermiştir. Donanmanın başına da Corinthli Jocelyn'i atamıştır. Mektubu getiren elçiye de Bari'ye dönerek gizlice tekrar şehre girmesi emredilmiştir. Ardından kenti savunanlar ile ortak bir işaret belirlenmiş, karşılıklı meşale yakmakla iki tarafın birbirinden haberdar olması kararlaştırılmıştır. Savunmacıların bu haber karşısındaki sevinçleri ve hemen ertesi gün meşaleleri yakmaları, kuşatmacılar tarafından denizden Bari'ye yardım geleceği şeklinde yorumlanmıştır. Roger, kardeşi Robert'e yardım için emrindeki kalyonlarla Bari'ye gelmiş ve her gece nöbetçiler vasıtasıyla denizden bir işaret gelip gelmediğini kontrol ettirmiştir. Nihayet Bari'ye ulaşan Diogenes'in yardım donanması gece fenerler ile işaretini verince Roger harekete geçmiş ve Diogenes'in donanmasına saldırmıştır. Yapılan savaşta 150 asker zırhlarının ağırlığı dolayısıyla boğulmuş, yine de Roger zafer kazanarak Jocelyn'i esir etmiştir.²⁸¹

Robert, karadan ve denizden olmak üzere üç yıllık bir kuşatma sonrasında 16 Nisan 1071 tarihinde, Bizans'ın batıdaki son kalesi olan Bari kentini ele geçirecektir.²⁸² İmparatorluk, bu sırada Türklerin Anadolu'daki faaliyetlerine odaklanmış olduğu için, kaynaklarda çok az bilgi mevcuttur. Zira mesafenin uzak olmasından dolayı, haber almanın zaman aldığı olaylar karşısında her gün yeni bir Türk akını haberinin sarayda konuşuluyor olması, imparatorun Türkler üzerine yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Bununla birlikte Diogenes'in, Bari kuşatması sürmekteyken Robert Guiscard'a teklif ettiği bir anlaşmadan da söz edilmektedir. Buna göre Diogenes, kendi oğullarından biriyle Guiscard'ın kızlarından birini evlendirmek suretiyle barış teklif etmiş ancak bu

²⁸¹ Malaterra, s. 120-122. Ayrıca bkz. Guillaume de Pouille, s. 163. Guillaume, Malaterra'dan farklı olarak elçilerin Konstantinopolis'e gelişlerini Diogenes'in düşüşünden sonra yazmaktadır. Bkz. Guillaume de Pouille, s. 171. Ayrıca Guillaume, Diogenes'i esir alan Bizans heyetinde Jocelyn'in de olduğunu, sonrasında Bari'ye gittiğini kaydetmektedir. Guillaume de Pouille, s. 169, 171. Bari kenti 1068'de işgal edildiğine göre yardım çağrısı için gelen elçilerin 1071-1072'de gelmesi pek olası görünmemektedir. Ayrıca Jocelyn'in de Bari'de esir düştüğü göz önünde bulundurulmalıdır. O halde Jocelyn'in, eğer esaretten kurtulmadıysa, Diogenes'i esir alan heyette olması mümkün görünmemektedir. Amatus'taki kayda göre de Jocelyn, dokuz gemisi ile birlikte ele geçirilmiştir. Bkz. Amatus of Montecassino, s. 145. Bir başka kayda göre ise Jocelyn ile gönderilen yardım ikinci yardımdır. Daha öncesinde Diogenes'in 1069 baharında *Katepanos* Stephen Pateranus komutasında bir donanma filosu gönderildiği de düşünülmektedir. Buna göre 12 erzak gemisi Normanlar tarafından batırılmıştır. Bkz. *A Chronology of the Byzantine Empire*, s. 397.

²⁸² Malaterra, s. 122; Muralt, s. 18; Anna Komnena/Umar, s. 41 n. 4; Gregory, s. 255; Vera von Valkenhausen-Dale Kinney, *ODB*, aynı yer; Mahmut H. Şakiroğlu, "Bari", *DİA*, V, (1992), s. 72; Edmund Curtis, *Roger of Sicily and the Normans in Lower Italy 1016-1154*, The Knickerbocker Press, London 1912, s. 71; Speros P. Vryonis Jr, "Byzantine Society and Civilization", *The Glory of Byzantium: Art and Culture of the Middle Byzantine Era A.D. 843-12061*, ed. Helen C. Evans-WWilliam D. Wixom, Harry N. Abrams Inc., New York 1997, s. 15; Angold, *The Byzantine Empire*, s. 54; Judith Herrin, *Bizans: Bir Ortaçağ İmparatorluğunun Şaşırtıcı Yaşamı*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s. 302; Moss, "The History of the Byzantine Empire: An Outline: From A.D. 330 to the Fourth Crusade", s. 27; Cheynet, s. 92; *A Chronology of the Byzantine Empire*, s. 399. Amatus'a göre şehri teslim etmeye karar veren Argirizzus'a halk karşı çıkmışsa da kızını rehine olarak Guiscard'a gönderen Argirizzus, Bari'yi Normanlara teslim etmiştir. Guiscard, Paskalya'dan önceki cumartesi günü Bari'ye girerek Bizans'ın son İtalya'daki son toprağını ele geçirmiştir. Bkz. Amatus of Montecassino, s. 145-146. Muralt, kentin alınma tarihini 15 Nisan olarak vermekteyken Bari'den ayrılarak Konstantinopolis'e gitmek isteyenlere de izin verildiğini kaydetmektedir. Bkz. Muralt, s. 18.

barış teklifi reddedilmiştir.²⁸³ Herhalde Guiscard, Diogenes'in donanmasını yendikten sonra kendine olan güveni dolayısıyla böyle bir barış teklifini geri çevirmiş olmalıdır.

2. Romanos IV. Diogenes'in İkinci Anadolu Seferi

Diogenes, başkentte bulunduğu süre boyunca imparatorluğun yönetim işleriyle ilgilendi. Âyân Meclisi üyelerine unvanlar bahşederek, onlar için ayrıcalık kabul edilen yıllık ödeneklerini dağıttı.²⁸⁴ Bu sırada Selçuklu Türkleri akınlarına devam etmekteydi. 1069 yılında Türkler, Afşin, Sunduk, Ahmetşah, Türkman, Demleçoğlu Mehmet, Duduoğlu, Serhenkoğlu, Uvakoğlu Atsız ve kardeşi Çavlı, Tavtavoğlu, Tarankoğlu ve Arslantaş gibi komutanlar önderliğinde Anadolu'ya akınlarda bulundu.²⁸⁵ İmparator, bunun üzerine bu akınları durdurması için Anadolu'ya birlikler gönderdi.²⁸⁶ Ayrıca orduya para da dağıttı.²⁸⁷

Bu birliklerin başarısız olması üzerine imparator, daha fazla sarayda duramadı ve sefer hazırlıklarına başladı. Paskalya yortusunun kutlamalarına katılmadan başkentten ayrılarak karşı yakaya geçti.²⁸⁸ Èrion²⁸⁹ adlı hükümdar sarayına geldi. Bu arada, daha önce Anadolu'ya gönderdiği Crispinos²⁹⁰ adında bir Latin komutan, kendilerinin yeteri kadar karşılık alamadığını söyleyerek vergi toplayanları ve halkı soymaya başlamıştı. İmparator, bu kişinin üzerine askerler göndermişse de bu kuvvetler Crispinos karşısında yenilgiye uğradı. Diogenes, bunun üzerine ilk eşinin kardeşi olan Samòuel Alousianos'u beş taburdan oluşan bir birlikle bu Latin'in üzerine gönderdi. Bu ordu Armeniakòn²⁹¹ *thema*'sında kışı geçirdikten sonra Paskalya yortusu olan Pazar sabahı, âyin sırasında Crispinos'un karargâhına baskın yaptı. Ancak askerler baskın sırasında erken fark edilmiş ve hemen savunma durumuna geçilmişti. Bizans ordusunu

²⁸³ Peter Charanis, "The Byzantine Empire in the Eleventh Century", s. 187.

²⁸⁴ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 223; Attaleiates/Umar, s. 129.

²⁸⁵ Yinanç, *Türkiye Tarihi*, s. 59; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 69.

²⁸⁶ Ali Sevim iki ayrı ordu gönderdiğini belirtmektedir: Biri Manouel Komnenos komutasında Sivas'a, diğeri Philaretos Brachamios komutasında Malatya'ya. Bkz. Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 69; Yinanç ise Türkmenlerin üzerine bir müfreze gönderdiğini, bu müfrezenin bozguna uğraması sonucu kendisinin bizzat sefere çıktığını yazmaktadır. Bkz. Yinanç, *Türkiye Tarihi*, s. 59; Attaleiates'te ise az sonra belirtileceği üzere İtalya'dan gelen Crispinos adlı bir Lâtin'in komutasında bir ordudan bahsedilmektedir. Bkz. Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 225; Attaleiates/Umar, s. 129.

²⁸⁷ Eyice, s. 27.

²⁸⁸ Muralt, İmparator'un 12 Nisan'da karşı kıyıya geçtiğini kaydetmektedir. Bkz. Muralt, s. 16.

²⁸⁹ Umar, bu sarayın Hiercia'da olduğunu bildirmektedir. Bkz. Attaleiates/Umar, s. 129 n. 74; Ayrıca Anadolu yakasındaki diğer saraylar için de bkz. Ramsay, s. 184.

²⁹⁰ Crèpin olarak da anılmaktadır. Bu kişinin Grimaldi'lerden Normandiya'ya yerleşen Monaco prenslerinin bir kolundan olduğu düşünülmektedir. Bkz. Eyice, s. 149 n. 50.

²⁹¹ Burası Anadolu'nun ilk *thema*'larından biri olup I. Justinianus tarafından *magister militum* önderliğinde Ermenistan bölgesinde konumlandırılmıştır. Bkz. Clive F. W. Foss, "Armeniakon", *ODB*, I, s. 177. Ayrıca bu *thema*'nın daha sonra Romanos IV. Diogenes tarafından ihyâ edilerek askerlerine talim yaptırıldığı da belirtilmektedir. Bkz. Averil Cameron, *Bizanslılar*, çev. Özkan Akpınar, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2015, s. 103.

geriye doğru çekilmeye zorlamışlar ve takip sırasında askerlerin bir kısmını öldürüp bir kısmını da esir almışlardı. Crispinos, haber göndererek, Hıristiyanların kutsal saydığı bu günde kan dökmenin yasak olduğunu ve Rumların dinsiz olduklarını belirtmiş; buna rağmen esirlere iyi muamelede bulunmuştu.²⁹²

İmparator ise tüm bunlardan haberdar olarak yola çıkmış ve Melagina²⁹³ (bugün: Osmaneli civarı) halkının vergi teftiş zamanında buraya varmıştır. Buradan itibaren ordusuna asker toplayarak Dorylaion'a kadar yürümeye devam etmiştir. Bu yolculuk sırasında Mikhael Attaleiates'in de seferde bulunmasını istemiş ve ona *Patrikios*²⁹⁴ unvanı vermiştir.²⁹⁵ Ayrıca Diogenes, bu seferde Psellos'u da yanında götürme kararı almıştır. Kendisine yapılan ısrarın üzerine Psellos, bu sefere katılmaya razı olduğunu belirtmiş ve imparatorun bu ısrarının sebebini açıklamaktan kaçınmıştır.²⁹⁶ Zira yukarıda belirttiğimiz üzere Psellos, saraydaki gücünü artırmak üzere Diogenes'in arkasından iş çevirmektedir ve Diogenes de bu durumun farkındadır. Sefere çıkarken arkasında böyle bir adamı bırakarak hem imparatorluğu hem de kendi iktidarını tehlikeye atmak istememiş ve "*Dostlarını yakınında, düşmanlarını daha yakınında tut*" söylemince Psellos'u da seferde yanına almış olmalıdır.

Diogenes, Crispinos'un elçileri kendisine ulaşınca kadar, Dorylaion'da üç gün konakladı. Gelen elçiler, Crispinos'un itaat arz ettiğini ve bağışlanma dileğinde bulunduğunu ilettiler. Söylediğine göre Bizans ordusu, onu savaşmaya mecbur etmişti. Onun bu barış talebi imparator tarafından kabul edildi. Çünkü bu komutan başarılı ve deneyimli bir asker idi. İmparator, Dorylaion'dan ayrılarak yola devam etti ve Crispinos onu karşıladı. İmparatorun ordusuna katılan bu komutan, kendisi ve Armenia bölgesinde bulunan Mauron Kastron'da²⁹⁷ (bugün: Karahisar) bıraktığı askerleri hâricinde yanındakilerle sefere iştirak etti. Ancak ordudaki bazı komutanlar Crispinos aleyhinde imparator ile konuştular ve Nemçeli²⁹⁸ bir komutanın şahitliğiyle birlikte

²⁹² Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 225, 227; Attaleiates/Umar, s. 129-130.

²⁹³ Bu bölge, *aplikta* merkezlerinin ilkidir. Civardaki askerler burada toplanarak İmparator'un gelişini beklerler ve orduya dâhil olurlardı. Bkz. Ramsay, s. 202.

²⁹⁴ Bu unvan, Roma İmparatorluğu zamanındaki *Patricius* unvanı ile bağlantılıdır. Batı'da önemli bir yere sahip olmasına rağmen Bizans İmparatorluğu'nda daha az önemli bir unvan idi. VIII.-X. yüzyıllarda ise bu unvan en önemli valilere ve generallere verilmekteydi. Önemini gittikçe kaybeden *Patrikios*, XII. yüzyıldan itibaren yok olmuştur. Bkz. Alexander Kazhdan, "Patrikios", *ODB*, III, s. 1600.

²⁹⁵ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 227; Attaleiates/Umar, s. 131.

²⁹⁶ Psellos/Sewter, s. 270; Psellos/Demirkent, s. 263-264. İmparatorun bu ısrarının nedeni açıktır. Psellos'u bu sefer arkasında bırakmak istememiştir. Bkz. Psellos/Sewter, s. 270 n. 263; Psellos/Demirkent, s. 263 n. 336.

²⁹⁷ Burasının bir diğer adı da Koloneia'dır. Sefer yolunda Sebasteia'dan sonra gelmektedir. Bkz. Attaleiates/Umar, s. 131, n. 78; Ramsay, s. 267.

²⁹⁸ Nemçeli tâbiri Bilge Umar'a göre o dönemde Bavyeralılar için kullanılıyordu. Bkz. Attaleiates/Umar, s. 132 n. 79.

Crispinos, töhmet altında kaldı. Sonunda ordudan kovulan Crispinos, Abydos'a²⁹⁹ (bugün: Çanakkale/Nara Burnu) sürgün edilirken³⁰⁰, askerleri ise Mezopotamya'da³⁰¹ akınlarda bulundu.³⁰²

Diogenes'in ilk seferinde olduğu gibi yine sefer yolu *apliktalardan* geçmekte, bu şekilde orduya yapılan katılımlar devam etmektedir. Bizans ordusu yola devam ederek Caisareia'ya (bugün: Kayseri) gelmiş ve buradan hareketle Larissa'ya³⁰³ yönelmiştir.³⁰⁴ Diogenes'in ilk seferinde de yolun üç farklı yöne çatallandığı yerden Sebasteia'ya yönelmişti. Ancak bu sefer farklı olarak Caisereia yolunu seçmiştir. Yine burada da ilk seferde olduğu gibi Diogenes'in hedefi bilinmemektedir. Ancak Caisereia yolunu seçmesi Doğu Anadolu'nun iç kesimlerine doğru yol alacağı düşüncesini doğurmaktadır.

Diogenes Larissa civarında iken Türkmenlerin ordudan uzak bir bölgede, öncekilerden daha kalabalık bir şekilde yağmada buldukları haberini aldı ve bir kısım askerini bunları durdurmak için Türkmenlerin üzerine yolladı. Ancak bu askerler başarısız oldu ve kaçarak geriye döndü. İmparator, bundan sonra ordugâh için uygun bir yer bulduktan sonra çadırına çekildi. Türkmenler ise Bizans ordusunu takipteydiler ve artık görünür hâle gelmişlerdi. Diogenes, bunun üzerine malzeme taşıyanları korumakla görevli destek kuvvetleri ordugâha ulaşmadan hücum borazanını çaldırttı ve ordunun başına geçti. Falanks düzeninde düşmanlarının üzerine yürüdü. Ordunun Lykaon taburu ve Batı'dan gelen askerler öne çıkarak Türkmenleri geri çekilmeye zorladı ve bir süre kovaladı. Bu kovalamaca sırasında İskitler/Peçeneklerden de yararlanan Diogenes, hilâl biçimli araziye geçerek Türkleri kovalamaya devam etti. Bu sırada pusuda bekleyen bazı Türkmenler ise ordugâha saldırdıysa da ordugâhta bulunan Frank askerler burayı savundu ve düşmanlarını kaçmak zorunda bıraktı. İmparator da gece bastırdığı için geri

²⁹⁹ Bugünkü Çanakkale Boğazı kenarında Çanakkale ili yakınlarında bulunan yerleşim yeridir. Abydos ve Hieron başkente gidip gelen gemilerin vergilendirildiği yeri. Bu yerleşim yerinin yöneticisi küçük bir donanmaya sahip olmakla birlikte kanunsuz silah sevkiyatlarını önlemekte, belge kontrolü yapmakta ve vergi toplamaktaydı. Abydos, stratejik önemi dolayısıyla yerli ve yabancı düşmanların hedeflerinde olmuştur. 1204 yılında Venedikliler'in eline geçen Abydos, Ioannes III. Doukas Vatatzes (1222-1254) zamanında geri alınana kadar Latin yönetiminde kalmıştır. Abydos'tan günümüze bir kalıntı mevcut değildir. Bkz. Clive F. W. Foss, "Abydos", *ODB*, I, s. 8-9.

³⁰⁰ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 311; Attaleiates/Umar, s. 176.

³⁰¹ Bu *thema*, Mezopotamya bölgesinin kuzey batısında yer almakla birlikte ne zaman kurulduğuna dair kesin bir bilgi yoktur. 899-911 yılları arasında oluşturulduğu kabul edilse de 825-826 yılına ait bir *Strategos* mührü mevcuttur. Bölgenin yöneticisi, 971-975 yılları öncesinde *Doux*'a dönüşmüştür. *Thema*, Ermeniler tarafından yönetilmekteydi. Ancak VII. Michael bölgede Grek etkisini artırmaya çabaladıysa da XI. yüzyılda bölge Selçuklular tarafından ele geçirildi. Bkz. Alexander Kazhdan, "Mesopotamia/Theme of Mesopotamia", *ODB*, II, s. 1348.

³⁰² Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 227, 229; Attaleiates/Umar, s.131-132.

³⁰³ Bu yerleşim yeri Kayseri ile Komana arasında Arasaxa'nın on mil ilerisinde yer almaktadır. Bkz. Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1993, s. 508.

³⁰⁴ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 229; Attaleiates/Umar, s. 132; Umar, Larissa'nın Pazarören'in güneybatı tarafında olduğunu düşünmektedir. Bkz. Attaleiates/Umar, s. 132 n. 80.

döndü. Ordugâhta esirleri inceleyen imparator hepsinin ölüm emrini verdi. Tutsakların arasından farklı giyimli ve silahlı, değişik simgeler taşıyan bir kişi idam cezasından kurtulmak için her türlü parayı ödemeyi hatta Türkmenlerin esir aldığı Rum askerleri serbest bırakmayı teklif ettiyse de kabul edilmedi ve herkes gibi o da idam edildi.³⁰⁵

İmparator, bu başarısından sonra ordugâhta üç gün bekledi. Bu bekleyiş, Türkmenlerin ganimetlerini de yanlarına alarak uzaklaşmalarına fırsat vermiş oldu. Attaleiates, imparatora kibir veya bu başarıdan tatmin olma belirtileri gördüğünü söylemektedir.³⁰⁶ Ancak Diogenes'in, göçebe Türkmenlerin peşinde orduyu zâyî etmek istemediği de düşünülebilir. Zira düzenli bir ordunun, hızlı bir şekilde toplanıp yine aynı hızla dağılabilen göçebe Türkmen atlıları ile mücadelesi oldukça zordur. Diogenes'in de bunu biliyor olması muhtemeldir. Dolayısıyla bu bekleyiş, bir planlama süreci olarak da görülebilir.

Diogenes'in burada yapması gereken yegâne şey, Bizans ordusu eliyle imparatorluğun Anadolu'daki topraklarında varlığını hissettirmesidir. Bu durum da atlı göçebe askerlerinin peşinde gitmek yerine Anadolu'daki garnizonları tekrar Bizans hâkimiyetine almak, Bizans hâkimiyetinde olanları da güçlendirmek daha mantıklı görünmektedir. İşte Diogenes, kanaatimizce bu düşünceler içerisinde iken Attaleiates'in belirttiği gibi Türkmenlere karşı kazandığı bazı başarılarından dolayı kibre kapılması pek de mümkün görünmemektedir. Tersine bir sonraki hamlesini düşünüyor olmalıdır.

Üç günün sonunda imparator, Attaleiates de dâhil olmak üzere danışmanlarını topladı ve fikirlerini sordu. Bu sırada Türkler, ganimetlerini de almış bir halde Fırat nehrini geçmiş bulunuyorlardı. Melitènè'ye bir gün veya daha az uzaklıkta ordugâhını kuran imparator, bir plân yaptı. Attaleiates'e göre bu plân, ordunun bozguna uğraması kaçınılmaz olduğu halde diğer danışmanlar tarafından bir an önce evlerine dönebilmeleri için onaylanmıştı. Bu plâna göre artık göçebe Türkmenleri bir savaşa zorlama imkânı kalmamış olduğundan, burada bir kısım asker bırakılarak geri kalanların imparator ile birlikte evlerine dönmesi uygun idi. Bu şekilde ordu dinlenerek gelecek sene daha iyi bir şekilde ve daha çok askerle saldırı imkânı elde edebilirdi. Türkmenlerin başındaki kişinin akın için gelmesi halinde daha sert bir çatışma yaşanacaktı. İmparator, bu fikir alışverişinden sonra sadece yargıçları toplayarak onların da fikrini almaya karar verdi. Bir ikinci vakti onları toplayan Diogenes, Attaleiates

³⁰⁵ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 229, 231, 233; Attaleiates/Umar, s. 132-134.

³⁰⁶ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 233; Attaleiates/Umar, s. 134.

dışında hepsinden plâni için onay aldı. Attaleiates'in sessiz kaldığını gören imparator, onu fikrini söylemesi için teşvik etti. Attaleiates ise bu plânın uygun olmadığını, Türklerin takibe uğramaması onların korkularını giderdiğini, ayrıca büyük bir yenilgi almadıklarını ve eğer bir kısım askeri burada bırakıp giderlerse, güçlenen düşmanın cesaretle Bizans ordusuna saldıracağını savundu. Ayrıca sefer mevsimi olan yaz mevsiminde neden geri dönüldüğünü, Khliat'a³⁰⁷ (bugün: Ahlat) neden saldırılmadığını sordu. Böyle yapılırsa askerler ganimet de elde edebilecekti. Ayrıca düşman geri püskürtülecek, ele geçen kentler Roma'ya katılacak ve bu bölgeler düşman üssü olmaktan çıkıp, onlar için aşılmaz düşman toprağı olacaktı.³⁰⁸

Bu fikri olumlu bulan Diogenes, Fırat'a doğru ilerleyerek burada ordugâh kurmuş düşmanın geri çekilmesini sağladı. Attaleiates'in kayıtlarına göre daha sonra imparator, Ahlat'a dar geçitlerden geçebilmek için Romanopolis³⁰⁹'e doğru ilerlerken, aniden fikir değiştirip, ordu sancaklarını sağ tarafa yerleştirerek daha önceden belirlenen yolun sağından devam etti. Ordu, kayalık ve yokuş patikalardan geçerek ilk baştaki plâna geri döndü.³¹⁰ Attaleiates'in kaydettiği ilk baştaki plândan ne kastettiği tartışmalıdır. Zira ordugâhta ortaya atılan fikir, burada bir kısım asker bırakarak başkente geri dönmek idi. Ancak görüleceği üzere ordu yoluna devam etmektedir. Bununla birlikte Diogenes'in durup dururken neden fikir değiştirdiği ise bilinmemektedir.

Bu buluşma sonrasında imparator orduyu iki kısma ayırıp güçlü olan kolunu Brakhmios ailesinden Ermeni Philaretos'un³¹¹ komutasına verdi.³¹² İmparator da kalan orduyla kuzeye doğru devam etti. Sıcaklardan ötürü bunaldığından dolayı kar ve soğuk

³⁰⁷ Bu yerleşim yerinin tarihi Urartulara kadar uzanmakla birlikte, tarih boyunca birçok devletin hükümdarlığı altında kalmıştır. Urartular, buraya Halads ismini vermişlerdir. Ermeniler Şaleat olarak telaffuz ederken bu isim, Süryanilerde Kelath, Araplarda Hilât, İranlılarda ve Türklerde ise Ahlat şekline dönüşmüştür. Türklerin Anadolu'ya akınları başladığı zaman, burası Bizans'ın elinde bulunmaktaydı. Tuğrul Bey, Malazgirt kentini kuşatmaya Ahlat üzerinden gitmiş, Alparslan zamanında bu yerleşim merkezi Anadolu'ya yapılan akınları için bir üs durumunu almıştı. Görüleceği üzere Alparslan Malazgirt'te Diogenes ile karşılaşmak üzere Mısır seferinden geri dönerken burasını ele geçirecektir. Bkz. Faruk Sümer, "Ahlat", *DİA*, II, (1989), s. 19-20.

³⁰⁸ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 233, 235, 237; Attaleiates/Umar, s. 134-137.

³⁰⁹ Honigmann, bu yerleşim yerinin Dicle Suyu'nun kaynak kolu olan Ergani'nin Toroslari deldiği yerde olduğunu savunmaktadır. Bkz. Honigmann, s. 91. Ayrıca bkz. Attaleiates/Umar, s.137-138 n. 82.

³¹⁰ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 239; Attaleiates/Umar, s. 137-138.

³¹¹ Bu komutan ile Diogenes arkadaş idi ve Diogenes tarafından *Domestikos* rütbesi ile onurlandırılmıştı. Ayrıca Romanopolis'te *Satrap* olarak görev yapmaktaydı. Diogenes'in ölümünden sonra Philaretos, Doukas hanedanına isyan ederek Antakya taraflarında egemenlik kurmuştur. Bkz. Anna Komnena/Dawes, s. 153; Anna Komnena/Umar, s. 194; Attaleiates/Umar, s. 138 n. 83; Mehmet Ersan, *Seçüklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, TTK Yayınları, Ankara 2007, s. 37. Attaleiates, bu kişiyi çirkin ve kötü şöhretli biri olarak tanıtmaktadır. Savaşta kazandığı başarılarından dolayı, övünen bu kişiyi ki, Attaleiates önemli mücadelelerin hepsini kaybettiğini yazmıştır, diğer komutanlar ise küçük görmektedir. Hırslı biri olarak da tasvir edilen Philaretos'un ordunun başkomutanı olmak istediği de kaydedilmiştir. Bkz. Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 241; Attaleiates/Umar, s. 138.

³¹² Zonaras, s. 128-129; Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 241; Attaleiates/Umar, s. 138.

su kaynağı olan bir yer aramaktaydı. İmparator, kendisine kalan askerleri ile birlikte zor yolları aştıktan sonra Anthies³¹³ denen sulak bir bölgeye ulaştı. Burada birkaç gün boyunca ordugâh kuran Diogenes, Mounzouros³¹⁴ (bugün: Munzur) denilen yerden geçtikten sonra Fırat'ı tekrar aşarak Keleusine'ye³¹⁵ geldi. Burada konaklamaktayken ordugâhta bir söylenti yayıldı. Bu söylentiye göre ordunun arkadaki kuvvetleri Türklerle çatışmış, yenilmiş, pek çoğu öldürülüp geri kalanları ise Tauros Dağı'na sığındıktan sonra ordugâha gelmeye başlamışlardı. Söylenti doğru çıktı. Ordunun gerisinde kalan Bizans askerleri, Türkmenlerin saldırısına uğrayınca korudukları bölgeleri terk edip, imparatorun arkasından gelmeye devam ettiler. Türkmenler, bu askerlerin mallarını almış, bazılarını da tutsak etmişti. Askerlerin bakiyesi ise Keleusine'ye (bugün: Erzincan ve civarı) geldiler.³¹⁶ Diogenes'in Keleusine'ye gitmesi, Beihammer tarafından taktiksel anlamda büyük bir hata olarak görülmüştür.³¹⁷ Gerçekten de Diogenes'in Ahlat'a gitme üzerine kurulu planı dolayısıyla sulak bölgede ihtiyaçlarını gideren askerleri ile birlikte doğuya yönelmesi gerekmektedir. Ancak Diogenes ne doğuya doğru hareketlenmiş ne de gerideki askerleri beklemek ya da onlarla birleşmek yoluna gitmiştir. Türkmenler, ikiye ayrılan Bizans ordusunun arkada kalan kısmını, imparatorun da başlarında bulunmamasını fırsat bilerek bozguna uğratmıştır.

Türkmenler, imparatorun çekindiklerinden dolayı daha fazla ilerlememişler ve Melitène üzerinden devamla Fırat'ı geçip Kapadokya'da yağma faaliyetlerine devam ederek İkonium'a (bugün: Konya) doğru ilerlemeye başladılar. İmparator Keleusine'de bir süre daha bekleyip ordunun geri kalanının kendisine katılmasını bekledi. Bundan sonra ordu geri döndü ve düşman üzerine yöneldi. Bu arada Diogenes, ordu içindeki bazı davaları görmüş ancak herhangi bir ceza vermemiştir.³¹⁸

İmparatorun bundan sonra orduyu Fırat'ın kıyısında bulunan Keramos adlı bir kasabadan geçirdikten sonra Melitène'ye götürmeye hazırlanıyorken Attaleiates, imparatora, sesini biraz da yükselterek, bu plânın ordunun yararına olmadığını savunmuştur. Hâlihazırda yağmadan geçmiş yerlere gitmenin faydasız olacağını ve

³¹³ Burası Anzathène ve Tilion olarak da bilinmektedir. Umar'a göre şu anki Elazığ'ın Mollakendi bucağındaki Tilenzit/Doğankuş adlı köyün olduğu bölgedir. Bkz. Attaleiates/Umar, s. 139 n. 84.

³¹⁴ Umar, bu dağları Tunceli'nin kuzeyinde göstermektedir. Attaleiates'in Doğu Toros zannının ise yanlış olduğunu belirtmektedir. Bkz. Attaleiates/Umar, s. 139 n. 85.

³¹⁵ Burası günümüzdeki Erzincan bölgesidir. Bkz. Attaleiates/Umar, s. 139 n. 86; Honigmann, s. 193. Ramsay, burasının dokuzuncu yüzyılda Khaldia'da olduğu; ancak VI. Leo ile birlikte Mezopotamya *thema*'sına geçirildiği bilgisini vermektedir. Bkz. Ramsay, s. 316. Ayrıca bkz. Clive F. W. Foss, "Keltzene", *ODB*, II, s. 1120.

³¹⁶ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 241, 243; Attaleiates/Umar, s. 138-140.

³¹⁷ Beihammer, s. 146.

³¹⁸ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 247; Attaleiates/Umar, s. 141.

buralarda ordunun gereksinimlerini karşılamanın zor olduğunu, ayrıca dar yollardan dolayı gecikileceğini söyleyip, bunun yerine hâlen ayakta olan şehirleri korumak için acele hareket edilmesi gerektiğini belirtti. Bu öneriyi değerlendiren Diogenes, Kolòneia ve Armeniakòn'dan geçerek Sebasteia'ya indi. Buraya vardığında Türklerin Pisidia³¹⁹ ve Lykaonia tarafına doğru hareket ettiği haberini aldı. Bunun üzerine düşmanlarının peşine düşen imparator, Hèraklès'e³²⁰ varınca, Türklerin Ikonium'u yağmaladığını ve üzerlerine imparatorun saldırmasından korktukları için burayı terk ettiklerini öğrendi. Diogenes, bunun üzerine Antiokheia (bugün: Antakya) *Doukas*'ı Khatatourios/Haçatur ile bir araya gelmek için ordudan bir kısım askeri Kilikya'ya gönderdi. İmparator, bu komutana daha öncesinde, Mopsouestia'ya (bugün: Misis) gidip buradan geçecek olan Türkler üzerine saldırmak için emir vermiş, aynı şekilde Seleukeia'daki (bugün: Silifke) Ermenilere de bu Türklere geçitlerde iken saldırımları için haber göndermişti. Ancak Türkler, bundan bir şekilde haberdar olmuşlar ve geldikleri yoldan değil; Seleukeia Dağları'nın arasından geçerek Tarsus ovasına ulaşmışlardı. Buraya geldiklerinde Türkler, Ermeniler tarafından saldırıya uğradılar ve ganimetlerini de bırakarak kaçışa koyularak, Halep sınırlarına kadar geldiler. İmparator'un gönderdiği ordu ile birleşip Mopsouestia'da bekleyen Khatatourios ise düşmanın küçük öbekler halinde geçtiğini gördüğü halde saldırıda bulunmadı. Bunun sebebi olarak ise küçük öbekler halinde ilerleyen düşmana saldırmak yerine, bunların ordugâhta bir araya geldiği zaman saldırmanın daha kazançlı olacağını düşündü. Türkler ise ellerindeki tutsaklardan bunun haberini aldıklarından duraksamadan Blatiliba'daki ordugâhlarına yollanmışlar ve gece Sarbandikon³²¹ Dağı'nı geçerek Halep sınırına inmişlerdi. Bunun haberini alan imparator ise Seleukeia'ya bağlı olan Klaudioupolis'den yakına gelip düşmanın durumu hakkında bilgi aldı. Sonbaharın ilerlemesinden dolayı başkente doğru yola çıktı. Ancak geride bir bölük bırakmayı da ihmal etmedi; çünkü Türkler küçük öbekler halinde talan faaliyetlerine devam ediyorlardı. Diogenes, başkente girdikten sonra askerlerini de evlerine yolladı.³²²

³¹⁹ Burası Anadolu'nun batısında dağlar ve göllerle çevrili bir bölge olup, IV. yüzyılda ayrı bir bölge halini almıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Clive F. W. Foss, "Pisidia", *ODB*, III, S. 1680.

³²⁰ Burası günümüz Konya ilinde yer alan Ereğli ilçesi civarındadır. Eski adı Kybistra olan bu yerleşim yeri Anatolikon *thema*'sında bulunmaktaydı. Araplar'ın 708'deki ilk saldırılarıyla önem kazanan kent, 806'da yıkılmış ve sonrasında tamir edilmiştir. Bu kentin kalıntıları günümüzde mevcut değildir. Bkz. Clive F. W. Foss, "Herakleia/Herakleia in Cappadocia", *ODB*, II, s. 915; Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, s. 314.

³²¹ Amanoslar'ın kuzey yarımındır. Buradaki Savuran Kale, Haçlı belgelerinde Savranda olarak geçmektedir. Bkz. Attaleiates/Umar, s. 143 n. 87; Honigmann'a göre de şu anda Hamus Suyu'nun güneyinde Savuran Kale yanındaki Kuzey Amanos bu şekilde adlandırılmaktadır. Bkz. Honigmann, s. 119 n. 12.

³²² Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 247, 249, 251; Attaleiates/Umar, s.142-144; Zonaras, s. 129. Diogenes'in 1069 sefer yolu için ayrıca bkz. Adnan Eskikurt, "7. ve 12. Yüzyıllar Arasında Anadolu'yu Kateden Bazı Askerî Seferler

İmparatorun ikinci seferi işte bu şekilde sonlandı. İslâm kaynakları bu seferden bahsetmemektedirler. İmparatorun bu seferinin ayrıntılarını bizzat seferde hazır bulunan Attaleiates ile Zonaras'tan öğrenmekteyiz. Kazvînî, Diogenes'in yaptığı seferde askerlerinin çoğunun sıcaktan öldüğünü yazmıştır. Kanaatimizce bahsettiği sefer imparatorun ilk seferidir.³²³

Sıbt İbnü'l Cevzî, bu seferden bahsetmeyip sadece Alparslan'ın Anadolu seferi için hazırlık yaparak Hemedan'dan çıktığı sırada, Hierapolis'ten bazı kişilerin Bizans İmparatoru'nun seferine karşı yardım isteyerek sultanın ordusuna katıldıklarını yazmıştır.³²⁴ İslâm kaynaklarının bu döneme bizzat şahitlik etmemeleri ve Anadolu'nun o zamanki durumu göz önüne alındığında her olay kayıtlara geçmediği anlaşılmaktadır. İleride görüleceği gibi Malazgirt Savaşı'nı dahi bazı kaynaklar birkaç cümle ile geçiştirmişlerdir.

Psellos ise bu seferi yine eleştirerek ilk seferden daha başarısız bir sefer olarak görmektedir. İmparatoru kararsız olmakla suçlamakta ve düşmanın kendilerine direnerek on binlerce Bizans askerinin öldüğünü, buna karşılık ise az bir esir ile geri döndüğünü yazmıştır. Teselli olarak ise en azından yenilmediklerini ve düşmana karşı bir gürültü kopardıklarını söyler.³²⁵ Psellos'un dediği gibi Diogenes'in ikinci seferi, ilk seferinden daha başarılı değildir. Zira dağınık şekilde saldıran bir orduya karşı düzenli bir ordunun yapabilecekleri sınırlıdır. Bir meydan savaşı verilmediği de göz önüne alındığında Türkmenlerin, sadece baskınlar ve vur kaç taktikleri ile saldırdığı görülmektedir. Ayrıca buna Türkmenlerin at üzerindeki maharetleri, hızları ve göçebe hayat kültürleri de eklenince Diogenes'in düzenli bir ordu ile bir etkisinin olamayacağı açıktır. Ancak bir asker olan Diogenes, kendisine şan kazandıracak bir zafer istemekte ancak bunu yanlış zamanda aramaktadır.

3. Manouel Komnenos'un 1070 Yılı Seferi

Diogenes, bahar gelince *Pròtoproedros* rütbeli Manouel Komnenos'a *Kouropalatès*³²⁶ rütbesi vererek doğu ordularının başına geçirdi.³²⁷ O, *Stratègos*

ve Güzergâhları", s. 48-49. Khatatourios'un 1069 yılında Türkmenleri durdurmadaki başarısızlığı hakkında ayrıca bkz. J. Laurent "Le duc d'Antioche Khatchatour 1068-1072", *BZ*, XXX, (1929-1930), s. 405-406.

³²³ Hamdullah Müstevfi, s. 34.

³²⁴ Sıbt İbnü'l-Cevzî, s. 163.

³²⁵ Psellos/Sewter, s. 270; Psellos/Demirkent, s. 264.

³²⁶ Bu unvan, imparator ailesindekilere ve yabancı prenslere verilmekteydi. *Taktika* adlı eserde *Kouropalatès* unvanı *Caesar* ve *Nobilissimos*'tan sonra gelmektedir. Bkz. Alexander Kazhdan, "Kouropalates", *ODB*, II, s. 1157.

*Autokratör*³²⁸ olarak sefere çıktı ve Galatia'da³²⁹ ordugâh kurdu.³³⁰ Manouel Komnenos Doğu'ya sefere çıktığında genç yaşta bulunmasına rağmen başarılı bir komutanlık sergilemiştir. Manouel, Caisareia'ya geldi ve burada bazı davalar ile meşgul olduktan sonra girdiği çarpışmalardan başarı ile çıkması onun şanını artırdı. Bu olaylardan haberdar olan imparator, Komnenos'un ordusundan bir kısım askeri Arapların Hierapolis kuşatmasına karşı destek olması için ayırarak Suriye'ye göndermesi talimatını verdi. Ordusunun bir kısmının ayrılması ile Manouel Komnenos, kalan askerleriyle birlikte Sebasteia'ya doğru yola çıktı. Burada ordugâh kuran Komnenos, Selçuklu askerlerinin saldırısına uğradı.³³¹ O dönem müelliflerinden Zonaras, Diogenes'in bunu yapmasına sebep olarak Komnenos'un kazandığı başarılarından endişelenerek kıskançlık duymasına işaret etmektedir.³³²

Diogenes'in, Manouel'i kendisine bir tehdit olarak gördüğü ile ilgili kayıtlar dikkate şayandır. Zira Diogenes'in Komnenoslar ile bir sıkıntısı olduğuna dair bir kayda rastlamamaktayız. İleride görüleceği üzere Malazgirt Savaşı ile sonuçlanacak seferde hem Manouel'i hem de Aleksios'u yanına alacaktır. Zaten o sırada genç yaşta olan Komnenosların da Diogenes'in kendisine veya ailesine karşı bir isyan düşüncesi güttüğü söylenemez. Aksine Diogenes'in imparatorluğu'ndan on yıl sonra tahta çıkacak olan Aleksios I. Komnenos, kötü şartlar altında hayatlarını sürdüren Diogenes'in ailesine itibarını geri verecek ve onları hem hediyelerle hem de bazı görevlendirmelerle imparatorluğa geri kazandıracaktır.

Anadolu'ya giren Selçuklu askerlerinin başında Sultan Alparslan'a karşı isyan etmiş olan, Alparslan'ın eniştesi Erbasan/Erbasgan³³³ bulunuyordu. Bu kişi isyan edince sultan, onu yakalaması için peşinden Afşin'i göndermişti. Yavuk/Yivek kolu ile birlikte Anadolu'ya giren Erbasan, Kızılırmak civarına kadar gelip Bizans ordusu ile karşı

³²⁷ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 253; Attaleiates/Umar, s. 144, Zonaras, s. 130. Ayrıca bkz. Michael Glycae, s. 609. Diogenes'in danışmanları, onu bu sefer sarayda kalması için ikna etmişlerdir. Bkz. Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 37.

³²⁸ Başkomutan anlamına gelen bu unvan VI. yüzyılda kullanılmakta olup X.-XI. yüzyılda tekrar ortaya çıkmıştır. Bkz. Alexander Kazhdan, "Strategos", *ODB*, III, s. 1964.

³²⁹ Burası, Anadolu platosunun kuzeyindeki dağlık kesimleri kapsamaktadır. Diocletianus döneminde oluşturulan bölgenin merkezi Ankara idi. Bkz. Clive F. W. Foss, "Galatia", *ODB*, II, s. 816.

³³⁰ Bryennios, s. 38. Psellos, ilginç bir şekilde Manouel Komnenos'un bu seferinden hiç bahsetmemektedir

³³¹ Zonaras, s. 130; Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 253, 255; Attaleiates/Umar, s. 144-145. Bryennios ise Komnenos'un Khaldia'da kaldığını yazmaktadır. Bkz. Bryennios, s. 45.

³³² Zonaras, s. 130.

³³³ Kaynaklarda Erbasan, Erisığı, Gıdric ve Khrysoskoulos adıyla da geçen bu kişi Selçuklu ailesinden olup Sultan Alparslan'ın kız kardeşi Gevher Hatun ile evlidir. Fakat Sultan Alparslan'a karşı isyana giriştiğinden Anadolu'ya doğru çekilmiştir. Bkz. Sıbt İbnu'l-Cevzi, s. 136; Bryennios, s. 44-45; Urfalı Mateos, s. 137; Ahmed b. Mahmud, s. 81; Ali Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları*, s. 25; Erdoğan Merçil, "Bizans'ta Selçuklu Hanedan Mensupları", *Makaleler(Selçuklular)*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2011, s. 335. Attaleiates, Erbasan'ı cüce, sevimsiz ve çirkin biri olarak tarif etmektedir. Bkz. Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 259; Attaleiates/Umar, s. 148.

karşıya geldi.³³⁴ Sıbt İbnü'l-Cevzî, Erbasan'ın amacının İstanbul'a gitmek olduğunu ve yolu üzerinde bulunan bir kalenin hâkimi olan Meryem'den geçiş izni alamayıp, üzerine İmparator tarafından ordu gönderildiğini yazmaktadır.³³⁵

Saldırıya geçen Bizans askerleri, geri çekilen Selçuklu ordusunu kovalamaya giriştiyse de taktik gereği ricât eden Türkler, verilen işaretle geri dönüp dağınık haldeki Bizans askerlerinin bazılarını kılıçtan geçirirken bazılarını da esir aldı. Ordugâh ise Türkler tarafından ele geçirilip yağmalandı.³³⁶ Esir alınanlar arasında Manouel Komnenos ve kız kardeşlerinin eşleri olan Melissenos ve Tarônites de bulunmaktaydı.³³⁷ Bizans ordusunun tamamen yok edilmesini önleyen şey ise savaşın Sebasteia yakınlarında olması idi. Asker bakiyeleri kaçarak buraya sığınmışlardı.³³⁸ Yenilgi haberi imparatora hoşnutsuzluk yarattı. Ancak bu haberin etkisi sürerken Türklerin Khònes'³³⁹ (bugün: Honaz) ele geçirdiği ve burada bulunan Başmelek Mikhaël'in kilisesini yağmalayıp içerisindeki adak eşyalarını aldıkları ve çok sayıda insan öldürdükleri haberi geldi. Bunun üzerine Diogenes, düşman üzerine sefere çıkmak istediye de yanındaki kişiler düşman sayısının bilinmediğini de öne sürerek onu beklemesi için ikna ettiler.³⁴⁰

Bu arada Manouel Komnenos esir iken Erbasan'ın Sultan Alparslan'dan ve onun gönderdiği Afşin'den kaçmakta olduğunu anlamış ve konuşarak onun Bizans'a sığınması için ikna girişimlerinde bulunmuştur. Kendisinin sultana karşı az sayıda olduğunu ancak imparatora sığındığı takdirde kendisinin güvende olacağını belirtti ve onu ikna ederek beraberce Konstantinopolis'e geldiler. İmparator, bu Türk'ü Manouel Komnenos'un evinde güzel bir şekilde misafir etti ve kendisine *Proedros*³⁴¹ rütbesi verdi.³⁴² Bu şekilde giriştiği savaşı kaybeden Manouel Komnenos, durumu imparatorluğun lehine çevirmeyi başardı. Diogenes, Erbasan ile hemen görüşmemiştir. Âyan Meclisi'nin toplandığı ihtişamlı toplantıdan sonra güneş doğarken

³³⁴ Yinanç, *Türkiye Tarihi*, s. 60; Ali Sevim, *Ünlü Selçuklu Komutanları*, s. 25-26.

³³⁵ Sıbt İbnü'l-Cevzî, s. 168. Sıbt, tarih olarak ise 463/Ağustos 1071'e işaret etmektedir. Bkz. Sıbt İbnü'l-Cevzî, s. 166. Ancak bu tarihte Diogenes, ordusunun başında olarak Malazgirt'te idi. Ayrıca bkz. Ahmed b. Mahmud, s. 88.

³³⁶ Zonaras, s. 130; Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 255; Attaleiates/Umar, s. 145.

³³⁷ Bryennios, s. 45. Ahmed b. Mahmud, Manouel'in başına yetmiş kantar altın kurtuluş akçesi konduğunu kaydetmektedir. Bkz. Ahmed b. Mahmud, s. 89.

³³⁸ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 255; Attaleiates/Umar, s. 145.

³³⁹ Günümüzde Denizli yakınlarındadır. Bkz. Attaleiates/Umar, s. 145 n. 25.

³⁴⁰ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 257; Attaleiates/Umar, s. 145-146; Zonaras, s. 130.

³⁴¹ Hem sivil hem de dini bir rütbe veya unvan olan *Proedros*, Skylitzes'in kayıtlarına göre ilk defa Nikephoros II. Phokas (963-969) zamanında kullanılmıştır. Bu unvan Bizans senatosundaki *Proedros* Ofisi ile bağlantılı olan bu unvan XI. yüzyılda mevcudiyetini korurken XII. yüzyılın ortalarından itibaren ortadan kaybolmuştur. Bkz. Alexander Kazhdan-Anthony Cutler, "Proedros/Proedros as A Civilian Dignity", *ODB*, III, s. 1727.

³⁴² Bryennios, s. 45-46; Zonaras, s. 130-131; Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 259, 261; Attaleiates/Umar, s. 146-147.

*khrysotrikline*³⁴³ adlı odada onu kabul etti.³⁴⁴ Bu durum, saraya gelen bir yabancıya, imparatorluğun azametini gösterme çabası olarak görülebilir. Nitekim Osmanlı Devleti'nde de saraya gelen elçiler hemen huzura kabul edilmez; kapıkulu ocaklarının maaş aldıkları merasim olan ve “galebe divanı” da denilen nümayiş sırasında görüşmeye çağrılılardı.³⁴⁵

Erbasan'ın peşinden gelen Afşin ise Diogenes'e bir elçi göndererek Türkler ile Bizanslılar arasında bir barış olduğu için Anadolu'da bir zarara neden olmadığını ancak bu Türkmenlerin hem sultanın düşmanı olduklarını hem de Diogenes'in ülkesini tahrip ettiğini söyleyerek Erbasan'ın iadesini istemiştir. İfade gerçekleşmez ise barışın bozulacağını ve kendisinin de Anadolu'yu tahrip edeceğini söyleyerek tehditte bulunmuştur. Bununla beraber Diogenes, cevaben Afşin'in haklı olduğunu ancak kendisine sığınan birini teslim edemeyeceğini söyleyerek Afşin'in bu isteğini reddetmiştir. Bunun üzerine Afşin de Anadolu'da yağma ve tahribat yaparak elde ettiği pek çok ganimet ile birlikte geri dönmüştür.³⁴⁶

Diogenes, tahta çıkışından itibaren devletin bu kötü gidişatını durdurmak adına iyi veya kötü bir şeyler yapmaya çabalamış, az çok başarı da sağlamıştır. II. Basileios'tan itibaren imparatorluğu yönetenler göz önünde bulundurulduğunda, bu asker-imparator en uygun zamanda başa geçtiği görülecektir. Uzun süredir âtil durumda bulunan orduyu bir araya getirerek Türkler üzerine üç sefer yapması ülke adına umut vericidir. Ancak bir asker-imparator olarak Diogenes'in yabancı olduğu durum, saraydaki entrikalardan oluşan iç siyasettir. Diogenes, iyi bir asker olsa da saraydaki bu entrikalara alışık olmaması doğaldır. Zira saraydaki herkesin kendi menfaatini düşündüğü bu dönemde, Diogenes yalnız kalmış, bildiği en iyi şeyi yaparak Anadolu'da yağma faaliyetlerinde bulunan Türkmenler üzerine sefere çıkmıştır.

Bu esnada, Mısır'da hâkim olan Fâtımî Devleti'nde ise iç karışıklıklar hâkimdir.³⁴⁷ Şii Halife Mustansır (1036-1094), çocuk yaşta tahta geçmiş olduğu için muktedir bir hükümdarlık sergileyememiş, devlet işlerini yolunda tutan el-Cercerâî adlı

³⁴³ Zenginlerin evlerinde bulunan yemek salonuna verilen isimdir. Altın Triclinium olarak da bilinen bu oda hem taht odası olarak hem de at nalı şeklinde yerleştirilmiş üç yemek masasının bulunduğu yerdir. Bkz. Attaleiates/Umar, s. 147 n. 89.

³⁴⁴ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 259; Attaleiates/Umar, s. 147.

³⁴⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkeze ve Bahriye Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara 1948, s. 289.

³⁴⁶ Sıbt İbnü'l Cevzi, s. 169.

³⁴⁷ Halife el-Mustansır döneminde Mısır'ın sosyo-ekonomik durumu için ayrıca bkz. Mustafa Alican, “Fatımî Halifesi el-Müstansır Billâh Döneminde Mısır'da Yaşanan Sosyo-Ekonomik ve Siyasî Buhran Üzerine Bir İnceleme”, *İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi*, LXI, (2014), s. 1-26.

vezirin 436/1044-1045 yılında ölmesiyle birlikte el-Mustansır'ın annesi yönetimde söz sahibi olmuştur. Ancak Türkler ve Zencîler arasında oluşan gerilimde halifenin annesi es-Seyyide Rasad'ın, Zencîleri desteklemesi ve bunlardan özel askerî birlik oluşturması, bu çatışmaların artmasına neden olmuştur. Es-Seyyide Rasad'ın desteklediği Zencîler ile başlarında Nâsîrüddevle Ebû Ali el-Hasen b. Hamdan'ın bulunduğu Türkler uzun süre savaşmış ve bu mücadeleden Türkler galip çıkmıştır.³⁴⁸

Daha sonra Türkler ile de arası bozulan Nâsîrüddevle, Sultan Alparslan'a davette bulunarak onu Mısır'a çağırmıştır.³⁴⁹ Hemen ardından 462/1069-1070 yılında İskenderiye, Dimyat ve Delta'da Abbâsî Halifesi adına hutbe okutmaya başlatan Nâsîrüddevle, ertesi sene de İbnü'l-Hallâl adıyla da bilinen Taj er-Riyâse Ebû Mansur Abdullah b. Nasr er-Rahabî başkanlığında bir elçilik ekibini, 40.000 dinar hediye ve birçok değerli eşya ile birlikte Konstantinopolis'e göndermiştir.³⁵⁰ Görüldüğü üzere Nâsîrüddevle, gücü ele geçirmek için ilk önce "Sünnî" Selçuklu Sultanı'nı yardıma çağırmış, sonrasında da Fâtımîler'in Bizans ile bozuk olan ilişkilerini düzeltmek adına bir adım atarak alternatif bir yardım bulmaya çalışmıştır.

³⁴⁸ De Lacy O'Leary, s. 193-204; Farhad Daftary, *The Isma'ilis: Their History and Doctrines Second Edition*, Cambridge University Press, New York 2007, s. 193-194.

³⁴⁹ İbnü'l-Adîm, *Bugetu't-Taleb*, s. 13-14; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, s. 22; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 56-57; Mehmet Altay Köymen, *Alp Arslan ve Zamani*, I, Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, Ankara 1983, s. 46; Abbas Hamdani, "A Possible Fatimid Background to the Battle of Manzikert", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, X, 1968, s. 28.

³⁵⁰ Abbas Hamdani, s. 28.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ROMANOS IV. DIOGENES'İN MALAZGİRT SEFERİ VE SONRASINDA YAŞANANLAR

1. Romanos IV. Diogenes'in Anadolu'ya Üçüncü Ve Son Seferi

İmparator, kış boyunca Konstantinopolis'te ikâmet ettikten sonra yeni bir sefer için 1071 yılı baharının başında askerlerini toplayıp, Paskalya yortusu gününde üç dizi küreği olan savaş gemisi ile boğazı geçti.³⁵¹ Türklerin akınlarını durdurmak için bir kez daha sefere çıkıyordu.³⁵² Diogenes'in, yıllardan beri süregelen Türk akınları ve önceki imparatorların da zorunlu tehcirleri nedeniyle boşalmış olan toprakları tekrar alarak, bu bölgeye canlılık kazandırmak ve Türk akınlarına set çekmek amacı gütmekte olduğu da söylenebilir.³⁵³ Mükrimin H. Yinanç ise Diogenes'in sultanı harbe zorlayarak Türklerin Bizans topraklarına girmemesini sağlayan bir anlaşma yapmak niyetinde olduğunu kaydetmektedir.³⁵⁴ Eğer böyle ise Alparslan'ın elçileri, Diogenes'e barış teklifi ile geldiklerinde Diogenes'in bazı şartlar öne sürerek bu görüşmeleri devam ettirmesi gerekirdi. Ancak ileride görüleceği üzere Diogenes, elçilerin bu tekliflerini kabul etmeyi bir zaaf göstergesi sayacaktır.

Sefer öncesinde muhtemeldir ki başkentte bulunan Nâsırüddевle'nin elçilerine karşı Diogenes, çıkacağı sefer hakkında bilgi sızdırmamak için elinden geleni yapmış olmalıdır. Zira Alparslan'ın, Nâsırüddevle'nin davetiyle Mısır'a doğru sefere çıktığını biliyor olsa gerektir. Diogenes, kanaatimizce ilk olarak Alparslan'ın haberi olmadan Erciş ve Malazgirt'i ele geçirmek istemiştir.

O dönemki Bizans müellifleri, seferin başlangıcında bazı uğursuz olayların meydana geldiğini ve bunların, seferin kötü yönde gideceğine dair kehanet sayıldığına işaret etmektedir. Sıbt İbnü'l-Cevzî, imparatorun ağzından naklederek, daha Malazgirt seferine çıkmadan önce, Diogenes'in âdet olduğu üzere Ayasofya'da yakut ile

³⁵¹ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 261; Attaleiates/Umar, s. 148; Zonaras, s. 131. Semavi Eyice ve Osman Turan, İmparatorun 13 Mart'ta yola çıktığını kaydetmektedir. Bkz. Eyice, s. 33; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 54.

³⁵² Psellus/Sewter, s. 271; Psellos/Demirkent, s. 264-265. Aristakes, İmparator'un korkak görünmemek ve arkasında iyi bir isim bırakmak adına, kibirli ve kızgın bir şekilde bu sefere çıktığını kaydetmektedir. Bkz. Aristakes, s. 167.

³⁵³ Edward N. Luttwak, *The Grand Strategy of the Byzantine Empire*, Harvard University Press, Cambridge Massachusetts and London 2009, s. 223.

³⁵⁴ Yinanç, *Türkiye Tarihi*, s. 63.

süslenmiş altın haçı ziyaret ederek ondan yardım istemiş olduğunu; ancak haçın, Müslümanlar'ın kiblesine doğru döndüğünü yazmaktadır. İkinci gün de aynı durum gerçekleşince imparatorun, kendisinin yenileceğini anlamış olduğunu; buna rağmen hırsından sefere çıkmaktan vazgeçmediğini hikâye eder.³⁵⁵ Bu şekilde başlayan kehanetler silsilesinin ikincisi de imparator Khalkèdona'ya (bugün: Kadıköy) geçmekte iken siyaha yakın rengi olan bir güvercinin, geminin üzerinde bir süre kanat çırparak Diogenes'in ellerine konmasıydı.³⁵⁶ İmparator, bu güvercini saraydaki imparatoriçeye gönderince bu durumu kötüye yoranlar oldu. Karşı kıyıya geçtikten sonra, burada Âyân Meclisi'ndekilere yıllık armağanları olan *roga*'yı³⁵⁷ verip Èrion'daki (bugün: Fenerbahçe) sarayına geçti. İmparatoriçe ile Diogenes'in, sefer öncesinde dargın olmaları nedeniyle imparatorun bu jestine karşılık, imparatoriçe güvercini aldıktan bir gün sonra karşı kıyıya geçerek imparatorun yanına geldi ve orada birkaç gün geçirdiler. Daha sonra imparatoriçe, eşini uğurladıktan sonra geri döndü.³⁵⁸ Bu uğurlama sırasında İmparatoriçe Eudokia'nın yanında Diogenes'ten olma oğulları Leon ve Nikèphoros'un da olduğu düşünülmektedir.³⁵⁹ Ancak 1068'de Eudokia ile evlenen Diogenes'in, iki oğlu dünyaya gelmişse bile bunlar daha bebek yaşta olmalıdırlar. Ayrıca Diogenes'in, Eudokia ile ilişkilerinin pek de iyi olmadığı anlaşılmaktadır. Zira Eudokia'nın, bu müktedir kocanın kendi başına hareket etmesinden rahatsız olduğu anlaşılıyor. Buna rağmen eşi ile sefer öncesi ilişkilerini düzeltmiş ve barışmış görünmektedir.

İmparator, tekrar deniz yolu ile Pyles (bugün: Yalova) iskelesine değil de, günümüzde Hersek köyünün bulunduğu, "dil" adı da verilen yerdeki Helenopolis iskelesine indi.³⁶⁰ Burada inmesi de hayra alâmet sayılmadı. Çünkü bu kentin adı söylenirken, Grekçe'de "elem kenti"³⁶¹ anlamına gelecek biçimde telaffuz ediliyordu. Ayrıca burada, imparatorluk çadırının direğinin kırılması, çadırın yerle bir olması da bu

³⁵⁵ Sıbt İbnu'l-Cevzî, s. 172-173. Ayrıca bkz. Ahmed b. Mahmud, s. 93

³⁵⁶ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 261; Attaleiates/Umar, s. 148; Zonaras, s. 131.

³⁵⁷ Sivil ve askeri hizmetlerde bulunanlara ödenen ücrettir. VII. yüzyılda ortaya çıkan bu terim, X. yüzyılda *Strategon*lara yıllık beş, on veya 20 "pound" değerinde altın ödeme yapılmakta idi. Ayrıca *thema*'lardaki geçici askerlere de dört yılda bir ödenmekte ve özel birliklere de ayrı bir ücret verilmekte idi. Bundan başka yargıç unvanına sahip kişilere de *roga* verilmektedir. Bir *Magistros* 16 pound ağırlığında altın almaktayken, bir *Kouropalates* ise 32 pound ağırlığında altın ödeme alıyordu. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Andrew J. Capped, "Roga", *ODB*, III, s. 1801. Umar, bu kelimenin üzüm tanesi anlamına geldiğini belirtmektedir. Bkz. Attaleiates/Umar, s. 148 n. 90.

³⁵⁸ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 261, 263; Attaleiates/Umar, s.148-149.

³⁵⁹ Feridun Dirimtekin, "Selçuklular'ın Anadolu'ya Yerleşmelerini ve Gelişmelerini Sağlayan İki Zafer". *Malazgirt Armağanı*, TTK Yayınları, Ankara 1972, s. 238.

³⁶⁰ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 263; Attaleiates/Umar, s. 149; Zonaras, s. 131; Ramsay, s. 186-187. Ramsay, Diogenes'in Malazgirt Savaşı ile biten son seferini 1068 yılında yapılmış gibi göstermektedir.

³⁶¹ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 263 n. 203; Attaleiates/Umar, s. 149 n. 92.

söylentiyi desteklemiş oldu ve bazılarına göre ikinci kehanet burada gerçekleşti.³⁶² Diogenes, Anatolikon *thema*'sına³⁶³ varınca burada konaklamıştır. Burada bulunan bir ırmağın yakınlarındaki buğday tarlalarına ordugâh kurması beklenirken, daha taşlık ve yokuş olan bir bölgede ordugâhın kurulmasını emretti. Kendisi de küçük bir evde kalmaktaydı. Bu esnada ordugâhta çıkan yangın sebebiyle imparatorun kaldığı evler, imparatorun atları, dizginleri, arabaları ve kıymetli eşyaları yandı. Hayvanlardan bazıları küçük yanıklar ile kurtulabildiler ve orduda kullanılmaya devam edildiler. Bu hadise de sefer için üçüncü kehanet olarak görüldü.³⁶⁴ Her ne kadar kimi rivayetlerin doğruluğundan şüphe edilmesi gerekiyorsa da Diogenes'in sefer boyunca başına gelen şanssızlıklar açık bir şekilde görülmektedir. Buna rağmen bir imparatorun bazı olağanüstü olayları dikkate alarak, o sırada imparatorluk için en büyük sıkıntı durumunda olan Türkmenlerin, Anadolu'ya göç ederek bu toprakları istila etmesine seyirci kalması beklenemez. Bir asker olarak bu duruma müdahalede bulunması kaçınılmazdır. Zira en başında imparatorluğa bu amaçla gelmiş veya getirilmiştir.

Bizans ordusu Bithynia'da iken *Kouropalatès* Manouel Komnenos rahatsızlandı. Azalas isimli bir dağın eteklerindeki bir manastır olan Alypos'ta hasta olarak yatmakta iken, annesi Anna Dalassèna onun yanına geldi. Son nefesini annesinin yanında verirken gömülmek istediği yeri söyledikten sonra vefat etti. Bu sırada Erbasan da Bizans ordusunda bulunmaktadır ve Manouel'in ölümü kendisini de yasa boğmuştur.³⁶⁵ Ordu, Manouel'in vefatından sonra yoluna devamla Sakarya Nehri'ni, Zompos³⁶⁶ Köprüsü'nden geçerek orduya katılan birlikler ile birlikte yola devam etmiştir.³⁶⁷ Bu sırada Bizans ordusunda hazır bulunan Manouel'in 14 yaşındaki kardeşi Alexios Komnenos, ağabeyinin ölümünden sonra annesinin yanında kalmıştır. Ancak Anna Dalassèna, Alexios'u bu sefere katılması için Diogenes'in yanına göndermiştir.

³⁶² Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 263; Attaleiates/Umar, s. 149-150. Diogenes'in Helenopolis'te karaya çıkmasına sebep olarak, zamandan tasarruf etme isteği de gösterilmektedir. Ayrıca Ramsay, Romanos'un sefer tarihini hatalı bir şekilde 1076 olarak kaydetmiştir. Bkz. Ramsay, s. 201.

³⁶³ Bu *thema*, Ege'den İç Anadolu'ya kadar olan bölgeyi kapsamaktaydı. 838 yılı civarına kadar başkenti Amorion (Hisarköy civarı) idi. Bu *thema*'nın adına son olarak 1077 yılında Nikèphoros Botaneiates'in isyanı sırasında rastlamaktayız. Bkz. Clive F. W. Foss, "Anatolikon", *ODB*, I, s. 89-90.

³⁶⁴ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 265; Attaleiates/Umar, s. 150-151; Zonaras, s. 132. Malazgirt Savaşı ile ilgili kehanetler için ayrıca bkz. Emine Uyumaz, "Malazgirt Savaşı ile İlgili Kehanetler", *Alp Arslan ve Malazgirt*, ed. Erdoğan Merçil, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2014, s. 97-103.

³⁶⁵ Bryennios, s. 46-47; Eyice, s. 33-34. Semavi Eyice burada Erbasan için hem Khryosokulos hem de Emir Kurtçu adını kullanmaktadır.

³⁶⁶ Zompos Köprüsü'nün mevkisi tam olarak bilinmese de Sangarios (bugün: Sakarya Nehri) üzerinde bulunmaktaydı. Sefer yolu ile Sangarios'un kesiştiği yerde bulunan bu köprü Ramsay'a göre bugünkü Kavuncu Köprüsü'nün güneyinde İlica Suyu ağzındadır. Bkz. Ramsay, s. 214. Bu köprü'nün yeri hakkındaki diğer tartışmalar için bkz. a. mlf, s. 236.

³⁶⁷ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 267; Attaleiates/Umar, s. 151. Aristakes de burada imparatorun ordusuna katılımlar olduğundan bahsetmektedir. Bkz. Aristakes, s. 167.

İmparator, Dorylaion'da ordugâh kurduymuş iken Alexios Komnenos orduya yetişmiş ve Diogenes ile görüşmüştür. İmparator, Alexios Komnenos'un annesinin, Manouel'in ölümünden sonra ikinci bir acı yaşamaması için Alexios'un seferden geri dönmesi için baskıda bulunmuştur.³⁶⁸ Ona hitaben:

“Onu böylesine büyük bir acı içinde tesellisiz bırakman ve bir bahtsızlık üzerine başka bahtsızlığı yâni ağabeyinin ölümü üzerine bir de senin evden ayrılmışlığını eklemen doğru değildir.”³⁶⁹

diyerek başkente geri göndermiştir.

Böylece Alexios, istemeyerek de olsa Malazgirt seferine katılamamış oldu. İmparator, Dorylaion'da bazı askerî birlikleri ordudan terhis etmiştir. Bunlar, bir nazariyeye göre Manouel Komnenos'un 1070 yılındaki seferinde bulunan yorgun askerler ve güvenmediği komutanlardır. Bu komutanların içinde Nikèphoros Botaneiates de bulunmaktadır.³⁷⁰ İlginçtir ki imparatorun geri gönderdiği bu isimler ileride Bizans İmparatoru olacak isimlerdir. Diogenes'in, bu seferde yanına Psellos'u almaması da dikkate değerdir. Acaba bir önceki seferinde bu kişiyi sarayda bırakacak kadar güvenmeyip, onu da yanına almasına rağmen daha büyük bir hazırlıkla giriştiği bu önemli seferde, yanında Psellos'u götürmemesinin nedeni nedir? Zira Diogenes de *Caesar*'ın ve Psellos'un kendisinin hasmı olduğunu gayet iyi bilmektedir. Bu yüzden ikinci seferde Psellos'u da yanında götürmüştür. Buna rağmen böyle büyük bir hazırlık yaptığı seferde sarayı bu kişilere bırakması düşündürücüdür. Belki de Diogenes, bu ikisinin sefer sırasında ortalığı karıştırmamasından da çekinmiş olabilir. Bu sorunun cevabı hem sarayda kalan Psellos hem de seferde bulunan Attaleiates tarafından cevapsız bırakılmıştır. Ancak Diogenes'in sefere çıkarken arkasında hem *Caesar* Ioannes Doukas'ı hem de Psellos'u bırakması, belki de yaptığı en büyük hata olacaktır.

İmparatorun bu seferdeki ordularının tamamı hakkında farklı görüşler mevcuttur. Ordu mevcudu hakkında 600.000³⁷¹, 300.000³⁷², 200.000³⁷³, 50.000³⁷⁴ gibi kayıtlar

³⁶⁸ Anna Komnena/Dawes, s. 7; Anna Komnena/Umar, s. 15.

³⁶⁹ Anna Komnena/Umar, s. 15. Ayrıca bkz. Bryennios, s. 46-47.

³⁷⁰ Dirimtekin, “Selçuklular'ın Anadolu'ya Yerleşmelerini ve Gelişmelerini Sağlayan İki Zafer”, s. 239. Semavi Eyice, İmparator'un işe ve idare sıkıntısına düşmemek için doğru bir karar verdiğini savunmaktadır. Bkz. Eyice, s. 35.

³⁷¹ Turtüşî, s. 470; İbnü'l-Kalânîsi için bkz. Faruk Sümer-Ali Sevim, *İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı (metinler ve çeviriler)*, TTK Yayınları, Ankara 1971, s. 2; Ali Sevim, “İbnü'l-Kalânîsi'nin Zeylû Tarihi Dımaşk Adlı Eserinde Sultan Alp Arslan'la İlgili Verilen Bilgiler”, *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına*, Dünya Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 436; İbnü'l-Adîm, *Bugyetu't-Taleb*, s. 12; Ahmed b. Mahmud, s. 92.

³⁷² Nişâbü'rî için bkz. Hillenbrand, *The Battle of Manzikert*, s. 35-36; İbnü'l-Ezrak, *Mervanî Kürtleri Tarihi*, çev. M. Emin Bozarslan, Koral Yayınları, İstanbul 1990, s. 177; İbnü'l-Ezrak için bkz. Faruk Sümer-Ali Sevim, *İslam*

bulunmakta ise de bu sayıların çoğunun gerçeği yansıtma ihtimali oldukça zayıftır. Çünkü Orta Çağ'da, özellikle II. Basileios zamanından beri orduya gerekli önem verilmediği dikkate alındığında, bu denli kalabalık bir ordu toplamak imkânsız görünmektedir. Sıbt İbnü'l-Cevzî, Bizans ordusunu şu şekilde tasvir etmektedir:

“... Onun 100 bin kişilik askeri, yüz bin delici (Nakkab), yüz bin çarhçı, 100 bin usta, 800 mandanın çektiği, içinde nal ve çiviler bulunan 400 araba ile silâh, mancınık ve diğer saldırı âletlerinin bulunduğu 1000 araba vardı. Ordusunun başında ise 3500 kumandan bulunuyordu. Ordusunda bulunan bir mancınığı 1200 kişi çekiyordu. Bu mancınığın attığı her bir taşın ağırlığı 10 kantar geliyordu, bunun her bir halkasının ağırlığı da 200 Suriye rıtlı idi. İmparatorun hazinesinde ise bir milyon altın, yüz bin ipekli giysi ile altın eyerler, kemerler ve bunlara benzer altın ve gümüş eşyalar bulunuyordu...”³⁷⁵

Görüldüğü gibi Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin kayıtlarında, Bizans'ın ordu sayısı 100.000 olarak verilmektedir. Ancak Attaleiates dışında hiçbir kaynağın savaşa şahit olmaması nedeniyle Bizans ordu sayısı hakkında kesin bir sayı verilememektedir. Bununla birlikte Sıbt İbnü'l Cevzî'nin bu kayıtları, 100.000'den daha büyük sayıların abartılmış olduğunu bir kez daha göstermektedir.³⁷⁶

Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı, s. 4; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, s. 27; Sadreddin el-Hüseynî, s. 32; Reşidüddin Fazlullah-ı Hemedânî, *Cami'ü't-Tevârîh Selçuklu Devleti*, çev. Erkan Göksu- H. Hüseyin Güneş, Selenge Yayınları, İstanbul 2010, s. 112; Bündârî, s. 36-37; Mîrhând, s. 91. Mîrhând ordunun gerisinde çalışan kişilerle beraber toplam sayının 1.000.000'u bulduğu gibi abartılı bir sayı vermektedir. Elbette ki bu sayı dikkate alınmaktan uzaktır. Müellif burada Bizans ordusunun çok kalabalık olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Bkz. Mîrhând, s.93; Râvendî, s. 117. Her ne kadar eserde 600.000 yazmaktaysa da çevirmenin verdiği dipnotta aslında altı rakamının sonradan eklendiği, aslında bu sayının kaç olduğunu tam olarak bilinmediği kaydedilmektedir. Bkz. Râvendî, s. 117 n. 2.

³⁷³ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-Taleb*, s. 20; İbnü'l-Esîr, s. 71; Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk*, s. 22; Müneccimbaşı, s. 40; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 55; Yinanç, *Türkiye Tarihi*, s. 63; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 74; Gregory, s. 255. Cihan Piyadeoğlu ve Muharrem Kesik de ordunun 100.000 ilâ 200.000 arasında olması gerektiğini düşünmektedir. Bkz. Muharrem Kesik, *1071 Malazgirt: Zafere Giden Yol*, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s. 73; Piyadeoğlu, *Sultan Alp Arslan*, s. 175.

³⁷⁴ Kerimüddin Mahmud b. Muhammed Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-ahbâr ve müsâyeretü'l-ahyâr*, çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 12. Radi Dikici ise İmparator'un başkentten 48.000 askerle hareket ettiğini kaydetmektedir. Bkz. Radi Dikici, *The History of the Byzantine Empire (Byzantium 330-1453)*, trans. Aysel Hacir, Remzi Kitabevi, İstanbul 2015, s. 345.

³⁷⁵ Sıbt İbnü'l-Cevzî, s. 170.

³⁷⁶ Bizans ordusunun 964 yılında 150.000, II. Basileios zamanında 250.000 kişi olduğu düşünülmektedir. Bkz. Warren Treadgold, *Byzantium and Its Army 284-1081*, Stanford University Press, California 1995, s. 84-85. John Haldon, Malazgirt seferinde Bizans ordu mevcudunun 20.000 ile 60.000 arasında olması gerektiğini, dolayısıyla muhtemel sayının 30.000 ilâ 40.000 arasında olabileceğini savunmaktadır. Bkz. John Haldon-Vince Gaffney-Georgios Theodoropoulos-Phil Murgatroyd, “Marching Across Anatolia Medieval Logistics and Modeling the Mantzikert Campaign”, *Dumbarton Oaks Papers*, ed. Margaret Mullett, LXV-LXVI, Washington (2013), s. 212-213; John Haldon, “Introduction: Why Model Logistical Systems?”, *General Issues in the Study of Medieval Logistics: Sources, Problems and Methodologies (History of Warfare)*, ed. John F. Haldon XXXVI, (2006), s. 13. Ancak doğal olarak bunlar tahminden öteye gidememektedir. Coşkun Alptekin ise 100.000 civarında bir asker toplanmış olabileceğini düşünmektedir. Bkz. Coşkun Alptekin, “Büyük Selçuklular”, *DGBİT*, VII, red. Hakkı Dursun Yıldız, Çağ Yayınları, İstanbul 1988, s. 123. Yine Gibbon da Diogenes'in 100.000 kişilik bir ordusu olduğunu kaydetmektedir. Bkz. Edward Gibbon, *The Decline and Fall of the Roman Empire*, VI, J. M. Dent & Sons Ltd., London 1962, s. 14. Sonuç olarak Bizans ordusunun ortalama mevcudu, Haldon'un belirttiği üst sınır olan altmış bin kişi olarak kabul edilebilir.

Bunun yanında Sıbt İbnü'l-Cevzî orduda bulunan diğer görevlilerin sayılarını da aktarmıştır. Her ne kadar bu sayılar kesin olmasa da bu kayıtlar, o dönemde Bizans ordusundaki savaş ve kuşatma aletlerinin konusunda bilgi vermektedir. İmparatorun seferde mancınık bulundurduğunu³⁷⁷, nakkâb³⁷⁸, çarhç¹³⁷⁹ gibi ustaları kullandığını, ayrıca binek ve yük hayvanları için de nal ve benzeri aletlerin getirildiğini öğrenmekteyiz. Bundan başka, her ne kadar imparatorluk ekonomik sıkıntıda da olsa, imparatorun yüklü bir hazine ile bütün imkânlarını seferber ederek, sefere çıktığı görülmektedir. Bu kayıtlar, imparatorun ne kadar kararlı ve ciddi olduğunu göstermektedir. Nitekim sefer sırasında sarayda kalan Psellos da herhangi bir sayı vermeksizin imparatorun daha öncekilerden daha büyük bir ordu topladığını aktarmaktadır.³⁸⁰ Bununla birlikte Bizans ordusu, Kedrenos adlı bir Bizans müellifinin gözünden silahsız, mızraksız ve tırpansız olarak tasvir edilmektedir. Müellif ayrıca imparatorların ordunun başında sefere çıkmamasından dolayı askerlerin bu şekilde silahsız kaldıklarını ve ücretlerinin de düşürüldüğünü kaydetmektedir.³⁸¹

İbnü'l-Adîm ise orduda beş bin çarhînin bulunduğunu ve bunların başında dük, kont ve patriklerden oluşan 30.000 kişi olduğunu belirtmektedir.³⁸² Müellifin “patrikler” ifadesinden de anlaşılacağı üzere, bu ifadelere de temkinli yaklaşmak gerekir. Çünkü Ortodoks Hıristiyan dünyasının sadece bir patriği vardır. Her halde müellif burada din adamı olarak bulunan görevlileri kastetmiş olmalıdır. Yine de verilen bu bilgiler ayrıca dikkat gerektirmektedir. Ancak çarhîlerin burada da geçmesi, bu kişilerin ordudaki mevcudiyetini kanıtlar görünmektedir. Aynı müellif, Bizans ordusunun Rum, Rus, Hazer, Lân³⁸³, Oğuz, Kıpçak, Gürcü, Abaza, Frank ve Ermenilerden teşekkül ettiğini yazmaktadır.³⁸⁴ Birçok kaynakta farklı milletlerden olan askerlerin ordudaki varlığından bahsedilmektedir. Zira Bizans ordusu kendi Rum ordusunun yanı sıra bağlaşıklarından da asker talep etmekte, ayrıca ücretli olarak asker de kiraladığı görülmektedir.

³⁷⁷ İmparator'un ordusunda mancınık olduğundan Turtûşî de bahsetmektedir. Bkz. Turtûşî, s. 470.

³⁷⁸ Nakkâblar, duvar deliciler ya da lağımçılar olarak da adlandırılmaktadır. Kuşatma savaşlarının bu görevlileri, ordunun kuşattığı kale ya da şehir surlarının zayıf bölgelerini tespit ederlerdi. Daha sonra bu zayıf noktayı kazan nakkâblar, kazı sırasında destek amacıyla kurdukları direkleri sonrasında yakmak suretiyle o surun çökmesini sağlardı. Bkz. Muharrem Kesik, *At Üstünde Selçuklular: Türkiye Selçukluları'nda Ordu ve Savaş*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011, s. 93.

³⁷⁹ Üzerinde yay olup ok ve nefit atan aletine çarh, bunu kullanan kişiye de çarhî denmekteydi. Bkz. İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, s. 27 n. 40.

³⁸⁰ Psellus/Sewter, s. 271; Psellos/Demirkent, s. 265.

³⁸¹ Charanis, “Kültürel Çeşitlenme ve Anadolu'da Bizans İktidarının Çöküşü”, s. 214.

³⁸² İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, s. 27.

³⁸³ Alanlar da denilen bu etnik grup hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Omeljan Pritsak, “Alans”, *ODB*, I, s. 51-52.

³⁸⁴ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, aynı yer. Ayrıca bkz. Özgüdenli, *Selçuklular*, s. 152.

İmparator, sefere çıktıktan sonra Sultan Alparslan'ın dikkatini dağıtmak için ona bir elçi göndermiştir ve bu elçi, Yinanç'a göre Sultan, Halep önlerindeyken ona ulaşacaktır. Diogenes, Alparslan'a sulh teklifinde bulunup Müslümanlardan alınmış bazı kale ve şehirleri geri vermek istediğini belirtmiştir.³⁸⁵ Bununla birlikte Sıbt İbnü'l-Cevzî, Halep'ten evvel Urfa önlerinde iken bir Bizans elçisinin sultanın huzuruna çıktığını kaydetmektedir.³⁸⁶ O halde elçinin Urfa'daki ilk gelişi, Diogenes'in sulh yapmak amacıyla Müslümanlardan alına bazı yerlerin verilmesini içeren zaman kazanma taktiği olarak düşünülebilir. Zira elçi, Alparslan'dan aldığı cevabı Diogenes'e geri götürmüştür. Ardından Alparslan'ın huzuna Halep'te tekrar çıkan elçi, bu kez Alparslan'ın aldığı Ahlat, Erciş ve Malazgirt'in geri verilmesini istemiştir.³⁸⁷

Tam burada seferin gelişimini, tarafların durumlarını ve bu durumlarının savaş sonucuna nasıl etki edeceğini daha iyi kavramak maksadıyla, Malazgirt Savaşı'nın diğer cephesinde bulunan Alparslan'ın, Malazgirt Savaşı'na kadar neler yaptığı ve savaş alanına nasıl geldiği ile ilgili kısaca bilgi vermek, olayları daha iyi tahlil etmek bakımından yerinde olacaktır.

Yukarıda bahsi geçtiği üzere Fâtımî vezâretinde bulunan Nâsırüddeve Ebû Ali el-Hasen b. Hamdan, yönetimi ele geçirmek için, başta halife olmak üzere Yeldeniz el-Acemî, Bedrülcemâlî gibi rakiplerine karşı bir kuvvet olarak Alparslan'dan yardım istemeye karar vermiş ve Buharalı Ebû Câfer Muhammed'i elçi olarak göndermiştir. Eğer sultan, ordusuyla Mısır'a gelirse, Şîî hutbeyi Sünnî hutbe ile değiştireceğini ve ülkeyi kendisine teslim edeceğini söyleyen bu kişinin yardım talebini kabul eden Sultan Alparslan, Fâtımîler'in üzerine sefere çıkmaya karar vermiştir.³⁸⁸ Yakın dönem müelliflerinden Turtûşî, Alparslan'ın İsfahan'da ordusunu topladığını kaydetmektedir.³⁸⁹

³⁸⁵ Yinanç, *Türkiye Tarihi*, s. 63.

³⁸⁶ Sıbt İbnü'l-Cevzî, s. 166.

³⁸⁷ Sıbt İbnü'l-Cevzî, aynı yer; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 76. Sıbt, hataya düşerek Diogenes'in Menbiç'in de geri verilmesini istediğini kaydetmiştir. Hâlbuki bu yerleşim yeri 1068'de Diogenes tarafından imparatorluğa katılmıştır. Claude Cahen de Diogenes'in 1070 yılında zaman kazanmak için bir elçi gönderdiğini, 1071'de de şantaj ya da oyalama için bir elçi gönderdiğini kaydetmiştir. Bkz. Claude Cahen, "La Diplomatie Orientale de Byzance Face à la Poussée Seldjukide", *Byzantion*, XXXV/1, (1965), s. 14.

³⁸⁸ İbnü'l-Adîm, *Bugyetu't-Taleb*, s. 13-14; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, s. 22; Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 56-57; Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, s. 46.

³⁸⁹ Turtûşî, s. 470.

Bu suretle Alparslan, Hemedan üzerinden Anadolu'ya hareketle Erciş ve Malazgirt'i ele geçirmiş ve Meyyafarikin'e doğru yola çıkmıştır.³⁹⁰ Bu şehrin o zamanki yöneticisi Nasr b. Mervan idi. Bu kişi, hemen Nizâmülmülk vasıtasıyla sultanın katına çıkmıştır. Sultan ise ona hil'at giydirerek kendisine 100.000 altın vermesini istemiştir. Nasr, bu parayı kendi halkından toplayıp gönderince Alparslan halktan toplanan bu parayı "Benim, çiftçilerin paralarına ihtiyacım yoktur" diyerek kabul etmemiştir. Bunun üzerine Nasr, Sultan'a şahsî parasından göndermiştir.³⁹¹

Sultan Alparslan, yoluna devamla Urfa önlerine gelirken bazı kaleleri almış ve ordusundan bir bölümüne de Harran civarını yağmalatmıştır. Yağmalanan halk ise Râfika'ya sığınmıştır. Urfa şehrini kuşatan sultan, şehrin etrafındaki hendeği ağaçlarla ve benzeri şeylerle doldurtmuştur.³⁹² Bu sırada Urfa kenti, Vasil/Basil'in komutası altında idi.³⁹³ Kuşatmanın kaldırılması için teklif edilen 50.000 altını kabul eden sultan, kuşatmayı yavaşlatınca Urfa halkı bu sefer de kuşatma aletlerinin yakılmasını istemiş, Alparslan'ın emriyle kuşatma aletlerinin yakılmasına rağmen şehir teslim olmamıştır. Bu duruma sinirlenen Sultan, kendisi ve Urfa ahalisi arasında aracılık yapan Diogenes'in elçisini öldürtme emri vermiş ancak böyle bir şeyin geleneklere aykırı olduğunu söyleyen Nizâmülmülk tarafından bu kararından vazgeçirilmiştir. Bunun üzerine elçi, imparatorun mektubuna cevap yazıldıktan sonra gönderilmiştir.³⁹⁴ Alparslan, kuşatma sırasında Halep emîri Mahmud'a Fâtımîler'in elçisi Ebû Câfer ile haber göndererek huzuruna gelmesini ve itaat arz etmesini istedi ve ardından Halep'e gitme kararı aldı. Sultanın Urfa kuşatmasını bir ay civarında tuttuğu kaydedilmektedir.³⁹⁵

Urfalı Mateos ise bize oldukça farklı bir bilgi sunmaktadır. Ona göre Alparslan'ın ovaları kaplayan ordusu mart ayının onunda şehrin önüne gelmiş ve sekiz

³⁹⁰ Sibt, Afşin'e bu sırada Erisığı (Erbasan)'yı yakalama verdiğini söylemektedir. Bkz. Sibt İbnu'l-Cevzi, s. 166. Ermeni müellif Mateos, Alparslan'ın amcası Tuğrul Bey'in öcünü almak için Malazgirt'teki halkı kılıçtan geçirdiğini yazmaktadır. Bkz. Urfalı Mateos, s. 138. Ayrıca Amid halkına merhamet göstererek yoluna devam ettiği de kaynaklarda yer almaktadır. Çünkü bu sırada oğlu Tutuş'un dünyaya geldiği kaydedilmektedir. Bkz. Aynı yer. Ancak Tutuş'un doğum tarihi hakkındaki tartışmalara bakıldığında, eğer gerçekten Alparslan'ın bu sırada bir oğlu dünyaya gelmişse, bu çocuğun Tutuş değil, Alparslan'ın başka bir oğlu olabileceği kanaatine varılır. Bkz. Abdülkerim Özaydın, "Tutuş", *DİA*, XLI, (1992), s. 446.

³⁹¹ Sibt İbnu'l-Cevzi, s. 166; Ahmed b. Mahmud, s. 81-82.

³⁹² Sibt İbnu'l-Cevzi, s. 166

³⁹³ Urfalı Mateos, s. 139; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 57; a. mlf, *Anadolu'nun Fethi*, s. 72. Bilindiği gibi Diogenes'in ilk eşinin kardeşi Alousianous adlı bir Bulgar idi. Eğer bu kayıt doğru ise Diogenes ile Urfa valisi Vasil/Basil arasında akrabalık bağı bulunmaktadır. Nitekim 1069 seferinde Alousianous'tan yararlanan Diogenes'in onun oğlunu da bu şehre vali olarak atamış olduğu düşünülebilir.

³⁹⁴ Sibt İbnu'l-Cevzi, s. 166; Ebû'l-Ferec, s. 320; Ahmed b. Mahmud, s. 82-83.

³⁹⁵ İbnu'l-Adım, *Bugyetu't-Taleb*, s. 14. Ali Sevim kendi kitabında bu kuşatmanın 50 gün sürdüğünü yazmaktadır. Bkz. Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 57.

gün boyunca burada beklemiştir. Urfalılar ise Türklere karşı cesaretle savaşmış ve Alparslan'a karşı gelmiştir. Bunun üzerine sultan, mancınıklar kurdurtmuş, hendekleri doldurtmuştur. Ancak Urfalılar bununla da baş çıkmayı başarmıştır. Sultan'ın yaptırdığı on araba boyundaki kule sebepsiz yere yıkılmıştır. Halk da lağımlar kazarak hendeği dolduran odunları şehre almışlardır. Sultan ise son derece mahcup durumda Halep'e doğru yola çıkmıştır. Kuşatma ise 50 gün sürmüştür.³⁹⁶ Müellifin Urfa'da bulunması, bu kaynağı çok değerli kılmaktadır. Ancak müellifin kuşatma altında olan şehirde, Hıristiyanların kahramanlıklarını anlatması gayet doğaldır. Burada, şehrin ne kadar süreyle kuşatmada kaldığını, kuşatmanın ne zaman başladığını, yolda iken Alparslan'ın bir oğlunun doğduğunu öğrenmekteyiz. Anlatının iki farklı türü bizim karşılaştırma yaparak, Malazgirt'e giden süreç hakkında fikir edinmemize yardımcı olmaktadır.

Alparslan, Mahmud'un hâlen huzura gelmemesi dışında hem Irak-ı Acem³⁹⁷ ve Irak-ı Arab³⁹⁸ bölgesindeki askerlerin iâşelerinin azalmasından dolayı savaşamamalarından ve şikâyetlerinden hem de Afşin'den haber alamamasından dolayı Urfa bölgesinden hareket etti. Urfa ahalisi ise ölümlerin başlarını keserek Alparslan'a göndermiş ve cesetleri de yakmıştır. Harran halkı da Alparslan'a haraç vererek itaat sunmuştur. Sultan, Fırat Nehri'ni Ocak 1071'de geçerek Funeydik³⁹⁹ adlı bir yerde ordugâh kurdu ve Karyeteyn'de bulunan Kilâboğulları üzerine saldırıp birçok ganimet aldı.⁴⁰⁰ Sultanın yanındaki elçi Ebû Cafer, Alparslan'a, köle olmayan bir Türk'ün ilk kez Fırat'ı geçtiğini söyleyip kendisini tebrik etmiştir. Sultan, onun bu sözlerini emîrlerin yanında tekrarlatmıştır.⁴⁰¹

Sultan, tekrar elçi göndererek Mahmud'u çağırdı ise de bu kişi, halktan topladığı parayı gönderip huzura çıkmakta direnmiştir. Emîre haber gönderen sultan, ona ihsanlarda bulunduğu halde neden huzuruna çıkmadığını sormuş, Mahmud ise cevaben annesi ve oğlunu hediyeler ile Alparslan'a gönderince, Sultan Alparslan daha da sinirlenmiştir.⁴⁰²

³⁹⁶ Urfalı Mateos, s. 139-140.

³⁹⁷ Günümüzdeki İran topraklarının dağlık batı kısmına tekabül eden coğrafyadır. Coğrafyacılar bu bölgeyi güneyinde Fars ve Huzistan, batısında Mezopotamya, kuzeyinde Azerbaycan, Deylem ve Kumis, doğusunda da Kargas Dağı ve Büyük Çöl'ün bulunduğu bölge olarak konumlandırmaktadır. Bkz. C. Edmund Bosworth, "Eraq-e Ajam(i)", *EIr*, VIII, Mazda Publishers, California 1998, s. 538.

³⁹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mîrhând, s. 83 n. 201.

³⁹⁹ Halep'e beş fersah mesafedeki bir tepenin adı. Daha sonraları buraya "Sultan Tepesi" de denilmiştir. Bkz. İbnü'l-Adîm, *Bugyetu't-Taleb*, s. 14 n. 177.

⁴⁰⁰ Sibt İbnu'l-Cevzi, s. 166.

⁴⁰¹ İbnü'l-Adîm, *Bugyetu't-Taleb*, s. 14.

⁴⁰² Sibt İbnu'l-Cevzi, s. 167.

O sırada Halep Emîri'ne, Halife Kâim bi-Emrillâh'tan elçiler gelmiştir. Çünkü Mahmud, bir süre önce Halep'te Şîi Fâtîmî Halifesi el-Mustansır adına okunan hutbeyi değiştirerek Bağdat'taki Sünnî Halife adına okutmaya başlamıştır ve Alparslan'ı da bu konuda bilgilendirmiştir.⁴⁰³ Bunu yapmasının sebebi ise şehirdeki hâkimiyetini devam ettirmek istemesi olarak değerlendirilebilir. Bağdat'taki halifenin veziri olan Fâhru'd-Devle İbn Cehir'in gönderdiği mektupta eğer hutbeyi Bağdat Halifesi adına değiştirirlerse, Türkmen saldırılarından korunacaklarını söylemiştir. Bunun üzerine kentin ileri gelenleri ile görüşen Mahmud, hutbeyi değiştirtmiştir. Çünkü artık Fâtîmîler'in Türkmenlere karşı koyamadığını ve zayıfladığını görmüş, kendini emniyete almak için bu değişikliği uygulamıştır.⁴⁰⁴

Kendisine gelen hil'atleri Nakîbü'n-Nükabâ Ebu'l-Fevâris Tırâd'dan teslim alan Mahmud, topraklarının yağma edilip harap olduğunu ve hazinesinin boş olmasından dolayı gerekli parayı sultana gönderemediğini aktarıp, sultanın daha önceden Mahmud'a gönderdik itaat arz etmesine gerek olmadığını söyleyen mektubunu gösterdi. Mektup ile birlikte, Funeydik'te ordugâh kuran Alparslan'a giden Tırâd, teşrifat üzere karşılandıktan sonra sultanın huzuruna çıkmış ve Mahmud'u huzura getirmek istediğini söylemiştir. Alparslan ise Mahmud'a yazdığı mektubu, onun gönlünü kazanmak için yazdığını ancak şimdi huzura gelmemesinin isyan demek olduğunu belirtmiş ve Tırâd'dan Mahmud'u ikna ederek huzura getirtmesini istemiştir. Ancak Mahmud, tüm çabalara rağmen ikna olmayınca, Alparslan kenti kuşatmıştır.⁴⁰⁵ İki ay iki gün süren kuşatmada şehrin burçlarından "Ganem" burcunda gedik açılmışsa da Alparslan bu kentin sınırdaki önemine dikkat çekerek şehrin alınması emrini vermemiştir. Bir Müslüman kaynağında Alparslan'ın, Bizans'a Halep'in alınması zor bir şehir görüntüsü vermek için şehrin kuşatmasını bilerek uzattığına dair bir bilgi mevcuttur.⁴⁰⁶ Halep emîrlerinin sultan ile görüştüğü haberini alan Mahmud ise daha fazla dayanamayarak aracı Aytegin es-Süleymânî ile haber göndermiş ve huzura çıkmayı kabul etmiştir. Mayıs 1071'de annesi Seyyide ile huzura çıkan Mahmud, yer öperek huzura geldi ancak Sultan Alparslan, Mahmud'a kalesine dönmesini ve ertesi gün huzuruna çıkmasını söyledi. Ertesi gün tekrar huzura çıkan Mahmud, affedilerek hil'at ve hediyeler aldı.

⁴⁰³ İbnü'l-Adîm, *Bugyetu't-Taleb*, s. 14; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, s. 21; Azîmî, s. 19; İbnü'l-Esir, s. 70. Ancak İbnü'l-Adîm bu emrin Sultan'dan geldiğini yazmaktadır.

⁴⁰⁴ Sıbt İbnü'l-Cevzî, s. 164; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 55.

⁴⁰⁵ Sıbt İbnü'l-Cevzî, s. 167-168. Şihâbeddin b. Fazlullah el-Ömerî ise Mahmud'un Sultan Alparslan'ın gelişi için halı sermediğini, Alparslan'ın da bunu kabullenmediğini kaydetmektedir. Bkz. Şihâbeddin b. Fazlullah el-Ömerî, s. 216.

⁴⁰⁶ İbnü'l-Adîm, *Bugyetu't-Taleb*, s. 11.

Ayrıca Halep şehrini de Mahmud'a bıraktı. Bu sırada Alparslan'a Bizans elçisi geldi ve imparatorun, Menbiç, Erciş ve Malazgirt'in iade edilmesini ve hediyeler gönderilmesini istediğini belirtti.⁴⁰⁷ Ancak Menbiç'i, Diogenes'in 1068'deki seferinde aldığı göz önünde bulundurulduğunda burada bir tutarsızlık göze çarpmaktadır. Ebü'l-Ferec'e göre elçi, sultana eğer Menbiç'i geri almak için gelmişse, Argis (bugün: Erciş) ve Malazgirt'i iade etmeleri karşılığında Menbiç'i sultana teslim edebileceklerini aktarmıştır.⁴⁰⁸ Diogenes, burada kanaatimizce zaman kazanmayı amaçlamaktadır. Çünkü kendisi de hâlihazırda Malazgirt'e doğru gelmektedir.

Sultan Alparslan, Mahmud'un huzura gelmesinden beş gün sonra⁴⁰⁹ Halep önünden geri dönerek Fırat Nehri'ni geçmiştir. Bu acele geçiş sırasında birçok asker ve hayvan nehirde boğulmuştur. Elçi ise bu duruma sevinerek imparatorun yanına dönmüştür.⁴¹⁰ Sıbt İbnü'l-Cevzî, Alparslan'ın canı sıkıldığı için geri döndüğünü kaydetmektedir.⁴¹¹ Ebü'l-Ferec ise Sultan Alparslan'ın, elçinin getirdiği teklifi kabul edip geri dönerken Afşin'in getirdiği haberle Anadolu'ya yöneldiğini kaydetmektedir. Buna göre Rum ülkesinde kendilerine karşı koyabilecek kimse yoktur ve fethe müsaittir.⁴¹² Ancak Alparslan'ın telaşlı bir biçimde Fırat'ı geçerek ordunun bir kısmının telef olmasını göze alması, onun Halep'ten canı sıkıldığı için değil Diogenes'in geliş haberini aldığı için döndüğünü bize göstermektedir. Ayrıca Menbiç'in yedi yıl boyunca Rumlarda kaldığı göz önüne alındığında, böyle bir anlaşma yapılmadığı da ortaya çıkmaktadır.

Sultan'ın Mısır seferi, işte bu şekilde yarıda kalmış oldu. Diogenes'in gelişinden haberdar olan Sultan Alparslan, Halep önlerinden ayrılırken Mahmud'a emir vererek, onun Aytegin es-Süleymânî'ye katılarak Dımaşk ve Mısır topraklarına gitmelerini istemiştir.⁴¹³ Nâsırüddeve, Halife Mustansır'a karşı girdiği savaşı kazanmışsa da yönetimi devirememiş, ele geçirdiği İskenderiye'de ve Güney Mısır'daki bazı şehirlerde okunan hutbeyi Abbâsî Halifesi adına değiştirmiştir.⁴¹⁴ Bununla birlikte Nâsırüddeve, Mısır'da bulunan Türkler arasındaki iç çekişmeler sonucunda 466/1073-1074 yılında bir

⁴⁰⁷ Sıbt İbnü'l-Cevzî, s. 167- 168; *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 55. İbnü'l-Kalânisi, Alparslan'ın 23 Recep/26 Nisan günü Halep önlerinden ayrıldığını yazmaktadır. Bkz. Hillenbrand, *The Battle of Manzikert*, s. 30.

⁴⁰⁸ Ebü'l-Ferec, s. 320.

⁴⁰⁹ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-Taleb*, s. 12.

⁴¹⁰ Sıbt İbnü'l-Cevzî, s. 167- 168; Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s. 55.

⁴¹¹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, s. 168.

⁴¹² Ebü'l-Ferec, s. 320.

⁴¹³ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, s. 26.

⁴¹⁴ Farhad Daftary, s. 194. Michael Brett, *The Fatimid Empire*, Edinburg University Press, Edinburg 2017, s. 203.

suikasta kurban gitmiştir.⁴¹⁵ Sonuç olarak Alparslan'ın Mısır'ı ele geçirerek Sünnî hâkimiyetini genişletme fırsatı, Diogenes'in Anadolu'ya sefere çıkması nedeniyle kaçırılmıştır.

Diogenes, Bithynia'dan devamla ordusuna istediği askerleri seçerek, gerekmeyenleri ise dağıtarak yoluna devam etmiştir. Alys/Halys (bugün: Kızılırmak) Irmağı'nı ordusu geçerken kendisi geride kalıp inşa ettirdiği bir kalede biraz vakti geçirdikten sonra orduya yetişen imparator, orduyu birliklere bölmüş ve dinlenmeleri için Kharsianos⁴¹⁶ bölgesine göndermiştir. Daha sonra ise Caisareia'ya girmeden yola devamla Krya Pègè⁴¹⁷ adlı yere gelinceye kadar durmadan ilerleyerek burada birkaç gün ordugâh kurmuştur. Çünkü burasının suyu temiz ve soğuk olup, ağaçlı ve çimenli, cazip bir yerdi. Burada iken ordudaki bazı ücretli askerlerin toprakların talan edildiğini ekinlerin zamansızca koparıldığını ve hayvanların kaçırıldığını öğrenince sinirlendi ve Sauromates/Sarmatlar da denilen Nemçelilere sert muamelede bulundu. Bunun üzerine diğer Nemçeliler de kendi soydaşlarının yanında saf tuttu ve imparatora saldırmak için hazırlığa geçti. Bir yemek vakti atlarına binen Nemçeliler, imparatorun çadırına saldırmak için harekete geçtiyse de ordugâhta çıkan kargaşada, imparator ordusunu toplayıp ovaya inerek herkesi şaşırttı. Bunun üzerine Nemçeliler ile görüşen imparator, onları ceza olarak ordunun arka taraflarına yerleştirdi.⁴¹⁸

Bizans ordusunun kullandığı sefer yoluna baktığımızda imparator, başkentten çıktuktan sonra Helenopolis'ten devamla Azalas dağından geçmiş, Nikaia (bugün: İznik) üzerinden Leukai (bugün: Osmaneli civarı) ve Malagina'yı aşmıştır. Dorylaion'da ordugâh kurmuş ve Iustinianopolis'e (bugün: Sivrihisar) gelerek Zompos Köprüsü'nü aştıktan sonra Philomelion (bugün: Akşehir), Laodikeia (bugün: Yorgan Lâdik/Halıcı) ve Arkhelais (bugün: Aksaray) yolunu takip ederek Caisareia'ya uğramadan Sebasteia'ya vardığı düşünülmektedir.⁴¹⁹

⁴¹⁵ De Lacy O'Leary, s. 206. Farhad Daftary ise bu suikastin 465/1073'te gerçekleştiğini kaydetmektedir. Bkz. Farhad Daftary, s. 194.

⁴¹⁶ Bugünkü Çorum'un güneydoğusunu ve Yozgat ilini kapsayan bölge. Bkz. Attaleiates/Umar, s. 151 n. 95.

⁴¹⁷ Burası Bathys Rhyax olarak da geçmektedir. Bkz. Ramsay, s. 76. Ramsay, Halys'i aştıktan sonra yolun Caisareia'ya doğru ayrıldığını da eklemekte, böylece Diogenes'in neden Caisareia'ya uğramadan Krya Pege'ye devam ettiğini de açıklamış olmaktadır. Bkz. Ramsay, s. 76.

⁴¹⁸ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 267, 269; Attaleiates/Umar, s. 152; Zonaras, s. 132. Hâlbuki orduda isyan çıkarmanın cezası idam olarak belirlenmiştir. Bkz. Flavius Mauricius Tiberius Augustus, *Strategikon*, s. 18; Leo VI, *Taktika*, s. 147. Ancak Diogenes, Türkler üzerine gitmekteyken böyle bir cezanın yersiz olacağını ve orduda böyle bir karışıklığa yol açmaya gerek olmadığını düşünmüş olmalıdır.

⁴¹⁹ Zonaras, s. 132 n. 30. Diogenes'in Malazgirt seferindeki asker, yük hayvanı ve taşıtları ile kullanılan sefer yoluna dayanılarak ordunun iâşe temini hakkında oldukça ayrıntılı bilgi için bkz. Haldon, "Marching Across Anatolia", s. 209-235; John Haldon, "Introduction: Why Model Logistical Systems", s. 1-35.

Ancak Malazgirt hedefiyle çıkılan seferde bu rota, yolu uzatmak demektir. Dolayısıyla Diogenes'in Anadolu'nun güneyine inmeden, Dorylaion'dan Sebasteia'ya doğru gitmiş olması daha muhtemeldir. Ramsay, normalde en uygun yolun Hacılar Yolu olduğunu, ancak bu yolun dağlık alanlardan geçtiği için Bizans seferlerinde tercih edilmediğini aktarmaktadır. Buna göre daha uygun yol olan Nikaia, Dorylaion, Zompos ve Halys Köprüsü'nden devamla ikiye ayrılan yolda Sebasteia veya Caeseria'ya ayrılan sefer yolu tercih edilmiş olmalıdır.⁴²⁰

Bizans ordusu, Kapadokya bölgesine varınca Diogenes, ordu komutanlarını savaş stratejilerini istişâre etmek için yanına çağırdı. Komutanlarına, savaşın düşmanı bekleyerek Anadolu'da mı yoksa Türklerin topraklarında mı yapılması gerektiğini sordu. Ayrıca bu sırada Sultan Alparslan'ın Anadolu'ya doğru gelmekte olduğu haberi kendisine ulaşmıştı. Komutanlarından kimisi ilerleyerek Sultan'ın Akbatana/Hemedan'a girmeden karşısına çıkılması gerektiğini savunmuşlardır. Ancak *Magistros* İôsèph Tarkhaneiôtès ve Batı *Doukas*'ı Nikèphoros Bryennios bu plana karşı çıkmışlar ve ordunun beklemesi gerektiğini savunmuşlardır. Bu sırada da civardaki kentlerin tahkim edilmesi ve düşmanın ihtiyaçlarını karşılayamaması için ovaların yakılması gerektiğini öne sürerek düşmanı bu topraklara çekmenin daha doğru olacağını belirtmişlerdir. Eğer bu plan olmazsa Theodosiopolis'e⁴²¹ giderek orada ordugâh kurulmasını ve düşmanın, ihtiyaçlarını karşılamasına fırsat vermeden savaş durumuna geçilmesini önermişlerdir. Bryennios, istişâre sonucunda imparatora yaranmaya çalışan kibirli komutanların görüşlerinin kabul edildiğini belirtmektedir.⁴²²

İstişâre sonucunda ordunun Selçuklu ülkesine girerek başkente doğru yol alması yönünde karar alınmıştır.⁴²³ Birazdan görüleceği üzere imparator, Theodosiopolis'e gidecek ve buradan Malazgirt'e geçerek burasını ele geçirecektir. Tarkhaneiôtès'i de Ahlat üzerine gitmekle görevlendirecek ve görüşünü kabul etmediği bu komutanın yardımından mahrum kalacaktır.

⁴²⁰ Ramsay, s. 199. Angold ise bu yolun hem daha kısa olduğu için hem de ordunun ihtiyaçlarını karşılamada daha uygun olduğu için seçildiğini kaydetmektedir. Bkz. Angold, *The Byzantine Empire*, s. 44.

⁴²¹ İsmi II. Theodosios'a nispet edilen bu yerleşim merkezi, Ermeniler tarafından "Karin" olarak da telaffuz edilmekteydi. Şehir, II. Basileios tarafından, 1045'te merkezin önemi Ani'ye geçene kadar Iberia *thema*'sının *Strategos*'unun ikamet yeri olarak belirlenmiştir. Erzen'in Türkler tarafından alınmasından sonra buraya Erzen denmeye başlanmış, ancak diğer Erzen'den ayırmak için Erzen-i Rum olarak tesmiye edilmiştir. Cevdet Küçük, "Erzurum", *DİA*, XI, (1995), s. 321; Nina G. Garsoian, "Theodosiopolis", *ODB*, III, s. 2054.

⁴²² Bryennios, s. 48-49. Haldon'un kaydına göre bu istişâre toplantısı Theodosiopolis'te yapılmıştır. Bkz. Haldon, "Marching Across Anatolia", s. 212; John Haldon, "Introduction: Why Model Logistical Systems?", s. 9.

⁴²³ Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 76; a. mlf, "900. Yıldönümü Dolayısıyla Malazgirt Meydan Savaşı 26 Ağustos 1071", *TD*, XXIV/240, (1971), s. 406.

Ayrıca imparator, bir kayda göre Sebasteia’da iken Ermeni kralzadeler olan Atom ve Apusahl’ı huzuruna kabul etmiştir. İmparatorun yanındaki bazı kimseler, bir sene önce Manouel Komnenos’un Erbasgan ile yaptığı savaşta Ermenilerin kendilerine hiç yardımcı olmadıklarını ve ihanette bulduklarını söylemişlerdir. İmparator da bu kişileri huzurundan çıkarmış, askerlerine de Sivas’ı yağmalama emrini vermiştir. Bu yağmada birçok insan hayatını kaybetmiştir. Ayrıca imparator, sefer dönüşünde Ermeni mezhebini ortadan kaldırmaya yemin etmiştir. Bunun üzerine Ermeni rahipler, kendisine lânetlerde bulunmuş ve seferden geri dönmemesi için dua etmiştir. İmparatorun yanında bulunan Erbasgan ise söylenenlerin doğru olmadığını aktararak Diogenes’i sakinleştirmiştir.⁴²⁴ Vardan isimli müellifin kayıtlarına göre ise Diogenes, Ermenilere Rum olmaları yönünde bir baskı yapmış ve Kars’a kadar giderek burada bulunan ahşap bir Ermeni kilisesini yaktırmıştır.⁴²⁵ İmparator’un “Rum olmak”tan kastı Ortodoks mezhebine geçilmesi olmalıdır. Ancak ne Mateos’un nakli ne de Diogenes’in Kars’a gidişi ile ilgili başka bir kayıt mevcut değildir. Bu iddiaların Urfa’da bulunan müellif tarafından ayrıntılı bir şekilde aktarılmasına rağmen seferde bulunan yargıç sıfatlı Attaleiates’te hiçbir şekilde bahsi geçmemesi dikkate değerdir. Mateos ve Vardan’ın Ermeni bir Hristiyan olmaları ve Bizans-Ermeni ilişkilerinin dini boyutu düşünüldüğünde, bu kaydın doğruluğu sorgulanabilir. İmparatorluğun doğusunda ortaya çıkan Selçuklu akınları ve batıdaki Robert Guiscard’ın Bari kuşatması düşünüldüğünde imparatorun böyle bir gündeme sahip olması pek akla yatkın görünmemektedir. Ayrıca Mateos’un seferin sonucunu bildiğini düşünülürse Ermeni rahiplerinin kehanetini haklı çıkarmayı hedeflediğini ve böylece Ermeni mezhebinin kutsiyetini ortaya koymaya çalıştığı da düşünülebilir.

Diogenes’in sefer yolu dikkate alındığında savaş için dört seçeneği olduğu düşünülmektedir. Bunlardan ilkinde göre Sivas üzerinden Erzurum ve Kars’a giderek arkasını sağlama aldıktan sonra Selçuklu başkentine yönelecektir. İkinci ihtimalde göre, Murat vadisine inerek Sultan’ın ele geçirdiği Malazgirt’i geri aldıktan sonra Van Gölü’nün kuzeyinden ilerleyerek Selçuklu ülkesine girecektir. Üçüncü ihtimal ise Sivas üzerinden Divriği ve Malatya’yı aşarak güneye inecek ve Alparslan ile savaşacaktır. Dördüncü ihtimal ise ordusunu sağlam bir yerde konumlandırarak Alparslan’ı tahrik edici hareketler ile bir meydan savaşı verecektir.⁴²⁶ İmparatorun bu ihtimallerden

⁴²⁴ Urfalı Mateos, s. 141.

⁴²⁵ Vardan, s. 177.

⁴²⁶ Burhan Berkel, “Malazirt Savaşı 26 Ağustos 1071”, *BTTD*, XLVII, (1971), s. 5.

güneye inme seçeneğini göz önünden bulundurmadığı görülmektedir. Bunun yerine Alparslan'ın Mısır seferine giderken arkasını sağlama almak için ele geçirdiği Malazgirt'i alarak Ahlat üzerinden Selçuklu ülkesine doğru gitmek istediği görülecektir.

Diogenes'in Sebasteia'dan sonra kuzey yolunu tercih etmiştir. Bunun sebebi, Türkmenlerin akınları ve son olarak da Alparslan'ın fetihleri dolayısıyla güney yolunun Bizans kontrolünden çıkmış olabileceği düşünülebilir. Zira Alparslan, Mısır'a giderken aldığı kale ve şehirler dolayısıyla Diogenes'in bu yoldan geçmesini imkânsız kılmış olmalıdır.⁴²⁷

İmparator, sefer yoluna devam ederek İberia'ya (bugün: Gürcistan) doğru gitmekte acele etmekteydi. Sivas'a varınca ordusunu iki kısma ayırdı ve Koloneia'ya uzanan yollardan sol taraftaki yolu tercih etti. Bu yolda, seferin başında vefat eden Manouel Komnenos ve Erbasgan'ın savaşından kalmış cesetler görülmüş ve askerler bu durumu da kötüye yorumuşlardır.⁴²⁸

Birkaç günlük yolcuğun ardından Bizans ordusu Artzen/Erzen'in⁴²⁹ (bugün: Erzurum) yakınlarında bulunan Theodosiopolis'e ulaştı. Burası zaman geçtikçe güvenilir bir yer olmaktan çıkıp metruk bir yer halini andırmaktaydı. Daha sonra yeniden canlanan kent, Türklerin akın merkezi haline geldi. Erzen ise gelişerek kent merkezine dönüşmüştür. Burada İran, Hindistan ve diğer Asya ülkelerinde üretilmiş birçok ürün mevcut idi. İmparator burada birkaç gün kaldı. Ordu ıssız yerlerden geçeceği için askerlerin iki aylık iâşesinin toplanmasını emretti.⁴³⁰

İmparator Diogenes, bu arada yanında bulunan Erbasgan'ı da İstanbul'a geri göndermiştir.⁴³¹ Erbasgan'ın Selçuklu hanedanından olduğu göz önünde bulundurulduğunda herhalde imparator, Erbasgan'ın taraf değiştirmesinden ve bunun diğer Türkleri etkilemesinden çekinmiş olmalıdır. Diogenes, bu açıdan iyi bir hamle

⁴²⁷ Beihammer, s. 156.

⁴²⁸ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 269; Attaleiates/Umar, s. 152-153. Bir sene önce gerçekleşen savaşın cesetlerinin hâlen ortada olduğu düşünülemez. Büyük ihtimalle savaşın sona gömülen bazı cesetler, doğa olaylarının etkisiyle toprağın üzerine çıkmış olmalıdır.

⁴²⁹ Bu yerleşim merkezi, tâcirlerin uğrak noktası olup oldukça zengin bir kent idi. 1049 yılında Selçuklular tarafından ele geçirilerek yıkıma uğramış, belirtildiğine göre 150.000 sakin ölmüştür. Kent sonradan tekrar Bizans hâkimiyetine girmiştir. Bkz. Alexander Kazhdan, "Artze", *ODB*, I, s. 202; Cevdet Küçük, "Erzurum", s. 322.

⁴³⁰ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 271; Attaleiates/Umar, s. 153. Diogenes'in bu sırada ordunun arkasını sağlama almak amacıyla Gürcistan tarafına 20.000 asker gönderdiği de iddia edilmektedir. Bkz. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 54. Özgüdenli ise bu sayının 12.000 olduğunu kaydetmektedir. Bkz. Özgüdenli, *Selçuklular*, s. 152.

⁴³¹ Urfalı Mateos, s. 142.

yapmışsa da görüleceği gibi savaş sırasında bazı grupların taraf değiştirmesine engel olamayacaktır.

Bu sırada imparatorun ordusuna Basilakios/Basilakès⁴³² komutasında Suriye ve Ermenistan bölgesinden askerler katıldı. Ardından *Verstarches* rütbeli Leòn Diabatenòs, imparatora mektupla haber göndererek Alparslan'ın, Bizans İmparatoru'nun sefere çıktığını duyunca Bağdat taraflarına geri çekildiğine dair yanlış bir istihbarat getirdi. Bu istihbarat üzerine İmparator Diogenes, ordunun bir kısmını Ahlat üzerine yollamaya karar vermiştir. Başlarındaki komutan Tarkhaniòtes ise bu plana karşı çıkmaktaydı. Ona göre ordu bölünmemeli ve kale ordugâhında düşmanı beklemeliydi. O, düşmanın yakınlarda ordugâh kurduğunu düşünmekteydi.⁴³³ Herhalde Diogenes, Alparslan'ın ülkesine doğru geri çekildiğini düşünmüş ve Selçuklu topraklarına girme planını uygulamaya koymuştur. Diogenes'e getirilen istihbaratın kasten mi yoksa başka bir hatadan dolayı mı hatalı olduğu bilinmemektedir. Her ne olursa olsun bu bilgi Diogenes'i yanlış kararlar almaya sevkedecektir.

İmparator, ordudaki ücretli Frank ve İskit/Peçenek askerlerini Ahlat üzerine gönderdi. Bu askerlerin başında Rouselio/Roussel de Bailleul⁴³⁴ adlı bir komutan bulunuyordu. İmparatorun kendisi ise sultanın ele geçirdiği Manzikert (bugün: Malazgirt) Kalesi'ni geri almak için buraya saldırmaya niyetlendi. Bu kalede Alparslan'ın yerleştirdiği Türklerden ve Dilimatlar'dan⁴³⁵ oluşan bir muhafız alayı mevcut idi. Diogenes, burayı aldıktan sonra Ahlat üzerine saldırmak istiyordu. Malazgirt'teki birliği yenebilecek kuvvette olduğunu düşünmekteydi. Bu yüzden ordusundan bir kısım askeri daha ayırarak başlarına *Magistros* İòsèph Tarkhaniòtes adlı komutanı atadı ve onları da Ahlat üzerine gönderdi. Bu askerler ordunun seçkin askerleri olup cesaret yönünden en ileri olanları idi. Sayıları ise imparatorun yanında kalan askerlerden daha fazlaydı. Geçmiş imparatorlar zamanında, ordu çok fazla sefere

⁴³² Bu kişi Theodosiopolis/Erzurum *Katepanòs*'u idi ve aynı zamanda *Magistros* rütbeli idi. Bkz. Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 283 n. 212; Attaleiates/Umar, s. 159. İngilizce tercümede Nikephoros Basilakes olarak geçmektedir.

⁴³³ Bryennios, s. 49-50. Bryennios, Tarkhaniòtes'ten önce giden Bailleul'den bahsetmemektedir.

⁴³⁴ Bu Norman lideri Bailleul'da doğmuş, Robert Guiscard ile birlikte İtalya'ya gelmiştir. 1069'da Sicilya'da iken 1071 Malazgirt Savaşı'nda Diogenes'in ordusunda yer almıştır. Malazgirt Savaşı'ndan sonra Anadolu'da kalan Roussel, Bizans yönetimine karşı mücadele etmiş ve bir devlet kurma girişiminde bulunmuştur. Hem Türklerle hem de Bizanslılarla çatışan Roussel, Aleksios Komnenos ve Emîr Tutak'ın işbirliği ile yakalanmıştır. 1077 yılına kadar hapis kalan Roussel, daha sonra Bryennios'un isyanına karşı koymak için hapisten çıkarılmıştır. VII. Mikhael'in düşürülmesinden sonra ise ani bir şekilde ölmüş, zehirlenmesinden şüphe edilmişse de kesin bir sonuca ulaşamamıştır. Bkz. Charles M. Brand, "Roussel de Bailleul", *ODB*, III, s. 1814-1815. Bu Norman liderinin Malazgirt sonrasında Anadolu'daki faaliyetleri için ayrıca bkz. Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 99-101; Kesik, *1071 Malazgirt*, s. 133-143.

⁴³⁵ Bunlar, Malazgirt Savaşı'ndan sonra Anadolu'ya yerleşen Dilmaçoğulları olmalıdır. Bitlis ve Erzen civarında yaşamışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Sevim, "Dilmaçoğulları", *DİA*, IX, (1994), s. 301-302.

çıkmamış ve İmparator'un özel muhafız alayı âtil kalmış olduğu için paralı askerler öne çıkmış ve bunlar, hem cesaret hem de sayı bakımından ordunun çoğunluğunu oluşturmuşlardır.⁴³⁶ Bir kaynak İôsèph Tarkhaniotes'in emrinde 30.000 asker olduğunu, 12.000 askeri de Abhaz ülkelerine doğru gönderildiğini yazmaktadır.⁴³⁷ Görüldüğü gibi Diogenes'in ordusu daha savaşa girmeden önce oldukça azalmıştır. İleride görüleceği gibi bu askerler savaştan kaçarak Diogenes'i yalnız bırakacaklar ve yenilgisinde önemli bir pay sahibi olacaklardır.

İmparator, Malazgirt Kalesi önünde ordugâhını kurmuş ve etrafına da hendek kazdırmıştır.⁴³⁸ Bir Selçuklu kaynağı, imparator ordugâhını tarif ederken kırmızı atlastan bir fistan, buna benzer bir çadır ve kumaştan yapılmış hibalar kurdurttuğunu kaydetmektedir. İmparator, altından bir tahta oturmuştur. Bu tahtın üzerinde birçok mücevher ile süslenmiş bir haç da bulunmakta tahtın önünde rahipler İncil okumakta idi. Ordugâh etrafına hendeğin kazılması ise Alparslan tarafından Bizans askerlerinin korktuklarına delalet sayılmıştır.⁴³⁹ Bununla birlikte Bizans ordusunun ordugâhı etrafına hendek kazılması ve kazık çakılması, normal bir durumdur. Çünkü imparator, diğer seferlerde de ordugâh kurdururken, ordugâhın etrafına hendek kazdırmıştır/kazık çaktırmıştır. Bu hareket, bir çeşit ordugâhı savunma taktiğidir. Ordu, böylece kendisini beklenmedik baskınlara karşı korumuş olmaktadır.⁴⁴⁰

Diogenes, kentin etrafını dolaşarak hazırlanmış kuşatma aletlerinin kurulması için en münasip yeri aramaktaydı. Attaleiates, Sıbt İbnü'l-Cevzî ile benzer bir şekilde, bu kuşatma araçlarını en az 1.000 arabanın taşıdığını ve yemek ihtiyacını karşılamak için sayısız hayvan bulunduğunu yazmaktadır.⁴⁴¹ Ancak bu araba sayısının ne kadar gerçekçi olduğu tartışmaya açık bir konudur. Buradan tekrar anlaşılabilir ki Diogenes, imparatorluk bu kadar sıkıntı içinde bulunmasına rağmen olabildiğince büyük bir ordu toplamıştır.

Malazgirt Kalesi'nin içindeki düşmanların bağırırları, kılıç sesleri imparatora kadar geliyordu. Fırlatıcı aletler ile imparatoru hedef almaya çalışıyorlardı. Diogenes ise

⁴³⁶ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 271, 273; Attaleiates/Umar, s. 153-155.

⁴³⁷ Urfalı Mateos, s. 142. Aristakes de Diogenes'in, komutanların önderliğinde çok sayıda askeri farklı yollardan gönderdiğini aktarmakla birlikte ne bir komutan ismi ne de asker sayısı hakkında bilgi vermemektedir. Bkz. Aristakes, s. 167.

⁴³⁸ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 275; Attaleiates/Umar, s. 156. Umar, çevirisinde hendek olarak geçmekteyken, İngilizce çeviride kazık/çit dikme ifadesi yer almaktadır.

⁴³⁹ Sadreddin el-Hüseynî, s. 34.

⁴⁴⁰ Leo VI, *Taktika*, s. 195, 197.

⁴⁴¹ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 277; Attaleiates/Umar, s. 156.

kalkanı kendine siper etmiş olarak ordugâha döndü. Bu sırada Ermeni piyadeler iç kalenin dışında bulunan sura saldırdılar ve güneş batmaktayken burayı ele geçirdiler. Bu haberi sevinçle karşılayan imparatora, kaleden elçiler geldi. Canlarının ve mallarının güvenliğinin sağlanması şartıyla şehri teslim edeceklerini belirttiler. Bunun üzerine imparator, elçilere hediyeler vererek onları kenti alacak kişi ile beraber geri gönderdi. Ancak orada bulunanlar kenti teslim etmek için geç olduğunu söyleyerek kendilerine bir zarar gelmelerinden koktuklarını bildirdiler. Bu haber, orduda aldatılmışlık hissi uyandırdı. İmparator bunun üzerine savaş borazanlarını çaldırarak ordugâh dışına çıktı ve surların önünde savaş düzeni alındı. Bunun üzerine kaledekiler, daha sağlam bir güvence alarak teslim oldular. Attaleiates, teslim olanların ellerinin kılıçlarında olduğunu ve imparatorun zırhsız bir şekilde onları huzura kabul ettiğini belirtmekte ve bunu uygunsuz bulmaktadır.⁴⁴² Anlaşma yapıldıktan sonra imparator, Malazgirt halkını buradan çıkararak başka bir yere göndermiştir. Malazgirt halkı yola çıkarken imparator da askerlerin başındaydı ve Türkleri geçiriyordu.⁴⁴³ Mükrimin Halil Yinanç ve Osman Turan, kaynak göstermeksizin Diogenes'in, teslim olan halkın hepsini öldürttüğünü yazmaktaysa da Ebü'l-Ferec, Diogenes'in kimseyi öldürtmediğini kaydetmektedir.⁴⁴⁴

Diogenes, Attaleiates'in kendisini ayıpladığı davranışı, belki orada yaşayan Türklere güven vermek için belki de cesur olduğunu göstermek için yapmış olabilir. Ayrıca anlaşmadan sonra kale halkına zarar vermemesi, imparatorun kişiliği ile ilgili bize bir fikir verebilir. Nitekim bir başka misalde, bir Bizans askerinin, bir Türk'e ait yük hayvanını çalması üzerine, bu kişi elleri bağlı şekilde huzura getirilmiş; imparator ise bu kişiye para cezası vermek yerine bu askerın burnunun kesilmesini emretmiştir. Askerin başkentteki Blakhernai Kilisesi'nden getirilen Meryem ikonası üzerinden bağışlanma talep etmesine, yalvarıp yakarmasına ve tüm malını bağışlamak istemesine rağmen kabul edilmemiştir. Burnu kesilen asker dolayısıyla orada bulunanlar, bunun için Tanrı'dan bir azap gelmesinden endişe etmekteydiler.⁴⁴⁵

⁴⁴² Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 277, 279; Attaleiates/Umar, s. 156-157.

⁴⁴³ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, s. 28. İbnü'l-Adîm'de Malazgirt'in İmparator'a teslim olduğu tarih olarak 4 Zilkade 463/3 Ağustos 1071 Çarşamba gösterilmektedir. Burada bir hata söz konusudur. Çünkü bu gün, salıya tekabül etmektedir. Bündârî ise Salı günü Malazgirt'in alındığını, Çarşamba günü ise esirlerin bir kısım askerler ile Bizans topraklarına gönderildiğini yazmaktadır. Bkz. Bündârî, s. 37-38.

⁴⁴⁴ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 56; Yinanç, *Türkiye Tarihi*, s. 64; Ebü'l-Ferec, s. 321. Diogenes, Leo'nun bir kenti veya kaleyi ele geçirdiğinde o yerleşim yerinin yerlilerine iyi davranması hususundaki tavsiyesini uygulamıştır. Bkz. Leo VI, *Taktika*, s. 365.

⁴⁴⁵ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 279; Attaleiates/Umar, s. 157-158.

Bu esnada Alparslan, Halep önündeki kuşatmasını kaldırmış ve orada bir kısım askeri, adını tespit edemediğimiz bir oğlunun komutasında bırakarak geri dönmüştür.⁴⁴⁶ Bu geri dönüşü sırasında yanında Hassa askerleri bulunmaktadır. Alparslan'ın yanındaki asker sayısı ise ihtilafli bir konudur. Osman Turan ve Ali Sevim, Alparslan'ın savaşa giren toplam asker sayısının en az 50.000 olduğunu⁴⁴⁷, M. Altay ise Selçuku ordusunun en az 40.000 olması gerektiğini düşünmektedir.⁴⁴⁸ Kaynaklarda ise Alparslan'ın yanında 400.000⁴⁴⁹, 20.000⁴⁵⁰, 15.000⁴⁵¹, 14.000⁴⁵², 13.000⁴⁵³, 12.000⁴⁵⁴, 10.000⁴⁵⁵ asker olduğuna dair kayıtlar olsa da 100.000'leri bulan sayılar, dikkate alınmaktan müstağnidir. Sıbt İbnü'l-Cevzî, eserinde Alparslan'ın 4.000 kişilik Hassa ordusuna 10.000 Kürt askerinin dâhil olduğunu yazmakta ve her bir askerinin bir de yedek atı bulunduğuna işaret etmektedir.⁴⁵⁶ Alparslan'ı ordusundaki asker sayısı konusunda Mîrhând ve Malazgirt Savaşı'na en yakın kaynaklar olan Mir'atü'z-zamân ile Sirâcü'l-mülûk, bize en mâkul sayıları vermektedirler. Haldon ise Alparslan'ın asker sayısının azamî 30.000 olabileceğini düşünmektedir.⁴⁵⁷ Daha sonra kaleme alınan kaynaklar ise kanaatimizce Türklerin ve dolayısıyla Müslümanların zaferi olan bu savaş ile övünmek maksadıyla eserlerinde abartılı ifadeler kullanmaktan çekinmemişlerdir. Ayrıca Haçlılar'ın ve Moğollar'ın Müslüman topraklarını işgallerinden dolayı, onların karşısında bir üstünlük duygusu edinmek için Müslüman müellifler bu abartılara başvurmuş olabilirler.⁴⁵⁸ Tüm bu bilgiler ışığında Alparslan'ın ordusunun sayısı kanaatimizce 15.000 ilâ 30.000 arasında bir sayı olması muhtemeldir.

Sultan Alparslan, geri dönerek asker toplama fikrini uygun bulmamıştır. Çünkü bu durumun bozguna yol açacağını düşünmektedir. Bu yüzden sultan, eşi Seferiyye

446 İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, s. 26.

447 Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 55; Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, s. 79.

448 Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, s. 49.

449 Ali Sevim, "İbnü'l-Kalânisi'nin Zeylû Tarihi Dımaşk Adlı Eserinde Sultan Alp Arslan'la İlgili Verilen Bilgiler", s. 436; Hillenbrand, *The Battle of Manzikert*, s. 30; İbnü'l-Adîm, *Bugyetu't-Taleb*, s. 12.

450 İbnü'l-Cevzî, s. 100.

451 İbnü'l-Adîm, *Bugyetu't-Taleb*, s. 20; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, s. 27; İbnü'l-Esîr, s. 71; Reşîdüddin Fazlullah, s. 112; Sadreddin el-Hüseynî, s. 33; Bündârî, s. 36; Münecimbaşı, s. 40.

452 Sıbt İbnü'l-Cevzî, s. 170; Ahmed b. Mahmud, s. 94.

453 İbnü'l-Adîm, *Bugyetu't-Taleb*, s. 16.

454 Turtûşi, s. 471; Nişâbüri için bkz. Hillenbrand, *The Battle of Manzikert*, s. 36; Aksarâyî, s. 12; Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk*, s. 22; Râvendî, s. 117. Turtûşi, Türk askerlerinin azlığını "aç adamın ekmek kırıntısı (gibi)" ve "eşeğin dirseğindeki turnak benzeri çıkıntı kadar" ifadeleriyle betimlemektedir. Bkz. Turtûşi, aynı yer.

455 Mîrhând, s. 92.

456 Sıbt İbnü'l-Cevzî, s. 169, 170. Ayrıca bkz. Sadreddin el-Hüseynî, s. 33; İbnü'l-Cevzî, s. 99; Bündârî, s. 36.

457 Haldon, "Marching Across Anatolia", s. 213. Kesik ve Piyadeoğlu ise Alparslan'ın ordusunun 40.000-50.000 civarında olduğunu düşünmektedir. Bkz. Kesik, s. 80; Piyadeoğlu, *Alp Arslan*, s. 184. Gibbon da Alparslan'ın ordusunda 40.000 asker olduğunu düşünmektedir. Bkz. Gibbon, s. 15.

458 Hillenbrand, *The Battle of Manzikert*, s. 137.

Hatun'u⁴⁵⁹ ve Nizâmülmülk'ü ağırlıklar ile birlikte Hemedan'a yollamış ve Nizâmülmülk'e asker toplayıp gönderme emri vermiştir.⁴⁶⁰ Bazı kaynaklarda sultanın, eşini ve Nizâmülmülk'ü Tebriz'e yolladığı da kaydedilmektedir.⁴⁶¹ O dönemde Hemedan, Selçuklular için önemli bir merkezdir. Zira imparatorun görüştüğü elçi, ona Hemedan'ın Rey'den daha güzel olduğunu belirtmesi, Nizâmülmülk ve Seferiyye Hatun'un Hemedan'a gönderilme olasılığını artırmaktadır.

Bundan sonra Sultan Alparslan, askerlerine hitap ederek savaş öncesi bir konuşma yaptı:

“Ben, bu savaşta Tanrı rızası için savaşıyorlar gibi sabırlı olacağım ve kendilerini tehlikeye atanlar gibi kendimi tehlikeye atacağım. Eğer Tanrı beni başarıya ulaştırırsa - benim Tanrı'dan beklediğim budur- ne güzel, yok eğer durum aksine olursa oğlum Melikşah'ı dinlemenizi ve onu, yerime geçirmenizi vasiyet ediyorum.”⁴⁶²

Bu konuşma ile Alparslan hem askerlerine güçlü bir maneviyat aşlamış hem de kendisinden sonra devletin herhangi bir iç karışıklığına düşmemesi için veliyaht olarak bir kez daha oğlu Melikşah'ı açıklamıştır.⁴⁶³

Sultan, Fırat'ı geçtikten sonra hızlı bir şekilde Ahlat'a geldi. Hassa askerlerinden bir bölüğünü başında hâciplerinden biri olduğu halde öncü kuvvet olarak gönderdi.⁴⁶⁴ Sultan Alparslan'ın Ahlat'ı ele geçirerek birkaç gün süreyle burada kaldığı kaydedilmektedir. Ayrıca bu sırada yanında Malazgirt kadısı da bulunmaktadır.⁴⁶⁵ Diogenes'in Malazgirt'ten çıkardığı halk Alparslan'ın yanına varmış olmalıdır. Bu Türklerin Alparslan'a, imparatorun ordusu hakkında bilgi verdiği de kuvvetle muhtemeldir. Bu sırada imparatorun Ahlat üzerine gönderdiği Tarkhaniôtès komutasındaki birlik de Ahlat'a doğru hızla ilerlemekteydi. Düşman askerlerinin de

⁴⁵⁹ Reşîdüddin Fazlullah Sultan'ın eşine Terken/Türkan Hatun demektir. Bkz. Reşîdüddin Fazlullah, s. 112. Bu kelimenin Türk dünyasında özellikle hükümdar eşlerinde unvan olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Kelimenin kökeni ve ayrıntılı bilgi için bkz. Gülay Ö. Bezer, “Terken”, *DİA*, XL, (2011), S. 509.

⁴⁶⁰ Sıbt İbnu'l-Cevzi, s. 169; İbnü'l-Cevzi, s. 98; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, s. 27; Ahmed b. Mahmud, s. 94.

⁴⁶¹ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, s. 27; Bündârî, s. 36.

⁴⁶² Sıbt İbnu'l-Cevzi, s. 169. Sultan Alparslan'ın askerlerine yaptığı konuşmanın daha ayrıntılı bir kaydı için bkz. Mustafa Alican, “Selçuklu Sultanı Alparslan'ın Malazgirt Hutbesi”, *Türk Harp Edebiyatı Konulu I. Uluslararası Türkiyat Sempozyumu 1-3 Kasım 2013/ Çankırı Bildiriler*, ed. Ömer Çakır, Berikan Yayınevi, Ankara 2014, s. 35-40.

⁴⁶³ Sultan Alparslan, Melikşah'ın veliyahtlığını 1065-1066 yılında Râyeğân şehrinin dışında konaklamışken açıklamıştır. Devlet görevlilerinin huzurunda Melikşah'ı ata bindirmiş, gâşiye ile birlikte onun önünde yürümüştür. Ayrıca emîrlerden, kendisinden sonra ona tâbî olmaları hususunda yemin almıştır. Bkz. İbnü'l-Esir, X, s. 59. Türklerde kendisinden sonra veliyaht gösterme bulunmakla birlikte bu durum, her zaman en büyük erkek çocuğun veliyaht gösterileceği anlamına gelmemekteydi. Bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1983, s. 258.

⁴⁶⁴ Sıbt İbnu'l-Cevzi, s. 169.

⁴⁶⁵ İbnü'l-Ezrak için bkz. Faruk Sümer-Ali Sevim, *İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, s. 4; İbnü'l-Ezrak, *Mervanî Kürtleri Tarihi*, s. 176; Hillenbrand, *The Battle of Manzikert*, s. 34.

Ahlat'a yaklaşmakta olduğu haberini almış idi. Ahlat civarındaki ürünlerin Bizans ordusu gelmeden toplanarak sıkıntıya düşürüleceğini hesaplayarak, imparatorun ordusu da Ahlat'a geldiğinde kuşatma sürerken bir de yiyecek sıkıntısı çekmemek için acele etti.⁴⁶⁶

Bu arada Alparslan'ın öncü birliği, 10.000 kişilik bir Bizans ordusuyla karşılaşmıştır. Bizans ordusu, yapılan savaşta yenilmiş ve komutanları esir düşmüştür. Ayrıca ellerindeki değerli bir haç da Türklerin eline geçmiştir. Bu haç, Alparslan'a gönderildi. Alparslan da onu gelecek zaferin bir emaresi saydı ve Hemedan'a göndererek haçın halifeye ulaştırılmasını istedi. Esir edilen komutanın ise burnu kesildi.⁴⁶⁷ Bu haç ahşaptan yapılmış olup, baş tarafının gümüş kaplı olduğu, üzerinde firûzelerin yer aldığı ve kutu şeklinde bir bölmenin içinde bir İncil'in bulunduğu bilinmektedir.⁴⁶⁸ Kayıtlarda, Türklerin başındaki kişinin adı Emîr Sunduk et-Türkî olarak geçmektedir.⁴⁶⁹ Burnu kesilen komutanın kim olduğu ise kesinlik kazanmamıştır. Ancak Tarkhaniôtès ve Bailleul ileride görüleceği üzere ordularının başında gösterildiğine göre bu kişilerin burnu kesilen komutan olması uzak ihtimaldir. Ali Sevim bu kişinin Basilakes olduğunu yazmaktadır.⁴⁷⁰ Basilakes'in, ileride görüleceği üzere Alparslan'a esir düşeceği kaynaklarda geçmektedir. Ancak burnunun kesilmesi ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır.

Diogenes, Malazgirt Kalesi'ne yerleştikten sonra bu zafer için kutlamalar yapılmaktaydı. İmparator ise ordugâha geri döndü ve ertesi gün Malazgirt Kalesi'nin tahkim edilmesi için bazı emirler verdi. Kalenin sağlamaştırma ücretinin ise Türklerden alınmasını belirtti.⁴⁷¹

İmparator, bundan sonra Ahlat üzerine gitmek için yola çıktı. Malazgirt'e geldiği yola geri dönerek Ahlat'a yöneldiği sırada kendisine bir haber ulaştı. Buna göre ordugâh dışında yağmada bulunan Bizans ordusuna düşmanlar saldırmışlar ve bazı askerleri öldürüp bazılarını da esir almışlardır.⁴⁷² İmparator, bu saldırı hakkında bilgi almak için Basilakès'i çağırtmış ve düşman hakkında ayrıntılı sorular sormuştur. Ancak Basilakès,

⁴⁶⁶ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 273, 275; Attaleiates/Umar, s. 155.

⁴⁶⁷ Sibt İbnu'l-Cevzi, s. 169. Bu Bizans birliğini Bündârî, 20.000 asker olarak göstermektedir. Bkz. Bündârî, s. 37.

⁴⁶⁸ İbnü'l-Cevzî, s. 99.

⁴⁶⁹ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, s. 27; İbnü'l-Adîm, *Bugyetu't-Taleb*, s. 20 n. 185; Bündârî, s. 37. Bündârî, bu öncü kuvvetin Zilkâde'nin dördüncü günü olan Salı gününde yenildiğini kaydetmektedir. Bkz. aynı yer. Ancak bu tarihlendirme 3 Ağustos 1071 Çarşamba gününe denk gelmektedir.

⁴⁷⁰ İbnü'l-Adîm, *Bugyetu't-Taleb*, s. 20 n. 186.

⁴⁷¹ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 279, 281; Attaleiates/Umar, s. 158.

⁴⁷² Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 281; Attaleiates/Umar, s. 158. Bryennios, bu askerlerin atlar için ot toplamaya çıktığını yazmaktadır. Bkz. Bryennios, s. 50.

bunların Ahlat'tan yağma ve talan için gelen askerler olduğuna imparatoru inandırmıştır.⁴⁷³

Böylece Diogenes, saldırıyı Sultan'ın komutanlarından birinin yaptığını düşündü ve *Magistros* Nikèphoros Bryennios'u belirli bir askerle birlikte düşmanlarının üzerine gönderdi. Ancak bu kişi, düşmanı püskürtmede başarılı olamadı. Çünkü düşman küçük gruplar halinde savaşıyordu. Türkler, bu şekilde oklarıyla birçok Bizans askerini yaraladılar ve öldürdüler. Bryennios, bunun üzerine imparatorun takviye birlik istedi ancak imparator, işin gerçeğini bilmediği için onun korkaklık ile hareket ettiğini düşünerek diğer komutanların huzurunda onu tahkir etti.⁴⁷⁴ O zaman ordudaki papaz İncil'den bir ayet okumuş ve herkes de bunu gelecekte kötü şeyler olacağına yormuştu:

“Bana zulmettilerse, size de zulmedecekler. Benim sözüme uydularsa, sizinkine de uyacaklar. Bütün bunları size benim adımdan ötürü yapacaklar. Çünkü beni göndereni tanımıyorlar. Ama öyle bir saat geliyor ki, sizi öldüren herkes Tanrı'ya kurban sunduğunu sanacak.”⁴⁷⁵

Görüldüğü üzere Ortodoks Bizans'ta kehanetler çok önemli bir yer tutmaktadır. Seferin başlangıcından itibaren, ordunun başından geçen bazı normal veya ilginç olayları yorumlayarak gelecek hakkında hüküm vermek o dönemde olağan bir hal almıştır. Öyle ki Diogenes dahi korkaklıkla suçladığı Bryennios'a yardım göndermeyi reddederken, bu olaydan sonra fikrini değiştirmiş ve görüleceği üzere yardım göndermeye karar vermiştir.

Diogenes, Basilakès'i bazısı ordudan olan ve diğerleri de o bölgeden devşirilen askerler ile birlikte Bryennios'a yardıma gönderdi. Devşirme asker kullanmasının sebebi ordudaki askerlerin bir kısmını Trakhaniötès ile birlikte Ahlat'a göndermiş olmasıdır.⁴⁷⁶

Yardıma giden Bryennios, Basilakès ile birleşerek savaşa katıldı. Ancak Basilakès'in kendisini takip eden askerler ile ön sırada ilerleyerek düşmana saldırması ile birlikte Bryennios, onu takibi keserek geri dönüş borazanını çaldırılmıştır. Böylece kendi başına kalan Basilakès, Türklerin ordugâhına kadar bu durumdan habersiz

⁴⁷³ Bryennios, s. 50.

⁴⁷⁴ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 281; Attaleiates/Umar, s. 158-159; Zonaras, s. 133. Türk okçularının Malazgirt Savaşı'na sağladığı katkı hakkında bkz. Walter Emil Kaegi, “Anadolu'nun Türkler Tarafından Fethine Okçuluğunun Katkısı”, çev. Yusuf Ayönü, *TİD*, XVI, E.Ü.E.F.Yayınları, İzmir 2001, s. 250-251.

⁴⁷⁵ Attaleiates/Umar, s. 159.

⁴⁷⁶ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 283; Attaleiates/Umar, s. 159.

ilerlemiş ve atından vurulunca zırhının ağırlığından dolayı yere düşmesi ile Türkler tarafından esir alınmıştır.⁴⁷⁷

Ancak Bryennios'un oğlu ve adaşı olan müellif, bu olayları çok farklı şekilde bize aktarmaktadır. Onun kayıtlarına göre imparator, Alparslan'ın ricât taktığı ile yakalanan Basilakès'i kurtarmak için arkasından Bryennios'u göndermiştir. Bu kişi ordugâhtan çıkarak ilerlemiş ancak herhangi bir düşman izine rastlamamıştır. Daha sonra karşılaştığı cesetler arasından hala yaşayan birini bularak Basilakès'in durumunu öğrenmiştir. Bu sırada düşmanın etrafını sarmasıyla geri çekilme kararı almış ve dönüş yolunda bir grup askeriyle geri dönerek Türkleri kaçırsa zorlamıştır. Daha sonra ise ordugâha geri dönmüştür.⁴⁷⁸

Savaşta bulunan Attaleiates'in anlatımı ile savaşı görmemiş olan Bryennios'un anlatımı oldukça farklıdır. İlk olarak Bryennios, Basilakès'in yakalandıktan sonra imparatorun onun hakkında bilgi edinmesi için müellifin babasını gönderdiğini yazmaktadır. Ancak Attaleiates, Bryennios'un daha önce ordugâhtan çıkmış olduğunu hatta yardım istediğini belirtmiştir. İmparatorun bunun üzerine Basilakès'i gönderdiğini, ancak Bryennios'un askerlerine bir anda geri dönme emri vererek Basilakès'i yalnız bıraktığını yazmaktadır. Bu kayıtlardan ordugâhta bulunan Attaleiates'in yargıç kimliği de ön plana alındığında daha doğru bilgiler sunacağı, Bryennios'un ise babasının şanı için hikâyeyi biraz değiştirmiş olabileceği mümkün görünmektedir. Zonaras'ın yazdıkları da Attaleiates'i desteklemektedir.⁴⁷⁹ Ancak Bryennios'un neden Basilakès'i yalnız bırakarak geri döndüğü meçhuldür. Bunun sebebi korkaklık, Basilakès ile aralarında olabilecek bir rekabet veya kıskançlık olabilir. Her ne olursa olsun, sonuç olarak Basilakès, Türklere esir düşmüş, Bryennios ise ordugâha geri dönmüştür.

Esir düşen Basilakès ise Türklerin ordugâhında Alparslan ile görüşmektedir. Basilakès'in kendisini küçük düşürecek davranışlarda bulunmaması, Alparslan'ın ona esir muamelesi yapmamasına sebep olmuş ve kendisine imparator hakkında sorular sorarak onu tanımaya çalışmıştır. Ayrıca ordusunu Basilakès'e göstererek fikrini sormuştur. Ancak Basilakès, Alparslan'ın ordusunu övse de İmparator Diogenes'in bu

⁴⁷⁷ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 283; Attaleiates/Umar, s. 159-160; Zonaras, s. 133-134.

⁴⁷⁸ Bryennios, s. 51-52.

⁴⁷⁹ Zonaras, s. 133-134.

orduyu yenebilecek güçte iyi bir komutan olduğunu belirtmiş ve bu savaşı yapmamasının kendisi için hayırlı olduğunu belirtmiştir.⁴⁸⁰

Sultan Alparslan, Halep önlerinde ordusunun bir kısmını bırakmış, Fırat'ı geçerken de epey zayıfa uğramış olmasına rağmen imparatorunkine nazaran az sayıdaki ordusunu esir Basilakès'e göstermesi düşündürücüdür. Zira düşmanın daha kalabalık olduğunu biliyor olsa gerektir. Herhalde Bizans kaynakları, Alparslan'ın ordusunu kalabalık zannetmişler ve yenilgiye buradan da pay çıkarmak istemiş olabilirler.

Basilakès'e olanlar, ordugâhta duyulmuştu ve savaşta yaralanan askerler ordugâha taşınıyorlardı. Askerlerin inlemeleri ordugâhta bulunanların içine korku salmıştır. Bunun üzerine Diogenes, ordusunun geri kalanıyla ordugâh dışına çıkmış, bazı tepelerden bakarak düşmanı aramıştır. Ne var ki düşman ortalıkta görünmemektedir. İmparator Diogenes, ordugâha geri dönme kararı aldı. İmparator ordugâha girdikten sonra, Türkler ortaya çıktı ve ordugâhın dışında bulunan Peçeneklere ve onların alışveriş yaptığı satıcılara saldırdılar. Savaş nâraları eşliğinde atları ile daireler çizerek ve oklarıyla saldırarak birçok kişiyi öldürdüler. Ordugâhın önündekiler içeri girmeye çalışırken bir kargaşa baş gösterdi. Çünkü ay ışığının olmaması kimin düşman kimin dost olduğunu ayırmada zorluk çıkartıyordu. Ayrıca Peçeneklerin dış görünüş itibarıyla Selçuklu Türkleri ile benzerlik göstermesi de bu kargaşayı artırmıştır. Tüm çabalarına rağmen Selçuklu Türkleri ordugâha giremedi. Ancak gece boyunca ordugâh etrafında dolanmışlar, ok fırlatarak savaş nâraları atmışlar ve içerdekileri uyutmamışlardır.⁴⁸¹

Ertesi gün Türkler, ordugâhın yakınında bulunan Murat Suyu'nun başlangıcını ele geçirip Bizans askerlerini susuz bırakmaya koyuldular. Gün içerisinde, başlarında "Tamis" adlı bir komutan bulunan bir Peçenek birliği Türklerin tarafına geçti. Bu olay, geride kalan diğer Peçenek askerlerini de zan altında bırakmıştır.⁴⁸² Bizans ordusundaki Peçeneklerin ne kadarının Türklerin tarafına geçtiği ise bilinmemektedir. Attaleiates, bir

⁴⁸⁰ Zonaras, s. 134.

⁴⁸¹ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 283, 285, 287; Attaleiates/Umar, s. 161-162.

⁴⁸² Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s.287; Attaleiates/Umar, s. 162; Zonaras, s. 134; Gordlevski, s. 39; Hillenbrand, *The Battle of Manzikert*, s. 232. Attaleiates'in İngilizce tercümesinde bu isim Tamis olarak geçerken Bilge Umar, çevirisinde bu ismi Tanès olarak tercüme etmiştir. A. N. Kurat ise bu kişiyi "Tamış" olarak kaydetmektedir. Bkz. Kurat, "Peçenekler, Uzlar ve Malazgirt Zaferi", s. 42. Osman Turan, bu birliğin savaş sırasında taraf değiştirdiğini düşünmektedir. Bkz. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 59.

birlik derken⁴⁸³, Zonaras bir alayın saf değiştirdiğini yazmaktadır.⁴⁸⁴ Ancak bu bir kısım askerinin, kaç kişi olduğu ve savaşın yönünü değiştirmede ne derecede etkili olduğu belli değildir. Bununla birlikte Aristakes, bu birliğin savaş sırasında yer değiştirdiğini yazmışsa da Attaleiates, belirtileceği üzere aksini söylemektedir. Aristakes, Peçeneklerin saf değiştirmesinden dolayı Bizans ordusunun düzeninin bozulduğunu iddia etmektedir.⁴⁸⁵ Bununla birlikte Aristakes'in belirttiği bu bozulma Peçenekler eliyle değil, Doukaslar'ın planı ile gerçekleşecektir.

Gesta Roberi Wiscardi adlı bir destanda başka hiçbir yerde geçmeyen bir bilgiden bahsedilmektedir. Buna göre Diogenes, savaşın ters giderek ordugâhın ele geçirilmesi durumunda zaman kazanmak adına ordugâha, yanında getirdiği altın ve gümüşleri yaymıştır. Bu şekilde ganimet için dikkati dağılacak olan düşmana saldırmak üzere bir yedek plân kurmuştur. Ancak anlatılana göre taraf değiştiren Türkler, bu ganimeti de almışlardır.⁴⁸⁶ Bu anlatı nedense hiçbir Bizans kaynağında yer almamaktadır. Özellikle o sırada orduda bulunan Attaleiates'in, bu taraf değiştirme ve diğerlerinden yemin alma hadisesini anlatırken buna değinmemesi, böyle bir olayın gerçekliğinin sorgulanmasına neden olmaktadır. Ancak, bu anlatının bir edebi eserde olması ve olayların akışına bizzat müdahale etmemesi dolayısıyla, ilginç bir hikâye olarak paylaşılmasında sakınca görülmemektedir.

İmparator, Ahlat'a gönderdiği askerler geldiğinde Türkler ile savaşa girişmek istiyordu. Ancak onların gelmesi gecikti. İmparator da saldırıyı bir gün daha erteledi. Ancak Trakhaniotès, savaş alanına Sultan Alparslan'ın geldiğini duyunca Roussel de Bailleul'u da ikna ederek geriye dönmüş ve Mezopotamya üzerinden⁴⁸⁷ Konstantinopolis'in yolunu tutmuşlardır.⁴⁸⁸ Ayrıca Eyice, Diogenes'in neden Malazgirt Kalesi'nde kalarak hem Ahlat'taki askerleri beklemeyi hem de savunma savaşı yapmayı tercih etmediğini sorgulamaktadır. Herhalde imparator, hem yanındaki komutanların kendisini yanlış bilgilendirmesi ve yönlendirmesi sonucu "Pers ülkesi"nde savaşma isteği hem de içerisindeki bir an önce zafer kazanma arzusu onu bu yönde hareket

⁴⁸³ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s.287; Attaleiates/Umar, s. 162.

⁴⁸⁴ Zonaras, aynı yer.

⁴⁸⁵ Aristakes, s. 169.

⁴⁸⁶ Guillaume de Pouille, s. 167; Eyice, s. 49-50.

⁴⁸⁷ Ahlat, Tatvan, Bitlis yolundan. Bkz. Attaleiates/Umar, s. 162 n. 102.

⁴⁸⁸ Zonaras, s. 135; Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s.287, 289; Attaleiates/Umar, s. 162; Angold, *The Byzantine Empire*, s. 45. Aristakes, Diogenes'in orduya dinlenme fırsatı vermediğini, gönderdiği askerlerin geri dönmesini beklemeden savaşa girdiğini yazmaktadır. Böylece sadece yanındaki askerler ile büyük bir zafer kazanmayı amaçladığını düşünmektedir. Bkz. Aristakes, s. 168.

etmeye sevk etmiştir. Alparslan'ın göndereceği elçiye vereceği cevap da bunu desteklemektedir.

Diogenes, saldırıya geçmeden önceki gece imparatorluk çadırında hazırlıklarını sürdürmekteyken Attaleiates, ordugâhtaki Peçeneklere bağlılık yemini ettirilmesi gerektiğini hatırlattı. Bu öneriyi kabul eden imparator, bu iş için Attaleiates'i görevlendirdi. Attaleiates, savaşta imparatora sadık kalacaklarına dair Peçeneklerden yemin aldı ve dediğine göre bu birlikler savaşta imparatora ihanet etmedi.⁴⁸⁹

İki ordunun karşı karşıya gelmesini İbnü'l-Cevzî ve torunu Sıbt İbnü'l-Cevzî, Zilkâde'nin bitmesine 5 gün kala Çarşamba günü (24 Ağustos 1071) olarak tarihlendiriyor.⁴⁹⁰ Ahbâr'da ise 15 Zilkâde 463/14 Ağustos 1071 tarihi verilmektedir.⁴⁹¹

Bizans askerleri hazırlıklarını tamamladıkları sırada, Sultan Alparslan'ın elçileri Bizans ordugâhına ulaşmıştır. İmparator, Sultan Alparslan'dan barış teklifi getiren elçileri ağırladı ve onlara kendi şartlarını aktardı. Buna göre Sultan Alparslan, Bizans ordugâhının bulunduğu bölgeyi terk edecektir. Bizans ordusu da şu anda Türklerin ordugâh kurduğu yere ordugâhını kuracaktır. Bütün bunlardan sonra Sultan Alparslan, imparator ile barış anlaşması için bizzat imparatora gelecektir.⁴⁹²

Elçilik heyetinin Diogenes'e getirdiği anlaşma şartları ve bu sırada yapılan konuşmalar hakkında Müslüman müellifler, eserlerinde daha fazla ayrıntı vermektedir. Sıbt, Alparslan'ın imparatora ülkesine geri dönmesini ve halifenin de bu anlaşmada arabulucu olmasını teklif ettiği yazmaktadır. Bununla beraber imparatorun cevap olarak bu sefer için çok para harcadığını ve İslâm ülkesini kendi ülkesine kattıktan sonra geri döneceğini söylediğini kaydetmektedir.⁴⁹³ İbnü'l-Cevzî de aynı kaydı vermekle birlikte ayrıca Diogenes'in Alparslan'a, anlaşmanın Rey'de yapılacağı cevabını verdiğini yazmaktadır. İmparatorun halifeye daha öncesinde anlaşma için arabuluculuk yapmasını teklif ettiği de İbnü'l-Cevzî'nin kaydettikleri arasındadır.⁴⁹⁴ İbnü'l-Adîm de elçinin "Eğer barış arzu ediyorsan bunu yaparız. Eğer istemiyorsan bu işi Ulu Tanrı'ya bırakırız." dediğini ve Diogenes'in de barışı Rey'de yapacağı cevabını verdiğini

⁴⁸⁹ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s.289; Attaleiates/Umar, s. 163.

⁴⁹⁰ İbnü'l-Cevzî, s. 99; Sıbt İbnü'l-Cevzî, s. 169.

⁴⁹¹ Sadreddin el-Hüseynî, s. 34.

⁴⁹² Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s.289, 291; Attaleiates/Umar, s.163-164; Zonaras, s. 135.

⁴⁹³ Sıbt İbnü'l-Cevzî, s. 169-170. Ayrıca bkz. Ebü'l-Ferec, s. 321.

⁴⁹⁴ İbnü'l-Cevzî, s. 100.

kaydetmektedir.⁴⁹⁵ İmparatorun verdiği Rey cevabı Reşîdüddin Fazlullah'ta ve Sadreddin el-Hüseynî'de de geçmektedir.⁴⁹⁶ İbnü'l-Ezrak, elçinin adını İbnü'l-Mahleban olarak vermekte ve görüşmeyi farklı bir anlatımla bize bildirmektedir. Bu kayda göre Diogenes, elçi İbnü'l-Mahleban'a İsfahan'ın mı yoksa Hemedan'ın mı daha güzel olduğunu sormuştur. Elçi, İsfahan cevabını verdikten sonra Diogenes, Hemedan'ın soğuk olduğunu duyduğunu söylemiştir. Elçinin bunu onaylaması üzerine imparator, kendisinin İsfahan'da hayvanlarının da Hemedan'da kışlayacağı cevabını vermiştir. İbnü'l-Mahleban da bunun üzerine hayvanların Hemedan'da kışlayacağını ancak imparatora ne olacağını bilmediğini söylemiştir.⁴⁹⁷

Kaynaklarda, Bizans ve Türk ordularının savaşa girmesinden önce ilginç bir olayın geçtiğinden bahsedilmektedir. Buna göre, Sultan Alparslan ile İmparator Diogenes arasında barış görüşmeleri sürmektedir. Bu sırada Alparslan ava çıkmaya kara vermiş ve bu av sırasında Bizans askerlerine esir düşmüştür. Esir düşmekten kurtulan bir asker, durumu ordugâhta bulunan Nizâmülmülk'e aktarmış, o da bir plân düşünmeye başlamıştır. Yapılan plâna göre sultanın yanında bulunan kişiler, akşam olunca hızlı bir şekilde ordugâha girmişler, Nizâmülmülk de Sultan'ın avdan döndüğünü duyurmuştur. Bir sonraki gün elçilik heyetiyle birlikte Diogenes'in huzuruna çıkan Nizâmülmülk, barış görüşmelerini sonuçlandırmış ve bunun üzerine Diogenes, bazı Türk askerlerinin kendilerine esir düştüğünü belirtmiştir. Nizâmülmülk ise durumu bilmezlikten gelerek bu askerlerin düşük rütbeli erler olabileceğini zira böyle bir durumdan haberi olmadığını söylemiştir. Bunun üzerine Diogenes, bu askerleri ona teslim etmiştir. Nizâmülmülk de aralarında Sultan Alparslan'ın da bulunduğu bu askerleri azarlamış ve beraberinde ordugâhtan ayrılmışlardır. Ordugâhtan ayrıldıktan sonra barışı tamamlamak için Türk ordugâhına gelmekte olan ve Nizâmülmülk'ün sultana gösterdiği saygıyı gören Bizans

⁴⁹⁵ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, s. 28.

⁴⁹⁶ Sadreddin el-Hüseynî, s. 34; Reşîdüddin Fazlullah, s. 113. Reşîdüddin Fazlullah, Sultan'ın İmparator'dan yıllık haraç/vergi istediğini de yazmaktadır. Bkz. aynı yer.

⁴⁹⁷ İbnü'l-Ezrak, *Mervanî Kürtleri Tarihi*, s. 176-177; Faruk Sümer-Ali Sevim, *İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, s. 4. Ebü'l-Ferec, bu elçinin adını Savtekin/Savtegin olarak kaydetmiştir. Bkz. Ebü'l-Ferec, s. 321. Mîrhând'daki kayda göre ise Savtekin/Savtegin, Sultan Alparslan'ın emri ile Diogenes'e elçi göndermiştir. Bkz. Mîrhând, s. 94. Anlaşılmaktadır ki bu iki isim de heyette mevcut idi. Ayrıca Diogenes'e giden elçiler, sadece sultanın mesajını taşıyor olsa gerekir. Bu heyet, aynı zamanda Bizans ordusunun durumunu, sayısını, silahlarını, iâşesini gözlemleyerek bir bakıma Alparslan için bilgi toplamışlardır. Bkz. Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Kanar, Say Yayınları, İstanbul 2015, s. 168; *Siyâsetnâme*, çev. M. A. Köymen, TTK Yayınları, Ankara 2016, s. 81-82; *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Taha Ayar, TİB Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 134. Savtekin hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Tülüçü, "Malazgirt Savaşına Katılan Türk Beylerinden: Gevher-Âyin ve Sav-Tegin", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, XXXIX, (1985), s. 256-259; a. mlf, "Malazgirt Savaşına İştirak Eden Türk Beyleri ve Hal Tercümelere", *A.Ü.İ.F.D.*, VII, (1986), s. 301-303.

askerleri durumun farkına varmışlarsa da iş işten geçmiştir.⁴⁹⁸ Yukarıda bahsedildiği üzere Sultan Alparslan, daha savaş alanına gelmeden önce Nizâmülmülk'ü karısı ile birlikte Hemedan'a göndermiştir. Dolayısıyla Nizâmülmülk'ün o sırada Malazgirt'te olması beklenemez. Ayrıca Alparslan'ın yakalandığı sırada diğer askerlerden ayırt edilememesi de başka bir çelişki olarak görülebilir. Orada olmayan Nizâmülmülk'ün barış anlaşmasını tamamlaması da ilginçtir. Zira barış yapıldı ise daha sonra neden savaş gerçekleşmiştir? Tüm bu sorular, anlatılagelen bu olayın gerçekliğine gölge düşürmektedir. Bu hikâye, aslında Nizâmülmülk'ün siyâsî zekâsını göstermek için uydurulmuş bir rivayet gibi görünmektedir.

Burada ilginç bir kayda daha rastlamaktayız. Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin kaydına göre İmparator, Suriye, Irak, Horasan, Rey, Mısır gibi toprakları, yanındaki komutanlar arasında paylaştırırken Bağdat'ı kastederek halifeye dokunmamalarını emretmiş ve halifenin kendisinin dostu olduğunu belirtmiştir.⁴⁹⁹ Halifenin, Bizans İmparatoru'nun dostu olmasından ne kastedildiği müphemdir. Belki de Abbâsî Halifeliği ile Bizans İmparatorluğu arasında bir anlaşma mevcut idi. Ancak, tüm sefer boyunca Diogenes'in yanında bulunan Attaleiates'in eserinde böyle bir kayda rastlamayışımız da bu konuşmanın gerçeklik payını oldukça düşürmektedir. Erken dönem Müslüman müelliflerince Bizans İmparatoru ve Abbâsî Halifesi'nin ilişkisi bu şekilde görülmekteyken, bazı Müslüman kaynaklarında da İmparator Diogenes'in Bağdat'ı alarak bir *katolikos*'u halifenin makamına geçireceğini, hatta Semerkant'a kadar giderek kutsal kitapları yakacağını ve camilerini de yerle bir edeceğini yazmaktadır.⁵⁰⁰ Bu anlatım, açık bir şekilde mübalağa içermektedir. Görüldüğü üzere, imparatorun böyle bir planı yoktur. Diogenes, sadece imparatorluk topraklarına düzenlenen Türk akınlarını durdurmak istiyordu. Yeni toprak fetihleri veya halifeliğin ilgası gibi bir konu imparatorun gündeminde değildir.

İmparator, görüşmelerden sonra geri dönen elçilik heyetinin yolda herhangi bir saldırıya maruz kalmaması için yanlarına Meryem ikonasını vermiş ve onları sultana geri göndermiştir. Ancak Diogenes'in bu hareketi dahi bir kehanet olarak görülmüş ve

⁴⁹⁸ Mîrhând, s. 97-98; Reşîdüddin Fazlullah, s. 113; Hamdullah Müstevfî, s. 43. Kazvîni bu eserinde olayı Sultan Melikşah döneminde olmuş saymaktadır. Bu bilgiden Melikşah dönemi kayıtlarında Mîrhând da tekrar bahsetmiştir. Bkz. Mîrhând, s. 119-120.

⁴⁹⁹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, s. 170; Ahmed b. Mahmud, s. 92.

⁵⁰⁰Mîrhând, s. 91; Sadreddin el-Hüseynî, s. 33.

zaferin nişanesi sayılan bu ikonanın düşmana teslim edilmesi savaşın kaybedileceği yolunda yorumlara neden olmuştur.⁵⁰¹

Alparslan ise yanındakiler ile muharebe hakkında istişare etmekteydi. Savaş hakkındaki müzakerelerden sonra düşmanla Cuma günü savaşıma kararı alındı. Bu toplantıda alınan Cuma günü savaşıma kararı, bazı kaynaklara göre sultanın yanındaki imam tarafından öğütlenmiştir.⁵⁰² Sonraki müellifler de bu anlatıyı zenginleştirmişlerdir. Reşîdüddin Fazlullah, bu fikrin Melik Muhammed Danişmend'den çıktığını kaydetmektedir.⁵⁰³ Aksarâyî ise ilginç bir şekilde sultanın yanında münecimlerin bulunduğunu ve onlardan fikir aldığını kaydetmektedir. Ancak savaşın ertelenmesini isteyen falcılara değil; savaşın Cuma günü yapılması gerektiğini öne süren din adamlarına itimat ettiğini de eklemektedir.⁵⁰⁴ Bu şekilde Alparslan'ın aslında dini, kehanetten üstün tuttuğu veya Şamanist kültürün kalıntıları yerine Müslüman din adamlarının bakış açısını tercih ettiği gösterilmek istendiği düşünülebilir.

Müslüman müelliflerin eserlerinde birbirinden farklı kayıtlara rastlasak da sonuç olarak bazı ortak noktalar bulmaktayız. Tüm bu rivayetlerde anlaşıldığına göre savaş öncesinde Alparslan barış için bir elçi göndermiş ancak Diogenes bu teklifi kabul etmemiştir. Diogenes'in bu teklifi kabul etmemesinin sebebini yine Bizans ve İslâm kaynaklarından öğrenmekteyiz. Buna göre İmparator kendine fazla güvenmekteydi ve danışmanları onu sultanın ordusunun az sayıda askerden oluştuğuna, Sultan Alparslan'ın imparatora korktuğuna inandırmışlardı. Alparslan barış isteyerek zaman kazanmak istemekte ve böylece diğer birliklerinin kendisine katılmasını sağlamaya çalışıyordu.⁵⁰⁵ Böylece Diogenes'in, bu yanlış yönlendirmelerle düşmanını küçük görmesi kendi büyük ordusuna fazla güvenmesi, bu seferdeki hatalarına bir yenisini daha eklemiştir.

Orduların karşı karşıya gelmelerinin Çarşamba günü gerçekleştiği kabul edilmektedir.⁵⁰⁶ Sultanın elçilerinin İmparator Diogenes'e gelmesini İslâm müellifleri Perşembe günü olarak kaydetmektedirler. İki ordunun da Perşembe gününü savaşa hazır

⁵⁰¹ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s.289, 291; Attaleiates/Umar, s. 163-164.

⁵⁰² Sadreddin el-Hüseynî, s. 34; Bündârî, s. 39; İbnü'l-Esîr, s. 72, İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, s. 28; Müneccimbaşı, s. 40.

⁵⁰³ Reşîdüddin Fazlullah, s. 116.

⁵⁰⁴ Aksarâyî, s. 12.

⁵⁰⁵ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s.291; Attaleiates/Umar, s. 164; Zonaras, s. 135-136; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, s. 28; Angold, *The Byzantine Empire*, s. 45. Aristakes ise Alparslan'ın savaş için acele ettiğini aktarmaktadır. Bunun sebebi ise Diogenes'in ordusuna yapılacak yeni katılımları engelleyerek üç kanatta savaşmaktansa iki kanatta savaşmayı yeğlemesidir. Bkz. Aristakes, s. 168.

⁵⁰⁶ Sibt İbnü'l-Cevzî, s. 170.

durumda geçirdiği, Sultan Alparslan'ın yanında bulunan imam Buharalı Abdülmelikolu Ebû Nasr Muhammed'in, sultana Cuma günü öğle vaktinde, tüm Müslümanlar kendileri için dua ederken ve minberlerde kendileri için hutbe okunmaktayken savaşmasını öğütlediği kaydedilmektedir.⁵⁰⁷ Bununla birlikte Bizans kaynakları bize tarih vermemektedir. Ancak Müslüman müelliflerin neredeyse tamamı Malazgirt savaşının orduların karşılaştığı Çarşamba gününden iki gün sonra Cuma günü yapıldığında hemfikir olmuşlardır.⁵⁰⁸

Ancak bu Cuma gününün tarihlendirilmesinde farklı kayıtlar mevcuttur. İbnü'l-Adîm, eserinde 7 Zilkâde/6 Ağustos'a işaret etmektedir.⁵⁰⁹ Reşîdüddin Fazlullah ise çok ilginç bir şekilde Rebiyü'l-Evvel 463/7 Aralık-5 Ocak 1071 tarih aralığını vermektedir.⁵¹⁰ Tabii olarak bu kayıtlar, seferin kronolojik gidişatına uygun düşmemektedir. Genel olarak bazı kaynaklar ve araştırmacılar savaşın 20 Zilkâde 463/19 Ağustos 1071 tarihinde cereyan ettiğini kaydederken⁵¹¹ çoğunluk, Malazgirt Savaşı'nın 27 Zilkâde 463/26 Ağustos 1071'te meydana geldiğini bildirmektedir.⁵¹² O döneme yakın kaynakların verdiği bilginin değeri ve tarihçilerin ayrıntılı tetkikleri incelendiğinde savaşın 26 Ağustos 1071 tarihinde gerçekleştiği açık bir şekilde görülmektedir.

Savaş alanının ise Malazgirt'te olduğunu tüm kaynaklar teyit etse de özel olarak neresi olduğu hakkında da kesin bir malumatımız bulunmamaktadır. Bununla birlikte kaynaklarda el-Rahva/Rahve⁵¹³, el-Zuhra/Zühre⁵¹⁴, el-Zahra⁵¹⁵, Doğodap⁵¹⁶ gibi yer isimleri geçmektedir. Bu isimlerin çoğu o dönemdeki bir yerin adını karşılama da Yakut el-Hamevi'nin Mu'cemü'l-Büldân adlı eserinde Ahlat civarında "el-Rahva" adlı

⁵⁰⁷ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, s. 28; Bündârî, s. 39.

⁵⁰⁸ Turtûşî, s. 471; Sibt İbnü'l-Cevzî, s. 170; İbnü'l-Cevzî, s. 100; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, s. 29; Sadreddin el-Hüseynî, s. 34; Reşîdüddin Fazlullah, s. 116; İbnü'l-Esir, s. 72; Bündârî, s. 39; Aksarâyî, s. 12; İbnü'l-Ezrak ve İbnü'd-Devâdârî için bkz. Faruk Sümer-Ali Sevim, *İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, s. 4, 57. el-Makin'in anlatısı için bkz. Hillenbrand, *The Battle of Manzikert*, s. 251.

⁵⁰⁹ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-Taleb*, s. 20.

⁵¹⁰ Reşîdüddin Fazlullah, s. 119.

⁵¹¹ Sadreddin el-Hüseynî, s. 34; Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk*, s. 22; Ostrogorsky, s. 318-319. 19 Ağustos 1071 tarihini savunanlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Eyice, s. 45 n. 28; D. I. Polemis, "Notes on Eleventh-Century Chronology (1059-1081)", *BZ*, LVIII, (1965), s. 63; J. Laurent, s. 43 n. 10.

⁵¹² İbnü'l-Cevzî, s. 99; Sibt İbnü'l-Cevzî, s. 170; Hillenbrand, *The Battle of Manzikert*, s. 251. Ali Sevim milâdî çevirisini yaparken yanlışlıkla bir gün ileri kaymış görünmektedir.

⁵¹³ İbnü'l-Cevzî, s. 99; Sibt İbnü'l-Cevzî, s. 169; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, s. 28.

⁵¹⁴ Sadreddin el-Hüseynî, s. 34; Bündârî, s. 38. Bündârî, savaş sırasında Bizans ordusunda iki yüz bin süvari bulunduğunu yazmıştır. Ancak daha öncesinde üç yüz bin olarak kaydetmiş idi. bkz. aynı yer.

⁵¹⁵ Mısırlı Kıptî Vakanüvis el-Makin'in eserinde. Bkz. Hillenbrand, *The Battle of Manzikert*, s. 251.

⁵¹⁶ Urfalı Mateos, s. 143.

bir çölün bulunduğunu bildirmektedir.⁵¹⁷ Ayrıca Sinclair, eserinde “Rahva” adlı bir platodan bahsetmektedir.⁵¹⁸

İşte durum böyle iken Diogenes, danışmanlarının tavsiyeleri doğrultusunda savaş borazanlarının çalınması emrini verdi. Beklenmedik bu durum karşısında Selçuklu ordusu da hızlı bir şekilde saf düzeni aldı. Attaleiates, Türklerin, Bizans askerlerinin savaşmaya istekli görünmelerinden etkilenerek geriye doğru çekilmek niyetinde olduklarını yazmaktadır.⁵¹⁹ Oysa bu durum, görüleceği gibi Türklerin sahte ricat taktiğidir.⁵²⁰

Selçuklu Sultanı Alparslan, Cuma günü öğle namazı vakti gelince yay ve okunu bırakarak topuzunu eline aldı. Atının kuyruğunu da bizzat bağladı ve askerleri de onun yaptıklarını yaptılar.⁵²¹ Bizans ordusunun sağ kanadına Alyatès kumanda etmekteydi. Bu kişi imparator gibi Kapadokyalı idi ve imparatorun da yakın arkadaşıydı. Sol kanatta ise Bryennios bulunmaktaydı. Diogenes’in kendisi merkezde bulunuyordu. Destek birliği olarak da *Caesar* Ioannes Doukas’ın oğlu Andronikos’un [*Arkhòn* da denilen “İleri Gelenler”in başkanı idi.] komutasında bir ordu bulunmaktaydı. Türklerin ordusunun başında ise Taranges adlı bir komutan olduğu belirtilmektedir. Buna göre Alparslan, hadım olan bu kişiye muharebe ordularının komutasını vermiştir.⁵²² Alparslan’ın ordusunu dört kısma ayırdığı ve bunları bazı yerlerde pusuya yatırdığı kaydedilmektedir.⁵²³ Selçukluların özellikle meydan savaşlarında kullandıkları savaş taktiklerinden birisi olan ricât taktiği ve pusu kurma Malazgirt’te de kullanılmıştır. Bu taktiğe göre askerler yavaş yavaş geri çekilir ve ilerleyen düşman ordusu herşeyden habersiz bir şekilde pusuya çekilirdi.⁵²⁴ Bu savaşta da aynı taktik uygulanacak, her ne kadar Diogenes, daha fazla ileri gitmemeye karar verecekse de farklı etkenlerden dolayı ordu bozguna uğrayacaktır.

⁵¹⁷ Hillenbrand, *The Battle of Manzikert*, s. 49 n. 53.

⁵¹⁸ Hillenbrand, aynı yer; T. A. Sinclair, *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey*, I, The Pindar Press, London 1987, s. 178. Bu bölge hakkındaki yüzey araştırması hakkında bkz. Rüşan Arık, “Malazgirt ve Çevresi Yüzey Araştırması”, *SEMA*, I, Konya 2016, s. 249-274. Neumann, Malazgirt Savaşı’nın yapıldığı mevki dolayısıyla adının Zahra Savaşı olarak anılmasından yanadır. Neumann, s. 110 n. 2.

⁵¹⁹ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s.291, 293; Attaleiates/Umar, s. 164-165.

⁵²⁰ Turan Taktiği ya da Kurt Oyunu da denilen bu savaş taktiği, Türkler’in uzun sürmesi beklenen muharebelerinde kullanılmıştır. Daha ziyade baskın şeklinde, nizamsız ve telaşlı bir savaş taktiğine başvuran Türkler, meydan savaşı gibi durumlarda Turan taktiğine de başvurmuşlardır. Bu taktiğin en önemli noktaları sahte bir çekilme ile geride kurulan pusudur. Bkz. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 274. Ayrıca bkz. Cahen, *Pre-Ottoman Turkey*, s. 29.

⁵²¹ Sıbt İbnu’l-Cevzi, s. 170; Sadreddin el-Hüseynî, s. 34; Ebü’l-Ferec, s. 321; Müneccimbaşı, s. 40; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 59.

⁵²² Bryennios, s. 53-54. Faruk Sümer, bu kişinin Savtekin/Savtegin olabileceği ihtimâli üzerinde durmaktadır. Bkz. Faruk Sümer, “Malazgird Savaşına Katılan Türk Beyleri”, *SAD*, IV, Güven Matbaası, Ankara 1975, s. 201. Ayrıca bkz. Özgüdenli, *Selçuklular*, s. 154.

⁵²³ Bündârî, s. 39

⁵²⁴ Salim Koca, *Selçuklular’da Ordu ve Askerî Kültür*, Berikan Yayınevi, Ankara 2005, s. 169-170.

Süryanî Mihail, sultanın amcaoğlu Süleyman'ın savaşta bulunduğunu ve on iki oğlu, her oğlunun komutasında biner asker olmak üzere savaştığını kaydetmektedir.⁵²⁵ Bu kayıt her ne kadar sahil görülme de Kutalmışoğlu Süleyman'ın, sonradan Anadolu'da bir devlet tesis ettiği düşünöldüğünde Süryanî Mihail, varsayima dayanarak Süleyman'ın da bu savaşta olmuş olabileceği ihtimaliyle bu kaydı tutmuş olmalıdır. Ayrıca Osman Turan da Kutalmışoğlu Süleyman'ın bu savaşta bulunmadığını belirtmektedir.⁵²⁶

Savaşın başlamasından hemen önce Bizans karargâhında çan sesleri, Türk karargâhında ise davul sesleri yükselmiştir. Hücum için verilen işaretler gibi görünen bu olaydan sonra kayıtlara göre Türk karargâhına doğru toz bulutu şeklinde bir rüzgâr esmeye başlamıştır. Bunu gören Sultan Alparslan hemen atından inerek secde halinde Allah'a yalvarmış ve bunun üzerine toz bulutu, yön değiştirerek Bizans askerlerinin üzerine doğru esmeye başlamıştır.⁵²⁷ Bu rivayette de İslâmî bir hikâye etme durumu gözümüze çarpmaktadır. Zira bu şekilde Alparslan, duası hemen orada kabul olunan sâlih bir Müslüman olarak gösterilmek istenmiştir.

Savaşın başlaması ile birlikte Bizans ordusu falankslar halinde ilerlerken, Türkler geri çekilmekteydiler. Savaş meydanındaki takip, güneş batıncaya kadar devam etmiştir. Akşam olunca imparator ordugâha geri dönmeye karar vermiştir. Çünkü hem asker gün boyu süren takipten yorulmuştu hem de ordugâhta yeteri kadar asker bulunmamaktaydı. Ayrıca gece karanlığında Türklerin uzun menzilli oklarının hedefi olarak pusuya düşme ihtimalini de göz önünde bulduran Diogenes, imparator sancağı olan *Labarum*'un geri çevrilme emrini verdi. Ancak ordunun arka saflarında bulunan askerler *Labarum*'un geri çevrilmesini yanlış anladılar ve bunu, imparatorun Türkler ile girdiği savaşta yenildiği şeklinde yorumladılar. Bu yanlış yorumlamanın sebebi olan kişi ise Andronikos Doukas idi. Bu kişi yukarıda bahsedildiği üzere *Caesar* Ioannes Doukas'ın oğludur. Doukas ailesinin bu fertleri Diogenes'i baştan beri imparatorluk tahtında görmek istemediğinden en uygun zamanı kollamışlar ve savaşın en önemli anında imparatorun yenildiği haberini yaymışlardır.⁵²⁸ Bu ihanet Bryennios'ta yer

⁵²⁵ Süryanî Mihail, s. 26. Malazgirt'e katıldığı düşünölen Türk beyleri hakkındaki mülâhazalar için bkz. Faruk Sümer, "Malazgird Savaşına Katılan Türk Beyleri", s. 197-207; Süleyman Tölücü, "Malazgirt Savaşına İştirak Eden Türk Beyleri ve Hal Tercümelere", *A.Ü.İ.F.D.*, VII, (1986), s. 291-334.

⁵²⁶ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 56.

⁵²⁷ Sadreddin el-Hüseynî, s. 35.

⁵²⁸ Zonaras, s. 136; Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s.293; Attaleiates/Umar, s. 165-166. Angold, *The Byzantine Empire*, s. 45. Angold da Doukaslar'ın bu plan ile Diogenes ailesinin boyunduruğundan kurtulmayı, Diogenes'in Eudokia'dan

bulmamıştır. Bunun sebebi ise Bryennios'un, Diogenes'e ihanet eden Andronikos'un torunu ile evli olması düşünülebilir.⁵²⁹

İmparator, her ne kadar ordusuna savaş alanında kalma emri verdiyse de bu karışıklığı iyi değerlendiren Andronikos Doukas ve emrindeki askerler hızla geri çekilerek ordugâha geri döndü. Bu durumun farkına varan Türk askerleri Alparslan'a haber ulaştırdı. Bunun üzerine Alparslan ricât taktiğini bırakarak saldırı emri verdi ve Türkler taarruza geçti.⁵³⁰ Süryanî Mihail, ordudaki Ermenilerin ihanet ederek savaştan kaçtıklarını yazmaktadır.⁵³¹ Ermeni müellif Aristakes, Diogenes'in Ermeniler'e bir nedenden ötürü kızgın olduğunu, Ermeniler'in de Diogenes'e karşı nefret beslediklerini belirtse de savaşta Türk okçularına karşı cesurca mücadele ettiklerini ve İmparator'a sadık kaldıklarını yazmaktadır.⁵³² Ancak Aristakes'in de bir Ermeni olduğu göz önünde bulundurulduğunda kendi milletinin savaşta ihanet ettiğini yazmayacağı anlaşılabilir. Nitekim Urfalı Mateos da Aristakes gibi Diogenes'in Ermenilere kızdığını belirtse de Ermenilerin Malazgirt Savaşı'ndaki ihanetine dair bir kayıt tutmamıştır. Süryanî Mihail'in Ermeniler üzerine böyle bir isnatta bulunması, konuyu kesin bir sonuca ulaştırmasa da Bizanslılar ile mezhep farklılıklarından dolayı baskı ve zulüm altında kalmış olan Ermenilerin, imparatorluk için savaşmamaları veya savaştan kaçmaları gayet makul görünmektedir.

İmparator, savaş sırasında ordunun önünde seyir etmekteyken, askerlerin kargaşa nedeniyle kaçışa koyulmasıyla birlikte ordunun en arkasında kalmış oldu ve Türk askerleri tarafından kuşatıldı. Diogenes, çarpışmada pek çok asker öldürdü ise de sonunda elinden yaralandı ve kılıcını düşürdü. Ardından atının da oklarla vurulmasıyla yere düştü. Düşmanların ortasında mücadeleye devam etti ise de günün sonunda esir edildi.⁵³³ Erken dönem kaynaklarından Turtûşî, Türklerin, imparatorun çadırına saldırarak onu esir aldıklarını ve imparatorun öldürüldüğü söylentisini yaydıklarını yazmaktadır.⁵³⁴ Ancak imparator, görüldüğü üzere çadırında değil; savaş meydanındadır. Ordusuna geri dönüş emri verdiğinde en arkada kalmış ve düşman ile

olma oğlu yerine kendi ailelerinden olan Mikhael'i tahta çıkararak iktidardaki güçlerini tutmayı amaçladıklarını kaydetmektedir.

⁵²⁹ Eyice, s. 53.

⁵³⁰ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 293, 295; Attaleiates/Umar, s. 166.

⁵³¹ Süryanî Mihail, s. 26; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 59.

⁵³² Aristakes, s. 169.

⁵³³ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 297; Attaleiates/Umar, s. 167. Ayrıca bkz. Zonaras, s. 137; Psellus/Sewter, s. 272; Psellos/Demirkent, s. 266; Konstantinos Manassis, s. 351.

⁵³⁴ Turtûşî, s. 471.

bizzat savaşmıştır. Turtûşî, çadıra girme hadisesini büyük ihtimalle savaştan kaçanları takip eden Türkler ile birleştirmiş olmalıdır.

Ermeni müellif Aristakes de, Diogenes'in bazı askerlerin ihanetini gördükten sonra silahını kuşanarak savaş meydanına indiğini yazmaktadır.⁵³⁵ Ancak aktardığımız üzere Diogenes, zaten ordunun en önünde savaşmakta idi.

Bu arada ordugâha dönen Bizans askerleri, arkalarından gelen diğer askerlerden Diogenes'in durumu hakkında bilgi almaya çalışıyorlardı. Bu karmaşada bazıları imparatorun düşmanı kaçırttığını, bazıları öldürüldüğünü, bazıları ise esir düştüğünü savunuyorlardı. Ancak kesin bir bilgi mevcut değildi. Daha sonra imparatorun yanında bulunan Kapadokyalı askerlerin ordugâha ulaşması ordugâhtaki, askerlerdeki endişeyi artırdı. Türklerin de ordugâhı kuşatması ile birlikte, burada bulunan askerler tekrar kaçışa koyuldular. Bu kovalamacada pek çok Bizans askeri öldürüldü ve bazıları esir edildi.⁵³⁶

Böylece Bizans ordusu, Malazgirt'te Türkler'in savaş taktikleri ile birlikte, ilk önce *Magistros* İôsèph Tarkhaniòtes ve Roussel de Bailleul komutasındaki askerlerin ki ordunun en iyi askerlerini oluşturan bölük bunlardır; daha sonra da Andronikos Doukas'ın ihanetleri dolayısıyla büyük bir bozguna uğramış oldu. Bu bozguna Diogenes her ne kadar elinden geleni yapmış olsa da hırslı komutanlar, yanlış istihbarat haberleri ve biraz da talihsizlik etkili olmuş denebilir.

Kaynaklarda savaş sonrasında Türklerin çok büyük ganimetler elde ettiği de kaydedilmektedir.⁵³⁷ O kadar ki, birçok eşya ve savaş malzemesi yok pahasına satılmıştır. İbnü'l-Adîm, on iki adet tolganın bir altının altıda bir fiyatına satıldığını kaydetmektedir.⁵³⁸ El-Bündârî ise on iki adet miğferin bir dinarın altıda birine satılırken üç örgü zırhın bir dinara satıldığını yazmaktadır.⁵³⁹ Bu kayıtlar bize Bizans'ın ne kadar büyük bir hazırlıkla sefere çıktığını gösterirken aynı zamanda o dönemdeki altının alım gücü ve iktisadi durum hakkında da bilgiler sunmaktadır.

Bizans'ın bu savaştaki mağlubiyeti incelendiğinde, bu yenilginin birçok nedenine ulaşılabilir. O dönemki kayıtlardan da anlaşılacağı gibi Bizans ordusunun kötü

⁵³⁵ Aristakes, s. 170.

⁵³⁶ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s.295, 297; Attaleiates/Umar, s. 166-167.

⁵³⁷ Turtûşî, s. 471; İbnü'l-Ezrak, *Mervanî Kürtleri Tarihi*, s. 177; İbnü'l-Cevzî, s. 101; İbnü'l-Kalânîsî için bkz. Hillenbrand, *The Battle of Manzikert*, s. 30; İbnü'l-Ezrak için bkz. Hillenbrand, *The Battle of Manzikert*, s. 34.

⁵³⁸ İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, s. 29.

⁵³⁹ Bündârî, s. 40.

durumu zaten malumdur.⁵⁴⁰ Bununla birlikte Diogenes'in, her ne kadar tecrübeli bir asker olsa da, uyguladığı savaş stratejisinde de bazı hatalar göze çarpmaktadır. Asker sayısı olarak üstünlüğü elinde tutuyor ise de bir askerin buna güvenmesi beklenemez. Zira tarih boyunca nice kez azın, çoğunluğa galip geldiği görülmüştür. Hele ki bu durum, hızlı hareket kabiliyetine sahip Türk atlı askerleri düşünüldüğünde daha da iyi anlaşılabilir. Diogenes, Bizans'ın genel savaş stratejisi olan, sorunları savaş yapmadan halletme yoluna da gitmemiştir. Zira kendisi bir asker olarak savaşta galip gelerek şan kazanma arzusundadır. Son çare olan savaşta dahi bir asker olarak yine bazı hatalardan kaçamadığı da görülmektedir. Zira istihbarat eksikliği ve yanlışlığı, bu yanlış bilgiye dayanarak ordunun dağıtılmış olmasının yanında düşmanın getirdiği barış teklifinin de reddedilmesi, gidişatın yönünü belirlemiştir. Ayrıca Diogenes'in, savaş sırasında ordu düzeni stratejisi uyarınca ordunun öncü kuvvetleri ile destek kuvvetlerini daha iyi kontrol ve gerektiğinde sevk yardım için sevk edebilme adına merkezde durmaktan ziyade, ordunun en önünde yer alarak savaşı buradan yönetmeye çalışmıştır. Bu hata onun savaşı kaybetme nedenlerinden biri olarak görülebilir.⁵⁴¹ Ancak Diogenes, en azından sahte ricatı fark etmiş ve ordugâha geri dönme emri vermiştir. Ancak Andronikos Doukas'ın kendi planını devreye sokmasıyla yaşanan bozguna Bizans İmparatoru ordunun en arkasında savunmasız bir şekilde kalmıştır. Bununla birlikte Diogenes'in ve Bizans İmparatorluğu'nun Malazgirt yenilgisinin asıl sebebi savaş dışında aranmalıdır. Zira Diogenes'in tahta çıkmasından itibaren bir askerî aristokrasi üyesi olarak memur aristokratlarının arasındaki yalnızlığına dikkat çekilmelidir. Diogenes, saraya gelişinden itibaren *Caesar* Ioannes Doukas'ın ve Psellos'un saraydaki tahakkümlerini hissetmiş olmalıdır. Etrafında güvenebileceği hiç kimsenin olmaması Diogenes'i psikolojik bir yalnızlığa itmiştir. Saraydaki tek güven duyacağı kişi olan İmparatoriçe Eudokia ile de arasına soğukluk girmiştir. Her ne kadar Malazgirt Savaşı'na çıkarken Eudokia ile arası düzelmiş olsa da Diogenes'in yalnızlığı sefer sırasında ve savaş meydanında tekrar kendini gösterecektir.

Bizans İmparatoru'nun ve Selçuklu Sultanı'nın bizzat bulunduğu bu meydan savaşı, hem Türk tarihi açısından hem de Bizans tarihi açısından büyük bir önemi

⁵⁴⁰ John Haldon, İmparatorluk ordusunun Attaleiates'in abarttığı kadar kötü durumda olmadığını savunmaktadır. Haldon'a göre bu ordu, yakın geçmişte bazı başarılarla da imza atmıştır. Dolayısıyla yenilgiyi sadece ordu üzerine atmak doğru değildir. Haldon, "Approaches to an Alternative Military History", s. 71-72

⁵⁴¹ Edward N. Luttwak, s. 226. Ayrıca Diogenes'in, Leo'nun taktiksel önerilerini de uygulamadığı görülmektedir. Zira VI. Leo, imparatorun savaşta birebir mücadeleye girmemesi gerektiğini, bunun askelerin işi olduğunu yazmaktadır. Ayrıca Leo, imparatorun tüm orduya komuta edebilecek bir yerde saf tutması gerektiğini de eklemektedir. Bkz. Leo VI, *Taktika*, s. 291. Ayrıca bkz. Charles Oman, *A History of the Art of War: The Middle Ages from the Fourth to the Fourteenth Century*, Methuen & Co., London 1898, s. 217.

haizdir. Selçuklular için XI. yüzyılın başından itibaren Çağrı Bey'in gerçekleştirdiği düşünülen öncü seferiyle başlayan yurt tutma süreci, Malazgirt Savaşı'ndan sonra hız kazanacak ve devamlı olarak büyüyen göç dalgaları ile Anadolu, Türklerin ana yurdu haline gelecektir. Bu yenilgi ile birlikte Bizans, Anadolu'nun kontrolünü tamamıyla kaybedecektir.⁵⁴² II. Basileios döneminden itibaren, imparatorluğun içinde olduğu gerileme, Malazgirt Savaşı'nda somut bir şekilde müşahade edilmiştir. Saray erkânı, İmparatorluğu tehdit eden dış etkenleri göz ardı ederek Bizans tahtını kontrol etmek ya da Bizans tahtını ele geçirmek için her türlü düzene girişmekten çekinmemişlerdir. Saraydakilerin bu dar görüşlülüğü, uzun vadede Anadolu'ya mâl olmuştur. Çünkü Alparslan, görüldüğü üzere Fâtımîler üzerine sefere çıkmıştır. Her ne kadar Türkmenler, "kâfir" Bizans üzerine akınlarda bulunuyor ise de Alparslan'ın o anki asıl önceliği Bizans değil Mısır idi. Zira Sünnî Selçukluların kendilerini İslâm'ın koruyucuları olarak görmeleri sebebiyle, Sünnî dünyanın bir tehdit olarak algıladığı Şii Fâtımîleri ele geçirmeleri, Abbâsi Halifeliği nezdinde İslâm dünyasındaki itibarlarını artıracaktır. Ayrıca Mısır gibi verimli topraklar ve Hıristiyan nüfus göz önüne alındığında vergi gelirleri fazla olan bu ülkenin Selçuklular için gayet mühim bir hedef olduğu görülecektir.⁵⁴³ Alparslan, Bizans'a karşı bir saldırı amacıyla olsaydı muhakkak ki 1068 yılında Diogenes'in ele geçirdiği Menbiç'in de üzerine giderdi. Ancak görüldüğü gibi böyle bir girişimde bulunmamıştır. Bununla birlikte Osman Turan ise Selçuklular'ın, Fâtımîler'in üzerine sefere çıkmasının Türklerin Anadolu'yu fethetmek gibi bir gayelerinin olmadığı düşüncesini doğurduğunu ve bu düşüncenin yanlış olduğunu belirtmektedir.⁵⁴⁴ Selçuklular'ın Anadolu'ya yurt tutmak üzere bir göç hareketi başlattıkları muhakkaktır. Ancak Türkmenler Malazgirt Savaşı öncesinde bu topraklar üzerinde kalıcı bir şekilde yerleşme imkânı bulamamıştır.

İmparator Diogenes, ordunun büyük çoğunluğu ordugâha geri dönmekteyken savaş meydanında mücadeleye devam etmiş ve sonunda esir düşmüştür. Her ne kadar o sırada imparatorun yanında olmasa da Attaleiates, Diogenes'in durumunu şu şekilde aktarmaktadır:

⁵⁴² Peacock, Diogenes'in Malazgirt Savaşı'nı kazanıp iç savaşları bitirse dahi, uzun vadede herhangi bir değişiklik meydana getiremeyeceğini savunmaktadır. Bkz. A. C. S. Peacock, *Early Seljuk History A New Interpretation*, Routledge Publishing, New York 2010, s. 163.

⁵⁴³ Edward N. Luttwak, s. 224 Norwich, *Bizans*, II, s. 268. Ayrıca bkz. Jonathan Harris, *Byzantium and the Crusades*, s. 39.

⁵⁴⁴ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 71.

“...Çarpışma deneyimi bulunan bir savaşçı olduğundan, yaşamında pek çok kez tehlikeyle karşılaşmış bulunmakla, ona saldıranlara karşı yüreklilikle kendini savundu ve birçoğunu öldürerek, sonunda kılıçla elinden yaralandı ve atı da oklardan delik deşik olunca, yaya durumunda savaştı. Ancak akşama doğru bitkin düştü ve –ne yazık- tek başına bırakıldıktan sonra tutsak edildi. O gece, diğerleri [diğer tutsaklar] gibi, uyumadan, dinlenmek için toprağın üzerine uzandı; utanç içindeydi ve çok yorgundu; akla kötü düşünceler getiren felaket dalgalarından ve karşılaştığı üzücü şeylerden dolayı sanki sel baskını altında kalmış gibiydi...”⁵⁴⁵

İmparator Diogenes’in, esir alınışı ile ilgili farklı rivayetler bulunmaktadır. Bir rivayete göre başının üstünde bir haç bulunmakta olan bir atlı idi ve etrafında da Slav askerler bulunmaktaydı. Bunlara saldıran bir köleye, imparatorun maiyetinden birisi bu kişinin imparator olduğunu ve ona saldırmamasını söyledi.⁵⁴⁶ Diogenes’in etrafında Slav bir birlik bulunduğuna göre bu kölenin bunlara tek başına saldırması ve onların da bu kişinin imparator olduğunu söylemesi pek mümkün görünmemektedir. Zira birçok kayıt imparatorun savaşırken yaralandığını ve atından düştüğünü yazmaktadır. Başka bir kayda göre de köle, bu kişinin imparator olduğunu bilmiyordu ve onu öldürmek için hamle yaptığında imparatorun on kişilik yardımcılarında birisi onu öldürmemesini, çünkü bu kişinin İmparator Diogenes olduğunu söylemiştir.⁵⁴⁷ Bu rivayet de kölenin Bizanslı olduğu iddiasını zayıflatmaktadır. Çünkü eğer bu köle Bizanslı birisi olsaydı imparatoru tanıması gerekirdi. Eğer imparatoru bu kölenin esir aldığını doğru kabul edersek, yaralanmış imparatoru bir şekilde esir alan bu kişi ertesi sabaha kadar Diogenes’i esir tutmuş ve ertesi gün efendisi ile Alparslan’a haber göndermiştir.

Savaş meydanında gün boyu süren mücadelede Bizans İmparatoru’nun esir edilişi ile ilgili anlatıları muahhar Müslüman müelliflerinin gözünden edinmekteyiz. Buna göre Selçuklu Sultanı’nın huzuruna çıkan Gevherâyin⁵⁴⁸, kölelerinden birinin Bizans İmparatoru’nu esir ettiğini bildirdi. Bu köle zamanında orduya asker toplanırken vezir Nizâmülmülk tarafından küçümsenmiş ve “Belki de bize Bizans İmparatoru’nu esir eder” denilerek orduya alınmıştır.⁵⁴⁹ Bu anlatı birçok Müslüman kaynakta bazı

⁵⁴⁵ Attaleiates/Umar, s. 167.

⁵⁴⁶ Sibt İbnu’l-Cevzî, s. 171.

⁵⁴⁷ İbnü’l-Cevzî, s. 102.

⁵⁴⁸ Bu emir ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Tülücü, “Malazgirt Savaşına Katılan Türk Beylerinden: Gevher-Âyin ve Sav-Tegin”, s. 254-256; a. mlf, “Malazgirt Savaşına İştirak Eden Türk Beyleri ve Hal Tercümeleri”, s. 299-300; Aydın Usta, “Ünlü Selçuklu Kumandanı; Sadüddeve Gevherayin”, *Prof. Dr. Erdoğan Merçil’e Armağan*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2013, s. 96-111.

⁵⁴⁹ Nişâbüri için bkz. Hillenbrand, *The Battle of Manzikert*, s. 36; Sibt İbnu’l-Cevzî, s. 170; İbnü’l-Cevzî, s. 101; İbnü’l-Adîm, *Zübdetü’l-Haleb*, s. 29-30; Sadreddin el-Hüseynî, s. 36; Bündârî, s. 40; İbnü’l-Esir, X, s. 72; Reşidüddin Fazlullah, s. 114-115; Mîrhând, s. 99; Ebü’l-Ferec, s. 321; Müneccimbaşı, s. 41. Bu kaynaklardan bazıları

farklılıklarla da olsa yer almaktadır. Savaş meydanındaki çarpışmalarda yaralanan İmparator'u pekâlâ bir kölenin esir alması mümkündür. Ancak bu kölenin daha önceden "Belki de bize Bizans İmparatoru'nu esir eder" denilerek orduya katılması, bunu söyleyen kişinin yüceltilmesi için oluşturulmuş bir ön hikâyeye gibi görülebilir. Nitekim Sultan Alparslan dahi bu durumdan şüphe etmiş ve İmparator'u teşhis etmesi için daha önceden elçi olarak gönderdiği heyetten Şadi/Şazi adlı birini çağırmıştır. Ayrıca Malazgirt Savaşı öncesinde esir edilen Basilakes'in de imparatoru tanıyarak yere kapandığını gören Alparslan, imparatoru esir aldığından ancak bu şekilde emin olmuştur.⁵⁵⁰

Bazı kaynaklarda bu kölenin kim olduğu ile ilgili kayıtlar bulunmaktadır. Hamdullah Müstevfi, bu kölenin adını "İlfukşat" olarak vermektedir. Ayrıca bu kişinin Bizanslı bir köle olduğu da kaydedilmiştir.⁵⁵¹ Savaş meydanında imparatoru tanınması bu zemine dayandırılmaktadır. Alparslan, bu köleye hediye olarak ne istediğini sorduğunda bu kişinin Gazne iktâsını istemesi de ilginç bir ayrıntıdır.⁵⁵² O dönemde Gazne'nin Selçuklular'ın elinde olmaması bir yana, Sultan'ın böyle bir hediye vermesi de pek mümkün görünmemektedir. Burada şu ihtimaller akla geliyor ki ya kölenin iktâsını istediği Gazne adında başka küçük bir yer bulunmaktadır ya da kelime, kaynaklara yanlış bir şekilde geçmiştir.

Süryanî Mihail, yine farklı bir rivayet ortaya koyarak sultanın bir yeğenin izin alarak savaş meydanına indiğini ve savaş meydanında terkedilmiş imparatoru esir ettiğini yazmaktadır. Rivayete göre bu şerefe kendisi nail olmak isteyen başka bir asker, esirin Diogenes olduğunu duyunca, sultanın yeğenini öldürerek Diogenes'i sultana kendisi götürmüştür. Yeğeninden haber alamayan Sultan, yeğenini savaş meydanında yaralı halde bulmuş ve Diogenes'in olanları anlatması üzerine bu askeri kazığa çaktırmış, mallarını da yeğenine vermiştir.⁵⁵³ Bu hikâyeye, diğer İslâm kaynaklarının anlatımı ile uyuşmamaktadır. Zira tüm Müslüman müellifler, Diogenes'i Gevherâyin'in bir kölesinin esir ettiğinde mutabıktırlar.

bu ilginç öngörüyle söyleyenin Alparslan olduğunu da belirtmemiştir. Bkz. Reşidüddin Fazlullah, aynı yer; Mîrhând, aynı yer; Aksarâyî, s. 12; Hamdullah Müstevfi, s. 36.

⁵⁵⁰ Ebü'l-Ferec, s. 322;

⁵⁵¹ Hamdullah Müstevfi, s. 35. Osman Turan, imparatoru yakalayan kölenin Sadi olduğunu düşünmektedir. Bkz. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 60.

⁵⁵² Sibt İbnü'l-Cevzi, s. 171, Sadreddin el-Hüseynî, s. 36; Bündârî, s. 40; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, s. 30.

⁵⁵³ Süryanî Mihail, s. 26-27. Ayrıca bkz. Ebü'l-Ferec, s. 323.

Bizans İmparatoru'nun yenilgi haberi İslâm dünyasında büyük bir sevinçe yol açtı. Sultan Alparslan, savaş öncesinde imparatorun haçını Ahlat'ta ele geçirmiş ve halifeye göndermişti. Şimdi de imparatorun tacını diğer bir takım hediyelerle beraber halifeye gönderdi. Beytü'n-Nutbe adlı yerde Alparslan'ın zaferini haber veren mektuplar okundu. Bağdat'ta bu haber büyük bir sevinç yarattı. Sokaklar, bu zaferin nişanesi olan taklarla donatıldı.⁵⁵⁴

Bu arada savaştan kaçan veya sağ kurtulan Bizanslı devlet adamları, Malazgirt'ten Trabzon'a gelmişler ve buradaki yerlilerden gemiler kiralayarak başkente doğru yola çıkmışlardır. Bu kişiler, Diogenes'in ne durumda olduğunu bilmedikleri için bir an önce yola koyulmuşlar ve denize açılmışlardır. Bunlar arasında Attaleiates, *Dilekçesunucubaşı* Leòn⁵⁵⁵, *Magistros* rütbeye sahip *Protasekretis/Başyazman* Eustratios Khoirosphaktès⁵⁵⁶, donanmada görevli *Uzaklıklar Hesaplayıcısı*⁵⁵⁷ ve *Pròtovestès/Esvavpçıbaşlıların Birincisi* Basileios Malesès bulunmaktaydı.⁵⁵⁸

Diogenes'in esaretinden bahseden tüm kaynaklar Alparslan'ın, Diogenes'e iyi ve yumuşak davrandığında hemfikirdirler. Nitekim Attaleiates, bu zaferden dolayı sultanın kibre kapılmadığını ve bu zaferi Tanrı'ya bağladığını yazarak, onun kimliğinin doğrulanmasından sonra imparatoru kucakladığını aktarmaktadır.⁵⁵⁹ Zonaras da bu meyanda bilgiler vermektedir. Sultan'ın, yenilgisinden dolayı Diogenes'i aşağılamak amacıyla imparatoru yere devirerek üstüne bastığını kaydetmek ile birlikte bunun bir âdet olduğunu, sonrasında Diogenes'e hitaben

“Kedere kapılma, İmparator; çünkü insanlığın halleri böyledir; bana gelince, ben sana, bir tutsağa davranıldığı gibi değil, bir hükümdara davranıldığı gibi davranacağım.”

⁵⁵⁴ Sıbt İbnu'l-Cevzî, s. 173.

⁵⁵⁵ “Epi tòn deèsòn; bu görevli İmparator'a verilmek üzere getirilen dilekçeleri alıp ona sunar ve onlara verilecek cevabı da yazardı.” Bkz. Attaleiates/Umar, s. 170 n. 105.

⁵⁵⁶ “Pròtoasèkrètis; biraz Osmanlıdaki Nişancı'ya bir görevliydi; İmparatorluk özel kaleminin başıydı ve altın yaldızlı mürekkeple mühürlendiği için Khrysoboulla/Altınmühür denen İmparator fermanlarını o yazardı.” Bkz. Attaleiates/Umar, s. 170 n. 106.

⁵⁵⁷ “Logothetès tòn ydatòn. Yapıtı çağdaş Rumcaya çeviren Polemès burada verdiği dipnotu 255'de, bu makamdan yalnız şimdiki kitapta söz edildiğini söylerken, yanılıyor; makam sahibi, küçük bir değişiklikle Logothetès tou dromou deyiimiyle, Bryennios'ta da anılır (Tarihin Özü, II 1 vs.); bu kişiden genellikle kısaca Logothetès/Hesaplayıcı diye söz edilir...” bkz. Attaleiates/Umar, s. 171 n. 107. “Logothetès tou Dromou” makamı ise yedinci asır ile birlikte karşımıza çıkmakta olup günümüzdeki Ulaştırma Bakanı'na tekabül eden bir mevkiye sahipti. Ulaşım, iletişim ve posta hizmetlerinden sorumlu kişi olarak görev yapmaktaydı. Bkz. Attaleiates/Umar, s. 186 n. 118.

⁵⁵⁸ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 303; Attaleiates/Umar, s. 170-171. Umar, savaş sırasında yakalanan Basileios Malases'in kurtularak Trabzon'a geldiğini kaydetmektedir. Bkz. Attaleiates/Umar, s. 171.

⁵⁵⁹ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 299; Attaleiates/Umar, s. 168. Attaleiates'in kaydına göre Sultan, Diogenes'e: “Korkma, hükümdar; ama emin ol ki, her şeyden önce herhangi bir bedensel ceza ile karşılaşmayacaksın, tersine yüksek makamına yakışan yolda saygı göreceksin. Çünkü, kendisinin iyi bahtı acaba bir gün tersine dönüvermez mi diye kaygılanmayan kişi basiretsizdir.” demıştır. Bkz. Attaleiates/Umar, aynı yer.

dediğini aktarmaktadır.⁵⁶⁰ Sultan Alparslan ile İmparator Diogenes'in ilk karşılaşmasında ne yaşandığı tartışmalı bir konudur. Tüm kaynaklar bu konuda başkalarından duyduklarını aktarmış, hiçbiri bizzat olaya şahit olmamıştır. Diogenes'in boğazında bir ip olduğu⁵⁶¹, 100 asker gözetiminde bir çadırda tutulup eline ve boynuna bukağı veya zincir vurulduğu gibi rivayetler de mevcuttur.⁵⁶² Alparslan'ın, imparatoru gördüğünde ne tepki verdiği de ayrı bir tartışma konusudur. Döneme en yakın kaynaklardan Turtûşî, Diogenes'in boynunda bir ip bulunduğundan bahsederken, İbnü'l-Kalânîsî hiçbir aşağılamadan bahsetmemektedir.⁵⁶³ Sıbt İbnü'l-Cevzî ve Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, Alparslan'ın Diogenes'e üç kez vurduğunu ve tekmelediğini yazmaktadır.⁵⁶⁴ İbnü'l-Adîm ve İbnü'l-Esîr ise Alparslan'ın, elindeki kamçı ile Diogenes'e üç kez vurduğunu kaydetmektedir.⁵⁶⁵ Buna karşın, bir XIII. yüzyıl kaynağı ise hâciplerin imparatoru yere eğmeye çalıştığını ve Alparslan'ın buna karşı çıkarak “bugünü görmesi ona yeter” dediğini kaydetmektedir.⁵⁶⁶ Mîrhând ise imparatorun yere kapanıp özür dilediğini ve Alparslan'ın da onu tahkir ettiğini kaydetmiştir.⁵⁶⁷ Reşîdüddin Fazlullah da Sultan Alparslan'ın, imparatoru güler yüzle karşıladığını ve onu teselli ettiğini yazmaktadır.⁵⁶⁸ Aksarâyî'de de Kirmanlı Ebu'l-Fazl'ın imparatorun boynuna bir tokat vurduğu, ancak sultanın bu davranışı tasvip etmediğini yazmaktadır. Ona “Bu adam bugün 50 bin seçme atının başında olarak Bizans ülkesinin hükümdarı idi. Böyle çirkin bir hareket ona nasıl yapılabilir” dediğini ve bu kişinin de “*Ben bunu, küfrü zelil kılmak için yaptım*” dediğini aktarmaktadır.⁵⁶⁹ Yine Ebü'l-Ferec'de, Sultan'ın Diogenes'e dört tokat vurduğunu ve sulh teklifini neden kabul etmediğini sorduğu kaydedilmektedir.⁵⁷⁰ Bizans kaynakları ise Sultan'ın, Diogenes'e karşı tavrından olumlu şekilde bahsetmektedirler. Sultan Alparslan'ın, kazandığı

⁵⁶⁰ Zonaras, s. 137.

⁵⁶¹ Turtûşî, s. 471. Aristakes de ellerinin kelepçelendiğini yazmaktadır. Bkz. Aristakes, s. 170.

⁵⁶² İbnü'l-Cevzî, s. 101; Ebü'l-Ferec, s. 322.

⁵⁶³ Faruk Sümer-Ali Sevim, *İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, s. 2; Hillenbrand, *The Battle of Manzikert*, s. 31; Turtûşî, s. 471-472. Turtûşî, İmparator'un boynunda bir ip olduğu halde satışı çıkarıldığını, ancak kimsenin onu almadığını kaydeder. .

⁵⁶⁴ Sıbt İbnü'l-Cevzî, s. 171; İbnü'l-Cevzî, s. 102. İbnü'd-Devâdiri de Sultan'ın, İmparator'u tekmelediğini yazmaktadır. Bkz. Faruk Sümer-Ali Sevim, *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, s. 58.

⁵⁶⁵ İbnü'l-Esîr, s. 72; İbnü'l-Adîm, *Bugyetu't-Taleb*, s. 20.

⁵⁶⁶ Sadreddin el-Hüseynî, s. 35.

⁵⁶⁷ Mîrhând, s. 96.

⁵⁶⁸ Reşîdüddin Fazlullah, s. 118.

⁵⁶⁹ Aksarâyî, s. 12-13.

⁵⁷⁰ Ebü'l-Ferec, s. 322.

zaferden dolayı övünmediğini ve imparatora karşı hoşgörülü davrandığını kaydetmektedirler.⁵⁷¹

Buradaki en farklı kayıt ise kanaatimizce İbnü'l-Verdi'nin kayıdır. Bu müellife göre Alparslan, Diogenes'e şahinlerini taşıtmıştır. İki hükümdar bereaber ava çıkmışlar ve bu şekilde Diogenes'in üzerindeki kırgınlık geçmiştir.⁵⁷² Bu kayıta da yine Alparslan'ın aslında Diogenes'e merhametli bir şekilde yaklaştığı müşahade edilmektedir.

Tüm bu kayıtlara bakıldığında, gelirken ordusunun bir kısmını geride bırakan Alparslan'ın kendininkinden daha büyük bir orduya sahip Bizans İmparatoru'nu esir etmesine rağmen, ona karşı takındığı tavır dikkate değerdir. Kibirli bir şekilde barış tekliflerini reddeden imparatoru esir ettiğinde dahi alçakgönüllülüğünden ödün vermemiştir. İmparatora karşı bir fizikî ceza uygulayıp uygulamadığı kesin olarak belirlenemese de şu bir gerçektir ki hem Müslüman müellifler hem de düşmanları olmasına rağmen Bizans kaynakları sultanın hoşgörüsünden bahsetmekten kendilerini alamamışlardır. Özellikle daha önce Sâsâniler'e esir düşen Valerianus'un, hayatının geri kalanında I. Şapur'un atına binmek için araç olarak kullanıldığı göz önünde tutulursa, Alparslan'ın nasıl bir âlicenaplık gösterdiği daha iyi anlaşılır.⁵⁷³

Alparslan, bununla da kalmamış ve imparatorun hizmetine insanlar tahsis etmiş, onunla kendi sofrasını paylaşmış ve günde iki kez onunla görüşerek imparatorun yenilgisinden dolayı duyduğu üzüntüyü teselli etmeye çalışmıştır.⁵⁷⁴

Sultan Alparslan ile İmparator Diogenes arasında şöyle bir konuşmadan bahsedilmektedir: Alparslan, Diogenes'e eğer savaşı onun kazanmış olması durumunda kendisine ne yapacağını sorduğunda Diogenes'in, kötülük yapacağını veya öldüreceğini söylediğini gören Alparslan, onun bu dürüstlüğünü takdir etmiştir. Bunun üzerine kendisinin ona ne yapacağını düşündüğünü sorduğunda ise Diogenes, ya öldüreceğini ya esir olarak kendisini teşhir edeceğini ya da serbest bırakacağı cevabını vermiştir.

⁵⁷¹ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 299; Attaleiates/Umar, s. 168; Psellus/Sewter, s. 273; Psellos/Demirkent, s. 267-268. Zonaras, s. 137; Bryennios, s. 56. Ermeni müellifi Aristakes de Alparslan'ın Diogenes'e sevgi ve merhametle yaklaştığını, onu sağına oturtarak bir kardeş gibi gördüğünü kaydeder. Bkz. Aristakes, s. 171-173.

⁵⁷² İbnü'l-Verdi, s. 36.

⁵⁷³ Eyice, s. 59; Norwich, *Bizans*, II, s. 281; Carl Neumann, s. 110.

⁵⁷⁴ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 299; Attaleiates/Umar, s. 168; Psellus/Sewter, s. 273; Psellos/Demirkent, s. 268; Zonaras, s. 137; Bryennios, s. 56; Özgüdenli, *Selçuklular*, s. 157. Gesta Roberti Wiscardii adlı destanda da Alparslan'ın Diogenes'i yanına oturttuğu kaydedilmektedir. Bkz. Guillaume de Pouille, s. 167

Bunun üzerine Alparslan, Diogenes'i serbest bırakmaya karar vermiştir.⁵⁷⁵ Ayrıca aralarında bir anlaşma da yapıldığı görülmektedir. Bu anlaşmanın içeriğinde imparatorun serbest kalması için fidye ödemesi mevcuttur. Bu fidyenin on milyon altın olacakken imparatorun, ordu için çok fazla harcama yaptığını ve bu parayı veremeyeceğini söylemesi üzerine fidye olarak bir buçuk milyon altında ve her yıl üç yüz altmış bin altın vergide karar kılınmıştır. Ayrıca bu anlaşmaya göre, ne zaman istenirse yardımcı kuvvet göndermesi gerekmektedir. Bundan başka, imparatorun Müslümanlardan aldığı Antakya, Urfa, Menbiç ve Malazgirt'i geri vermesi, alınan esirleri serbest bırakması kararlaştırılmıştır. Ancak Diogenes, bir an önce ülkesine dönmezse bu şartlardan hiçbirini yerine getiremeyeceğini ayrıca bu parayı gönderdiğinde ve bu şehirleri geri verdiğinde kendisine karşı çıkılacağını aktarmıştır. Bunun üzerine Alparslan, Diogenes'in bağlarını çözdürmüş ve serbest bırakılmasını emretmiştir.⁵⁷⁶ Bazı kaynaklarda Alparslan ve Diogenes'in çocuklarının nikâhlanmasının kararlaştırıldığı da kaydedilmiştir.⁵⁷⁷ Böyle bir nikâh kararlaştırılmış ise kâğıt üzerinde kaldığı muhakkaktır.

Görüldüğü üzere Alparslan'ın, Diogenes'ten beklentisi sadece barıştır. Buna göre Alparslan, Selçuklu ve Bizans İmparatorluğu'nun en azından bu şartlar altında barış içinde iki devlet olarak kalmasını yeğlediği görülebilir. Zira yukarıda bahsedildiği üzere Alparslan, ilk önce Müslüman dünyadaki Hanefî-Şîî sorununu çözmeye odaklanmıştır.

Alparslan'ın, Diogenes'e sâkilik yaptırdığına dair bir kayıt da mevcuttur. Bir içecek kabı getirilmiş ve Alparslan'a içecek sunması söylenmiştir. İçeceği kendisinin içeceğini zanneden Diogenes, uyarılarak sâkilik görevi yaptırılmış ve saçını kesitirilerek başı yere değdirilmiştir. Kayda göre bunu Malazgirt'e gelmeden önce ahdetmiş ve imparatoru esir alarak sâkilik yaptıracağını Kâkuyeoğlu Ferâmurz'a söylemiştir.⁵⁷⁸

⁵⁷⁵ Ebü'l-Ferec, s. 322. *Gesta Roberti Wiscardi* adlı eserde de Diogenes'in savaşı kazanması durumunda Alparslan'ın kafasını keseceğini ya da darağacında asacağını söylediği kaydedilmiştir. Bkz. Guillaume de Pouille, s. 167.

⁵⁷⁶ Sıbt İbnu'l-Cevzi, s. 171-172; İbnü'l-Cevzi, s. 103.

⁵⁷⁷ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 301; Attaleiates/Umar, s. 169; Bryennios, s. 56; Zonaras, s. 138; Mîrhând, s. 97. Mîrhând, imparatorun kızının, Alparslan'ın Melik Arslan adlı oğlu ile evliliğinin kararlaştırıldığını söylemektedir. Diogenes'in bir kızı olup olmadığı bilinmemektedir. Eğer böyle bir kız çocuğu varsa büyük ihtimalle Diogenes'in üvey çocuğu olmalıdır. Buna bir benzer bir kayıta da Diogenes'in kızının Melikşah'a nikâhlandığı yönündedir. Bkz. M. Çağatay Uluçay, "Anadolu'nun Fethi Oğuzların Anadolu'ya Yerleşmesi (1015-1077)", *TCD*, 6, İstanbul 1959, s. 463. *Gesta Roberti Wiscardi* adlı eserde ise Alparslan'ın kendi kızını vaftiz ettirerek Diogenes'in oğlu ile evlendirme kararı aldığı kaydedilmiştir. Bkz. Guillaume de Pouille, s. 167. Şihâbeddin b. Fazlullah el-Ömerî ise sultanın Diogenes'ten para talep ettiğini, esir düşen Türklerin geri verilmesini istediğini ve bir saldırmazlık anlaşması istediğini kaydetmiş, Diogenes'in de bu şartları kabul ettiğini belirtmiştir. Bkz. Şihâbeddin b. Fazlullah el-Ömerî, s. 217.

⁵⁷⁸ Sıbt İbnu'l-Cevzi, s. 172; İbnü'l-Cevzi, s. 104.

Böyle bir sâkilik durumu yapılmışsa dahi Alparslan'ın daha Anadolu'ya gelmeden Ferâmurz'a, imparatora böyle bir şey yaptıracağını söylemesi yine Alparlan'ın dediğinin çıkmasını sağlamak amacıyla söylenmiş bir arka hikâye olarak değerlendirilebilir. Saçının kesilmesi ve başının yere değdirilme rivayeti de yine imparatorun düşüklüğünü belirtmek için aktarılmaktadır. Alparslan'ın bu olaydan bir gün sonra, imparatora başını açtırıp kemerini bağlatarak yer öpmesini emrettiği de kaydedilmektedir. Bunun imparatorun aynısını İbnü'l-Mahleban'a yaptırdığı için uygulandığı belirtilmektedir.⁵⁷⁹ Bu hadise de yine Alparslan'ın zaferini vurgulayan bir kayıttır.

Bazı kaynaklarda ise İmparator Diogenes'in, esir edildikten köle olarak satışa çıkartıldığına dair kayıtlar bulunmaktadır. Bir kayda göre imparator, satışa çıkarılmış ve kimse Diogenes'i satın almak istememiş, onun için sadece takas olarak bir köpek teklif edilmiştir. Buna göre satıcı köpeği ve imparatoru sultanın karşısına çıkarmış ve durumu arzetmiş, Sultan Alparslan Diogenes'in bir köpek kadar bile bir değerinin olmadığını söyleyerek onu serbest bırakmıştır.⁵⁸⁰ Bu anlatı açık bir şekilde Bizans İmparatoru'nu yermek ve aşağılamak üzere bina edilmiş görünmektedir. Bizans İmparatoru'nun sıradan biri gibi satılması, Alparslan'ın diğer anlatılardaki karakterine uygun düşmemektedir. Yine başka bir kaynakta da imparatorun bir dinara satıldığı ve daha sonra sultan tarafından serbest bırakıldığı geçmektedir.⁵⁸¹ Bu tür anlatılar o dönem şartları içerisinde Bizans'a bakışı bize sunmaktadır. İmparatoru değersiz bir köle olarak gören ve bir köpeğe ya da bir dinar altına eşit tutan bu anlatılar bu zaviyeden bakıldığında anlam kazanmaktadır.

İbnü'l-Adîm, imparatorun esir edilmesinden sonra sultan ile beraber Azerbaycan'a doğru yola çıktığını yazmaktadır. Yolda imparatora sefere çıkma sebebini soran Alparslan'a Diogenes, Halep'i ele geçirmek istediğini söyleyerek, tüm olanlarını sorumlusunun Halep Emîri Mahmud olduğunu söylemiştir.⁵⁸² Herhalde müellif, Diogenes'in 1068'deki ilk seferinde Halep önüne gelerek buradan Menbiç'e geçtiğini hatırlayarak yarım kalan işini tamamlamak istediğini düşünmüş olmalıdır. Ancak görüldüğü üzere Diogenes'in Halep'e doğru inmek gibi bir planı yoktur. Zira

⁵⁷⁹ Aynı yer.

⁵⁸⁰ Turtûşî, s. 472.

⁵⁸¹ Azîmî, s. 19.

⁵⁸² İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb*, s. 30.

Sebasteia'da komutanlarına ne yapması gerektiği hakkında danışmış; buna rağmen Halep'in adı dahi bu toplantıda geçmemiştir.

Sonuç olarak kaynakların çoğunluğu imparatorun, Sultan Alparslan'a bir milyon dinar kurtuluş akçesi vermesi ve yıllık üç yüz altmış bin dinar vergi vermesinde anlaşmalarını bize aktarmaktadır.⁵⁸³

Bariş anlaşması yapıldıktan sonra İmparator Diogenes ve imparatorun seçtiği kişiler de onunla birlikte serbest bırakıldı. Sultan Alparslan, Diogenes'in yanına 100 adet hassa askeri tahsis etmiş ve kelime-i şهادet yazılı bir bayrağı da ona vermiştir. Kendisi de Diogenes ile beraber bir fersah boyunca atı ile eşlik etmiş ve sonunda onu kucaklayarak vedalaşmış ve geri dönmüştür.⁵⁸⁴

⁵⁸³ Ebü'l-Ferec, s. 323.

⁵⁸⁴ Sibt İbnü'l-Cevzî, s. 172; İbnü'l-Cevzî, s. 105; Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 301; Attaleiates/Umar, s. 168-169; Zonaras, s. 137-138; Ebü'l-Ferec, s. 323. Ebü'l-Ferec, bu heyette iki emir olduğunu kaydetmektedir. Malazgirt Savaşı ile ilgili olarak yapılan şu çalışmalar da faydalıdır: *Selçuklu Tarihi, Alparslan ve Malazgirt Bibliyografyası*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1971; Carole Hillenbrand, *Turkish Myth and Muslim Symbol: The Battle of Manzikert*, Edinburgh University Press, Edinburgh 2007; a. mlf, *Malazgirt Muharebesi Türklerin Efsanesi İslamın Simgesi*, çev. Mehmet Moralı, Alfa Tarih Yayınları, İstanbul 2015; Faruk Sümer-Ali Sevim, *İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı (metinler ve çeviriler)*, TTK Yayınları, Ankara 1971; Mehmet Altay Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, I, Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, Ankara 1983; Ali Sevim, *Malazgirt Meydan Savaşı*, TTK Yayınları, Ankara 1971; *Malazgirt Zaferi ve Alparslan 26 Ağustos 1071*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1968; Selahattin Karatamu, *Türk Siâhli Kuvvetleri Tarihi II: Malazgirt Meydan Muharebesi (26 Ağustos 1071)*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1970; Kadri Perk, *Alparslan ve Malazgirt Meydan Muharebesi (Savaş alanında bir inceleme)*, Ülkü Basımevi, 1947; Feridun Dirimtekin, *Malazgirt Meydan Muharebesi 26 Ağustos 1071*, Askeri Matbaa, İstanbul 1936; Muharrem Kesik, *1071 Malazgirt: Zafere Giden Yol*, Timaş Yayınları, İstanbul 2013; Cihan Piyadeoğlu, *Sultan Alp Arslan Fethin Babası*, Kronik Yayınları, İstanbul 2016; Mustafa Alican, *Malazgirt Kıyametin İlk Günü*, Kronik Yayınları, İstanbul 2017; *Malazgirt Armağanı*, TTK Yayınları, Ankara 1972; Salim Koca, *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, Giresun 1997; David Nicolle, *Manzikert 1071 The Breaking of Byzantium*, Osprey Publishing, Oxford 2013; Timothy Dawson, *Byzantine Infantryman: Eastern Roman Empire c. 900-1204*, Osprey Publishing, New York 2007; Alfred Friendly, *The Dreadful Day The Battle of Manzikert 1071*, Hutchinson Publishing, London 1981. Friendly'nin eseri hakkındaki değerlendirmeye için bkz. Tuncer Baykara, "A. Friendly, *The Dreadful Day, The Battle of Manzikert 1071*", *Belleter*, XLVI, 184, TTK Yayınları, Ankara 1982, s. 923-924. Malazgirt hakkında kaleme alınan şu makaleler de konu için oldukça yararlıdır: Claude Cahen, "İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı", çev. Zeynep Kerman, *Türkiyat Mecmuası*, XVII, İstanbul (1972), s. 77-100; M. Hamidullah, "The Map of the Battle of Malazgirt on Basis of Historical Description of the Battle", *IC*, XIX, (1945), s. 352-353; Carole Hillenbrand, "Malazgird: The Battle", *EP*, VI, Leiden (1991), s. 243-244; Ali Sevim, "Malazgirt Muharebesi", *DİA*, XXVII, (2003), s. 4481-483; İbrahim Kafesoğlu, "Malazgirt: Malazgirt Muharebesi (26 Ağustos 1071)", *İA*, VII, s. 242-248; a. mlf, "Malazgirt Meydan Muharebesi", *26 Ağustos 1071 Malazgirt Savaşı 888. Yıldönümü Hâtrası*, A.Ü. Yayınları, Erzurum (1959), s. 15-29; a. mlf, "Türk Fütuhât Meselesi ve Malazgirt Muharebesi", *TED*, II, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul (1971) s. 1-16; M. A. Köymen, "İslâm Açısından Malazgirt Muharebesi", *Diyanet İlmî Dergisi*, Alp Arslan Sayısı 110-111, İstanbul (1971), s. 217-223; Erdoğan Merçil, "Türkçe Selçuknâme'ye Göre Malazgirt Savaşı", *TED*, II, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul (1971) s. 17-50; Mükrimin Halil Yinanç, "Alp Arslan, Harpleri, Malazgirt Zaferi, Tarihteki Rolü, Ölümü", *Tarih Coğrafya Dünyası*, I, 6, İstanbul (1959), s. 401-408; Bâki Vandemir, "Selçuklarda Harp Sanatı ve Malazgirt Zaferi", *TCD*, I/6, İstanbul (1959), s. 413-415; Kadri Perk, "Harpleri ve Şahsiyeti ile Alp Arslan", *TCD*, I, 6, İstanbul (1959), s. 419-427; Cyril Toumanoff, "The Background to Manzikert", *Proceedings of the XIIIth International Congress of Byzantine Studies: Oxford 5-10 September 1966*, ed. J. M. Hussey-Dimitri Obolensky-Steven Runciman, Oxford University Press, London-New York-Toronto 1967, s. 411-426; Süleyman Tülücü, "914. Yıldönümü Dolayısıyla Malazgirt Meydan Savaşı", *Diyanet İlmî Dergisi*, XXI/3, İstanbul (1985), s. 27-37; R. A. Hüseyinof, "Malazgird ve Kafkaslar", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, X, (1968), s. 61-71; Ekkehard Eickhoff, "Dönüm Noktası Olarak Malazgirt", çev. Mehmet Ersan, *Türk Kültürü*, XXXIII/388, Ankara (1995), s. 463-481; Abdülkâdir Yuvalı, "Malazgirt Muharebesi ve Bununla İlgili Yerli ve Yabancı Araştırmalar", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, V, Kayseri (1994), s. 35-52; Şerif Baştav, "Malazgirt Meydan Muharebesi ve Romen Diogenes" *BTTD*, XLVII, İstanbul (1971), s. 28-41; A. N. Kurat, "Peçenekler, Uzlar ve Malazgirt Zaferi", *BTTD*, XLVII, İstanbul (1971), s. 42-46; Alonzo T. Stephens, "The Battle of Manzikert: Genesis of International

Görüldüğü üzere Sultan Alparslan'ın, esir aldığı Diogenes'e karşı tavrı oldukça yumuşaktır. Alparslan'ın bu şekilde Bizans ile arasını iyi tutmayı amaçladığı düşünülebilir. Zira görüldüğü gibi Alparslan'ın ana hedefi, Fâtımîler'in İslâm coğrafyasındaki egemenliğini sonlandırmak idi.

Diogenes'in esaret süresi yaklaşık olarak sekiz gün kadar sürmüştür.⁵⁸⁵ İmparatorun Malazgirt yenilgisi ve esir düştüğü haberi ise başkent Konstantinopolis'e kısa sürede ulaşmıştır. Savaşta kaçanlar ve sağ kurtulanlar parça parça şehre girmişler ve bu büyük yenilginin haberini vermişlerdir. Ancak ordugâha dönenlerde olduğu gibi şehre bu haberi getirenler de farklı farklı bilgiler vermekteydiler. Bir kısım, imparatorun öldüğünü savunurken bir kısım atından düşerken gördüğünü söylemekte bir kısmı ise imparatorun esir olarak götürüldüğünü savunmaktaydı.⁵⁸⁶ Sarayda bu konunun görüşülmesi için o sırada Bithynia'da bulunan *Caesar* Ioannes Doukas, başkente çağrıldı. İmparatoriçe Eudokia ise çevresindekilerle bu durumda ne yapılması gerektiği ile ilgili fikir alışverişinde bulunmaktaydı. Genel görüş, imparator ister hayatta olsun ister ölmüş olsun, yönetime tekrar Eudokia ve iki çocuğunun geçmesi gerektiği idi. Bu sırada *Caesar* Ioannes Doukas başkente ulaştı. Böylece Eudokia ve onun büyük oğlu Mikhaël'in yönetimde beraber bulunması kararlaştırıldı. Eudokia'nın büyük oğlu Mikhaël'in de, amcası *Caesar* ile aynı fikirde olmasıyla sarayda karar verildi. Kayıtlara göre bazı kimseler imparatoriçeyi, tek başına iktidara geçmesi için, Mikhaël'i de mutlak hükümdarın kendisi olması için kışkırtmaktaydılar.⁵⁸⁷ Görüldüğü üzere saraydakiler, bu

Cultural Cultivation”, *Ankara DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, X, Ankara (1972), s. 73-84; John Haldon-Vince Gaffney-Georgios Theodoropoulos-Phil Murgatroyd, “Marching Across Anatolia Medieval Logistics and Modeling the Mantzikert Campaign”, *Dumbarton Oaks Papers*, ed. Margaret Mullett, LXV-LXVI, Washington (2013), s. 209-235; John Haldon, “Approaches to an Alternative Military History of the Period ca. 1025-1071”, *The Empire in Crisis (?) Byzantium in the 11th Century (1025-1081) International Symposium II*, National Hellenic Research Foundation Institute for Byzantine Research, Athens (2003), s. 45-74; Abdülkerim Özaydn, “Malazgirt Meydan Muharebesi (26 Ağustos 1071)”, *Alp Arslan ve Malazgirt*, ed. Erdoğan Merçil, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2014, s. 105-123; Aydın Usta, “Haçlı Seferlerinin Hazırlayıcısı Olarak Malazgirt Savaşı”, *Alp Arslan ve Malazgirt*, ed. Erdoğan Merçil, İBB Kültür A. Ş. Yayınları, İstanbul 2014, s. 135-151; Ali Birbiçer, “Osmanlı Kaynaklarında Malazgirt Savaşı”, *Alp Arslan ve Malazgirt*, ed. Erdoğan Merçil, İBB Kültür A. Ş. Yayınları, İstanbul 2014, s. 197-217. Malazgirt Savaşı için şu Farsça makalelere de bakılabilir: Hüseyin Alyârî, “Neberd-i Malazgird”, *Neşriyye-yi Dânişkede-yi Edebiyyât-ı Tebrîz*, XIX/3, 13467/1967, s. 364-378; Hasan-kulî Müeyyedî, “Sultan Alb-Arslân ve Ceng-i Malâzgird”, *Mecelle-yi Dânişkede-yi Edebiyyât ve Ulûm-i İnsânî-yi Dânişgâh-i Firdevsî-yi Meşhed*, IV, 1347/1968, s. 292-310.

⁵⁸⁵ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 299; Attaleiates/Umar, s. 168; Michael Glycae, s. 611; Polemis, “Notes on Eleventh-Century Chronology”, s. 63. Korobeinikov, Diogenes'in 3 Eylül 1071'de serbest bırakıldığını kaydetmektedir. Bkz. D. A. Korobeinikov, “Raiders and Neighbours: The Turks: 1040-1304”, *The Cambridge History of The Byzantine Empire*, s. 703. Ayrıca bkz. Speros Vryonis Jr, “The Greek and Arabic Sources on the Eighty Day Captivity of the Emperor Romanos IV in the Camp of the Sultan Alp Arslan after the Battle of Mantzikert”, *Novum Millennium: Studies on Byzantine History and Culture Dedicated to Paul Speck*, ed. Claudia Sode-Sarolta Takacs, Ashgate, Burlington-Singapore-Sydney 2001, s. 439-450; Jonathan Harris, *The Lost World of Byzantium*, s. 174.

⁵⁸⁶ Psellus/Sewter, s. 272; Psellus/Demirkent, s. 266-267.

⁵⁸⁷ Bryennios, s. 55-56; Psellus/Sewter, s. 272; Psellus/Demirkent, s. 267. Eyice, *Caesar*'ın muhtemelen 20 Eylül 1071 tarihi civarında çağrılmış olacağını düşünmektedir. Bkz. Eyice, s. 67.

yenilginin ardından dahi kendi çıkarlarını düşünmektedirler. İmparatorluk, XI. yüzyılın başından beri kötüye giderken bu yenilgi ve Bizans İmparatoru'nun esareti, hiç kimsenin umurunda değilmiş gibi gözükmektedir. Saray erkânı hâlen türlü oyunlar ile saraydaki güçlerini korumanın peşindedirler. Ancak bu ihtirasları kendilerine pahalıya mâl olacak ve Anadolu yüz yıl içerisinde ellerinden tamamen çıkacaktır.

2. Romanos IV. Diogenes'in Serbest Kaldıktan Sonraki Faaliyetleri

Diogenes, serbest kaldıktan sonra ilk olarak Theodosiopolis kentine geldi. Burada bir süreliğine savaşın neden olduğu yaralarıyla ilgilendi. Alparslan'ın kendisine verdiği elbiseleri değiştirerek Bizanslılara ait kıyafetler giydi. Daha sonra buradan ayrılarak başkente doğru yoluna devam etti.⁵⁸⁸ İmparator burada esaret şokunu atlatmak üzere kalmış, üzerindeki kıyafetleri de çıkarıp Bizans kültürüne ait kıyafetleri giyerek hem bu ruh halinden kurtulmayı amaçlamış hem de güvenlik açısından kendisini sağlama almak istemiştir. Zira ölümcül bir yarası olmadığı göz önünde bulundurulduğunda başkente bir an önce ulaşması gerektiğini kendisi de tahmin etmiş olsa gerektir. Çünkü savaştan önce Psellos'tan ve *Caesar*'dan şüphelenmekte idi. Savaş sırasında *Caesar*'ın oğlunun ihanetini anlamış olsa gerektir. Üstelik esir düşen veya öldü zannedilen bir imparator yerine hemen bir başkasının geçeceğini bildiğinden tahtını korumak için acele etmesi gayet doğaldır.

Daha Theodosiopolis'te iken yanında bulunan yakın arkadaşı *Proedros Paulos*, Diogenes buradan ayrıldıktan sonra henüz Melissopetrion'da⁵⁸⁹ iken, gece vakti yola koyularak başkente gitmiştir. Zira saraydakilerin, Diogenes'in düştüğü kararını aldığını işitmiştir.⁵⁹⁰ Attaleiates, saraydaki durumu İmparatoriçe Eudokia'nın oluşturduğunu düşünmektedir. Ona göre Eudokia, imparatorun esir düştüğünü öğrendikten sonra yönetimi kendi üzerine almak istemiştir ve bu yolda çalışmalara başlamıştır. *Caesar*'ın saraya ulaşması ile oğlu Mikhael'in de tahtta söz sahibi olduğu bir yönetim kurulmuştur.⁵⁹¹ Ancak Bryennios ile karşılaşmalı okuma yapıldığında görülecektir ki bu durum Eudokia'nın değil; saraydaki güç yarışıdaki devlet adamlarının işidir. Zira Eudokia fikir alışverişinde bulunarak ne yapılması gerektiğini saraydakilere

⁵⁸⁸ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 301, 303; Attaleiates/Umar, s. 169-170; Zonaras, s. 138.

⁵⁸⁹ Burası Bilge Umar'a göre Erzurum-Şebinkarahisar arasında bir yerdir. O, Bayburt Kalesi'nin burası olabileceği ihtimali üzerinde durmaktadır. Bkz. Attaleiates/Umar, s. 171 n. 108. Ayrıca bkz Ramsay, s. 267.

⁵⁹⁰ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 305; Attaleiates/Umar, s. 171-172. İmparator Diogenes, Malazgirt'e giderken bu kişiyi, Edessa *Katepanôs*'luğundan geri çağırılmış idi. Savaşta Theodosiopolis komutan-valisi ve Diogenes esir düşünce, bu kişi Erzurum yöneticisi olmuş idi. Bkz. Attaleiates/Umar, aynı yer.

⁵⁹¹ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 305, 307; Attaleiates/Umar, s. 172-173.

danışmaktadır. Nihâi karar ise Bithynia'daki *Caesar* Ioannes Doukas'ın saraya gelmesi ile verilmiştir.⁵⁹² Attaleiates'in bu sırada Trabzon'dan gemi ile başkente doğru gelmekte olduğu düşünüldüğünde, bu fikrinin bir varsayım olduğu görülecektir. Zira Attaleiates, Eudokia'nın böyle bir karar verdiğiine şahit olmamıştır. Belki de daha sonraları Eudokia'nın elindeki gücü de almak isteyenler hikâyeyi Attaleiates'e bu şekilde aktarmışlardır.

İmparator, Koloneia'da iken kurtuluşunu haber vermek için kendi eliyle İmparatoriçe Eudokia'ya bir mektup yazmış ve başından geçenleri anlatmıştır. Mektubun saraya ulaşması ile birlikte bir kargaşa baş göstermiştir. Kimileri imparatorun esaretten kurtulup geri döndüğüne inanamazken kimileri de bunu Tanrı'nın bir mucizesi olarak görmüşlerdir.⁵⁹³ Saraya bu kargaşa hâkimken Eudokia ve oğlu Mikhaël ne yapılması gerektiğini düşünmekteydiler. Mikhaël, bu konuda tartışmaların yapıldığı sırada kendisini yetiştiren Psellos'tan da bir fikir öne sürmesi için ısrar etti. Psellos da bu fırsatı iyi bir şekilde değerlendirerek plânını gerçekleştirmek için konuşmaya başladı. Buna göre artık Diogenes, imparator sayılmamalı ve tüm imparatorluk topraklarına Diogenes'in tahttan düştüğüne dair haberlerin gönderilmesi gerekmektedir.⁵⁹⁴ İşte bu şekilde, Psellos ve Doukasların çabaları sonucunda hem güç kendi ellerine geçiyor ve hem de memurlar aristokrasisi, askerî kanadın saraydaki gücünü kırmış oluyordu.

Diogenes, bu arada saraydaki durumdan haberdar olmuş ve kendisinin düşürülmüş olduğu haberini almıştır. Koloneia'dan yolundan devamla civar kentlerden asker ve vergi toplayarak Amasya yöresine gelmiştir.⁵⁹⁵ Topladığı paraları Sultan Alparslan'a göndermiş ve elinden ancak bu kadarının geldiğini belirtmiştir.⁵⁹⁶

Saraydaki Psellos ve *Caesar* Ioannes Doukas, yeni imparatoru etkileri altına almışlar ve istedikleri gibi yönlendirmekteydiler. Mikhaël, saraydaki Varaeg muhafızlarını⁵⁹⁷ kendi tarafına çekmiştir. Bu muhafızlar kalkanlarını ve kılıçlarını birbirine vurarak büyük bir gürültü ile imparatoru çevrelemişler ve onu sarayda "güvenli" bir yere götürmüşlerdir. Saraydaki bu karmaşadan endişelenen imparatoriçe, yer altında bulunan bir dehlize saklandı. Psellos da bu dehlizin önünde dikilmekteydi.

⁵⁹² Bryennios, s. 55-56. Ayrıca bkz. Attaleiates/Umar, s. 172 n. 109.

⁵⁹³ Bryennios, s. 56-57; Psellus/Sewter, s. 274; Psellos/Demirkent, s. 268.

⁵⁹⁴ Psellus/Sewter, s. 274; Psellos/Demirkent, s. 268. Muralt'a göre VII. Mikhael'in yeni imparator ilân edilmesi 24 Eylül'de gerçekleşmiştir. Bkz. Muralt, s. 21.

⁵⁹⁵ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 307; Attaleiates/Umar, s. 173; Bryennios, s. 58.

⁵⁹⁶ İbnü'l-Esîr, s. 73.

⁵⁹⁷ Bu muhafızlar kalkan ve sağ omuzlarında taşıdıkları bir tarafı keskin ağır, demirden bir kılıç olan *rhomphaia* ile teçhizatlandırılmışlardır. Bkz. Psellus/Sewter, s. 274; Psellos/Demirkent, s. 269.

İmparatorun adamları Psellos'u bularak doğruca Mikhaèl'e götürmüşlerdir. Mikhaèl, bu şekilde hocasını tekrar yanına alarak danışmanlığından faydalanmak istemiştir. Psellos, kendisini güvende hissettikten sonra ilk iş olarak İmparatoriçe Eudokia'nın saraydan gönderilmesini sağlamıştır. Bu duruma İmparator Mikhaèl karşı çıksa da Psellos'un dediği olmuş ve imparatoriçe deniz kenarındaki bir manastıra⁵⁹⁸ sürgün edilmiştir. Ancak bu sürgünle de yetinmeyen saray erbabı imparatoriçenin rahibe yapılmasına karar verdiler. Böylelikle sessiz bir şekilde İmparatoriçe Eudokia'nın saraydaki görevi sona ermiş oldu.⁵⁹⁹ Bryennios ise, *Caesar* Ioannes Doukas'ın, imparatoriçeye saraydan kaçmasını öğütlediğini, bunun üzerine imparatoriçenin de denizin kıyısından imparatora özgü kayığa binerek manastıra doğru yola çıktığını yazmaktadır. İmparatoriçenin telaşının sebebi ise Varaeg muhafızlarının imparatoriçenin odasının önünde bağrımları idi. Buna göre Eudokia, kendisine bir zarar gelmeden saraydan uzaklaşmak istemiştir.⁶⁰⁰ Görüldüğü gibi *Caesar*, Eudokia'yı da bir şekilde saf dışı bırakmış ve saray sadece Psellos'un ve *Caesar*'in kontrolüne girmiştir.

Psellos ve *Caesar* Ioannes Doukas, saraydaki güç boşluğunu kendileri doldürmüşler ve tahta geçirdikleri Mikhaèl'i kendi düşünceleri doğrultusunda yönlendirmeye başlamışlardır. Âyan Meclisi'ni çeşitli rütbelere dağıtarak kendi yanlarına çekmişler ve halkı da kendi düşünceleri doğrultularında bilgilendirmişlerdir. Bunlardan sonra da Diogenes'in üzerine bir ordu gönderme kararı aldılar. Bu ordunun başına da *Caesar* Ioannes'in küçük oğlu *Protoproedros/Birinci Başkan* rütbesi olan Konstantinos Doukas'ı geçirdiler. Hızlı bir şekilde başkentten yola çıkan ordu çevre kentlerden askerler devşirerek yoluna devam etti.⁶⁰¹

Diogenes'in ordusu da gittikçe çoğalıyor ve güçleniyordu. Ordusunda ücretli askerler olan Franklar da bulunmaktaydı. Ordusunun başında ise *Proedros* rütbesi bulunan Theodòros Alyatès bulunmaktaydı. Amasya'dan çıkan Diogenes'in ordusu güneye, Kapadokya'ya doğru ilerlemekte iken Dokeia⁶⁰² kalesinin yakınlarında

⁵⁹⁸ Bu manastır, Attaleiates'te "Boğaz" denilen deniz geçidinin olduğu yerde idi ve adı da "Piperoudi"dir. Zonaras'a göre Marmara Denizi kıyısında, kendi yaptırdığı bir manastıra gitmiştir. Bryennios ise burasının Protè (bugün: Kınalıada) adasında bulunduğunu ve "Tanrıyı Doğuran Manastırı" ismini taşıdığını aktarmaktadır. Bkz. Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 307; Attaleiates/Umar, s. 173; Zonaras, s. 139; Bryennios, s. 58.

⁵⁹⁹ Psellos/Sewter, s. 275; Psellos/Demirkent, s. 269-270. Umar, imparatoriçenin düşüş tarihini 24 Ekim 1071 olarak vermektedir. Bkz. Psellos/Demirkent, s. 270 n. 350. Ayrıca bkz. Muralt, s. 21; Polemis, "Notes on Eleventh-Century Chronology", s. 63.

⁶⁰⁰ Bryennios, s. 58. Eyice, imparatoriçenin 24 Ekim'e kadar bu görevde kaldığını ve bir "dromon"a binerek şehri terk ettiğini düşünmektedir. Bkz. Eyice, s. 68, 71.

⁶⁰¹ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 307, 309; Attaleiates/Umar, s. 173-174.

⁶⁰² Bryennios eserinde, Dokeia'dan hiç bahsetmeyerek, Diogenes'in Amasya'daki bir kalede ordugâh kurarak asker topladığını yazmakta ise de Attaleiates, Diogenes'in ordugâh kurduğu kalenin, Amasya'yı da içine alan

Doukaslar'ın ordusu ile karşılaşmıştır. Doukasların ordusu asker takviyeleri ile yeterli sayıya ulaşmış; hatta Diogenes'in Abydos'a sürgüne gönderdiği Crispinos da bu orduya dâhil olmuştur. Savaşa bir Frank olan Crispinos'un dâhil olması Diogenes'in ordusundaki ücretli Frank askerleri arasında karışıklığa neden olmuştur. Ordusu dağılan Diogenes'in askerlerini bir kısmı kaçırsa koyulmuşken bir kısmı yakalanarak mızrakların hedefi olmuştur. Ordu komutanı Alyatès ise esir düşmüş ve çadırların demir kazıkları ile gözleri çıkarılmıştır.⁶⁰³

Diogenes, komutanının ölüm haberinden müteessir olmuş bir şekilde ordusunun geri kalan bölümü ile memleketi Kapadokya'ya geldi. Burada bulunan Tyropoion⁶⁰⁴ adlı bir kaleye sığınarak çevre kentlerden asker çağırdı. Başkentteki imparator ise Büyük Antakya *Katepanòs*'u Ermeni kökenli Khatatourios'a haber göndererek Diogenes'in üzerine sefer yapmasını emretti. Bu çağrı ile Tyropoion kalesine gelen Khatatourios, taraf değiştirerek Diogenes'in safına geçmiştir. Bunun sebebi Khatatourios'un, Büyük Antakya'ya Diogenes tarafından atanmış olmasıdır. Khatatourios, Diogenes ile savaşmak üzere imparator tarafından gönderilen yardımlara el koyarak, kışı geçirmek üzere Diogenes ile birlikte Kilikya'nın yolunu tuttu. Diogenes burada hem asker toplayacak hem de Sultan Alparslan'a olan borcunu gönderecektir.⁶⁰⁵

Diogenes'in Kilikya'ya gitmesi ile Konstantinos Doukas, kışı geçirmesi için birliklerini dağıtarak başkente geri döndü. Diogenes, Anadolu'daki bu boşluktan faydalanmayarak güçlenme fırsatını kaçırmış oldu. Zira Anadolu'da Pisidia (bugün: Burdur- Isparta civarı), İsaoria (Ermenek-Bozkır civarı), Lykaonia (bugün: Konya-Karaman civarı), Paphlagonia (bugün: Çankırı-Kastamonu-Sinop civarı), Onòriada (bugün: Bolu civarı) gibi bölgeleri kendi egemenliği altına alarak Bithynia'ya doğru saldırıya geçip saraydaki düşmanlarının hareket olanağını kısıtlayabilirdi. Çünkü İmparatorluk askerleri, saraydakilerin sâbık imparatora yaptıkları bu ihanetlere kızmışlardı ve Diogenes'in tarafını tutmakla beraber ona karşı yapılan hiçbir harekete

Armeniakòn'daki Dokeia adlı bir kale olduğunu kaydetmektedir. Bu kalenin nerede olduğu tartışmalı bir konudur. Ramsay'a göre günümüzdeki Tosya olan Dokeia'yı, Bilge Umar ve Semavi Eyice Amasya'nın yakınlarındaki Dakai olarak konumlandırmaktadırlar. Bunun sebebi olarak da Diogenes'in nedensiz yere bu kadar kuzeye çıkıp daha sonra görüleceği üzere birden güneye dönmesi mantık dışı görülmektedir. Bu çalışmada da Umar ve Eyice'nin görüşleri esas alınmış ve bu kalenin Tokat ili civarında olduğunu kabul edilmiştir. Bkz. Attaleiates/Umar, s. 174 n. 111; Bryennios, s. 67 n. 37; Eyice, s. 73; Ramsay, s. 321.

⁶⁰³ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 309, 311; Attaleiates/Umar, s. 175-176.

⁶⁰⁴ Bu kalenin tam yeri tespit edilemese de nerede olabileceğine dair görüşler için bkz. Bryennios, s. 60 n. 34; Ramsay, s. 141, 355-356.

⁶⁰⁵ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 311, 313; Attaleiates/Umar, s. 177. Khatatourios'un saf değiştirerek Diogenes'in tarafına geçmesi hakkında ayrıca bkz. J. Laurent, "Le duc d'Antioche Khatchatour 1068-1072", s. 406. Diogenes'in bu parayı Konstantinopolis'e esir gözlerine mil çekilmiş olarak getirildikten sonra gönderdiğine dair bir iddia da mevcuttur. Bkz. William J. Brodrigg-Walter Besant, *Constantinople*, s. 130.

katılmamaya karar vermişlerdi. Ancak Gülek Boğazı'ndan geçerek Kilikya'ya gitmesi bu fırsatı kaçırmamasına neden oldu.⁶⁰⁶

Burada ilginç bir detay olarak görülmektedir ki bu kadar askerî faaliyetlerin arasında Diogenes'in bu mücadelesi hiçbir Türkmen birliği tarafından sekteye uğratılmamıştır. İmparator, Anadolu'nun çeşitli bölgelerine seyahat edebilmiş ve asker toplayabilmiştir.⁶⁰⁷ Buradaki serbestliğin, Alparslan ile yapılan barış dolayısıyla olduğu düşünülebilir. Ancak yağma ile hayatlarını idame ettiren Türkmenlerin bu barışı çiğnememesi de dikkate değerdir.

Saraydakiler ise bu galibiyetten dolayı az da olsa rahatlamışlardı ve bundan sonra ne yapacaklarını tartışmaya başladılar. Bunlardan bir grup Diogenes ile barış yapıp yönetimde ona da bir yer vermeyi savunmakta diğeri ise her ne pahasına olursa olsun onu yönetime dâhil etmemek kararında idiler. Bunun üzerine Diogenes'e, yeni İmparator VII. Mikhaël tarafından yazılan bir mektup gönderildi. Buna göre Diogenes, saldırılarından vazgeçtiği takdirde bağışlanacaktı. Ancak Diogenes bu teklifi kendisi için bir hakaret saydı. Kendisinin bağışlanacak hiçbir suçu olmadığını ve bu durumda kendisinin haksızlığa uğradığı cevabını verdi.⁶⁰⁸

Bu mektuplaşmanın sonuçsuz kalması üzerine Diogenes'in durumu sarayda tekrar tartışılmaya başlandı. Kendisinin, çevresindekilerden para toplayarak yeni bir ordu kurabileceği endişesi hâkimdi. Saraydakiler bunun üzerine bir ordu daha toplamaya başladılar. Bu ordunun başına da yine *Caesar* Ioannes Doukas'ın oğlu Konstantinos'un getirilmesine karar verildi. Oğlunu çağıran *Caesar* Ioannes, askerlerini toplayarak Diogenes'in üzerine gitmesini söylediye de oğlu Konstantinos bunu reddetti. Bunun üzerine küçük oğlu *Protoproedros* rütbesi verilen Andronikos'a aynı emir iletilerek acilen yola koyulması bildirildi. Andronikos Doğu *Domestikos*'u⁶⁰⁹ sıfatı ile o gün Khalkedon'a geçerek altı gün burada kaldıktan sonra yola koyuldu. Yol boyunca asker devşiren Andronikos, bir yandan da askerlerinin yakınlığını kazanmak için “karavana yemeği” dağıtmakta ve onlara Diogenes, aleyhinde telkinde bulunmaktaydı. Bir yandan da ordusunun gelişini Diogenes'e duyurmamaya

⁶⁰⁶ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 313, 315; Attaleiates/Umar, s. 178.

⁶⁰⁷ Beihammer, s. 159.

⁶⁰⁸ Bryennios, s. 60; Psellus/Sewter, s. 277; Psellos/Demirkent, s. 271.

⁶⁰⁹ *Domestikos* unvanı memurlar, din adamları ve askerî alanda geniş bir rütbe aralığını içermektedir. IX. yüzyılın sonlarında Philotheos, kaleme aldığı eserinde iki tür askerî *Domestikos*'tan bahsetmektedir. Birincisi *Tagmata* komutanları iken, ikincisi de bunların astı olan ve *Comes* adlı komutanların emri altında bulunanlardır. *Domestikos*, XI. yüzyılın sonundan itibaren *thema*'larda da görülmeye başlanmıştır. Bu *Domestikos* ise *thema*'nın finansal işleriyle ilgilenmiştir. Bkz. Alexander Kazhdan, “Domestikos”, *ODB*, I, s. 646.

çalışıyordu. Bu gayretinde başarılı olan Andronikos, Crispinos'un da desteğini almış olarak Gülek Boğazı'nı solunda bırakarak, İsauria topraklarından geçti ve sessizce Kilikya'ya ulaştı.⁶¹⁰ Bilge Umar ve Işın Demirkent'e göre ordu, Podantos geçidinden devamlı Gülek Boğazı'nı geçmek yerine Göksu Vâdisi geçidinden geçerek kıyı bölgesine inmiş ve Silifke'nin deniz kıyısındaki dağlık kesimlerinden geçerek Tarsus yolu ile Çukurova'ya doğru ilerlemiştir. Bunun sebebi ise klasik sefer yolunda Khatatourios'un adamlarının pusu kurmuş olabileceği ihtimalidir.⁶¹¹ Diogenes'in ve yardımcılarının, eğer klasik sefer yolunu tutmaktaysalar, sahil yolunu kontrol altına almamaları da büyük bir hatadır. Diogenes gibi tecrübeli bir askerın böyle bir durumda bu şekilde hatalar yapması hakikaten ilginçtir. Psellos, Mikhaël VII.'in Diogenes için endişe ettiğini, onun yakalanıp öldürülmesinden veya işkenceye uğramasından korktuğunu, hatta yeni imparatoru ağlarken gördüğünü kaydetmektedir.⁶¹² Bu kayıttan aslında Mikhaël'in nasıl bir durumda olduğu ile ilgili fikir edinilebilir. Malazgirt Savaşı'ndan sonra meydana gelen gelişmelerin tamamen kendi kontrolü dışında geliştiği, aslında Diogenes için iyi duygular beslediği sonucuna varılabilir. Belki de üvey babasını gerçekten seviyordu. Ancak saraydaki *Caesar* Ioannes ve Mikhaël'in hocası Psellos'un kendi çıkarları için yaptıklarına ses çıkaramıyordu. Hatta Psellos, Mikhaël'in Diogenes'e teslim olması için ikinci kez içinde papazların da bulunduğu barış elçilerini de gönderdiğini de kaydetmektedir. Ancak bu ekip Diogenes'e ulaşmadan savaş yapılacaktır.⁶¹³

Sarp ve uçurumlu yollardan geçerek Kilikya'ya ulaşan Andronikos'un ordusu, sonunda düzlüğe indi. Attaleiates dahi, Diogenes'in bu yollara oklu askerlerine pusu kurdurmuş olsaydı Andronikos'un ordusuna büyük zayıat verdirebileceğini itiraf etmektedir.⁶¹⁴ Ovaya çıkan Andronikos'un ordusunda sol kanadı Crispinos, merkezi Andronikos, sağ kanadı da Andronikos'un subaylarından biri komuta etmekteydi. Bryennios'a göre Andronikos ovaya iner inmez elverişli noktaları ele geçirmiş olduğundan, savaş meydanına çıkan Diogenes'in ordusunun yapacağı bir şey kalmamıştır. Ancak Psellos tam tersini iddia etmekte, Khatatourios'un tüm önemli bölgeleri tuttuğunu yazmaktadır.⁶¹⁵ Diogenes'in ordusunun komutası ise

⁶¹⁰ Bryennios, s. 62-63; Psellus/Sewter, s. 277; Psellos/Demirkent, s. 272; Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 315; Attaleiates/Umar, s. 178-179.

⁶¹¹ Attaleiates/Umar, s. 178-179; Psellos/Demirkent, s. 272 n. 356.

⁶¹² Psellus/Sewter, s. 277; Psellos/Demirkent, s. 272.

⁶¹³ Aynı yer.

⁶¹⁴ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 315, 317; Attaleiates/Umar, s. 179.

⁶¹⁵ Bryennios, s. 63; Psellus/Sewter, s. 277-278; Psellos/Demirkent, s. 272.

Khatatourios'un elindedir. Andronikos'un sol kanadında bulunan Crispinos, Diogenes'in ordusuna ani bir şekilde saldırmış ve bozguna uğratarak geri çekilmesini sağlamıştır. Ordusu dağılan Khatatourios da kaçışa koyuldu. Zafer kazanan Andronikos, çadırına geri döndüğünde askerlerinden birisinin Khatatourios'u esir olarak getirdiğini gördü. Anlatıldığına göre Khatatourios, kaçış esnasında atından düşmüş ve bir çalılığa saklanmıştır. Peşindeki askerler tarafından yakalanınca da öldürülmemesi için yalvarmış ve bunun üzerine esir edilmiştir.⁶¹⁶

Diogenes ise bu sırada Adanè/Adana Kalesi'nde kalmaktadır. Khatatourios'un esir düştüğü savaştan sağ kurtulanlar, kaçarak buraya sığınmışlardır. Andronikos'un ordusu yoluna devamla bu kalenin önüne gelmiş ve kuşatmaya başlamıştır. Bu sırada, kaledekiler de içerisinde buldukları kıtlık sorunlarından şikâyetçi olmaktadır. Diogenes ise yanındakilere moral vermeye çalışmakta, Sultan Alparslan'a haber gönderdiğini ve ordusunun yardımını beklediğini aktarmaktadır. Bir yandan da Crispinos'a elçi göndererek onu kendi yanına çekmek için uğraşıyordu. Ancak bunu haber alan Andronikos, duruma el koyarak Crispinos'u kendi yanında tutmaya devam etti. Yardımın gelmeyeceği anlaşılınca Andronikos ile barış görüşmeleri başlatıldı. Diogenes'in adamları şehrin kapılarını açtılar ve Diogenes'in bulunduğu eve giren Andronikos'un askerleri, onu sıkıntılı ve üzgün bir halde buldular. Hemen orada üzerindeki imparatorluk giysileri çıkarıldı ve keşiş yapılmak üzere saçları kesildi. Üç papaz da Diogenes'in teslimiyeti ve anlaşma şartlarına uyulduğuna şahitlik etmekteydi.⁶¹⁷

Psellos ve Bryennios'un kayıtlarına göre Andronikos, Diogenes'i iyi bir şekilde ağırlamış ve onunla aynı sofrada yemek yiyip onun için gözyaşı dökmüştür.⁶¹⁸ Ancak Attaleiates, böyle bir şeyden söz etmemekte, aksine onunla beraber sefere çıkmış olan askerlerin, Diogenes'in bu içler acısı halini gördüğünde canlarının sıkıldığını aktarmaktadır. Andronikos'un ise Diogenes'i çok da iyi durumda olmayan bir hayvana bindirerek yolculuk yaptırdığını kaydetmektedir.⁶¹⁹ Dönem kaynaklarının hiçbirisinin bu olaylara bizzat şahit olmayıp, sadece duyduklarını yazdıkları düşünüldüğünde aslında neler olduğu hakkında daha iyi bir fikre sahip olunabilir. Zira Psellos ve

⁶¹⁶ Bryennios, s. 64; Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 317; Attaleiates/Umar, s. 179.

⁶¹⁷ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 317; Attaleiates/Umar, s. 179-180; Bryennios, s. 65-66; Psellos/Sewter, s. 279; Psellos/Demirkent, s. 274. Osman Turan, Alparslan'ın Diogenes'in tahtını kaybetmesi üzerine Diogenes'e yazdığı bir mektupta intikamını alacağını belirttiğini söylemektedir. Bkz. Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, Ötügen Yayınları, İstanbul 2005, s. 50. Ayrıca bkz, Aristakes, s. 173.

⁶¹⁸ Psellos/Sewter, s. 279; Psellos/Demirkent, s. 274; Bryennios, s. 66.

⁶¹⁹ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 317; Attaleiates/Umar, s. 180.

Bryennios'un Andronikos'u aklama çabaları boşunadır. Çünkü görüldüğü üzere Malazgirt Savaşı'nda Diogenes'e ihanet eden Andronikos'un onun için gözyaşı dökmesinin abartılı bir ifade olduğu açıktır. Özellikle Psellos'un, başından beri, istenmeden de olsa yapılması gereken bir iş olarak gösterdiği bu ihanetteki ortaklarını aklamaya çalışması gayet normaldir.

Keşif yapılan Diogenes ile birlikte yola çıkan imparatorluk ordusu, yoluna devam ederek Kotyaeion'a (bugün: Kütahya) ulaşmışlar ve burada imparatorun bir emir gelinceye kadar konaklamaya karar vermişlerdir. Diogenes ise yolculuk sırasında kendisine verilen zehirli bir yemek nedeniyle rahatsızlanmıştır.⁶²⁰ Görülüyor ki kaynaklar her ne kadar Diogenes'in bu durumuna üzülmüş gibi gözükseler de ne Andronikos'ta ne de ordudaki bazı askerlerde böyle bir hava sezilmemektedir. Daha yolculuk sırasında Diogenes'i öldürme teşebbüsleri başlamış, Kütahya'ya gelen ordu burada açıkça bir ölüm fermanı beklemeye koyulmuştur. Zira Diogenes'in başkente ulaşmasıyla işler kontrollerinden çıkabilir ve kendi güçlü durumlarını kaybetmek bir yana, Diogenes tekrar güç sahibi biri olarak affedilebilirdi. Bu yüzden başkente ulaşmadan bu işin tamamlanması gerekmektedir. Zira Andronikos'un, saraydaki işbirlikçilerinden haber beklemesinin sebebi bu olmalıdır.

Kotyaeion'da beklenmekteyken, birkaç gün içerisinde başkentteki diğer işbirlikçiler tarafından Diogenes'in kör edilmesine ilişkin ferman çıkarıldı. Bu ferman birkaç gün içerisinde Kotyaeion'a ulaşmıştır. Bu karardan haberdar olan Diogenes, başkentten gelen papazlardan kendisine yardımcı olmaları için yalvardı ise de sonuç değişmedi. Oradakiler, Diogenes'i alarak emrin yerine getirileceği yere götürmekteyken dahi Diogenes, halen arkasını dönerek orada bulunan papazlardan yardım beklemekteydi. Yardım çağrıları sonuçsuz kalan Diogenes'i bir odaya kapattıktan sonra, mil çekme işlemini gerçekleştirecek Yahudi'yi çağırdılar. Yere yatırılan Diogenes'i iki kolundan ve iki bacağından bağladıktan sonra işlemin daha rahat yapılabilmesi için birkaç adam onun üzerine çıktı. Göğsünün üzerine kalkan koydular. Diogenes'in bağrıtları eşliğinde Yahudi, mil çekme işlemini gerçekleştirdi. Diogenes, gözlerinin tamamen aktığına yemin ettikten sonra onu bıraktılar. Gözleri kan dolu bir şekilde

⁶²⁰ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 319; Attaleiates/Umar, s. 180-181; Zonaras, s. 140.

ayağa kalkan Diogenes, hem bu işlemin verdiği acı ile hem de daha önce zehirlenmesinden dolayı baş gösteren hastalığının tesiriyle tekrar yere yıkıldı.⁶²¹

Müslüman müelliflerin eserlerinde de kimi kaynaklar Diogenes'in esaretten sonraki durumu ile ilgili bilgi vermezken, çoğunluğunda bir iki cümle ile kısıtlı da olsa, Bizans'taki düşmanları tarafından kör edildiğine dair kayıtlar mevcuttur.⁶²² Bununla beraber bazı kaynaklarda, Diogenes'in başına gelenler ile ilgili farklı bilgiler yer almaktadır. Örneğin İbnü'l-Cevzî, imparatorun keşiş olduktan sonra sultana 200.000 dinar para ve bir tepsi içinde 90.000 dinar değerinde mücevher yolladığını aktarmıştır. Daha sonra sultana, bundan fazlasının elinden gelemeyeceğini söylemiş ve Ermenistan kralına sığınmış ve bu kral da onu kör ettirmiştir. Ardından sultan bundan haberdar edilmiştir.⁶²³ Bu kayıta yer alan en dikkat çekici bilgi Diogenes'in Ermenistan kralına sığınması ve onun da Diogenes'i kör ettirmesidir. Bizans kaynaklarından bu bilginin doğru olmadığını teyit etmekteyiz. Ancak buradaki Ermenistan kralından kasıt Khatatourios olmalıdır. Diogenes, bu kişinin yanına sığınması ve ardından Andronikos'un ordusu tarafından teslim alınıp gözlerine mil çekilmesi, bu müellife, onu Khatatourios'un kör ettirdiği şeklinde yansıtmış olabilir.

XI. yüzyılda, II. Basieleios'tan sonraki bu kötü gidişatı durdurmak için çabalayan imparatorun yönetimi işte bu şekilde son bulmuştur. İmparatorlukta süregelen memur aristokrasisi ve askerî sınıfın güç mücadelesi, Bizans'ı hem ekonomik olarak çöküşe sürüklemiş hem de askerî olarak güçsüz bir duruma getirmiştir. Zira Doğu sınırlarını koruyacak bir asker-imparatoru, istemeyerek de olsa başa getiren bu kişiler, gücün kendi ellerinden çıkmasına razı gelmemişler ve imparatorun Selçuklu Türkleri üzerine düzenlediği ilk seferden itibaren, onu tahttan indirmenin yollarını aramışlardır. Kendi çıkarlarını, imparatorluğun çıkarlarının önüne koyan bu kişiler, belki de o dönemde tam da imparatorluğun ihtiyacı olan kişiyi bulmuşlarken Malazgirt Savaşı'nda onu yalnız bırakmışlardır. Bununla da yetinmemişler, Diogenes nefes aldıkça kendilerinin güvende olmayacağını anlayarak üzerine iki kez ordu gönderdikten sonra, düşmanının yapmadığını yaparak üstünkörü bir şekilde gözlerine mil çekmişlerdir. Böylece Diogenes'in tahtta herhangi bir iddiasının bulunmasını da engellemişlerdir.

⁶²¹ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 319, 323, 325; Attaleiates/Umar, s. 181-183; Zonaras, s. 141. Eyice, Diogenes'in gözlerine 29 Haziran 1072 tarihinde mil çekildiğini kaydetmektedir. Bkz. Eyice, s. 86. Ayrıca bkz. Polemis, "Notes on Eleventh-Century Chronology", s. 65.

⁶²² Turtuşî, s. 472; Azîmî, s. 19; İbnü'l-Adîm, *Zübdet'ül-Haleb*, s. 30.

⁶²³ İbnü'l-Cevzî, s. 105-106. İbnü'l-Esîr'de de Diogenes'in Alplarslan'a gönderdiği paraların miktarı bu şekilde kaydedilmektedir. Bkz. İbnü'l-Esîr, s. 73.

Çünkü İmparator olacak kişinin fiziken kusuruz olması gerekmektedir. Bryennios, Diogenes'in yeni İmparator'a sıkıntı çıkarmasından korktukları için bu kararın alındığını söylemekteyse de bu sıkıntı aslında *Caesar* Ioannes Doukas ve Psellos'u ilgilendirmektedir.⁶²⁴ Zira Psellos, bu işte kendisinin parmağı olduğunu açık açık beyan etmekte ve İmparator VII. Mikhaël'nin bundan haberi olmadığını itiraf etmektedir.⁶²⁵ Bununla birlikte Attaleiates, VII. Mikhaël'in de suçlu olduğunu düşünmektedir.⁶²⁶

Attaleiates'in Diogenes'in ölümü ile ilgili kaleme aldığı şu satırlar önemlidir:

“Ne emredersin[iz], hükümdar, sen ve seninle birlikte bu dinsizce kararı almış olanlar? Hiçbir kötülük yapmamış, tersine Rumların yararı için kendi canını tehlikeye koyan ve savaşın eziyetleriyle tehlikelerinden kaçınarak sarayda güvenlik içinde kalmak olanağına sahipken, daha savaşçı halklara karşı güçlü bir orduyla çarpışmış bir insanı kör etmeye mi? Erdemine düşmanının bile saygı gösterdiği ve art düşünce hesabı gütmeksizin kardeşi imiş gibi sarılıp kucakladığı ve karşılıklı konuştuğu ve birlikte yemek yediği ve tutsağı iken yanına yerleştirdiği ve iyi bir hekim gibi keder yarasının üzerine sanki ağrı kesici merhem sürer gibi öyle teselli sözleri ettiği bu kişiyi mi? Hakçası, inanıyoruz ki Sultan zafer ödülünü, ödül verici Tanrı'dan aldı, çünkü böylesine insanlık ve bunca sağduyu ve tevekkül [Tanrı takdirine saygı, boyun eğme] göstermişti. Sen, ne emrediyorsun, hükümdar? Tanrının kendisinin verdiği ışıktan ve görme yetisinden yoksun etmeyi; kimi? Sana hem resmî sözde hem de özde baba gibi davranmış [sen çok küçük iken dul ananla evlenen, sana baba olan] ve [Adana'daki anlaşmayla] hükümdarlıktan vazgeçip onu sana bırakan, mor renkli [İmparatora özgü] giysilerden soyundurulup mütevazı keşiş entarisi giyen, dünyevî her ne varsa terk edip keşiş yaşamı sürdüren, hasta ve güçsüz olan ve daha çok tedaviye ve teselliye gereksinmesi olan kişiyi, herşeyini yitirmiş, hasta, eziyetler çekmiş olan, bükülmüş saza dönmüş ve gözlerinden ve yüzünden zaptedemediği yaşların akıp durduğu kişiyi mi? Ama eğer, sana sessizce yakardığı için ve keşiş entarisi giymiş bulunduğu için daha da büyük güç kazanan bütün bu yalvarmalara rağmen sen kendi hıncının, sorumsuzluğunun ve hüküm sürmek konusundaki doymak bilmez isteğinin [taht hırsının] sürüklemesine bırakıp koyuverirsen, adamın üzerindeki entariye [onun keşiş olmasına] ve ana memesine saygı göstermezsen –o memeden hem sen süt emdin bu kişinin çocukları emdiler- bilesin ki bir zaman gelir sana da bir kötü baht kendini gösterir ve seni bu kişinin başına gelen felâketin aynı ile cezalandırırlar.”⁶²⁷

⁶²⁴ Bryennios, s. 66.

⁶²⁵ Psellos/Sewter, s. 279; Psellos/Demirkent, s. 275.

⁶²⁶ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 319, 321; Attaleiates/Umar, s. 181-182.

⁶²⁷ Attaleiates/Umar, s. 181-182.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ROMANOS IV. DIOGENES'İN ÖLÜMÜ, ŞAHSİYETİ VE ÖZEL DÜNYASI

Diogenes, gözlerine mil çekildikten sonra hiçbir tedaviye uğramadan kötü bir binek hayvanı ile başkente doğru yola çıktı. Kaynaklar bu yolculuk boyunca bakımsızlıktan dolayı Diogenes'in mil çekilmiş gözlerinde kurtlanmanın başladığını, yaralarının iltihap kaparak başının şişmesine yol açtığını ve etrafa kötü kokular yayıldığını kaydetmişlerdir.⁶²⁸ Bryennios ise akrabası olan Andronikos'u savunmak adına onun, Diogenes'in bu haline çok üzüldüğünü, aslında Diogenes'i bu durumdan kurtarmak istediğini, bu yolda babasına mektuplar yazdığını, ancak emirlere karşı gelemediğini kaydetmektedir.⁶²⁹ Andronikos'u aklama çabasına rağmen farklı kaynakların tetkik ederek okunmasıyla, aslında Andronikos'un Malazgirt'te yaptığı ihaneti öğrenmekteyiz. Diogenes'in başına gelen bu felaketler silsilesi, askerî aristokrasi ve memurlar aristokrasisinin, imparatorluktaki güç mücadelesinin bir sonucu olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim yukarıda anlatıldığı üzere ülkenin kötü gidişatını durdurmak isteyen bir komutan, mevcut imkânlar ile aslında elinden geleni yapmıştır. Ancak kendisi ne kadar azimli olursa olsun hem saraydakilerin hem de seferlerde yanında bulunan dalkavukların, imparatorluğa ne olacağıyla değil, kendi gelecekleriyle ilgilenmesi nedeniyle Diogenes'in de elinden fazla bir şey gelmemiştir. İmparatorluğa yaptığı hizmetlerinin karşılığı olarak gözlerine mil çekilmiş ve ölüme terk edilmiştir.

Başkente getirilmeden, İzmit körfezinden bir gemiye bindirilerek kendisinin Pröti/Prôtè'nin (bugün: Kınalıada) tepesine yaptırmış olduğu manastıra gönderildi.⁶³⁰ Diogenes'in bu manastırda ne kadar kaldığı ise kesin değildir. Attaleiates, birkaç gün içinde vefat ettiğini yazmaktayken Bilge Umar ve Semâvi Eyice, İmparator'un 4 Ağustos 1072 tarihinde vefat ettiğini kaydetmektedir.⁶³¹ Diogenes'in vefatının ardından eşi Eudokia, İmparator VII. Mikhaël'den izin alarak kocasının cenazesiyle ilgilenmeye

⁶²⁸ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 325; Attaleiates/Umar, s. 183; Zonaras, s. 141.

⁶²⁹ Bryennios, s. 66-67.

⁶³⁰ Psellus/Sewter, s. 280; Psellos/Demirkent, s. 275; Eyice, s. 87. Ayrıca bkz. Rodolphe Guiland, "La destinée des empereurs de Byzance", *Études Byzantines*, Presses Universitaires de France, Paris 1959, s. 30.

⁶³¹ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 325; Attaleiates/Umar, s. 183; Bryennios, s. 67; Eyice, s. 89. Ayrıca bkz. Charles M. Brand-Anthony Cutler, "Romanos IV. Diogenes", *ODB*, III, s. 1807; Michael Angold, "Belle Époque or Crisis? (1025-1118)", *The Cambridge History of The Byzantine Empire c. 500-1492*, s. 609. Ayrıca Polemis'in, Attaleiates yazmalarının birinde bulunan kenar notundan çıkarttığı tarihe göre Diogenes, 4 Ağustos 1072 tarihinde ölmüştür. Bkz. Polemis, "Notes on Eleventh-Century Chronology", s. 76; Psellos/Demirkent, s. 275 n. 364. Muralt, *Caesar Ioannes Doukas*'ın, Diogenes'in iyileştirilmesini yasakladığını kaydetmektedir. Bkz. Muralt, s. 23.

koyulmuştur. Uygun bir törenle Prôtè adasına defnedilen Diogenes'in hükümdarlığı üç yıl sekiz ay sürmüştür.⁶³²

Diogenes, imparatorluğun batıda Peçenek ve Norman, doğuda Selçuklu Türklerinin baskısı altında iken, ülkenin başındaki yöneticilerin yeteneksizliklerini ve yanlış politikalarını görmüş ve bir asker olarak duruma el koymuş, ancak memurlar aristokrasisinin saray entrikaları nedeniyle üç yıl gibi kısa bir süre tahtta kalabilmiştir. Diogenes'in ölümü, Anadolu topraklarının Türk yurdu olmasının önündeki en büyük engeli kaldırmıştır. Bununla birlikte Malazgirt yenilgisini izleyen olaylar silsilesi sadece imparatorluktaki askerî çöküntüyü değil, ahlâkî bir düşüşü de gözler önüne sermektedir.⁶³³

Diogenes'in imparator olmadan önceki hayatı ve yaklaşık üç yıl süren imparatorluk dönemi göz önüne alındığında kendisinin karakteri hakkında az çok fikir edinmemiz mümkün görünmektedir. Kaynaklardan öğrendiğimiz üzere Diogenes'in saraydakiler tarafından erdemli bir kişi olarak bilinmektedir. Erdemli bir kişi olmasının yanı sıra darbe suçlamasıyla saraya getirilen Diogenes'in yakışıklı, gözleri güzel, omuzları, göğsü güçlü ve pazulu görünen, ten renginin siyah ve beyaz arasında pembemsi renge sahip biri olarak tasvir edildiği görülmektedir. Ayrıca uzun boylu olduğu, görünüşü ve ataları itibariyle soylu olduğu ve kendisinde imparator görünüşü olduğu da kaynaklarda yer almaktadır.⁶³⁴

Diogenes, daha komutanlığı sırasında askerlerinin kendisine saygı gösterdiği de bilinmektedir. Ayrıca darbe teşebbüsü suçlamasıyla sarayda görülen mahkemesinde, asker olmanın verdiği vakurluğuna ters düşecek hiçbir harekette bulunmamış, duruşma süresince sessizliğini korumuş ve cezasını kabul etmiştir.⁶³⁵ Duruşuyla hem mahkemedekileri hem de Eudokia'yı etkilediği anlaşılan Diogenes, affedildikten sonra imparatorlukta ortaya çıkan bir asker-imparator ihtiyacında Eudokia'nın eş adayı olarak

⁶³² Zonaras, s. 141; Süryanî Mihail, s. 25; Ioelis, s. 65. Zonaras'ın üç yıl sekiz ay olarak verdiği hükümdarlık tarihine bakılırsa, Diogenes'in Alparslan tarafından serbest bırakılmasının ardından iktidarını kaybettiğini imâ etmektedir. Polemis ise Diogenes'in, 20 Eylül 1071'de hâlen kânûnî olarak imparator olduğunu kaydetmektedir. Polemis, "Notes on Eleventh-Century Chronology", s. 64. Bununla birlikte Diogenes'in iktidarını dört yıl üç ay olarak gösterenler de mevcuttur. Bkz. Philip Grierson, "The Tombs and Obits of the Byzantine Emperors (337-1042)", *Dumbarton Oaks Papers*, XVI, 1962, s. 60. Diogenes'in imparatorluk döneminin kısa özeti ve Proti'ye gömülmesi hakkında ayrıca bkz. Gustave Schlumberger, *İstanbul Adaları*, çev. Naci Yüngül, İstanbul Eminönü Halkevi Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi Neşriyatı, İstanbul 1937, s. 30-37. Diogenes'in hayatını anlatan şu eser de bir bibliyografyaya sahip olmadığı göz önünde bulundurularak incelenebilir: Bkz. Pavlos Karolidis, *Romanos Diogenes: İstanbul'a Yollar Açılırken*, çev. Kriton Dinçmen, İletişim Yayınları, İstanbul 1993.

⁶³³ Cahen, "İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı", s. 99; Beihammer, s. 161.

⁶³⁴ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 181; Attaleiates/Umar, s. 106-107.

⁶³⁵ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 179; Attaleiates/Umar, s. 105-106.

karşımıza çıkmıştır.⁶³⁶ Aslında imparator olmak için yola çıkan Diogenes, başından türlü olaylar geçtikten sonra bu isteğine kavuşmuştur. İmparator olduktan sonra vakit kaybetmeden sefere çıkan Diogenes'in aslında zevküsefası için bu göreve gelmediği ve imparatorluğun geleceği hakkında endişelendiği görülmektedir. Nitekim asker olduğundan dolayı imparatorluğa geldiğinde ülkenin askerî sıkıntıları ile ilgilenme konusunda da yetenekli olduğu açıktır. Zira üç ay gibi kısa bir sürede başkentteki işlerini tamamlayarak orduyu hazır etmiş ve sefer için Anadolu yakasına imparatorluk çadırı kurdurduğu yukarıda belirtilmiştir.

Diogenes'in evlenmesinin ardından eşi Eudokia'ya karşı olan tavırlarında bir değişiklik olduğu da kaydedilmiştir. Buna göre Eudokia'nın etkisi altında kalmıyor, kendisini idamdan kurtardığı halde müteşekkir olmak yerine başına buyruk hareket ediyordu.⁶³⁷ Bu yüzden aralarında çoğu zaman soğukluk olduğu kaydedilen Eudokia ve Diogenes'in, Malazgirt seferi öncesinde araları düzelmiş gibi görülmektedir. Zira kehanete konu olan bir güvercinin Diogenes'in ellerine konması ve Diogenes'in de bu güvercini Eudokia'ya göndermesi bir zeytin dalı misali olmuş ve Eudokia da Malazgirt seferine çıkmadan, eşinin yanına gitmiş ve beraber birkaç gün geçirmişlerdir. Sefer sonrasında tahttan indirilen Diogenes, Eudokia ile mektuplaşmışsa da kısa süre içerisinde Eudokia da imparatoriçelikten azledilmiş ve Diogenes ile işbirliği kurmaması için rahibe yapılmıştır. Eudokia'nın, Diogenes'in ölümünden sonra da ona olan sevgisinin göstergesi olarak cenazesi için Prôtè'ye giderek Diogenes'e uygun bir tören yaptırmıştır.

Diogenes'in ölümü ile ilgili bilgiler daha sonraki kaynaklarda da geçmektedir. Timarion adlı bir müellifin kaleme aldığı edebî eserde Diogenes, ölümler diyarında zehirlenmeden ve gözlerine mil çekilmesinden dolayı acı çekmekte iken tasvir edilmiştir.⁶³⁸ Bu durum, Diogenes'e yapılanların aslında halk nezdinde de bilindiği şeklinde yorumlanmaktadır.⁶³⁹

Diogenes'in aile hayatına baktığımızda, bilindiği gibi İmparator olmadan önce Samouèl Alousianos'un adı tespit edilemeyen kız kardeşi ile evli idi. Bu kişi ile evliliğinden bir çocuğu olup olmadığını bilmiyoruz. Eudokia ile evlendikten sonra bu

⁶³⁶ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 185; Attaleiates/Umar, s. 109. Ancak Zonaras, Eudokia'nın Diogenes'ten etkilenip etkilenmediğini bilmediğini söylemektedir. Bkz. Zonaras, s. 123

⁶³⁷ Zonaras, s. 125.

⁶³⁸ Anonim, *Timarion*, s. 57. Ayrıca bkz. Karl Krumbacher, *Geschichte der Byzantinischen Litteratur: von Justinian bis zum ende des Oströmischen Reiches (527-1453)*, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München 1891, s. 193.

⁶³⁹ Eyice, s. 93-94.

evlilikten olan çocukları hakkında bazı bilgiler mevcuttur. İmparator Diogenes'in Eudokia ile olan çocukları "Mor Odada Doğan" olarak nitelendirilmektedir. Bunun sebebi ise o çocuğun bir İmparator ve İmparatoriçe çocuğu olarak İmparatorluk rengi olan Mor/Erguvan renkli bir odada dünyaya gelmesidir.⁶⁴⁰

Diogenes'in bilinen oğulları Konstantinos, Leon ve Nikephoros'tur. Anlaşıyor ki bu oğulların, babalarının tahttan indirilmesinden sonra ayaklarındaki mor renkli ayakkabıları alınmış ve başlarına bir taç bağı sarınmalarından ise men edilmişlerdir. Sıradan birer vatandaş durumuna düşürülmüş bu oğullar, anneleri Eudokia ile birlikte Kyperoudès Manastırı'nda sürgün hayatı yaşamaktaydılar.⁶⁴¹ Anne bir baba farklı kardeşleri VII. Mikhaël tarafından bu şekilde muamele gören Diogeneslere ne yapılacağı fikri, tahmin edilebilir ki yanındaki akıl hocaları Psellos ve Ioannes Doukas tarafından yeni imparatora aşılınmış olmalıdır.

1081 yılında iktidarı ele alan Aleksios I. Komnenos zamanında bu oğullar, imparatorun emrinde hizmet etmeye başlamışlardır. Diogenes'in oğullarından Leòn ve Nikèphoros, Aleksios ile birlikte seferlere iştirak etmiştir. 1071 yılında imparatorluğun Lombardiya'daki son kalesi olan Bari'yi ele geçiren Robert Guiscard, yoluna devamla İlyrikon *thema*'sında işgallerine devam etmiştir. Aleksios'un bu işgali durdurmak için çıktığı seferlerde Leòn ve Nikèphoros Diogenes kardeşler de bulunmaktadır. Savaş stratejileri tartışıldığı sırada bu iki kardeş, savaşa girilmesi gerektiğini savunan tarafta idiler.⁶⁴² Aleksios'un Peçenekler üzerine düzenlediği seferlerde yine Diogenes kardeşler orduda idiler. Bu kardeşler, savaşın en önemli noktasında Aleksios'a hiç korkmamasını, kendilerinin kılıçlarını çekerek düşmanı paramparça edeceklerini bildiriyorlardı. Peçenekler ile savaş durumuna geçildiğinde de Aleksios, altı kişilik imparator korumaları arasına Diogenes kardeşleri de dâhil etmiştir. Peçenekler ile yapılan bu savaşta Leòn Diogenes, düşmana fazla bir cesaret göstererek saldırıya geçtiğinden ağır bir şekilde yaralanmıştır. Nikèphoros Diogenes ise o sırada imparatorun yanında bulunmaktaydı. Peçeneklere yenilen Bizans ordusu kaçış yolundayken imparatoru takip eden birkaç Peçenek askeri, imparator ile birlikte bulunan Nikèphoros Diogenes'e

⁶⁴⁰ Porphyra denilen bu "Mor Oda", Bizans imparatorluk sarayındaki büyük odalardan birinin adıdır. Bu oda, tabandan tavana dek dikdörtgen biçiminde olup, tavan başlangıcından itibaren piramit şeklinde inşa edilmiştir. Odanın tabanı ve duvarları, İmparatorlar'ın Roma'dan getirttiği mor renk üzerine siyah noktaları olan bir mermer türü ile kaplıdır. Bu yüzden bu odaya Mor Oda/Porphyra denilmektedir. Bkz. Anna Komnena/Dawes, s. 170; Anna Komnena/Umar, s. 215.

⁶⁴¹ Anna Komnena/Dawes, s. 224; Anna Komnena/Umar, s. 276.

⁶⁴² Anna Komnena/Dawes, s. 106; Anna Komnena/Umar, s. 140.

arkadan saldırmış, imparatorun uyarması ile Nikephoros, ölümden son anda kurtulmuştur.⁶⁴³

Ancak anlaşılmaktadır ki tüm bunlar Nikephoros'a yeterli gelmemiştir. O, daha sonra Aleksios I. Komnenos'a karşı bir komplo kurarak darbe ile başa geçmeyi amaç edinmiştir. Aleksios'un 1093-1094 civarında Dalmaçya bölgesindeki karışıklıkları sonlandırmak üzere sefere çıkmışken, ona yetişen Nikèphoros, çadırını imparator çadırının yanına kurarak geceyi bekledi. Gece olunca elindeki hançerle imparatorluk çadırına giren Nikèphoros'u bir hizmetçi kızın fark etmesiyle hemen çadırına döndü. Böylece girişimi başarısız oldu. Hizmetçinin durumu imparatora anlatmasına rağmen imparator, bu olayı bilmezden gelerek yoluna devam kararı aldı. Nikèphoros ise başka bir konaklama sırasında imparatorun hamamdan çıktığı sırada silahlanmış olarak onun yanına girmeye kalkışmışsa da imparatorun yanındaki kişiler tarafından engellenmiş ve böylece ikinci girişimi de başarısız olmuştur. Sonrasında Nikèphoros, bu tasarımını soylulardan ve yüksek rütbeli askerlerden birkaç kişiye açınca imparator tutuklanması kararını vermiştir. Kardeşi Adrianos'u Nikèphoros'a göndererek suçlarını itiraf etmesini ve suç ortaklarının adını vermesini istemiştir. Bu sırada kaçış hazırlığında olan Nikephoros ise tüm suçlamaları inkâr etmiştir. Ancak ikinci sorgusunda suçlarını itiraf eden Nikèphoros, görüştüğü kişilerin de adlarını imparatora vermiştir. İmparator, Nikèphoros'un mektuplarını incelemiş ve birçok yüksek rütbeli görevlinin adına ulaşmıştır. Bunların arasında İmparatoriçe Maria'nın da olduğunu görmüş, onun Nikèphoros'u bu tasarımıyla vazgeçirmeye çalıştığı mektupların gizli kalmasını istemiştir. Tutuklanarak Kaisaropolis'e (yeri bilinmiyor) sürgüne gönderilen Nikèphoros, 29 Haziran 1094'te gözlerine mil çekilerek kör edilmiştir. Daha sonrasında ise Nikèphoros, kendini okumaya vermiş, kabartma özelliğine sahip kitaplar ile vaktini geçirmiş ayrıca geometri alanında kendini geliştirmiştir.⁶⁴⁴ Anna Komnena, Nikèphoros'un içindeki iktidar ateşinin sönmediğini ve bu fikirlerini bazı kimselere açtığını ancak sonradan kendisinin affedildiğini söylese de Nikèphoros, kendisinin artık imparator olamayacağını biliyor olsa gerektir. Buna rağmen imparator olma isteğini sürdürmesi abesle iştigal olurdu.

Nikèphoros ve Leòn kardeşler, o dönemde sakalları daha yeni çıkmaya başlamış, yakışıklı, kuvvetli bir görüntüye sahip idiler. Nikèphoros, sarışın, geniş

⁶⁴³ Anna Komnena/Dawes, s. 174-176; Anna Komnena/Umar, s. 220-222.

⁶⁴⁴ Anna Komnena/Dawes, s. 222-234; Anna Komnena/Umar, s. 273-285.

göğüslü ve uzun boylu bir fiziğe sahip olarak kaydedilmiştir. Ancak karakter olarak kötü huya sahip, gözü yükseklerde olan biri olarak nitelendirilmekte; ayrıca zeki, gözü pek, istediğinde tatlı dilli, cana yakın ve alçakgönüllü biri olarak görüldüğü de belirtilmektedir. Kardeşlerden Leòn ise Nikèphoros'un aksine iktidar hırsı olmayan, elindeki ile yetinen ve sağduyulu biri olarak kaydedilmektedir.⁶⁴⁵ Aleksios I. Komnenos, bu kardeşleri hem kendilerine acıdığından hem de onları kendi yanında kullanmak istediğinden onlara orduda görevler vermiştir. Ayrıca Aleksios'un bu çocuklara karşı sevgi beslediği ve Nikèphoros'un komplolarına rağmen sonuna kadar onun hakkında iyi düşündüğü de belirtilmektedir. Hatta Nikèphoros'a Girit valiliğini vermiş, annesi Eudokia'yı ise çeşitli hediyeler ile gönlünü hoş tutarak ona eski saygınlığına uygun biçimde davranmıştır.⁶⁴⁶

Kardeşlerden diğeri ise Konstaninos'tur. Bu kişi, babası Romanos'un İmparatorluğu zamanında Aleksios Komnenos'un kız kardeşi Theodòra ile evlendirilmiştir.⁶⁴⁷ Konstantinos'a, babasının tahttan düşürülmesinden sonra VII. Mikhael zamanında, Aleksios Komnenos'un kardeşi İsaakios ile birlikte Antakya'daki bir savaşta rastlamaktayız. Antakya *Doukas*'ı olan *Pròtoproedros* (Başkanların Birincisi) İoseph Tarkhaneiòtès'in ölümünün ardından bölge karışıklık içerisine girmiştir. Başkentten gönderilen İsaakios Komnenos, Antakya *Doukas*'ı atanarak buraya gelmiş ve buradaki iç karışıklıkları bastırmıştır. Ardından Antakya yöresine gelen bir Türk birliğinden haberdar olan Komnenos, kentten çıkış yaparak bu Türk birliği ile savaştı. Kayıtlara göre bu savaşta Komnenos esir düşmüş, Konstantinos Diogenes ise öldürülmüştür.⁶⁴⁸

Ancak daha sonraki dönemde Aleksios I. Komnenos imparator iken, bir kişi kendisinin Konstantinos Diogenes olduğunu ve aslında ölmediğini söyleyerek ortaya çıkmıştır. Aktarıldığına göre birçok kişi onu susturmaya çalışmış ve Nikephoros'un gözlerine mil çekildiğini hatırlatarak onu bu işten vazgeçirmeye çalışmıştır. Anna Komnena, bu kişinin "Düzmece" olduğunu ve imparator olmaya heveslendiğini yazmaktadır. Aleksios'un onu Khersòn'a (bugün: Kırım) sürdüğü ve bir kalede hapis hayatı yaşamaya mahkûm ettiği bilinmektedir. Ancak bu kişi orada bulunan Kumanların desteğini sağlayarak Diambolis'e (bugün: Yanbolu) kadar geldi ve burada, çevre halkın

⁶⁴⁵ Anna Komnena/Dawes, s. 224-226; Anna Komnena/Umar, s. 276-277.

⁶⁴⁶ Aynı yer.

⁶⁴⁷ Bryennios, s. 37.

⁶⁴⁸ Bryennios, s. 110-114. Bilge Umar, bu Türk birliğinin Kutalmış oğlu Süleyman Şah ve kardeşi Mansur ile birlikte Anadolu'ya geçmekte olan Selçuklular olduğunu belirtmektedir. Bkz. s. 113 n. 57.

desteğini alarak kenti teslim aldı. Kumanları geri dönme fikrinden çevirerek Edirne'ye girdi ve Bryennios'a amca diye hitap ederek onu kendisiyle görüşmeye çağırdı. Ancak Bryennios, onu sesinden tanıyamadığını söyledi. Gönderilen Rum ordusuyla Kumanların çatışmaları süregiderken; Alakeseus adlı biri, kendi babasının bu kişinin babasını tanıdığını söyleyerek hile ile Diogenes'i tutuklamak için izin aldı. İmparator'dan kaçır gibi bir halde saçını sakalını keserek Diogenes'in yanına gitti ve ona sığındı. Sonrasında Poutzè adlı bir kaleyi ele geçirmek için Diogenes'i ikna ederek bu kaleyi zapt ettiler. Ancak bu kale imparatorun emriyle teslim alınmıştı ve Diogenes'e oynanan oyunun bir parçası idi. Kale komutanı ve Alakaseus ile birlikte hamama gittikleri sırada Kuman askerlerine düzenlenen ziyafette idiler. Bu askerler, sarhoş olmalarından yararlanılarak kıyımdan geçirildiler. O sırada uykuda bulunan Diogenes de esir edilerek Anna Dalassena'nın emriyle gelen kişiye teslim edildi. O sırada hazır bulunan Kamyres adlı bir Türk vasıtasıyla Diogenes'in gözlerine mil çekilmiştir.⁶⁴⁹

Anna Komnena'nın "Düzmece" dediği bu kişinin gerçekten Konstantinos Diogenes olup olmadığı üzerinde durulması gereken bir konudur. Bilge Umar, bu kişinin söylediği kişi olabileceğini düşünmektedir. Çünkü Anna'nın verdiği bilgilerde birçok çelişki mevcuttur.⁶⁵⁰

Romanos Diogenes'in eşi Eudokia ise bilindiği üzere imparatoriçelik makamından indirilip rahibe yapılmıştı. Nikèphoros Botaneiates, Bizans tahtını ele geçirmek üzere ayaklandığında, halk da onu desteklemiş ve Botaneiates'e elçiler gönderilmesini ve onun şehre girişini desteklemek için ilahiler okunmasını kararlaştırmıştır.⁶⁵¹ Ayrıca o dönemki bazı söylentilere göre Eudokia, tahtı ele geçirmek için Üsküdar'a gelen Botaneiates'e evlilik için mektuplar yollamıştır. Bir başka söylentiye göre bu mektuplar kızı Zoe için idi.⁶⁵²

Botaneiates'in, 1067'de imparatorluk için gösterilen iki adaydan biri olduğu da unutulmamalıdır. İkinci kocasının tahttan indirilip kendisinin de rahibe yapılmaya zorlandığı düşünüldüğünde Eudokia'nın bu hareketi gayet mantıklı görünmektedir. Her ne kadar amcası *Caesar*'ın girişimleriyle de olsa, kendisini bu duruma düşüren oğlunu

⁶⁴⁹ Anna Komnena/Dawes, s. 237-245; Anna Komnena/Umar, s. 288-298. Gyula Moravcsik, eserinde İmparator Manouel Komnenos (1143-1180) zamanında Ioannes Diogenes adlı birinin, sarayda İmparator Manouel'in Selçuklular ve Macarlara karşı kazandığı zaferleri anlatan bir yazı ya da konuşma kaleme aldığını kaydetmektedir. Bkz. Gyula Moravcsik, *Byzantinoturcica: Die Byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker*, I, E. J. Brill, Leiden 1983, s. 316-317.

⁶⁵⁰ Anna Komnena/Umar, s. 289 n. 1, 2; 294 n. 1; 295 n. 1; 296 n. 2; 297 n. 2.

⁶⁵¹ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 437; Attaleiates/Umar, s. 237.

⁶⁵² Anna Komnena/Dawes, s. 74-75; Anna Komnena/Umar, s. 99.

tahttan indirerek hem kendisi için hem de Diogenes'ten olma çocuklarının geleceğini sağlama almak istemiş olmalıdır. Zira kendi oğlu onu kentin dışında yaşamaya mecbur etmiştir. Ayrıca hem aynı babadan hem de Diogenes'ten olma kardeşlerinin annesi ile birlikte sürekli yer değiştirmesini emrediyordu. Kardeşlerinin evlilik çağı gelmiş olmasına rağmen evlenmelerine müsaade de etmemekteydi. Ancak Botaneiates imparator olduktan sonra Eudokia'ya daha iyi davranmış, saygı göstermiş ve onun dileklerini içtenlikle yerine getirmiştir. Onları başkente geri almış ve kendisine gelir tesis ederek çocuklarının evlilik yaşağını kaldırmıştır.⁶⁵³ Ayrıca bazı söylentilere göre bazı kişiler Botaneiates'e, Eudokia ile evlenmesini öğütlemekteydiler.⁶⁵⁴ Sonraki İmparator Aleksios I. Komnenos zamanında da Eudokia iyi bir yaşa sürmüş ve çeşitli onurlandırılmalar ve hediyeler ile hoş tutulmuştur.⁶⁵⁵

Diogenes, iktidarı eline aldıktan sonra imparatorluk süresi boyunca doğudan gelen Selçuklu Türkleri ile mücadele ettiğinden, kendisi hakkında seferlerde edindiğimiz bilgilerden başka çok az mâlumata sahibiz. Diogenes, üç senelik iktidarında başkente yakın Aretas⁶⁵⁶ denilen yerde, yaz mevsiminde orada kalmak için, yazlık evler inşa ettirmiştir.⁶⁵⁷ Ramsay, Diogenes'in Neakome'de⁶⁵⁸ bir mülkü olduğundan da bahsetmektedir. Diogenes'in, Türkmenler üzerine yaptığı seferler sırasında Halys'e bir kale inşa ettirdiği de bilinmektedir.⁶⁵⁹ Ayrıca günümüzde Bibliothèque Nationale de France'nin Cabinet des Médailles bölümünde bulunan bir fildişi bir levha da Diogenes ve Eudokia'ya atfedilmektedir.⁶⁶⁰

Bundan başka, Serçe Limanı'ndaki bir batıkta bir yolcu veya mürettebattan sağlanan altın küpeden bahsedilmektedir. Bu küpe XI. yüzyıl müelliflerinden İbn Zübeyr tarafından olağandışı, çok güzel işlenmiş bir altın mücevher olarak nitelendirilmektedir. Bu küpenin el Cezire ve Suriye'de bir Hamdânî Emîri tarafından 1071 yılında Diogenes'e verildiği belirtilmektedir.⁶⁶¹ Ancak o dönemde bu bölgelerde

⁶⁵³ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 555; Attaleiates/Umar, s. 299-300.

⁶⁵⁴ Anna Komnena/Dawes, s. 75; Anna Komnena/Umar, s. 99.

⁶⁵⁵ Anna Komnena/Dawes, s. 225; Anna Komnena/Umar, s. 276.

⁶⁵⁶ Burası şimdiki Veliefendi Hipodromu'nun kuzeybatısında kalan Bahçelievler Mahallesi'dir. Bkz. Anna Komnena/Umar, s. 83 n. 5. Bu bölgenin yeri hakkındaki tartışmalar için bkz. Eyice, s. 92-93.

⁶⁵⁷ Anna Komnena/Dawes, s. 62; Anna Komnena/Umar, s. 83.

⁶⁵⁸ Neon Kome veya Neakomos olarak da telâfuz edilen bu yer, Bithynia'daki Marmara denizine bakan bir liman kenti olsa gerektir. Bkz. Ramsay, s. 187.

⁶⁵⁹ Attaleiates/Kaldellis-Krallis, s. 267; Attaleiates/Umar, s. 151; Ramsay, s. 218-219.

⁶⁶⁰ Eyice, bu levhanın II. Romanos ve eşi Bertha'ya ait olduğunu düşünmektedir. Bkz. Eyice, s. 110-116. Ayrıntılı tetkik için bkz. Ioli Kalavrezou-Maxeiner, "Eudokia Makrembolitissa and the Romanos Ivory", *Dumbarton Oaks Papers*, XXXI, Washington (1977), s. 307-325.

⁶⁶¹ George D. Bass- Sheila D. Matthews- J. Ricard Steffy- Frederick H. Van Doorninck Jr., *Serçe Limanı An Eleventh-Century Shipwreck*, I, Texas A & M University Press, 2004, s. 290.

Hamdânî emiri bulunduğuna dair bir kayda rastlamamaktayız. Böyle bir bilgiye şüpheyile yaklaşmak gerektiği gibi o dönemde Fâtımî vezaretinde Nâsîrüddevle Ebû Ali el-Hasen b. Hamdan adlı bir kişinin bulunduğundan yukarıda bahsedilmişti. Bu kişi, yönetimi ele geçirmek üzere harekete geçtiği sırada Diogenes'e elçilik heyetiyle birlikte pek çok hediye göndermişti. Dolayısıyla bu değerli eşyalar bu heyetin hediyeleri olmalıdır. Ancak bu değerli eşyaların Serçe Limanı'na nasıl ulaştığı bilinmemektedir.

İmparatorluğun, XI. yüzyılda ekonomik olarak bir gerileme dönemine girdiği görülmektedir. Bu durumun somut kanıtlarına, imparatorların bastırıldığı paralardan da ulaşılabilmektedir. Diogenes'in, ikitadarında basılan paralardan bazıları da günümüze ulaşmıştır. Basılan paraların değerlerine bakıldığında, özellikle XI. yüzyıl boyunca bir *nomisma*'nın⁶⁶² değerinde sürekli bir düşüş yaşandığı görülmektedir. *Nomisma* düşüş yaşarken gümüş ve bakır paraların değerinde ise bir atış yaşanmıştır. Diogenes'in dönemine gelindiğinde *nomisma*'da %70 değerinde altın madeni kullanılmaktayken, gümüşte %24.8, bakırda ise %5.2 değerinde basılan paranın madeni yer almakta idi.⁶⁶³ İmparatorluğun ekonomik durumu Diogenes'ten sonra da kötüye gitmiş, bu gerileme Aleksios I. Komnenos'un ikitdarının ilk on yılına kadar sürmüştür.⁶⁶⁴ Zira Aleksios dahi, o sırada Almanya Kralı olan IV. Heinrich'e, Robert Guiscard'a karşı anlaşma teklif ederken, kendi dönemindeki paradan daha değerli olan Diogenes *nomisma*'sını kullanmıştır.⁶⁶⁵

⁶⁶² Nomisma, Geç Roma ve Bizans'ta basılan yirmi dört karat ayarındaki altın sikkelere verilen isimdir. Bkz. Philip Grierson, "Nomisma", *ODB*, II, s. 1490.

⁶⁶³ Cécile Morrison, "Byzantine Money: Its Production and Circulation", *The Economic History of Byzantium from Seventh Through Fifteenth Century*, ed. Angeliki E. Laiou, II, Dumbarton Oaks Press, Washington 2002, s. 931. Diogenes, Alparslan'a esir düşmüş iken başkente Eudokia ve oğlu VII. Mikhael adına para basılmıştır. Bkz. Hugh Goodacre, *A Handbook of the Coinage of the Byzantine Empire*, Spink & Son Ltd., London 1957, s. 255. Her ne kadar Goodacre Eudokia'nın bu parayı bastırıldığını kaydetmekteyse de bu paranın Eudokia'nın isteğiyle mi yoksa saraydaki darbeci heyetin baskısıyla mı bastırıldığı bilinmemektedir.

⁶⁶⁴ Aynı yer.

⁶⁶⁵ Anna Komnena/Dawes, s. 92; Anna Komnena/Umar, s. 121.

SONUÇ

Bizans İmparatorluğu'nda II. Basileios'un ölümünden sonra başa geçen imparatorların siyasî ve askerî yetkinlikten yoksun olmaları ve saraydaki devlet adamları ile ordu komutanlarının imparatorluktaki gücü elinde bulundurma hırsları yüzünden 1025'ten Romanos IV. Diogenes'in tahta çıktığı 1068 yılına kadar devlet hazinesi boşalmış, Bizans ordusu âtil bir duruma düşmüştür. İktisadî düzenin bozulması orduyu da etkilemiş, dolayısıyla imparatorluğun doğu sınırında siyasî ve askerî bir boşluk oluşmuştur.

Selçuklu Türkleri, İslâm dinini seçmeleriyle birlikte İran topraklarına gelmişler ve XI. yüzyılın başından itibaren Türkmenler öncülüğünde batıya doğru bir göç hareketi başlatarak Bizans İmparatorluğu'nun boşalttığı Anadolu'ya yönelmişlerdir. Selçuklular, 1048 yılında Erzurum'a, 1057'de Malatya'ya gelmişler, 1059 yılında Sivas'ı yağmalamıştır. 1064'te Kars, 1067'de Kayseri, Niksar ve Konya'ya ulaşan Selçuklular, 1068 yılında Amorion ve 1069'da Khones'e kadar ilerlemiştir.⁶⁶⁶ Görüldüğü üzere Malazgirt Savaşı'ndan önce adım adım Doğu Anadolu'dan Batı Anadolu'ya kadar ilerleyen Selçuklular, bu başarılarına rağmen şartların olgunlaşmaması nedeniyle bu topraklarda yerleşememişlerdir. Büyük Selçuklu Devleti'nin ikinci hükümdarı Sultan Alparslan zamanında devlet, Abbâsi Halifeliği nezdinde kendisini İslâm dünyasının lideri konumuna getirme gündemini ön planda tutmuş ve Mısır'dan gelen bir çağrı üzerine bu durumun önündeki en büyük engel olan Fâtımîleri ortadan kaldırma fırsatı yakalamıştır. Zira bu mesele, Abbâsi Halifesi'nin Tuğrul Bey'e "doğunun ve batının hakani" unvanını vermesinden itibaren Selçukluların gündemine girmiş gözükmektedir.⁶⁶⁷ Ancak görüldüğü üzere Bizans, sınırlarını korumak ve toprak kayıplarını telafi etmek adına bu seferin yarıda kesilmesine sebep olmuştur. Alparslan'ın ordusunun kabiliyeti dışında Bizans'ın yukarıda anlatılan tüm iç dinamikleri göz önüne alındığında, Malazgirt Savaşı'na nasıl gelindiği ve bu tarihe kadar imparatorluğun hangi merhalelerden geçmiş bulunduğu görülmüştür.

Bu sırada Bizans İmparatorluğu'nun başında bulunan Romanos IV. Diogenes'in hayatı, hem Orta Çağ tarihi hem de Türk tarihi açısından oldukça önemlidir. Üç sene

⁶⁶⁶ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 50-51.

⁶⁶⁷ Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, s. 16.

gibi oldukça kısa bir süreliğine iktidarı elinde bulunduran Diogenes, Türk tarihinin ve dolayısıyla dünya tarihinin kırılma noktalarından biri olan Malazgirt Savaşı'nda madalyonun öteki yüzünü temsil etmektedir. Türklerin Anadolu'ya kalıcı bir yerleşim için yaptıkları göç hareketini hızlandıran bu savaşın önemi, o dönemde Bizanslılarca tam anlamıyla anlaşılammıştır. Zira Bizanslı yöneticiler, Malazgirt yenilgisinden sonra savaştan önceki hayatlarına devam etmişler ve Aleksios I. Komnenos'a kadar gücü ele geçirmek için birbirleriyle çatışmışlardır.

Hem Bizans'ın hem de Türklerin geleceği açısından oldukça önem arz eden Malazgirt Savaşı'ndan birkaç sene sonra yüzyıllardır ihmal edilen Anadolu topraklarında bir Türk devleti kurularak burası Türkler tarafından vatan haline getirilecektir.⁶⁶⁸ Diogenes'in Anadolu'yu kurtarmaya yönelik olan son çabası sonuçsuz kalmıştır. Ardından gelenler Diogenes'ten önceki gibi hareket etmeye devam edecekler, muktedir bir imparator olan Aleksios I. Komnenos tahta çıktığında ise Türkiye Selçukluları ile komşu olmuş olacaklardır.⁶⁶⁹

⁶⁶⁸ Bu süreç hakkında daha fazla bilgi için bkz. Nejat Kaymaz, "Malazgirt Savaşı ile Anadolu'nun Fethi", *Malazgirt Armağanı*, TTK Yayınları, Ankara 1972, s. 259-268. Bununla birlikte pek çok araştırmacıya göre Anadolu'nun elden çıkmasında, buradaki halkın yeterince Hellen kültürüne asimile edilememesinin payı büyüktür. Bkz. Vryonis, *Byzantium*, s. 168.

⁶⁶⁹ Anna Komnena/Umar, s. 124.

BİBLİYOGRAFYA

Kaynaklar

Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-nâme*, I, çev. Erdoğan Merçil, Tercüman Gazetesi 1000 Temel Eser, İstanbul 1977.

Aksarâyî, Kerîmüddin Mahmud b. Muhammed, *Müsâmeretü'l-ahbâr ve müsâyeretü'l-ahyâr*, çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2000.

Amatus of Montecassino, *The History of the Normans*, trans. Presscott N. Dunbar, The Boydell Press, Woodbridge 2004.

Anonim, *Tarih-i Âl-i Selçuk (Selçukname)*, çev. Halil İbrahim Gök-Fahrettin Coşguner, Atıf Yayınları, Ankara 2014.

Anonim, *Three Byzantine Military Treaties*, trans. George T. Dennis, CFHB Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington 1985.

Anonim, *Timarion (Byzantine Text in Translation)*, trans. Barry Baldwin, Wayne State University Press, Detroit 1984.

Aristakes Lastivertc'i, *History*, trans. Robert Bedrosian, New York 1985.

Attaleiates, Mikhael, *The History*, trans. Anthony Kaldellis-Dimitris Krallis, Harvard University Press, Cambridge-London 2012; *Tarih*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.

Azîmî, *Azîmî Tarihi: Selçuklular ile İlgili Bölümler (H.430-538=1038/39-1143/44)*, çev. Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara 1988.

Bryennios, Nikephoros, *Tarihin Özü (Anadolu'da ve Rumeli'nde 1070-1079 Döneminin Tarihi)*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.

Bündârî, *Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbete'l-Usrâ (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)*, çev. Kıvameddin Burslan, TTK Yayınları, Ankara 2016.

Ebü'l-Ferec, İbnü'l-İbrî (Bar Hebraeus), *Abû'l Farac Tarihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, I, TTK Yayınları, Ankara 1945.

Flavius Mauricius Tiberius Augustus, *Strategikon: Handbook of Byzantine Military Strategy*, trans. George T. Dennis, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1984.

Glycae, Michael, *Annales*, ed. Immanuel Bekkerus, CFHB, Bonn 1836.

Guillaume de Pouille, *La Geste de Robert Guiscard*, trans. Marguerite Mathieu, I.S.S.B.N., Palermo 1961.

Hamdullah Müstevfî-yi Kazvînî, *Târih-i Güzîde (Zikr-i Pâdişâhân-i Selçukiyân)*, ed. Erkan Göksu, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015.

İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye fi't-târîh; Büyük İslâm Târîhi*, çev. Mehmet Keskin, XII, Çağrı Yayınları, İstanbul 2000.

İbnü'l-Adîm, *Bugyetu't-Taleb fi Tarihi Haleb (Seçmeler) Biyografilerle Selçuklu Tarihi*, çev. Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara 1982.

-----, *Zübdetü'l-Haleb Min Târîhi Haleb'de Selçuklular (H. 447-521= 1055-1127)*, çev. Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara 2014.

İbnü'l-Cevzî, *El-Muntazam fi Târîhi'l-Ümem'de Selçuklular*, çev. Ali Sevim, TTK Yayınları Ankara 2014.

İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh: İslâm Tarihi*, çev. Abdülkerim Özaydın, IX-X, Bahar Yayınları, İstanbul 1987.

İbnü'l-Ezrak, *Mervanî Kürtleri Tarihi*, çev. M. Emin Bozarıslan, Koral Yayınları, İstanbul 1990.

İbnü'l-Verdî, *Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular (İbnü'l-Verdî Târîhi'nde Bulunan Selçuklularla İlgili Kayıtlar)*, haz. Mustafa Alican, Kesit Yayınları, İstanbul 2014.

Kekaumenos, *Vademecum des Byzantinischen Aristokraten: Das sogenannte Strategikon des Kekaumenos*, trans. Hans-Georg Beck, Verlag Styria, Graz-Wien-Köln 1964.

Komnena, Anna, *The Alexiad*, trans. Elizabeth A. S. Dawes, Kegan Paul Trench Trubner Co. Ltd., London 1928; *Alexiad*, çev. Bilge Umar, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1996.

Leo VI, *Taktika*, trans. George T. Dennis, CFHB Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington 2014.

Malaterra, Geoffrey, *The Deeds of Count Roger of Calabria and Sicily and of His Brother Duke Robert Guiscard*, trans. Kenneth Baxter Wolf, The University of Michigan Press, Michigan 2005.

Manassis, Konstantinos, *Breviarum Chronicum*, ed. Odysseus Lampsidis, CFHB, Academia Athenensis, Athens 1996.

Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-düvel: Selçuklular Tarihi I: Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, çev. Ali Öngül, Akademi Kitabevi, İzmir 2000.

Mîrhând, Muhammed bin Hâvendşâh bin Mahmûd, *Ravzatu's-Safâ fi Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, çev. Erkan Göksu, TTK Yayınları, Ankara 2015.

Nâsır-ı Hüsrev, *Sefername*, çev. Abdülvehap Tarzi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1950.

Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Kanar, Say Yayınları, İstanbul 2015; *Siyâsetnâme*, çev. M. A. Köymen, TTK Yayınları, Ankara 2016; *Siyâsetnâme*, çev. Mehmet Taha Ayar, TİB Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

Psellus Michael, *The Chronographia*, trans. E. R. A. Sewter, Yale University Press, Connecticut 1953; *Khronographia*, çev. Işın Demirkent, TTK Yayınları, Ankara 2014.

Râvendî, *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr*, I, çev. Ahmed Ateş, TTK Yayınları, Ankara 1957.

Reşîdüddin Fazlullah-i Hemedânî, *Cami'ü't-Tevârih Selçuklu Devleti*, çev. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş, Selenge Yayınları, İstanbul 2010.

Sadreddin el-Hüseynî, *Ahbârü'd-devleti's-Selcûkiyye*, çev. Necati Lügal, TTK Yayınları, Ankara 1943.

Sempad, *Başkumandan Simbat Vekayinamesi 951-1334*, çev. Hrant D. Andreasyan, Basılmamış Tercüme, Ankara 1946.

Sıbt İbnu'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, çev. Ali Sevim, TTK Yayınları, Ankara 2011.

Skylitzes, John, *A Synopsis of Byzantine History*, trans. John Wortley, Cambridge University Press, New York 2011.

Süryanî Mihail, *Vekayinâme*, çev. Hrant D. Andreasyan, Basılmamış Tercüme, TTK, Ankara 1944.

Şihâbeddin b. Fazlullah el-Ömerî, *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım: Mesâlikü'l-Ebsâr*, çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2014.

Turtûşî, Muhammed b., *Sirâcü'l-Mülûk Siyaset Ahlâkı ve İlkelerine Dair*, haz. Said Aykut, İnsan Yayınları, İstanbul 1995.

Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli*, çev. Hrant D. Anreasyan, TTK Yayınları, Ankara 1962.

Vardan Padmiç (Müverrih), *Türk Fütuhâtı Tarihi (889-1269)*, çev. Hrant D. Andreasyan, İ.Ü.E.F Yayınları, İstanbul 1937.

Zonaras, Ioannes, *Tarihlerin Özeti*, çev. Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008.

Araştırmalar

A Chronology of the Byzantine Empire, ed. Timothy Venning, Palgrave MacMillan, New York 2006.

Ağırakça, Ahmet, "Müneccimbaşı Ahmed Dede", *DİA*, XXXII, (2006), s. 4-6.

Aka, İsmail, "Kerîmüddin Aksarâyî", *DİA*, II, (1989), s. 293.

-----, "Mîrhând", *DİA*, XXX, (2005), s. 156-157.

Alican Mustafa, “Fatimî Halifesi El-Müstansır Billâh Döneminde Mısır’da Yaşanan Sosyo-Ekonomik ve Siyasî Buhran Üzerine Bir İnceleme”, *İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi*, LXI, (2014), s. 1-26.

-----, *Malazgirt Kıyametin İlk Günü*, Kronik Yayınları, İstanbul 2017.

-----, “Selçuklu Sultanı Alparslan’ın Malazgirt Hutbesi”, *Türk Harp Edebiyatı Konulu I. Uluslararası Türkiyat Sempozyumu 1-3 Kasım 2013/ Çankırı Bildiriler*, ed. Ömer Çakır, Berikan Yayınevi, Ankara 2014, s. 35-40.

Alptekin, Coşkun, “Büyük Selçuklular”, *DGBİT*, VII, red. Hakkı Dursun Yıldız, Çağ Yayınları, İstanbul (1988), s. 95-229.

Alyârî, Hüseyin, “Neberd-i Malazgird”, *Neşriyye-yi Dânişkede-yi Edebiyyât-ı Tebrîz*, XIX/3, (13467/1967), s. 364-378.

Andreasyan, Hrant D., “Türk Tarihinin Ermeni Kaynakları”, *İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi*, II, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul (1950), s. 401-438.

Angold, Michael, *The Byzantine Empire, 1025-1204: A Political History*, Addison Wesley Longman Inc., New York 1997.

-----, “The Byzantine State on the Eve of The Battle of Manzikert”, *BF: Manzikert to Lepanto: The Byzantine World and The Turks 1071-1571*, ed. Anthony Bryer- Michael Ursinus, Adolf M. Hakkert Publisher, Amsterdam 1991, s. 9-34.

-----, “Belle Èpoque or Crisis? (1025-1118)”, *The Cambridge History of The Byzantine Empire c. 500-1492*, ed. Jonathan Shephard, Cambridge University Press, New York 2008, s. 583-626.

Arık, Rüçhan, “Malazgirt ve Çevresi Yüzey Araştırması”, *SEMA*, I, Konya (2016), s. 249-274.

Avcı, Casim, “Malazgirt Savaşı Öncesi Bizans İmparatorluğu”, *Alp Arslan ve Malazgirt*, ed. Erdoğan Merçil, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2014, s. 17-32.

Ayönü, Yusuf, *Selçuklular ve Bizans*, TTK Yayınları, Ankara 2014.

-----, “Bizans Ordusunda Ücretli Türk Askerler (XI. XII. Yüzyıllar)”, *TAD*, XXV, (2009), s. 53-69.

Azamat, Nihat, “Nâsır-ı Hüsrev”, *DİA*, XXXII, (2006), s. 395-397.

Bailly, Auguste, *Bizans Tarihi*, II, çev. Haluk Şaman, Tercüman Gazetesi Kervan Kitapçılık, İstanbul.

Bass George D. – Matthews, Sheila D. - Steffy, J. Ricard - Van Doorninck Jr., Frederick H., *Serçe Limanı An Eleventh-Century Shipwreck*, I, Texas A & M University Press, 2004.

Baştav, Şerif, “ Malazgirt Meydan Muharebesi ve Romen Diojen” *BTTD*, XLVII, (1971), s. 28-41.

Beihammer, Alexander Daniel, *Byzantium and the Emergence of Muslim-Turkish Anatolia, ca. 1040-1130*, Routledge Publishing, New York 2017.

Belke, Klaus, “Phrygia Between Byzantines and Seljuks”, *BF: Manzikert to Lepanto: The Byzantine World and The Turks 1071-1571*, ed. Anthony Bryer- Michael Ursinus, Adolf M. Hakkert Publisher, Amsterdam 1991; s. 159-165.

Berkel, Burhan, “Malazirt Savaşı 26 Ağustos 1071”, *BTTD*, XLVII, (1971), s. 4-15.

Bezer, Gülay Ö., “Terken”, *DİA*, XL, (2011), s. 509.

Birbiçer, Ali, “Osmanlı Kaynaklarında Malazgirt Savaşı”, *Alp Arslan ve Malazgirt*, ed. Erdoğan Merçil, İBB Kültür A. Ş. Yayınları, İstanbul 2014, s. 197-217.

Bosworth, C. Edmund, “Eraq-e Ajam(i)”, *Elr*, VIII, Mazda Publishers, California (1998), s. 538.

Brand, Chaerles M.-Cutler, Anthony, “Eudokia Makrembolitissa”, *ODB*, II, s. 739-740.

-----, “Romanos IV. Diogenes”, *ODB*, III, s. 1807.

Brett, Michael, *The Fatimid Empire*, Edinburg University Press, Edinburg 2017.

Brodribb, William J.-Besant, Walter, *Constantinople: A Sketch of Its History from Its Foundation to Its Conquest by The Turks in 1453*, Seeley, Jackson&Halliday, London 1879.

Browning, Robert, *The Byzantine Empire: Revised Edition*, The Catholic University of America Press, Washington 1992.

Bury, J. B., “Roman Emperors from Basil II to Isaac Komnenos”, *Selected Essays of J. B. Bury*, ed. Harold Temperley, Cambridge University Press, London 1930, s. 126-214.

Cahen, Claude, “Alp Arslan”, *EF²*, I, ed. P. Bearman, Th. Bianquis-C. E. Bosworth-E. van Donzel-W.P. Heinrichs, Leiden (1960), s. 420-421.

-----, “İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı”, çev. Zeynep Kerman, *Türkiyat Mecmuası*, XVII, İstanbul (1972), s. 77-100.

-----, “La Diplomatie Orientale de Byzance Face à la Poussée Seldjukide”, *Byzantion*, XXXV/1, (1965), s. 10-15.

-----, *Pre-Ottoman Turkey*, trans. J. Jones-Williams, Sidwick&Jackson, London 1968.

-----, “The Turkish Invasion: Selchükids”, *A History of the Crusades I: The First Hundred Years*, ed. Marshall W. Baldwin, The University of Wisconsin Press, Madison-Milwaukee-London 1969, s. 135-176.

-----, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi*, çev. Yaşar Yücel-Bahaeddin Yediyıldız, TTK Yayınları, Ankara 1988.

Cameron, Averil, *Bizanslılar*, çev. Özkan Akpınar, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2015.

Capped, Andrew J., “Roga”, *ODB*, III, s. 1801.

Charanis, Peter, “The Byzantine Empire in the Eleventh Century”, *A History of the Crusades I: The First Hundred Years*, ed. Marshall W. Baldwin, The University of Wisconsin Press, Madison-Milwaukee-London 1969, s. 177-219.

-----, “Kültürel Çeşitlenme ve Anadolu'da Bizans İktidarının Çöküşü”, çev. Mustafa Alican, *Tarih Okulu Dergisi*, X, (2011), s. 195-217.

Cheyne, Jean-Claude, *Bizans Tarihi*, çev. İsmail Yerguz, Dost Yayınevi, Ankara 2008.

Curtis, Edmund, *Roger of Sicily and the Normans in Lower Italy 1016-1154*, The Knickerbocker Press, London 1912.

Darkot, B., “Malazgirt”, *İA*, VII, Milli Eğitim Basımevi, Ankara (1987), 239-241.

Dawson, Timothy, *Byzantine Infantryman: Eastern Roman Empire c. 900-1204*, Osprey Publishing, New York 2007.

Demirkent, Işın, “1071 Malazgirt Savaşı’na Kadar Bizans’ın Askerî ve Siyasî Durumu”, *Bizans Tarihi Yazıları: Makaleler-Bildiriler-İncelemeler*, Dünya Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 1-15.

-----, “Bizans”, *DİA*, VI, (1992), s. 230-244.

-----, “Menbic”, *DİA*, XXIX, (2004), s. 123-124.

Der Nersessian, Sirarpie, “Armenia in the Tenth and Eleventh Centuries”, *Proceedings of the XIII.th International Congress of Byzantine Studies: Oxford 5-10 September 1966*, ed. J. M. Hussey-Dimitri Obolensky-Sтивен Runciman, Oxford University Press, London-New York-Toronto 1967, s. 427-431.

Dikici, Radi, *The History of the Byzantine Empire (Byzantium 330-1453)*, trans. Aysel Hacır, Remzi Kitabevi, İstanbul 2015.

Dirimtekin, Feridun, *Malazgirt Meydan Muharebesi: 26 Ağustos 1071*, Askeri Matbaa, İstanbul 1936.

-----, “Selçuklular’ın Anadolu’ya Yerleşmelerini ve Gelişmelerini Sağlayan İki Zafer” *Malazgirt Armağanı*, TTK Yayınları, Ankara 1972.

Durmuş, İlhami, *Sarmatlar*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2007.

Durmuş, İsmail –Ergin, Ali Şakir, “İbnü’l-Verdî”, *DİA*, XXI, (2000), s. 239-240.

Eğilmez, Savaş, “Malazgirt Öncesi Sivas’ın Tarihi Coğrafyası”, *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyum Bildirileri 29 Eylül-1Ekim ’05*, Sivas 2006, s. 389-398.

Eickhoff, Ekkehard, “Dönüm Noktası Olarak Malazgirt”, çev. Mehmet Ersan, *Türk Kültürü*, XXXIII/388, Ankara (1995), s. 463-481.

el-Alevî, Abdülazîz, “İbn Fazlullah el-Ömerî”, *DİA*, XIX, (1999), s. 483-484.

Ersan, Mehmet, “ Bizans İmparatorluğu’nun İskân Politikası ve Sivas’ta Ermeni Varlığı”, *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyum Bildirileri 29 Eylül-1Ekim ’05*, Sivas 2006, s. 372-380.

-----, *Selçuklular Zamanında Anadolu’da Ermeniler*, TTK Yayınları, Ankara 2007.

Eskikurt, Adnan, “7. ve 12. Yüzyıllar Arasında Anadolu’yu Kateden Bazı Askerî Seferler ve Güzergâhları”, *Tarih Okulu Dergisi*, XX/7, (2014), s. 33-79.

Eyice, Semavi, *Malazgirt Savaşını Kaybeden IV. Romanos Diogenes (1068-1071)*, TTK Yayınları, Ankara 1971.

Farouqhi, S., “Malazgird: The Town”, *EP*, VI, Leiden 1991, s. 242-243.

Felix, Wolfgang, *Byzanz und die islamische Welt im früheren 11. Jahrhundert: Geschichte der politischen Beziehungen von 1001 bis 1055*, Der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1981.

Fine, John Van Antwerp, Jr., *The Early Medieval Balkans: A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*, The University of Michigan Press, Michigan 1991.

Foss, Clive F. W., “Abydos”, *ODB*, I, s. 8-9.

-----, “Amorion”, *ODB*, I, s. 79-80.

-----, “Anatolikon”, *ODB*, I, s. 89-90.

-----, “Armeniakon”, *ODB*, I, s. 177.

-----, “Bithynia”, *ODB*, I, s. 292.

-----, “Dorylaion”, *ODB*, II, s. 655.

-----, “Galatia”, *ODB*, II, s. 816.

-----, “Herakleia/Herakleia in Cappadocia”, *ODB*, II, s. 915.

-----, “Keltzene”, *ODB*, II, s. 1120.

-----, “Pisidia”, *ODB*, III, S. 1680.

-----, “Phrygia”, *ODB*, III, s. 1671-1672.

-----, “Tharakesion”, *ODB*, III, s. 2080.

- Garsoian, Nina G., “Bagratids”, *ODB*, I, s. 244.
- , “Theodosiupolis”, *ODB*, III, s. 2054.
- Gibbon, Edward, *The Decline and Fall of the Roman Empire*, VI, J. M. Dent & Sons Ltd., London 1962.
- Goodacre, Hugh, *A Handbook of the Coinage of the Byzantine Empire*, Spink & Son Ltd., London 1957.
- Gordlevski, V., *Anadolu Selçuklu Devleti*, çev. Azer Yaran, Onur Yayınları, Ankara 1988.
- Gregory, Timothy E.-Cutler, Anthony, “Labarum”, *ODB*, II, s. 1167.
- Gregory, Timothy E., *A History of Byzantium*, Blackwell Publishing, Oxford 2005.
- Grierson, Philip, “The Tombs and Obits of the Byzantine Emperors (337-1042)”, *Dumbarton Oaks Papers*, XVI, (1962), s. 3-63.
- , “Nomisma”, *ODB*, II, s. 1490.
- Grousset, Renè, *Başlangıcından 1071’e Ermenilerin Tarihi*, çev. Sosi Dolanoğlu, Aras Yayıncılık, İstanbul 2005.
- Guilland, Rodolphe, “La destinée des empereurs de Byzance”, *Études Byzantines*, Presses Universitaires de France, Paris 1959, s. 1-32.
- Haldon, John – Gaffney, Vince – Theodoropoulos, Georgios – Murgatroyd, Phil, “Marching Across Anatolia Medieval Logistics and Modeling the Mantzikert Campaign”, *Dumbarton Oaks Papers*, ed. Margaret Mullett, LXV-LXVI, Washington (2013), s. 209-235.
- Haldon, John, *Bizans Tarih Atlası*, çev. Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007.
- , “Approaches to an Alternative Military History of the Period ca. 1025-1071”, *The Empire in Crisis (?) Byzantium in the 11th Century (1025-1081) International Symposium 11*, National Hellenic Research Foundation Institute for Byzantine Research, Athens (2003), s. 45-74.

-----, "Introduction: Why Model Logistical Systems?", *General Issues in the Study of Medieval Logistics: Sources, Problems and Methodologies (History of Warfare)*, ed. John F. Haldon, XXXVI, (2006), s. 1-35.

Hamdani, Abbas, "A Possible Fatimid Background to the Battle of Manzikert", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, X, (1968), s. 1-39.

Hamidullah, M., "The Map of the Battle of Malazgird on Basis of Historical Description of the Battle", *IC*, XIX, (1945), s. 352-353.

Harris, Jonathan, *Byzantium and the Crusades: Second Edition*, Bloomsbury, London-New Delhi-New York-Sydney 2014.

-----, *The Lost World of Byzantium*, Yale University Press, New Haven-London 2015.

Herrin, Judith, *Bizans: Bir Ortaçağ İmparatorluğunun Şaşırtıcı Yaşamı*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

Hillenbrand, Carole, *Turkish Myth and Muslim Symbol: The Battle of Manzikert*, Edinburg University Press, Edinburg 2007; *Malazgirt Muharebesi Türklerin Efsanesi İslâm in Simgesi*, çev. Mehmet Moralı, Alfa Tarih Yayınları, İstanbul 2015.

-----, "Malazgird: The Battle", *EP²*, VI, Leiden (1991), s. 243-244.

Hinz, Walther, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, çev. Acar Sevim, M.Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1990.

Honigmann, Ernst, *Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı*, çev. Fikret Işıltan, İ.Ü.E.F. Yayınları, İstanbul 1970.

Hüseyinof, R. A., "Malazgird ve Kafkaslar", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, X, (1968), s. 61-71.

Kaegi, Walter Emil, "Anadolu'nun Türkler Tarafından Fethine Okçuluğun Katkısı", çev. Yusuf Ayönü, *TİD*, XVI, E.Ü.E.F. Yayınları, İzmir (2001), s. 239-253.

Kafesoğlu, İbrahim, "Alparslan", *DİA*, II, (1989), s. 526-530.

-----, "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını ve Tarihi Ehemmiyeti", *Fuat Köprülü Armağanı*, TTK Yayınları, Ankara 2010.

-----, “Malazgirt Meydan Muharebesi”, *26 Ağustos 1071 Malazgirt Savaşı 888. Yıldönümü Hâtırası*, A.Ü. Yayınları, Erzurum 1959, s. 15-29.

-----, “Nizam al-Mulk”, *İA*, IX, (1988), s. 329-333.

-----, “Selçuklular”, *İA*, X, (1988), s. 353-416.

-----, *Selçuklu Tarihi*, M. E. B. Yayınları, İstanbul 1992.

-----, “Türk Fütihat Meselesi ve Malazgirt Muharebesi”, *TED*, II, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul (1971) s. 1-16.

-----, *Türk Millî Kültürü*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1983.

Kallek, Cengiz, “Rıtl”, *DİA*, XXXV, (2008), s. 52-55.

Kalavrezou-Maxeiner, Ioli, “Eudokia Makrembolitissa and the Romanos Ivory”, *Dumbarton Oaks Papers*, XXXI, Washington (1977), s. 307-325.

Karatamu, Selahattin, *Türk Siâhli Kuvvetleri Tarihi II: Malazgirt Meydan Muharebesi (26 Ağustos 1071)*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1970.

Karolidis, Pavlos, *Romanos Diogenes: İstanbul’a Yollar Açılırken*, çev. Kriton Dinçmen, İletişim Yayınları, İstanbul 1993.

Kayapınar, Levent, “Bizans Tarih Kaynaklarının Neşri: Dünya ve Türkiye’deki Durum”, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Tarihçilik ve Tarih Yazıcılığı Sempozyumu: Bildiriler (Ankara 18-20 Mart 2010)*, ed. Mehmet Öz, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 141-205.

Kaymaz, Nejat, “Malazgirt Savaşı ile Anadolu’nun Fethi”, *Malazgirt Armağanı*, TTK Yayınları, Ankara 1972, s. 259-268.

Kazhdan, Alexander–Cutler, Anthony, “Doukas”, *ODB*, s. 655-656.

-----, “Leo VI”, *ODB*, II, s. 1210-1211.

-----, “Proedros/Proedros as A Civilian Dignity”, *ODB*, III, s. 1727.

Kazhdan, Alexander, “Alousianos” *ODB*, I, s. 70.

-----, “Argruni”, *ODB*, I, s. 161.

-----, “Artze”, *ODB*, I, s. 202.

- , “Attaleiates, Michael”, *ODB*, I, s. 229.
- , “Caesar”, *ODB*, I, s. 363.
- , “Domestikos”, *ODB*, I, s. 646.
- , “Doux”, *ODB*, I, s. 659.
- , “Glykas, Michael”, *ODB*, II, s. 855-856.
- , “Katepano”, *ODB*, II, s. 1115-1116.
- , “Kekaumenos”, *ODB*, II, s. 1119.
- , “Kouropalates”, *ODB*, II, s. 1157.
- , “Magistros”, *ODB*, II, s. 1267.
- , “Maurice”, *ODB*, II, s. 1318.
- , “Mesopotamia/Theme of Mesopotamia”, *ODB*, II, s. 1348.
- , “Patrikios”, *ODB*, III, s. 1600.
- , “Psellos, Michael”, *ODB*, III, s. 1754-1755.
- , “Sirmium”, *ODB*, III, s. 1906.
- , “Strategos”, *ODB*, III, s. 1964.
- , “Theme”, *ODB*, III, s. 2034-2035.
- , “Verstarches”, *ODB*, III, s. 2162.
- , “Xiphilinos”, *ODB*, III, s. 2210.

Keleş, Nevzat, “Malazgirt Savaşı Öncesinde Doğu Anadolu’nun Siyasî Durumu”, *Alp Arslan ve Malazgirt*, ed. Erdoğan Merçil, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2014, s. 35-54.

Kesik, Muharrem, *At Üstünde Selçuklular: Türkiye Selçukluları’nda Ordu ve Savaş*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.

-----, “Türk-Ermeni İlişkileri Tarihinin İlk Safhaları”, *Çeşitli Yönlerden Türk-Ermeni İlişkileri*, ed. Şafak Ural-Kâzım Yetiş-Feridun Emecen, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, s. 3-23.

-----, *1071 Malazgirt: Zafere Giden Yol*, Timaş Yayınları, İstanbul 2013.

- Kırzioğlu, M. Fahrettin, *Kars Tarihi*, Işıl Matbaası, İstanbul 1953.
- Koca, Salim, *Selçuklular'da Ordu ve Askerî Kültür*, Berikan Yayınevi, Ankara 2005.
- , *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, Giresun 1997.
- Korobeinikov, D. A., "Raiders and Neighbours: The Turks: 1040-1304", *The Cambridge History of The Byzantine Empire*, s. 692-727.
- Köymen, M.A., *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, I, Güven Matbaası, Ankara 1979.
- , *Alp Arslan ve Zamanı I*, Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, Ankara 1983.
- , *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1989.
- , *Tuğrul Bey ve Zamanı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976.
- Krumbacher, Karl, *Geschichte der Byzantinischen Litteratur: von Justinian bis zum ende des Oströmischen Reiches (527-1453)*, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München 1891.
- Kurat, Akdes Nimet, *Peçenek Tarihi*, Devlet Basımevi, İstanbul 1937.
- , "Peçenekler, Uzlar ve Malazgirt Zaferi", *BTTD*, XLVII, İstanbul (1971), s. 42-46.
- Küçük, Cevdet, "Erzurum", *DİA*, XI, (1995), s. 321-329.
- Kürkçüoğlu, Erol, "Başlangıcından Malazgirt Savaşına Kadar Selçuklu-Bizans Münasebetleri", *Türkler*, IV, s. 1156-1170.
- Laurent, J., *Byzance et les Turcs Seldjucides: dans l'Asie Occidentale jusqu'en 1081*, Berger- Levrault Editeurs, Nancy-Paris-Strasbourg 1913.
- , "Le duc d'Antioche Khatchatour 1068-1072", *BZ*, XXX, (1929-1930), s. 405-411.
- Le Beau, Charles, *Histoire du Bas-Empire*, XIV, Firmin Didot Frères, Paris 1833.
- Lemerle, Paul, *Bizans Tarihi*, çev. Galip Üstün, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.

Luttwak, Edward N., *The Grand Strategy of the Byzantine Empire*, Harvard University Press, Cambridge Massachusetts and London 2009.

Macrides, R. J., “Joel”, *ODB*, II, s.1042.

Malazgirt Zaferi ve Alparslan 26 Ağustos 1071, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1968.

Mathieu, Marguerite, “Une Source Nègligée de la Bataille de Mantzikert: Les «Gesta Roberti Wiscardi» De Guillaume d’Apulie”, *Byzantion*, XX, (1950), s. 89-103.

Merçil, Erdoğan, “Bizans’ta Selçuklu Hanedan Mensupları”, *Makaleler(Selçuklular)*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul (2011), s. 335-3349.

-----, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi”, *Türkler*, IV, s. 1021-1074.

-----, “Selçuklular’ın Anadolu’ya Gelişlerinden Haçlı Seferlerinin Başlangıcına Kadar Urfa’nın Durumu”, *Makaleler (Selçuklular)*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul (2011), s. 109-124.

-----, “Türkçe Selçuknâme’ye Göre Malazgirt Savaşı”, *TED*, II, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul (1971) s. 17-50.

Moravcsik, Gyula, *Byzantinoturcica: Die Byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker*, I, E. J. Brill, Leiden 1983.

Morrison, Cécile, “Byzantine Money: Its Production and Circulation”, *The Economic History of Byzantium from Seventh Through Fifteenth Century*, ed. Angeliki E. Laiou, II, Dumbarton Oaks Press, Washington 2002.

Moss, H. St. L. B., “The History of the Byzantine Empire: An Outline: From A.D. 330 to the Fourth Crusade”, *Byzantium: An Introduction to East Roman Civilization*, ed. Norman H. Baynes-H. St. L. B. Moss, Clarendon Press, Oxford (1948).

Muralt, Edouard de, *Essai de Chronographie Byzantine 1057-1453*, Eggers et Comp., St. Petersburg 1871.

Müeyyedî, Hasan-kulî, “Sultan Alb-Arslân ve Ceng-i Malâzgird”, *Mecelle-yi Dânişkede-yi Edebiyyât ve Ulûm-i İnsânî-yi Dânişgâh-i Firdevsî-yi Meşhed*, IV, (1347/1968), s. 292-310.

Neumann, Carl, *Die Weltstellung des Byzantinischen Reiches vor den Kreuzzügen*, Verlag von Duncker&Humblot, Leipzig 1894.

Nicolle, David, *Manzikert 1071 The Breaking of Byzantium*, illustrated by Christa Hook, Osprey Publishing, 2013.

Norwich, John Julius, *Bizans I: Erken Dönem (323-802); II: Yükseliş Dönemi (MS 803-1081)*, çev. Selen Hırçın Riegel, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2013.

O'Leary, De Lacy, *A Short History of the Fatimid Khalifate*, Kegan Paul Trench Trubner Co. Ltd., London 1923.

Oman, Charles, *A History of the Art of War: The Middle Ages from the Fourth to the Fourteenth Century*, Methuen & Co., London 1898.

Orkun, Hüseyin Namık, *Peçenekler*, Remzi Kitaphanesi, İstanbul 1933.

Ostrogorsky, George, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, TTK Yayınları, Ankara 2015.

Öngül, Ali, *Urfa Tarihi İslâm Fethinden Osmanlı Hâkimiyetine Kadar (639-1157)*, Emek Matbaası, Manisa 2004.

Özaydın, Abdülkerim, "Hamdullah el-Müstevfi", *DİA*, XV, (1997), s. 454-455.

-----, "İbn Kesîr", *DİA*, XX, (1999), s. 132-134.

-----, "İbnü'l-İbrî", *DİA*, XXI, (2000), s. 92-94.

-----, "Malazgirt Meydan Muharebesi (26 Ağustos 1071)", *Alp Arslan ve Malazgirt*, ed. Erdoğan Merçil, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2014, s. 105-123.

-----, "Nizâmülmülk", *DİA*, XXXIII, (2007), s. 194-196.

-----, "Râvendî", *DİA*, XXXIV, (2007), s. 471-472.

-----, "Tutuş", *DİA*, XLI, (1992), s. 446-449.

Özgüdenli, Osman Gazi, *Selçuklular: Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, I, İSAM Yayınları, İstanbul 2013.

-----, "Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî", *DİA*, XXXV, (2008), s. 19-21.

Peacock, A. C. S., *Early Seljuk History: A New Interpretation*, Routledge Publishing, New York 2010.

Perk, Kadri, *Alparslan ve Malazgirt Meydan Muharebesi (Savaş alanında bir inceleme)*, Ülkü Basımevi, 1947.

Pertusi, A., “La Formation des Thèmes Byzantinis”, *Berichte zum XI. Internationalen Byzantinisten-Kongreß*, Ayır basım, München 1958, s. 1-40.

Piyadeoğlu, Cihan, *Çağrı Bey Selçuklular'ın Kuruluş Hikayesi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.

-----, “Malazgirt Savaşı'na Kadar Anadolu'ya Yapılmış Selçuklu Akınları”, *Alp Arslan ve Malazgirt*, İBB Kültür A. Ş. Yayınları, İstanbul 2014, s. 57-78.

-----, *Sultan Alp Arslan Fethin Babası*, Kronik Yayınları, İstanbul 2016.

-----, “Sultan Alp Arslan Hakkında Genel Bir Değerlendirme”, *Alp Arslan ve Malazgirt*, ed. Erdoğan Merçil, İBB Kültür A. Ş. Yayınları, İstanbul 2014, s. 219-233.

Polat, M. Said, *Selçuklu Göçerlerinin Dünyası: Karacuk'tan Aziz George Kolu'na*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2004.

Polemis, Demetrios I., *The Doukai: A Contribution to Byzantine Prosopography*, The Athlone Press, London 1968.

-----, “Notes on Eleventh-Century Chronology (1059-1081)”, *BZ*, LVIII, (1965), s. 60-76.

Pritsak, Omeljan, “Alans”, *ODB*, I, s. 51-52.

-----, “Cumans”, *ODB*, I, s. 563-564.

-----, “Illyricum”, *ODB*, II, s. 987.

-----, “Sarmatians”, *ODB*, III, s. 1844.

Ramsay, W. M., *The Historical Geography of Asia Minor*, Royal Geographical Society Supplementary Papers, IV, William Cloves and Sons Ltd, London 1890.

Rapp, Claudia, *Brother-Making in Late Antiquity and Byzantium*, Oxford University Press, New York 2016.

Runciman, Steven, *A History of the Crusades I: The First Crusade and the Foundation of the Kingdom of Jerusalem*, Cambridge University Press, London-New York 1953.

-----, *The Byzantine Theocracy: The Weil Lectures Cincinnati 1973*, Cambridge University Press, London-New York-Melbourne 1977.

-----, *The Eastern Schism: A Study of the Papacy and the Eastern Churches During the XIth and XIIth Centuries*, The Clarendon Press, Oxford 1963.

Savran, Ahmet, “İbnü’l-Ezrak el-Fârîkî”, *DİA*, XXI, (2000), s. 34-35.

Schlumberger, Gustave, *İstanbul Adaları*, çev. Naci Yüngül, İstanbul Eminönü Halkevi Di, Tarih ve Edebiyat Şunesi Neşriyatı, İstanbul 1937.

Selçuklu Tarihi, Alparslan ve Malazgirt Bibliyografyası, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1971.

Sevim, Ali-Merçil, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, TTK Yayınları, Ankara 1995.

Sevim, Ali-Yücel, Yaşar, *Türkiye Tarihi*, I, TTK Yayınları, Ankara 1990.

Sevim, Ali, *Anadolu'nun Fethi: Selçuklular Dönemi*, TTK Yayınları, Ankara 1993.

-----, “İbnü’l-Kalânisi'nin Zeylü Tarihi Dımaşk Adlı Eserinde Sultan Alp Arslan'la İlgili Verilen Bilgiler”, *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına*, Dünya Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 435-437.

-----, *Malazgirt Meydan Savaşı*, TTK Yayınları, Ankara 1971.

-----, “900. Yıldönümü Dolayısıyla Malazgirt Meydan Savaşı 26 Ağustos 1071”, *TD*, XXIV/240, (1971), s. 405-410.

-----, “Malazgirt Meydan Savaşı ve Sonuçları”, *Malazgirt Armağanı*, TTK Yayınları, Ankara 1972.

-----, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 1983.

-----, *Ünlü Selçuklu Komutanları Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur*, TTK Yayınları, Ankara 1990.

-----, “Dilmaçoğulları”, *DİA*, IX, (1994), s. 301-302.

-----, “İbnü’l-Adîm”, *DİA*, XX, (1999) s. 478-479.

Sinclair, T. A., *Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey*, I, The Pindar Press, London 1987.

Stephens, Alonzo T., “ The Battle of Manzikert: Genesis of International Cultural Cultivation”, *Ankara DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, X, Ankara (1972), s. 73-84.

Stephenson, Paul, “Balkan Borderlands (1018-1204)”, *The Cambridge History of The Byzantine Empire c. 500-1492*, ed. Jonathan Shephard, Cambridge University Press, New York 2008, s. 664-691.

Sümer, Faruk – Sevim, Ali, *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı (metinler ve çeviriler)*, TTK Yayınları, Ankara 1971.

Sümer, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilâtları-Destanları*, Ana Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1980.

-----, “Malazgird Savaşına Katılan Türk Beyleri”, *SAD*, IV, Güven Matbaası, Ankara (1975), s. 197-207.

-----, “Ahlat”, *DİA*, II, (1989), s. 19-22.

Şeşen, Ramazan, “Alp Arslan’ın Hayatı ile İlgili Arapça Kaynaklar”, *Türkiyat Mecmuası*, XVII, İstanbul (1972), s. 101-112.

Şakiroğlu, Mahmut H., “Bari”, *DİA*, V, (1992), s. 72-73.

Şentürk, Şennur, *Akdeniz’in Mor Binyılı: Yapı Kredi Koleksiyonu Bizans Sikkeleri*, çev. Robert Bragner-Fred Stark, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.

Thomson, R. W., “The Influence of their Environment on the Armenians in Exile in the Eleventh Century”, *Proceedings of the XIII.th International Congress of Byzantine Studies: Oxford 5-10 September 1966*, ed. J. M. Hussey-Dimitri Obolensky-Sven Runciman, Oxford University Press, London-New York-Toronto 1967, s. 432-438.

Toksoy, Ahmet, “Malazgirt Zaferinden Önce Doğu Anadolu’ya Yapılan Türk Akınları”, *Türkler Ansiklopedisi*, IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara (2002), s. 1133-1155.

Toumanoff, Cyril, "The Background to Mantzikert", *Proceedings of the XIII.th International Congress of Byzantine Studies: Oxford 5-10 September 1966*, ed. J. M. Hussey-Dimitri Obolensky-Sтивен Runciman, Oxford University Press, London-New York-Toronto 1967, s. 411-426.

Treadgold, Warren, *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford University Press, California 1997.

-----, *Byzantium and Its Army 284-1081*, Stanford University Press, California 1995.

Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2010.

-----, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2011.

-----, *Selçuklular ve İslâmiyet*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2005.

-----, "Büyük Malazgirt Zaferi ve Anadolu'da Türk Destanı", *Prof. Dr. Osman Turan Makaleler*, haz. Altan Çetin- Bilal Koç, Kurtuba Yayınları, Ankara 2010.

Turan, Ahmet Nezihi, "Şanlıurfa", *DİA*, XXXVIII, (2010), s. 336-341.

Tülücü, Süleyman, "914. Yıldönümü Dolaysıyla Malazgirt Meydan Savaşı", *Diyanet İlmî Dergisi*, XXI/3, İstanbul (1985), s. 27-37.

-----, "Malazgirt Savaşına Katılan Türk Beylerinden: Gevher-Âyin ve Sav-Tegin", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, XXXIX, (1985), s. 253-259.

-----, "Malazgirt Savaşına İştirak Eden Türk Beyleri ve Hal Tercümelere", *A.Ü.İ.F.D.*, VII, (1986), s. 291-334.

Uluçay, M. Çağatay, "Anadolu'nun Fethi Oğuzların Anadolu'ya Yerleşmesi (1015-1077)", *TCD*, 6, İstanbul (1959), s. 463-464.

Umar, Bilge, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1993.

Usta, Aydın, "Haçlı Seferlerinin Hazırlayıcısı Olarak Malazgirt Savaşı", *Alp Arslan ve Malazgirt*, ed. Erdoğan Merçil, İBB Kültür A. Ş. Yayınları, İstanbul 2014, s. 135-151.

-----, “Ünlü Selçuklu Kumandanı; Sadüddeve Gevherayin”, *Prof. Dr. Erdoğan Merçil’e Armağan*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2013.

Uyumaz, Emine, “Malazgirt Savaşı ile İlgili Kehanetler”, *Alp Arslan ve Malazgirt*, ed. Erdoğan Merçil, İBB Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2014, s. 97-103.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara 1948.

Valkenhausen, Vera von–Kinney, Dale, “Bari”, *ODB*, I, s. 256.

Vandemir, Bâki, “ Selçuklarda Harp Sanatı ve Malazgirt Zaferi”, *TCD*, I/6, İstanbul (1959), s. 413-415.

Vasiliev, A. A., *History of the Byzantine Empire*, I, The University of Wisconsin Press, Madison 1964.

Vryonis, Speros Jr, “Byzantium: The Social Basis of Decline in the Eleventh Century”, *Byzantium: Its Internal History and Relations with the Muslim World*, Variorum Reprints, London 1971, s. 159-175.

-----, “Byzantine Society and Civilization”, *The Glory of Byzantium: Art and Culture of the Middle Byzantine Era A.D. 843-12061*, ed. Helen C. Evans-William D. Wixom, Harry N. Abrams Inc., New York 1997.

-----, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, University of California Press, California 1971.

-----, “The Greek and Arabic Sources on the Eighty Day Captivity of the Empror Romanos IV in the Camp of the Sultan Alp Arslan after the Battle of Mantzikert”, *Novum Millenium: Studies on Byzantine History and Culture Dedicated to Paul Speck*, ed. Claudia Sode-Sarolta Takacs, Ashgate, Burlington-Singapore-Sydney 2001, s. 439-450.

Wolf, Kenneth Baxter, *Making History: The Normans and Their Historians in Eleventh-Century Italy*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1995.

Yinanç, M. Halil, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I: Anadolu'nun Fethi*, TTK Yayınları, Ankara, 2013.

-----, “Alp Arslan”, *İA*, I, Ankara (1950), s. 384-386.

-----, “Alp Arslan, Harpleri, Malazgirt Zaferi, Tarihteki Rolü, Ölümü”, *Tarih Coğrafya Dünyası*, I, 6, İstanbul (1959), s. 401-408.

Yuvalı, Abdülkâdir, “Malazgirt Muharebesi ve Bununla İlgili Yerli ve Yabancı Araştırmalar”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, V, Kayseri (1994), s. 35-52.



EK I

EK 1: Modena'da bulunan Zonaras el yazmasındaki Romanos IV. Diogenes betimlemesi



Kaynak: Semavi Eyice, *Malazgirt Savaşı'nı Kaybeden IV. Romanos Diogenes (1068-1071)*, TTK Yayınları, Ankara 1971.

EK 2

EK 2: Modena'da bulunan Zonaras el yazmasındaki Eudokia betimlemesi



Kaynak: Semavi Eyice, *Malazgirt Savaşı'nı Kaybeden IV. Romanos Diogenes (1068-1071)*, TTK Yayınları, Ankara 1971.

EK 3

EK 3: X.-XI. yüzyılda Bizans sikkelerindeki tağşiş

Nümizma'daki Tağşişin Başlıca Aşamaları, 914-1092

Bakır	Hükümdar	Tarih	Altın	Gümüş	
			(%)	(%)	(%)
	II. Justinian-VI. Leo	695-912	97.3	1.99	0.7
	VII. Constantine	914-959	94.4	4.8	0.7
	IV. Michael	1034-41	90.0	7.0	3.0
	Constantine IX. Monomachos	1041-55	87.0	10.9	2.1
	Romanos IV. Diogenes	1068-71	70.0	24.8	5.2
	Michael VII. Doukas	1071-78	58.1	37.1	4.8
	Nikephoros III. Botaneiates	1078-81	35.8	56.6	7.6
	Alexios I. Komneneos (reform öncesi)	1081-92	10.6	72.5	16.9

Kaynak: Cécile Morrison, “Byzantine Money: Its Production and Circulation”, *The Economic History of Byzantium from Seventh Through Fifteenth Century*, ed. Angeliki E. Laiou, II, Dumbarton Oaks Press, Washington 2002.

EK 4

EK 4: Romanos IV. Diogenes zamanında basılan ‘‘Histamenon’’



IV. ROMANOS (1068-1071) ALTIN HISTAMENON, 27 MM, 4.34 GR, ENV. NO. 20509
ROMANUS IV (1068-1071) GOLD HISTAMENON, 27 MMS, 4.34 GRS, INV. NO. 20509

Kaynak: Şennur Şentürk, *Akdeniz'in Mor Binyılı: Yapı Kredi Koleksiyonu Bizans Sikkeleri*, çev. Robert Bragner-Fred Stark, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.

EK 5

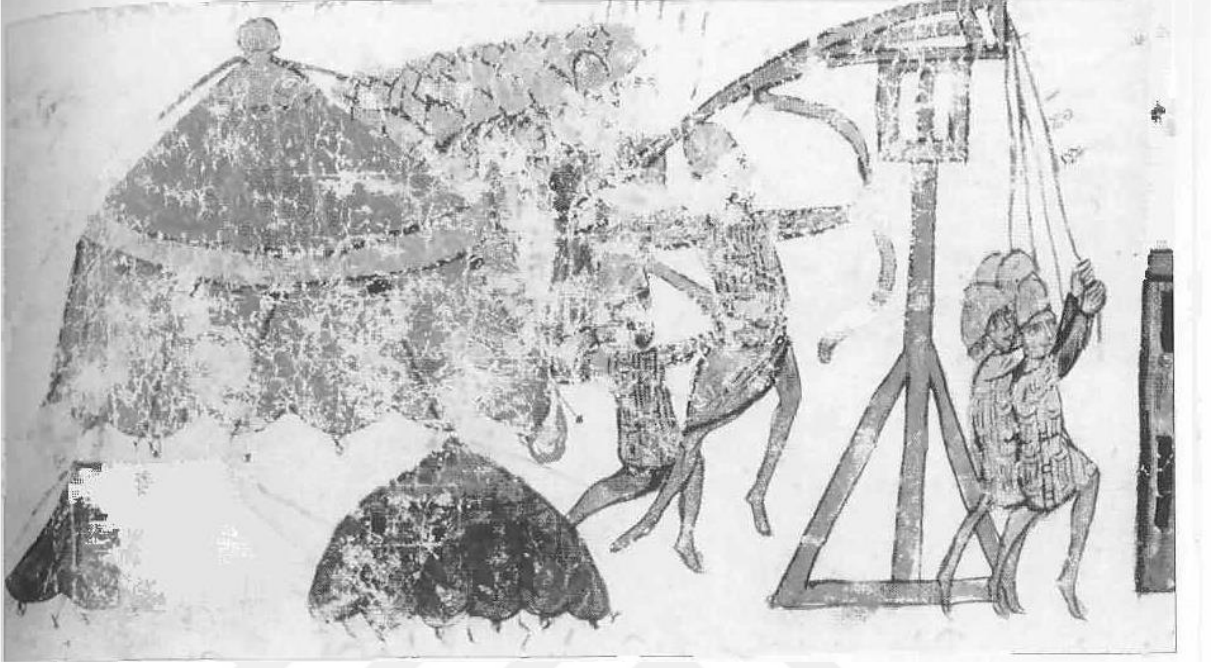
EK 5: Romanos IV. Diogenes'in öldüğü ve defnedildiği manastır



Kaynak: Ömer Faruk UYANIK

EK 6

EK 6: Skylitzes'te bulunan bir kuşatma betimlemesi



Kaynak: Timothy Dawson, *Bizans Piyadesi Doğu Roma İmparatorluğu 900-1204*, çev. Gürkan Engin, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.